

ELŐSZÓ

Kedves Olvasónk!

A TNTeF *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat* második, őszi számával jelentkezzünk. Ez az első olyan számunk, ami nem a TNT szervezte éves szegedi genderes konferencián elhangzott előadások válogatása. Örömmel és büszkén mondhatjuk el, hogy fontos és érdekes tanulmányok érkeztek a Szerkesztőség címére. Úgy gondoljuk, ezek a szövegek is minden bizonnyal hasonló érdeklődést váltanak majd ki, mint az első szám. Az Előszó írásakor a folyóirat honlapjának számlálója 2949-et mutat. ☺

A megkeresések nyomán a Szerkesztőség úgy döntött, hogy két külön rovattal bővülnek a novemberben megjelenő őszi számok. A HALLGATÓK TANULMÁNYAI és a FORDÍTÁS rovattal. Az elsőben az MA fokozatot szerzett hallgatók szakdolgozatára épülő tanulmányokat vagy OTDK dolgozatokat jelentetünk meg. Ezzel szeretnénk bátorítani a generációk közötti párbeszédet. A Fordítás rovatba várjuk a fontos magyar vonatkozású feminista tanulmányokat, melyek magyarul még nem, esetleg hiányosan vagy gondolataiban félrevezető módon jelentek meg. A rovatot, Szerkesztőségünk álláspontját szemléltetendő, Susan Gal tanulmányával indítjuk útjára, melyben az angol nyelvű feminista tudományos és hétköznapi (média) szövegek fordítási gyakorlatát vizsgálja a rendszerváltozást követő Magyarországon.

Az előszóban szomorú kötelezettségnek kell eleget tegyünk. Első, márciusi számunkat még boldogan és büszkén olvasta velünk Kutatócsoportunk alapítója, Dr. Resch Béláné Dr. Marinovich Sarolta. Szomorú szívvel próbáljuk elfogadni, hogy az őszi számot óvó tekintete már mindannyiunkban itt belül követi csupán. 2011. augusztus 31-én vettünk Tőle búcsút. Júniusban még arról beszéltünk, hogy megpróbál a SZEMLE rovatba recenziót írni Borgos Anna és Szilágyi Judit *Nőírók és író nők. Irodalmi és női szerepek a Nyugatban* kötetéről, amely a *Nyugatban* legtöbbet publikáló tíz írónőről, köztük a Sári szívének legkedvesebb Török Szophie-ról szól. Ebben a számunkban szándékosan nem gondoskodtunk a kötet méltatásáról. A recenzió hiányával igyekszünk valamiképp köszönetet nyilvánítani a szándékért, amiért az utolsó pillanatig el akarta, el tudta hitetni velünk, hogy van folytatás.

A méltó folytatás reményében bocsátjuk útjára a Második Számot. Egyúttal szeretnénk bejelenteni, hogy a 2011. november 25-én Dr.

Marinovich Sarolta emberi és alkotói nagyszerűsége tiszteletére tartott Emlékülésen elhangzott előadásokat 2012. februárban a TNTeF különszámában fogjuk közreadni.

Fogadják a második számot is akkora szeretettel, olvassák lapjait ugyanolyan érdeklődéssel, mint az elsőt.

Barát Erzsébet, főszerkesztő

Hódosy Annamária

Szegedi Tudományegyetem

Platón és a fiúk

A meleg hang *jelenléte* Wilde, James és Zweig szövegeiben

Vajon van-e összefüggés egy író szexuális orientációja és a művében fellelhető implicit epiztemológia és nyelvelmélet között? Van-e ennek megfelelően „meleg” nyelvelmélet? Ha van is, semmiképp sem *egy* van. A három vizsgált irodalmi mű azt demonstrálja, hogy bár a meleg írók/szereplők szexualitása manifesztálódik a nyelvhez való viszonyukban és ez különbözik attól, amit a heteroszexuális szövegeknél megszoktunk, a „meleg” modernizmus éppúgy különbözik a „hetero” Nyugati Logocentrizmustól, mint a „queer” posztstrukturalizmustól.

A szövegek megfejtése kiment a divatból. Ezzel együtt az olyan szövegek is, amelyek maguk fejtenek meg valamilyen titkot – hacsak nem bizonyítható annak bizonytalansága, hogy a titok valóban meg lett fejtve. Henry James titoknovellái, ezek közül is *A csavar fordul egyet* Shoshana Felman megközelítésében szimbolikus jelentőségűvé vált, mert az öndekonstruáló szöveg tökéletes példájának tűnik, amelyet nem lehet megfejteni, mert lehetetlenné teszi önnön megfejtését, „amely alapvetően áthatolhatatlan az analízis és az interpretáció számára, amely szükségszerűen megfoghatatlan marad” (Felman 207). Ennek okai nyilván a nyelv természetében rejlenek, ám az, hogy ez ilyen különösen feltűnő, talán nem pusztán nyelvfilozófiai okokra vezethető vissza. Mégiscsak furcsa, hogy három a legfontosabb nevek közül, Wittgenstein, Barthes, Foucault, amelyek a posztstrukturalista szövegelméletek kapcsán eszünkbe juthatnak, közismerten homoszexuális férfiakhoz tartozik. Ezt persze lehet téziseiktől és tudományos/kulturális tevékenységüktől független, magánéleti – és ekképp irodalomelméleti szempontból érdektelen - tényként is kezelni, ahogyan általában történik is. Ha azonban a szexualitás és a nyelvhasználat összefüggését elismerjük, akkor a szexualitás és a nyelvelméleti álláspont közötti szoros kapcsolat sem tűnik lehetetlennek.

A (csak sejthetően meleg irányultságú) Wittgenstein híres kacsá-nyúl parabolája nemcsak általában a nyelvi jel értelmezési nehézségeinek, hanem a meleg nyelvi kódolásnak is tökéletes metaforája lehet, amennyiben, mint Mitchell felhívja a figyelmet, valamelyik értelmezés, a kacsáé vagy a nyúlé, az előítéletektől/preferenciáktól függően mindig megelőzi vagy - ha nem hívják fel erre külön a figyelmet - éppenséggel el is *rejt*i, álcázza a másikat (Mitchell 56). Foucault elgondolása a homoszexualitás megkonstruálásáról, miszerint az csak a 19. században alakult ki, a queer kritika sarokköve lett. Ami Barthes-t illeti, egyes kritikusok szerint az ő szexualitása is rég nyilvánvaló volt abból, hogy

olyan buzis témák iránt érdeklődik, mint a női divat, a transzvesztizmus, Sade, a birkózás, Proust', arról az agresszívan modoros írásmódról nem is beszélve, amely implicite dacol a hetero olvasóval, amikor látványosan a homoszexuálisokra jellemző stílusjegyeket használ. (Bersani 32 – *a szerző fordítása*)

Lehet, hogy a „szöveg öröme” nem heteroszexuális, hanem homoszexuális *jouissance*... vagy ha mindegy, miért az? Vagy inkább arról van szó, hogy amikor az addig különösként/sajátosként – mert referencia nélkülként - definiált nyelvi működés a posztstrukturalista elméletekben „normálisnak” minősül, ezzel mintegy igazolja a meleg szexuális gyakorlatot is? És vajon a „szerző halálának” gondolatát nem motiválhatja-e a szerző rejtőzködésének vágya, ami különösen érthető az olyan esetekben, amikor a szerző életének bolygatása kompromittáló dolgokat hozhat a felszínre? Nem lehet, hogy a szöveg „öndekonstrukciója” tulajdonképpen egyfajta ellenállás a jelentés megkonstruálását lehetővé tévő heteronormatív episztemológiának?¹

Az eddig is világos volt, hogy némely homoszexualitással asszociált stílusjegyek átkerültek a mai kultúra főáramába, illetve presztízssre tettek szert a modernista szemlélethez képest: a Camp és a meleg kultúra közt általában összefüggést tételeznek, amit olykor Oscar Wilde-hoz vezetnek vissza,² ugyanakkor a Camp és a posztmodern között is feltűnő az affinitás.³ Dollimore szerint a posztstrukturalista diszkurzusra különösen jellemző, hogy a korábban a marginalizáció célját szolgáló kifejezéseket pozitív

¹ Egy korábbi tanulmányomban már vizsgáltam a homoszexualitás ábrázolása és a posztstrukturalista nyelvelmélet közti kapcsolatot. Marlow II. Edwardja kapcsán vizsgáltam a homoszexualitás kritikai elgondolása, az erről szóló történeti szöveg és a dekonstrukció közötti lehetséges analógiákat a „valós” történeti összefüggés igénye nélkül, pusztán kritikai fikcióként. Vö. Hódosy 1996, 163.

² Vö: Bredbeck 51-53, Meyer 105.

³ Vö. Morrill 113, Kleinhaus 196-199.

értelemben használják fel újra: „a dekonstrukció világítja meg legjobban ezt, amikor mint a deviancia és a perverzió gyakorlatának látja magát” (182). Mint azonban Cynthia Morrill írja, „a meleg szubkultúrának a domináns kultúra diszkurzív metaforáivá való átalakítása korántsem problémátlan hagyomány. A meleg gyakran azon veszi észre magát, hogy a rejtőzést feladva a heteroszexuális nem-megfelelő ruháit viseli” (113). Vajon a posztstrukturalizmus e rokonszenve a meleg kultúra iránt a marginalizáció egy újabb technikája? Vagy pusztán a tolerancia, a korábbi normákkal szembeni általános gyanakvás jele? Vagy éppen egy alternatív meleg kultúra hangjának egyre erősebben hallható szólama? Nem lehetséges, hogy olykor éppen a hetero kapja magát azon, hogy a meleg ruháit hordja, és ráadásul még illenek is neki?

Három szöveget vizsgállok, amelyek mindegyike kapcsolódik valamelyest a férfi-homoszexualitás problematikájához, ezzel együtt nyelvelméleti kérdéseket is felvet, s olykor meg is válaszol. Nem csak arra vagyok kíváncsi, hogy a századfordulón hogyan jelenítették meg a férfiak közötti vágyat, és nem is elsősorban arra, hogy az a sajátos stílus, ami az efféle tematikával „gyanúsítható” művekben megjelenik, milyen történeti-társadalmi-ideológiai hatásoknak köszönhető. Ezúttal inkább az foglalkoztat, hogy ha a nemi identitás hatással van nyelvhasználatára – és ennek megfelelően az amögött megbújó, implicit nyelvfelfogásra, nyelvelméleti meggondolásokra, a különböző irodalmi stílusokkal összefüggő episztemológiák közötti választásra –, akkor a szexuális irányultság is hasonlóan manifesztálódhat nem pusztán a választott tematikában, de a mögötte felfejthető nyelvkoncepcióban is. Így azokat a posztstrukturalista gondolkodókat, akik ezt elkezdték tematizálni és problematizálni, talán nem véletlenül kötik össze szexuális preferenciáik.

Természetesen, ahogy éppen egyikük mutatott rá, a nemi identitás és a szexualitás nem feltétlenül esik egybe, sőt egészen eltérő dimenzióban működhetnek. A vizsgált szövegek a „homoszexuális szubjektum” 19. század végi és 20. század eleji formálódásának korában születtek, nyelvelméleti álláspontjukat tekintve mégis rokonságot mutatnak olyan szövegekkel, amelyek kora egészen másképp gondolkodik a férfiak közötti erotikus vonzalomról. Úgy tűnik, a nyelvhez, ezen belül is az íráshoz és a beszédhez való viszony bizonyos mértékben a szexuális praxis, és nem pusztán az ehhez így vagy úgy kapcsolódó identitáskategóriák függvénye.

A vizsgált szövegekben megjelenő implicit episztemológia rálátást nyújthat a férfiak közötti vágy modernista episztemológiájának és a posztstrukturalista nyelvelméletek viszonyára is. Vajon a posztstrukturalizmus egy sajátos, korábban is létező „meleg” nyelvkoncepciót hoz felszínre, tesz általánossá és népszerűvé, vagy

ellenkezőleg, ezek az elbeszélések éppúgy egy (pre-)modernista episztemológiát rejtenek, mint a legtöbb korabeli mű? Vajon a nyelvet illető álláspontjukban van-e egyáltalán bármi olyasmi, ami egy efféle szexualitás manifesztációja lehet? És vajon tartható-e az a benyomásom, hogy a posztstrukturalizmus és a homoszexualitás „cinkosok”?

Az első vizsgálandó szöveg Henry James kisregénye, *A csavar fordul egyet*, melynek ambivalenciája, kétértelmű nyelvezete rendkívüli tömegű kritikát eredményezett a megírása óta eltelt 100 évben. Mint megpróbálom bemutatni, a látens homoerotikus tartalom, amelynek rejtjelezése összhangban van a meleg irodalom tradíciójával, legalább annyira felelhet a szöveg megfeythetlenségéért, mint a nyelvfilozófiai meggondolások. Ezután Zweig egy novellájához, az *Érzések zűrzavarához* fordulok, mely a James-szöveggel éles ellentétben a homoszexualitással tematikusan foglalkozik, de ezenközben világosan a heteroszexuális jelölés tradícióján belül marad. Azonkívül, hogy elkülönít egy heteroszexuális és egy homoszexuális narratív tipológiát, Zweig néhány olyan irodalmi/filozófiai konvenciót is érint és segít ezzel a nyelvfilozófia és az irodalmi homoszexualitás közös kontextusában értelmezni, amelyek Oscar Wilde ködösen homoerotikus novellájában, a *Mr W.H. portréjában* középponti szerepet kapnak és magára a meleg tradícióra is reflektálnak. Ez a tradíció pedig úgy tűnik nem más, mint a platóni fonocentrizmus egy alternatív verziója, amit a barthesi szövegfogalom nem továbbfejleszt, hanem éppúgy aláás, mint ugyanennek a hetero értelmezését Derrida dekonstrukciója.

James agya-fúrt rejtvénye

Henry James homoerotikus vonzalmait a szakirodalom már kivesézte.⁴ James feltehetőleg sosem volt aktív részese egy nemű szexuális kapcsolatnak, ami természetesen nemcsak ezirányú hajlamai gyengeségének, hanem a kor elfojtásra ösztönző moráljának is betudható. Mindenesetre számtalan kritika született már, ami a regényeiben felmerülő homoszociális viszonyokat is nagytólencse alá veszi. A Wilde pere után pár évvel írt *A csavar fordul egyet* című kisregénye, amely a kritikában az egyik legtöbbet elemzett és számtalan szempontból megközelített mű, ilyen szempontból is fogást kínálhat.⁵

⁴ Vö.: Bradley, Hall, Graham, Stevens, Person, Haralson.

⁵ Az általam vizsgált irányban nem tájékozódó kritikákat illetően elégséges egy összefoglaló munkára hivatkoznom, amelyben az olvasó tájékozódhat a szakirodalmat és annak eddigi állításait illetően. Vö: Parkinson. A homoszexualitást illetően ld. Haralson (79-102), aki a szöveget kifejezetten a Wilde-per kontextusában tárgyalja.

A történet szerint egy ifjú nevelőnő állást vállal egy házban, ahol egy kislányra és egy kisfiúra kell vigyáznia, de semmilyen gondjával nem fordulhat munkaadójához, a gyerekek nagybátyjához, aki nem is él velük. A lány majdnem bevallotta azért vállalja az állást, mert beleszeret a finom és jóképű úriemberbe, akit csak kétszer látott. Az első kellemes benyomások után, amelyek a házban érik, a nevelőnő kísérteteket kezd látni, először egy férfit, akiről kiderül, hogy Quint az, az úr hajdani inasa, aki egy darabig a házat és a gyerekeket is felügyelte, majd egy feltehetőleg részeg balesetben meghalt. Később egy női kísértetet pillant meg, akiről azt feltételezi, hogy nem más, mint Miss Jessel, a gyerekek korábbi nevelőnője, akinek valószínűleg viszonya volt Quinttel, majd el kellett hagyni a házat, s a haláláról nem sokkal ezután kaptak értesítést a ház lakói. A nevelőnő számára gyorsan egyértelmű lesz, hogy a kísértetek nem őt akarják, hanem a gyerekeket, akiket ő harciasan védelmez, de úgy sejtí, hogy azok letagadják a szellemekkel való bensőséges kapcsolatukat. Hosszas belső küzdelem után vallomást akar kicsikarni a gyerekekből, minek következtében a kislány a házvezetőnővel elmenekül a házból, a kisfiúnak pedig az ő ölelő-szorongató kezei között áll meg a szíve.

A kisregény kritikájában sokáig középponti kérdés volt, hogy a szellemek valódiak vagy sem. Aki az utóbbira fogadott, azért tette, mert a szellemeket (bevallotta) csak a narrátor látja: egy viktoriánus nevelőnő, egy pap lánya, aki otthonról elkerülve azonnal beleszeret följobbvalójába, s azután teljesen egyedül marad egy sem fizikailag sem szellemileg nem kielégítő társaságban, ami tehát joggal kiválthat belőle egy olyasfajta „szexuális hisztériát”, amilyenekkel például Freud is előszeretettel foglalkozott, s aminek a jelenségét James is tanulmányozta. Azok az olvasatok, amelyek ezt a verziót teszik a magukévá, általában közös nevezőn vannak atekintetben, hogy a nevelőnő saját elfojtott félelmeit vetíti a kísértetekbe, főleg, hogy valamiért halállal végződő titkos viszonyuk felidézi saját – legalisan nemigen realizálható – vonzalmát és annak veszélyeit feljobbvalója iránt. Quint így a szexuális ragadozó, bűnre csábító gazember rettegett lehetősége a számára, az a lehetőség, ami az úrhoz való, Jane Eyre-féle törvényes felemelkedés „szörnyű” alternatívája, ahogyan Miss Jessel meg saját maga képe egy efféle alternatívában. Hogy a szellemek miért éppen a gyermekeket célozzák meg a képzeletében, azt kellőképp indokolja, hogy maga neveltjeit (kezdetben) igazi angyalnak látja, akiket szeretne mindörökre ilyennek látni Bly édenjében. A gyerekek azonban a pubertáskor küszöbén vannak, de legalábbis abban a korban, amikor érdeklődést kezdenek mutatni a szexuális jellegű tárgyak iránt. A nevelőnő ily módon a gyerekekben voltaképp önnön ártatlanságát látja megtámadva, kikezdve a kísértetpárral képviseltetett törvénytelen szexuális vágy által.

Mint azonban többen rámutattak, a nevelőnő elfojtott, ám „normális” heteroszexuális vágya mellett, amely ekképp paranoid módon a kísértetek és az emberek közti lehetséges viszonyokban önmagát vet(tít) ki és sokszorozza meg, másféle „bűnös” vágyak és „bűnös” viszonyok lehetősége is felsejlik a történetben.⁶ A legnyilvánvalóbb ezek közül Quint és a kis Miles kapcsolata: a házvezetőnő elmondása szerint azért gondolta, hogy a kisfiú feltűnően jó magaviselete ellenére „botlásra is hajlamos”, (James 589) mert „Quint és a fiúcska hónapokon keresztül sülvé-főve együtt volt. Mrs Grose, igen helyesen, kétségbe merete vonni ennek a dolognak az üdvös voltát, célozni merészt ennek a túlságosan is meghitt kapcsolatnak a képtelenségére” (587). Mint Mrs Grose elmondja, Miss Jesselt ez nem érdekelte, s „mikor a kisfiú együtt volt ezzel a férfival... - Flora kisasszony együtt volt a nővel. Nagyon is megfelelt ez így nekik” (589). E pedofília gyanúját keltő viszonyokat Quint figurájának rövid bemutatása is igazolhatja, az utóbbi ugyanakkor más irányba is vezethet. Quint az „úr” inasa, „egy alantas cseléd”, ennek ellenére a „gazda megbízott benne, és azért küldte ide, mert elég rossz bőrben volt, és azt remélte, jót tesz majd neki a falusi levegő. Attól kezdve ő döntött itt mindenben” (575). Ez a törődés egy ilyen nemtörődöm úr részéről, némiképp különös, ráadásul még azt is megtudjuk, hogy Quint gyakorta az úr mellényeit hordta. John Fletcher szerint a homoszexuális kapcsolatnak azt a lehetőségét, amelyet ez a pár mondat sejtet, a kulturális kontextus tovább erősíti: a titkolandó egynemű kapcsolat egyik sztereotíp képe az úr és a titkár (inas) kapcsolata, mely kapcsolat per definíciót egy titok közös birtoklását foglalja magában és az élet intim területeire/tereire – az inas esetén többek között a hálószobára – is kiterjed. Fletcher szerint ez a pár mondat és az általuk sejtetett illegális viszony nem csak árnyalja Quint valós/képzelt gonosztetteinek listáját, de meghatározó a kisregény struktúráját és műfaját tekintve is: a „kísértet” mint a freudi unheimlich egyik megvalósulása, a szörnyű titkok, elfojtott vágyak megjelenítéseként a homoszexualitás egyik tradicionális megjelenítési technikája is az irodalomban, egy olyan motívum alkalmazása révén, amely a testit testetlenné, a nyilvánvalót homályossá, a hozzá(nk)tartozót fenyegető ellenséggé teszi.

Fletcher mindazonáltal a kísértet motívuma a homoszexuális fenyegetés megjelenítésének módjaként éppen csak felvillan, és háttérbe

---

⁶ Vö: Beidler (107, 139), Flatley, Hanson (367-368), Haralson, Ludwig (49-50), McCollum, Sanna, Solstyk (248). E tanulmányok nagy része szerint a homoszexuális problematika Miles és Quint pederaszta, illetve Miss Jessel és Flora lesbikus viszonyában, illetve az ettől való félelemben keresendő. Incesztuózus, illetve pedofil vágyak nyomát a nevelőnő viselkedésében is felfedeznek. A birtok távollévő urában azonban szinte mindenki csak a patriarchális struktúra szimbolikus képviselőjét látja.

szorul a nevelőnő más irányú félelmei mögött. Mint az *unheimlich* megjelenítése, a „kísértet” legalább annyira alkalmas a nevelőnő által vágyott-rettegett heteroszexualitás megjelenítésére, mint a homoszexualitására. A házvezetőnő és a nevelőnő mindenesetre nem tesz rá utalást, hogy az úr és az inas kapcsolatában bármi gyanúsat látnának. Ami Quint és Miles kapcsolatát illeti, könnyen lehet, hogy Quint valóban csak abban lelte örömét, hogy alantas cselédként az úrfi bizalmasa lehet és vulgáris gondolatokat ültethet el a fejében (a nőkkal kapcsolatban) – amint azt a nevelőnő végül is gondolja. A szóbanforgó beszélgetésben, amely Quint és Miles kapcsolatát feszegette, a házvezetőnő szinte minden mondatát a nevelőnő fejezi be, amiből egyrészt az derül ki, hogy e kapcsolat egyetlen veszélyének az „alantas cseléd”-del fenntartott, nem úriemberhez méltó leereszkedést látja, illetve azt, hogy Quint hatására Miles „hazudott és arcátlan volt” (James 589). Úgy gondolja, hogy a két kísértet azért foglalkozik a velük egynemű gyerekekkel, mert saját heteroszexuális szabadosságaikkal akarják őket „megfertőzni”, míg annak idején azért tettek így, hogy kapcsolatukat a gyerekekkel fedezzék. Fletcher szerint, amennyiben Miles és Quint között valamiféle szexuális játékról volt szó, lehet, hogy a kisfiú magyarázat és kifejtés nélküli bűne, ami miatt kirúgták az iskolájából, szintén homoszexuális természetű (Fletcher, 65). Mint a kisfiú bevallja, „mondtam bizonyos dolgokat”, méghozzá olyanoknak, „akiket szerettem”, pontosabban akiket a gyermek kedvel, akik tetszenek neki [like], ennél több azonban nem derül ki (James 659-660). Az viszont igen, hogy a nevelőnő ezt hallva nemigen gondol többre, mint csúnya beszédre, ami számára (és a házvezetőnő számára szintúgy) már önmagában is olyan bűn, amire csak egy kárhozott szellem ösztönözhet egy gyereket.

Az egyneműek közti szexuális kapcsolat lehetősége ekképp láthatóan kívül esik a narrátor képzeletén, ami annál hangsúlyosabb, hogy láthatólag nagyon is élénk a képzelete, és nagyon is buzgón interpretálja az elétárt tényeket. Érdekes és jelentős tévedése szinte minden értelmezésnek, hogy tényként fogadja el a nevelőnő azon feltételezését, miszerint Quint és Miss Jessel szeretők voltak. Holott erre semmivel sincs több utalás, az állításról nem is beszélve, mint az úr és az inas közti hasonló kapcsolatra. Úgy tűnik, hogy ez a „bűnös” viszony korántsem valamiféle kiindulópont a történet megértéséhez, hanem csak a nevelőnő „mániás” agyának középponti „terméke”, amelynek realitását ezúttal éppoly sikeresen erőlteti rá az olvasóra is, mint Mrs Grose-ra. Más szóval, a problematika heteroszexuális jellege kizárólag abból adódik, hogy a narrátor erőltetetten saját tiltott szenvedélyéhez idomítja Bly múltját, miközben a homoszociális elemeket negligálja vagy átértelmezi. Pedig voltaképpen kizárólag effajta viszonyok derülnek ki. Hogy ennek mi a jelentősége, ahhoz érdemes a kisregény már

említett, legfeltűnőbb jellemzőjét újragondolni, amely nélkül a történet valószínűleg sosem híresedett volna el. A szereplők azon sajátos nyelvhasználatáról van szó, amely nem engedi meg, hogy bármely értelmezés mellett dönthessünk, mert szinte egyetlen kijelentés sincs, amely egyértelmű volna, ahogyan olyan állítás sincs, ami minimálisan is objektívnek tekinthető, még hozzá nem csak azért, mert a narrátortól származik (ami gyakori eset az irodalomban), hanem azért, mert a narrátor és a regény többi szereplője úgy beszélgetnek, hogy „csak kerülgetik a forró kását”, vagy egymás szavába váganak, aminek következményeként az egyetértés feltételezett tárgya gyakran kimondatlan marad. Mindez a szöveg radikális nyitottságát eredményezi, akár az Eco-féle plurális értelmezést, akár a Barthes-féle „írható” szöveget értjük is ezalatt.

Talán már nem meglepő módon a szóbanforgó írástechnika nagymértékben hasonlít ahhoz, ami a 20 század közepéig a homoerotikus tartalmú szövegek legalapvetőbb jellemzője volt. Mint Alan Sinfield írja:

A homoszexualitásnak a diszkrét diszkurzuson belüli félfüllel-hallott jellegét legutóbb D. A. Miller a *nyílt titok*hoz hasonlítva teoretizálta. 'Bizonyos értelemben', mondja Miller, a titok mindig nyílt: funkciója 'nem az, hogy elrejtse a tudást, hanem inkább az, hogy elrejtse a tudás tudását'. Ez segít létrehozni a publikus/privát határt – egy olyan ellentétpárt, amely látszólag elhatárolja szubjektivitásunkat a publikus közegtől, miközben valójában létrehozza ezt a szubjektivitást – és így hozzásegít e határ őrzéséhez. A titok a homoszexualitáshoz hasonló témákat a privát szférában, de ellenőrzés alatt tartja, s így lehetővé teszi, hogy a láthatóság határán mozogjanak. Ha teljesen nyílttá válna, a nagyközönség is felismerné; de teljesen eltűnnie sem szabad, mert akkor ellenőrizhetetlenné válik, és nem járulhatna hozzá a deviáns szexualitás általános felügyeletéhez. A nyílt titok a homoszexualitást az 'elgondolhatatlan' alternatívaként állítja föl. (Sinfield 1994b, 47)

Sedgwick szintén a „nyílt titok” működéséhez hasonlítja azt, ahogyan „az azonos neműek közti vágyat (...) a privát/publikus közötti megkülönböztetés strukturálja” (Sedgwick 22). Az erre irányuló közlés így egyszerre centrális és marginális, szinte eldönthetetlen, hogy valami nyilvánvaló és közhely, avagy csak annak tűnik, miközben feltárása éppenséggel meglepő vagy megdöbbentő, mondja Sedgwick. Sosem lehet világos teljesen, hogy egy efféle szöveg esetében a titok azért nyílt-e, mert meleg vonatkozásait mindenki érti, de (morális-ideológiai okok következtében) nem hajlandók tudomásul venni és beszélni róla, vagy azért, mert elsősorban a meleg szubkultúra érti, lévén a szöveg oly módon van kódolva, hogy csak számukra legyen hozzáférhető – ahogyan azt például Fletcher tárgyalja idézett szövegében. Az első esetben a szöveg meleg

utalásai közérthetőek ám éppen ezért „tiltottak”; az utóbbi esetben nem közérthetőek, és éppen ezért lehetnek közszemlére téve; míg az előbbi esetben a nyílt titok azt jelenti, hogy a szöveg jelentése hozzáférhető, s azt az olvasók tartják titokban; az utóbbi esetben a szöveg jelentése eleve „titok”, s az épp azért „nyílt”, mert bizonyos olvasók számára hozzáférhetetlen. Míg az előbbi pusztán az ideológiai kontextustól teszi függővé a szöveg minősítését, az utóbbi esetben a szöveg nyelvezete maga is aktív szerepet játszik önnön minősítésében. A két lehetőség a gyakorlatban nyilván folyamatosan keveredik: a meleg közönség részéről például a szöveg nyelvileg őrzött közérthető „titka” azért nem válik nyilvánvalóvá, mert ettől éppen az efféle olvasat titokká való minősítése óvja meg a Fletcheri értelemben; és a kritikai olvasat olykor ugyan képes dekódolni a szöveg „titkát”, a kánonképzés „politikai” mechanizmusai viszont lehetetlenné teszik, hogy e „titkot” kommunikálják, amely ekképp nyílt titokként funkcionál a sinfieldi értelemben.

A meleg titok kulcsterminusának Sedgwick azt a „closet” szót teszi meg, amely ma inkább az „eltitkolt rejtekhely” értelmében használatos, míg régebben a „privát elvonulás” helyszíne (hálósoba, dolgozósoba) volt az elsődleges jelentése (Sedgwick 67-68) - így jól kifejezi a meleg-diszkurzus egyszerre rejtőzködő és önmanifesztáló jellegét. John Fletcher a nyílt titok textuális működését próbálja jobban kibontani azáltal, hogy a freudi álommunka (dream-work) mintájára és a „closet” (65-66) kifejezést felhasználva „closet-work”-nek nevezi az álomhoz hasonlóképpen retorikailag torzított, viszont (leginkább) tudatosan érthetlenné tett szöveget (Fletcher 62). Ez a hasonlóság teszi lehetővé, hogy *A csavar fordul egyet* jelenéseit egyszerre foghatjuk fel elfojtott heteroszexuális vágyak és homoszexuális vágyak kísértéseként. S míg az előbbi forrása a nevelőnő, a második forrásaként sem szükséges közvetlenül Henry James-t megneveznünk, erre ugyanis a szövegben van kijelölt szerep: a mesteré vagy úré (‘Master’), aki hangsúlyosan hiányzik a történet jelenéből, ám a múltjában, ami e jelent meghatározza, igenis szerepet kap, és korántsem csak a narrátor imádozottjaként, hanem elsősorban Quint „uraként”, aki hagyta, hogy a dolgok így történjenek, aki szép nevelőnőket vesz fel, pedig nem is akar velük találkozni, akinek az élete fensőbbiséges és titokzatos, s aki megtiltja, hogy bármi körülmények közt is háborgassák. Vajon ez a Mester (‘Master’) nem tökéletes metaforája a Halott Szerző barthesi elképzelésének is? Felman így gondolja: „az irodalom nem más, mint a Mester halála, a Mester szellemmé való átalakulása, amennyiben ez a halál és ez az átalakulás határozza meg és hozza létre az irodalmiságot mint olyat” (207).

És ha „az olvasó születésének ára a Szerző halála”, akkor vajon a nevelőnő, akit a Mester maga helyett Bly urává tesz, nem hasonlít-e ehhez az

olvasóhoz? Aki hisztérikusan értelmezi az előtte lezajlott eseményeket, védeneci hallgatását tagadásnak, világos állításait hazugságnak véli, s csak akkor elégedett, ha olyan ködös, meghatározhatatlan állításokat csikarhat ki, amelyekben felfedezheti azt, ami őt személy szerint izgatja. Kétségtelen, hogy Bly heteroszexuális múltját ő „gyártja”, hogy megint csak egy barthesi kifejezéssel éljek, ugyanakkor bizonyos szemszögből éppen az a lényeges, amit kihagy, ami megmarad a homályban, ami elkerüli a figyelmét. Ami tehát nyilvánvaló, mégsem tudott - azaz nyílt titok.

Zweig különös titka

Stefan Zweig *Érzések zűrzavara* című kisregényének (1927) idős narrátora azzal az ígérettel nyitja történetét, hogy feltár egy rejtélyt, amelyre az irodalomtörténeti munkásságáról szóló méltatások nem derítettek fényt, s amely egy férfihoz kapcsolódik, „akinek minden alkotó munkám köszönhetem”, „aki sorsomat megszabta” (227). A narrációt a titok bejelentése indítja, a titok kiderítésének vágya és reménye motiválja és strukturálja, s a titok megfejtése zárja le – ami nem más, mint hogy a tanár, akitől a későbbi tudós elkapta az irodalom iránti lelkesedést, homoszexuális volt, s ő, a diákja volt élete nagy szerelme. A titok tehát nem a narrátor titka, és bár hozzákapcsolódik, mégsem (aktívan) részes benne. Maradéktalanul kiderül minden, ami talán éppen annak köszönhető, hogy - a homoszexuális téma ellenére - a szöveg struktúrája a narrátor (és az író) heteroszexuális identitásának megfelelőképp szerveződik. A professzor titkának keresésére irányuló készletét a diák efféle metaforákban fejezi ki:

Valami titok rejlett itt, s én éreztem, hogy rezdül meg a lepel - szinte előttem - minden szó fuvallatára; nemegyszer azt hittem, már nyomon is vagyok, de megint csak kisiklott kezemből a kusza szövedék, hogy egy szempillantás múlva újból belébotoljak; szavakban, kézzelfogható formában azonban soha nem öltött testet. Mi se keltheti vagy bolygathatja fel jobban egy fiatalember kíváncsiságát, mint a bizonytalanban való tapogatódzás idegölő játéka: szabadon csapongó fantáziája egyszeribe vadat szimatol, s őt máris elfogja a hajtás újonnan felfedezett kéjének láza. (256-257)

A szükségszerű sejtetések, előreutalások, amelyek a titokszövegekre oly jellemzőek, itt is megvannak, többek között éppen a titok *nemét* illetően. Ám abban a pillanatban, amikor a narrátor sejteni kezd, *miféle* titokról van szó, „hajtás” helyett látványosan menekülni kezd. A „vad” „neme” nem egyezik meg az elvárásaival. Az igazság keresése nemcsak alapvetően szexuális, hanem heteroszexuális jellegű: mint Derrida is mintegy magától

értetődőnek tartja, hogy a keresés (vágyott) tárgya a fátyol alatt rejtőző – nő.⁷ A női szexualitással kapcsolatos titok nem cserélhető fel a férfiével, hiszen a férfi-nő viszony nem szimmetrikus: az elvárás szerint a férfi az alany/néző, a nő a tárgy/nézett szerepében kell legyen. A novella rendkívül érzékenyen reagál arra a lehetőségre, hogy ez esetleg megváltozhat: a narrátor egyszerre belekezd egy heteroszexuális kalandba a professzor feleségével, ezzel nem teljesen akaratlanul elterelve a nyomozást az elrendelt iránytól és heteroszexuális jelleget adva annak a vágnak, ami ezt mozgatja. A történet végén ennél fogva a fiú az, aki titkolózik, és a professzor az, aki vallatja, hogy azután kénytelenül és motiválatlanul feltárja a saját érzelmeit a fiú iránt. Akárha a homoszexuális titok „véletlenszerű” megtalálását csakis egy heteroszexuális titok keresése legitimálhatná, és az előbbi pusztá elhajlás az utóbbi felé vezető ösvényen.

A titok véletlenszerűen derül ki a főszereplő számára, az olvasó számára azonban jól elő van készítve. Nem csak a professzor viselkedése, tettei, a hallgatójához vagy a feleségéhez való viszonya kelti fel a gyanút (mindennek a leírása bővelkedik a sztereotip „útjelzőkben”), hanem óráinak leírása is. A professzor előadása, bár távolról sem szexuális vagy erotikus témájú, tagadhatatlanul szexuális jellegű, s hallgatóságára is ilyen hatással van. "Szava egyre forróbban áradt, s miközben szinte szárnyakat kapott, felfelemelkedett időnként a kemény asztalról - mint egy vágótűző ló nyergében" – olvashatjuk (237). Kétségtelen, hogy a „forró áradás” megszokott metafora a lelkesült beszéd jellemzésekor. Ugyanakkor a kép szublimáltan ejakulatorikus jellege is világos, amit a mondat folytatása a jelentés margójáról a középpontba helyez. Az asztal (amúgy triviális) „kemény” voltának említése és a vágótűző ló megülésének hasonlata a „szavak áradásának” ezúttal középponti fontosságú szexuális implikációit hangsúlyozza.

A beszédre használt trópusok közül egy sem hiányzik a vágy és a szexuális aktus szokványos képei közül. Az előadáshoz kapcsolódó „magánkívüli elragadtatottság”, „megmámorosodás”, „szenvedély” szinonimái lépten nyomon felbukkannak; a leírást a „tűz” és az „áradó”, „sodró” „víz”, a vágy és a férfias teremtető elem egymásba alakuló metaforái uralják, hogy azután orgazmikus képekbe torkolljanak: „úgy szakadt ki belőle a szó, mint a bensejében lánggra gyúlt emberből a tűz”; „a szólás szenvedélye elemi erővel tör[ ] fel” belőle. Érdekes módon az előadás tartalma tovább nyomatékosítja ezt a járulékos jelentést. A tanár jellemzésében Shakespeare korára majdhogynem ugyanaz a jellemző, mint ami a narrátor bemutatásában a tanár beszédére magára (ami egyszersmind

⁷ Vö.: Derrida 1994, ld még ehhez, Hódosy 2004b, 7-27.

felmentés is a narrátor számára az esetleges vád alól, hogy ő színezte az előadást oly szenvedélyesre).

Anglia történetének e legragyogóbbnak festett szakasza az előadás szerint „az elragadtatásnak (...) páratlan pillanata”, amikor „a föld egyszerre csak kitágult (...) a világ megnő, s a lélek ösztönösen feszül, hogy kitöltse (...) felfedezni, hódítani akar.” Az új költők „szenvetélyel teli” szíve az „érzések szertelen, zűrzavaros, lázas orgiájában” tombol”, s Anglia „a mámoros szenvedélyek” arénája lesz, ahol „úgy robban a forrongás, mint valami petárda, és ötven évig tart; egyetlen vérömlés, egyszeri, az egész világot magához ölelő és darabokra szaggató ejakuláció” (237). Több, mint világos, hogy a tanár – aki a fikció szerint maga mondja ezeket – Shakespeare korát saját érzéki szenvedélyei mintájára alkotja meg; a kor leírása nemcsak az erotikában bővelkedik, de erősen sugalmazza, miféle szexualitás az, amelynek szublimációja a szóbanforgó előadás formájában és tartalmában egyaránt. A színházat bezáró „szórszállhasogató puritánok” ebben a leírásban annak a mindenkori társadalomnak a reprezentánsai, amely – mint később megtudjuk – a professzort kiközösíti, „bűnös érzelmeit” elhallgattatja (227). A reneszánsznak tulajdonított „minden idők legforróbb bűnvallomása” is megelőlegezi az elbeszélés csúcspontját, amely nem más, mint a(z önmagát bűnösnek gondoló) professzor vallomása a narrátor iránti elfojtott szerelméről.

Az előadás érzéki metaforái mindazonáltal csak azért tölthetik be hivatásukat, mert a (kor szokása szerint kizárólagosan fiúkból álló) hallgatóság a professzor partnerévé válik bennük: „ez a pergő ajak nem magának, hanem a többieknek beszélt”, és mindenkit „magával ragadott az előadás sodra.” Ebből a perspektívából az „átélés” azon irodalomtörténetileg jól ismert doktrínája, amelyet a professzor előadása végén propagál, nem más, mint felkérés egy szellemi „orgiában” való részvételre, amelynek érzéki töltetét implicate az igazolja, hogy „lelkünket mégiscsak vérkeringésünk táplálja”, gondolkodásunkat szenvedélyünk” (239). A professzor szenvedélyes szavától, ígétől elcsábult hallgatóság pedig egy orális aktus alanya lesz: „magnetikus lehetett az ígélet, mely ennyi lihegő ajkat elnémított”, az előadás végeztével pedig „hús elnémult torokból tört fel a szó egyszerre, torkukat köszörülték, mélyet lélegzettek”. A narrátor maga sem kivétel:

Bármilyen szeszélyes voltam, hajlamos arra, hogy érzékeim egyetlen robbanékony rohamával tegyem magamévá a dolgokat, először fordult elő velem, hogy (...) olyan túlerőt éreztem magammal szemben, amely előtt meghajolni gyönyörű kényszerűség. Vérem hevesen lüktetett, és éreztem, hogy szaporábban lélegzem. (240)

Az előadás nem egyszerűen spiritualizált szexualitás, de ezek szerint kifejezetten a beszélő korábban erőteljesen lefestett, aktív maszkulin attitűdjét – a dolgok robbanékony magamévá tételét – háttérbe szorító meghódolás, a befogadás passzív öröme. A professzor csodálatos előadása után a narrátor másról sem beszél, mint hogy ő, „a szenvedélyek embere, új szenvedélyekre bukkant”, „új hatalmassággal” szembesült, amely „lázban tartotta és el is bódította érzékeit” (243). A professzor nem sokkal ezután arra okítja, hogy csak akkor jut valamire, ha „odaadással” közelít tárgyához, „bensőnkől kiindulva kell megközelítenünk a dolgokat, mindig, mindig szenvedéllyel” (248). Mindez még azt is jelezheti: a tudomány szeretete (mint Hawthorne mondja) vetekszik a szerelemmel, ez pedig független a szexuális orientációtól. Számos célzás történik azonban arra is, hogy az a fajta „enthuziazmus” ami a professzor sajátja, igenis egy sajátos szexuális orientáció következménye. „Sokat mesélt ifjúságáról, hogyan tévedezett maga is eleinte, míg fel nem fedezte igazi hajlmain” (248), olvashatjuk abban a részben, amikor még csak ismerkedik a mit sem sejtő narrátorral. A mondat a „nyílt titok” sinfieldi elgondolásának megfelelően az „ártatlan” fül számára a helyes tudományos megközelítésmódról szól, a beavatott azonban már másként, a homoszexuális hajlamok felismerésének folyamataként olvassa a mondatot. De vajon nem rejlik-e ebben még több? Vajon nem arról van-e szó, hogy a professzor tudományos módszere nem a normatív (hetero-)szexualitással hanem az ő „igazi hajlamaival”, saját szexualitásával analóg? Vajon ez a meleg kritika? És akkor az „igazi szépség új *neme*” (247), amely a mester műtárgyaiból „szólt hozzám jelképesen, amelyről eddig sejtelmem se volt, s amelyet még most sem értettem”, vajon a meleg művészet volna?

Első pillantásra úgy tűnik, hogy bár a professzor „más”, tevékenysége belesimul a beszéd heteronormatív hagyományába. Az egyetemi előadás, amely egy beszélő ágenst és egy hallgatót/befogadót feltételez, a szituációt jellemző hatalmi viszony következtében s az annak megfelelő hagyományos nemi szereposztás sémájára olyan pozíciókat oszt ki a diszkurzus résztvevőire, amelyeket a narrátor egyértelműen az aktívnek tekintett férfiassággal, illetve a passzívnek tekintett nőiességgel társít: „nincs nagyobb szenvedély, mint az ifjonti rajongás, nincs bátoratlanabb, nőiesebb lény, mint egy ilyen fiatalember” (247), jellemzi a professzorhoz való hozzáállását. Olykor azonban a tanár viselkedését írja le feminin hasonlat: „kimerülten támaszkodott az asztalnak (...) s szemében furcsán csillogott a kitarulkozás egyre tartó gyönyöre, akár egy asszonyéban, aki épp most szabadította ki magát a szoros ölelésből” (246). Emellett pedig az is előfordul, a narrátor hasonlítja elfogultságát ahhoz a férfiéhoz, „aki mikor

először szerelmes - gondolatban se meri levetkőztetni az imádott leánykát” (254).

A diszkurzusban betöltött aktív és passzív szerepek eszerint cserélődhetnek – vajon ez azt jelenti, hogy függetleníthetők mind a társadalmi, mind a fizikai nemtől? A diák számára ez a szublimáció következményének tűnik, s úgy látja, „átszellemiesítve” rajongása már nem is bír szexuális vonásokkal: „megtisztítva alakját minden alantas anyagiságtól, az Ige hirdetőjét, a teremő szellem hordozóját; láttam benne” (254). A tanár számára ellenben a beszédben elfoglalt aktív és a passzív pozíció egyaránt csakis hímnemű lehet, amit jól mutat, hogy beszéde *nem nőnek* szól: a professzor és a felesége

[r]itkán szóltak egymáshoz, s a kérdés meg a felelet ilyenkor se találkozott (...) sohasem fonódott össze a kettő bensőségesen, kéz a kézbe [254]; mesterem soha nem tűrte, hogy az asszony jelenlétében szó essék terveiről vagy munkájáról, szinte kínos volt már számomra, ahogy szenvedélyesen nekilendült mondatait egyszerre félbeszakította, amint felesége belépett. (...) nyersen és nyíltan kirekesztette az asszonyt beszélgetéseinkből. (255)

A történet így a beszéd két felfogását állítja szembe. A meleg professzor számára a beszédet leíró metaforák „szó szerinti” jelentése az elsődleges, amely a szexualitást jelöli, a heteroszexuális diák számára viszont ugyanezen metaforák „átvitt értelme” a meghatározó, amely ebben a szublimált formában mintegy megtisztult, megvált(ódott) a testiségtől. A beszéd ilyen szexuális értelemben elhatárolt értelmezései mellett a szöveg az íráshoz való viszonyt is problematizálja, szintúgy a különböző szexualitások kontextusában.

Az írás a novella kezdetétől negatív megvilágításba kerül. A visszatekintő narrátor, bár könyveket író tudósemberré válik (amire a novella a bizonyíték), az elbeszélésbe azért kezd, mert a (munkásságáról szóló) addigi írásokból éppen a *lényeg* hiányzott. Ez a lényeg a professzor hatása, aki maga is világosan a *beszédet* preferálja az írással szemben: „Húsz év alatt nem tett közzé (...) többet, mint (...) pár vékony füzetet”, amelyekben nincs semmi figyelemreméltó: hiányzik belőlük „a mámorító hang”, a „hullámra toluló újabb hullámokra emlékeztető ritmus”. Bár „minden írása végén jelezte egy kétkötetes mű készültét”, a „könyv sosem jelent meg” (245). Vajon mi ennek az oka? A kötelező elfojtás? Az, hogy a professzor szükségképp „mindent némán magába temetett, sem emberekre, sem papírra nem bízta titkait”? (255). Hasonló irányba mutat, hogy amikor a mester elszánja magát a vallomásra, azt, hogy „szó se legyen levélről”, azzal indokolja, hogy „amit el akarok mondani neked, nem kívánczik tollra” (294). Vajon a hang azért van oly privilegizált helyzetben, mert előadásain „tört ki belőle a naphosszat

visszafojtott közlékenység és a hallgatagon magában hordott sok gondolat”? (255).

A professzor maga így vall erről: „Már csak beszélni tudok: olyankor mintha fölkapna, mintha magával ragadna valami. De csendben ülve dolgozni, egyedül, mindig egyedül, ez már nem megy.” Egy nagyszerű szeminárium után a narrátor maga is arra kezd gyanakodni: a professzor azért nem ír, mert „társtalanságában – filológiai előadásain vagy magányos dolgozósobájában – (...) azt a gyújtó anyagot nélkülözi, ami itt (...) rést nyit belsejébe: entuziazmusának (...) szüksége volt a mienkre, adakozó kedvének a mi feltárulkozásunkra.” Mégis arra ösztönzi tanárát, hogy írja meg az előadásait, hogy „amit hanyag kézmozdulattal elszór közöttünk naponta, szorítsa végre keményen markába, ne osszon szét mindent, öntse tudását maradandó művészi formába” (261). Az írást, a művet a szerző „gyermekének” tekintő (heteroszexuális) hagyományt⁸ öntudatlanul is követve, a narrátor úgy véli, hogy a „megmaradó”, tárgyiasult művet eredményező írással szemben a beszéd „elszál”, az értékes mag szétszóródik. Míg a művészi formába „öntés” képe a nemzéssel asszociálódik, addig a hanyagul „elszórt” mag képe a maszturbációval – illetve a homoszexualitással, hiszen a (fiúkból álló) hallgatóság közt, „közöttünk” szórja el ezt a tudást. A diák nagy hibának tartja, „hogy amivel ez a sugárzó ember most itt engem megajándékoz, tovasuhanó szavaival veszendőbe is menjen?” (261), ami összezseng azzal a homoszexualitás feletti archaikus ítélettel is, miszerint „a természet törvénye az utódnemzés”, ellenben ha „ugyanolyan neműek kerülnek egy ágyba (...) *magjukat*, mint a közmondás tartja, *meddő sziklákra vetve* kis örömeért nagy szégyennel fizetnek.”⁹ A „rejtőzködés” szüksége mellett feltehetően éppen az íráshoz kapcsolódó heteroszexuális asszociációk járulnak hozzá ahhoz, hogy a professzor éppúgy passzív ellenállást tanúsítson az írással, mint a feleségével és a családalapítással szemben. „Hát akkor diktáljon” (261), javasolja a tanítvány, ami működik is, egészen addig, amíg a végzetes vallomás el nem hangzik.

Fonocentrizmus/Fallocentrizmus

Cynthia Morrill szerint a nyugati kultúrát uraló bináris hierarchiák rendszerében a meleg létmódnak nincs „jelenléte” a szó platonikus értelmében: „a kötelező heteroszexualitás sajátítja ki a természetes kategóriáját és a homoszexualitást a nem-reproduktív, nem-fajfenntartó

⁸ Vö. Gilbert és Gubar 4-7.

⁹ Sturges 107, Sturges itt az ókori Chariclést idézi. Kiemelés: H.A.

élőhalott szerepére kárhozzatja. (...) Ami a meleg számára 'hiány' (...) az nem más, mint az esszencializált nem-meleg ontológiában való 'jelenlét'". (Morrill 113-114.) A hetero diszkurzus kisajátító jellegének kitűnő példája lehetne, hogy a posztstrukturalista diszkurzus nem ezt a „jelenlétet” garantálta a meleg létnek, hanem inkább saját magát is a hiány pozíciójába helyezte, amikor dekonstruálni igyekezett a jelenlétet privilegizáló nyugati metafizikát. Kérdés azonban, hogy ezúttal a meleg kultúra kolonizálása, vagy csupán a meleg kultúra hetero meghatározásának átértelmezése történik. Vajon a meleg lét is hiányként látja magát a platóni ontológiában? A Camp alapján Morrill így véli, amit a Wilde paradoxonainak a felszín a mélységgel szemben előnyben részesítő retorikája is támogat. *A csavar fordul egyet* szintén beleillik a képbe, amennyiben a homoszexualitás fő trópusának éppen a „szellem” élőhalott figuráját teszi meg. Zweig professzorát – akinek még neve sincs - elfelejtik, mintha *sobasem létezett volna*. Ez azonban a vizsgált szövegekben mindannyiszor a domináns kultúrára való reakcióként érvényesül. Zweig professzora maga egészen másként viszonyul a jelenlét metafizikájához, ami abból következik, hogy másként értelmezi azt.

A beszéd és az írás közti határozott különbségtétel az előbbi javára, ami a professzort megkülönbözteti a regény többi szereplőjétől, látszólag megfelel annak, amint Jacques Derrida fonocentrizmusként kipellengérez a *Phaidrosz*-ban. Derrida szerint a „fonocentrizmus (...) abszolút közelsége hangnak és létnek, a lét hangjának és a lét értelmének, a jelentés hangjának és a jelentés eszmeiségének. (...) a fonocentrizmus eggyéolvad az általábanvett lét mint jelenlét értelmének történeti meghatározottságával” (Derrida 1991, 32-33). Ennek megfelelően

[a] hang minden esetben közelebb van a jelölthöz, akár szigorúan (gondolt vagy megélt) jelentésként, akár tágabban dologként határozzuk is meg. Minden jelölő, először és legelsősorban pedig az írott jelölő, származékos ahhoz képest, ami elszakíthatatlanul a lélekhez vagy a jelölt értelem gondolatához, valójában magához a dologhoz társítaná a hangot. (32)

Úgy tűnik, szemben a feltételezésemmel, hogy a homoszexualitás és a posztstrukturalizmus cinkosok, a nyugati kultúrát általában meghatározó logocentrizmus a kisregény meleg szereplőjének az íráshoz való viszonyát még inkább megpecsételi, mint a többiekét. Ami persze betudható a narrátor (és az író) heteroszexuális voltának is, ha csak meg nem fontoljuk azt, aminek Derrida nem sok figyelmet fordított: nevezetesen, hogy a *Phaidrosz*-ban (és *Phaidrosz*hoz) beszélő Szokratész és az azt megíró Plátón műveik nagy részében a fiúszerelm természetét és művészetét boncolgatták; hogy a szofizmus elleni érvek gyakran világosan szofista érvek, melyek célja a riválistól elhódítani a kedvest; s a homoszexualitás irodalmi tradíciójában

többek között ez az, amit a következő századoknak továbbadtak. A *Halál Velencében* (amelyet sokszor az *Érzések zűrzavara* párjaként emlegetnek) a *Phaidrosz*-ból tartalmaz idézeteket és ezt a dialógust parafrázálja, amikor Aschenbach a Tadzióval való kapcsolatáról fantáziál. Az *Érzések zűrzavara* esetében a kapcsolat áttételesebb, de világos: a professzor és tanítványai intézményes viszonya az athéni Akadémiára emlékeztet, a professzor pedig Szokratész reinkarnációjának tűnik, akinek elmélkedéseit (és kínjait) ezúttal is tanítványa örökíti meg: „hivatalos kötelességénél fogva állandóan fiatalemberekkel kell érintkeznie, az új nemzedék színe-java kerül újra meg újra eléje kísértő közelségben: egy láthatatlan gümnaszion epheboszai a paragrafusok porosz világában” (Zweig 301). Mindez persze érv is lehet amellett, hogy miért érvényesül a Platón által propagált fonocentrizmus oly élesen a professzor életében. Ám kérdéses, hogy *ugyanarról* a fonocentrizmusról van-e szó, mint amit Derrida elemez.

A professzor beszéd iránti elfogultsága megegyezni látszik Szokratészével, aki a beszédet és az írást egyként nemzőaktusnak tekinti: míg az író gondolatokat vet papírra, ezzel egy új szövegtest születéséhez járulván hozzá, addig a filozófus a beszélgetőtárs lelkében vet el gondolatokat, ahol azok kifejlődhetnek:

Ha valaki jártas a dialektika művészetében, fogékony lélekre talál, s ebbe veti el és plántálja belátással a gondolatait, amelyek (...) nem meddőek, hanem magvuk van, s így mindig új lelkekben fakadnak új gondolatok, az ősi magvat halhatatlanná téve, birtokosát pedig boldoggá. (Platón 1983b, 563)

E metaforikán elgondolkodva Derrida szerint érdemes

figyelmet szentelni – amit tudomásunk szerint soha nem tettek meg – ama platóni séma állandóságának, amely a beszéd, pontosabban a *logosz* eredetét és hatalmát az atya helyzetéhez rendeli hozzá. (...) Anakronisztikusan azt mondhatnánk, hogy 'a beszélő alany' beszédének *atyja*. (...) A *logosz* tehát fiú, aki atyja jelenléte, jelenvaló segítségével nélkül elpusztulna. (...) Atyja nélkül nem több, mint éppenséggel az írás. (Derrida 1998, 76)

Derrida Platón szövegében az írás és beszéd különbségét felvázoló leggyakoribb és legmeghatározóbb képzetnek az apa „jó” és a „rossz” fia közti különbséget, a törvényes utód és jogos örökös illetve az árva, a fattyú és az apagyilkos közti ellentétet látja (76). Platón a beszédet, a beszélgetést így értékeli fel:

Az eleven tanítás közben elhangzó, a megértés kedvéért való beszélgetésekben, melyek tényleg a lélekbe íródnak (...) az ilyen gondolatait

tarthatja az ember igazi fiainak, először is azokat, amelyek benne születtek meg, továbbá ha ezeknek sarjadtak méltó testvérei és ivadéakai mások lelkében. (Platón, 1983b, 564)

A szöveget az apa-fiú metafora dominálja, az anya homályba borul, kommentálja Derrida, bár megemlíti, hogy a kertjét művelő gazdálkodó metaforájából kiindulva az anya tradicionális módon a földdel, a talajjal asszociálódik. Ami egyszersmind azt jelenti, hogy a dialógusokban szereplő beszélgetőtársak korántsem mindig *pater logoi*. Amikor a dialektika művésze e gazdálkodómetaforát használva a „lélekbe íródó” gondolatoknak mint „fiaknak” az apjaként jelenik meg, csak akkor tekinthetjük apának, ha azok (az ő beszédének be-folyása alatt) „mások lelkében” sarjadtak, míg az, akiben „benne születtek meg”, inkább e gondolatok *anyja*, s az azokat elvető rhétornak ennél fogva, Adrian Monk szavaival élve, „paráználkodótárs”. Bár mind az írás, mind pedig a beszéd metaforikus nemzőaktus, az előbbiben a mag fizikai befogadóját a papír helyettesíti, az utóbbiban viszont a lélek - ami az adott kontextusban egy *férfitest* jelenlétét is feltételezi. Az *Érzések zűrzavara* csúcspontján, a könyv diktálásának befejezése előtt mindez egy képbe sűrűsödik: „a szoba, mint mindig, egészen be volt sötétítve, ismerős félhomály fogadott, csak a felhalmozott papírlapok várakozó várakozó fehérségére vont arany kört a lámpa”. A papír a nászéjszakán várakozó fehér test képzetét kelti, amely a professzort csak abban az esetben ihleti meg, ha a fiú helyettesíti, aki lejegyzí a beszédet: a professzor szemében tükröződő érzélem „felszínre tört, belém fűrődött; éreztem, hogy hatol a forró hullám szeméből lágyan bensőm legbenséjébe, hogy árad szét ott, hogy hevíti érzékeimet különös örömrre: mellem egyszeriben kitágult ettől a dagadó, duzzadó erőtlől” (Zweig 273).

Gyanús, hogy a fonocentrizmus az antik pederasztia kontextusában valójában a homoerotika privilegizálására épül a heteroszexualitással szemben. Platónnál az „alsóbbrendű” szexualitás példája mintegy magától értetődően a heteroszexuális reprodukció:

Akik testükben hordozzák magukban a termékenység magvát (...) azok inkább a nők felé fordulnak, így nyilvánul meg bennük a szerelem, s a gyermeknemzéssel 'szereznek minden jövőendő időre', mint velük, halhatatlanságot, emlékezetet és boldogságot maguknak. (Platón 1983a, 197)

Ugyanakkor vannak, akik inkább „lelkükben termékenyek”, s ha egy ebből a fajtából való embert megérint a szép, „s együtt van vele, megszüli és világra hozza, amit régóta hordozott magában” (197). Ezt pedig hogy, hogy nem, a „helyesen értelmezett fiúszerelm által” (198) lehet elérni.

Míg a szexualitás magától értetődően heteroszexuális, a szellemi „teremtés” ugyanilyen határozottan homoerotikus. Az utóbbi talán nem is a szellem jogán magasabbrendű, mint a fajenntartás, hanem pusztán azért, mert nem igényel *nőt* a működéséhez, azaz megfelel a beszélő szexuális preferenciáinak.¹⁰ Ha pedig az írás és a beszéd közötti hierarchia a test és a szellem hierarchiájával analóg, ahogyan Derrida véli, akkor lehetséges, hogy a beszéd szintén csak azért kerül az írás fölé, mert teret enged a férfiak közötti váagnak. Ha a filozófus az ephebosszal hozza létre a beszédet, az ephebosz e „fiú” anyja, a beszéd „talaja”, a beszéd forrásaként szolgáló test, akkor nem annyira a test szolgálja a beszéd jelenlétét, hanem a beszélgetés biztosítja ennek a vágyott testnek a jelenlétét. Ha viszont a „fiú” írás, amely az író távollétét feltételezi, akkor egyszersmind „apja” és „anyja” egymástól való távollétét is feltételezi, így voltaképpen szinte mindegy, hogy eredete egy beszélgetéshez, egy autoerotikus meditációhoz vagy éppen egy nő iránti fellángoláshoz köthető.

A derridai elemzésből úgy tűnik, a beszéd tökéletesen, az írás viszont tökéletlenül reprezentálja a szándékot, adja tovább az „örökséget”. A platóni beszédszituációt figyelembe véve azonban inkább az a helyzet, hogy míg a beszéd szerelemgyerek (hiszen „születése” a beszélő számára erotikus

---

¹⁰ Érdemes ezt összevetni Leo Bersani és Robert S. Sturges fejtegetéseivel, akik szintén azt vizsgálják, hogyan manifesztálódik a férfiak-közötti vágy a dialógusokban. Leo Bersani arra kérdez rá, hogyan lehetséges, hogy a nyugati filozófia épp a fiúk szerelmeseként elhíresült Platont tekinti a vágyat mint hiányt definiáló elgondolás forrásának, amely egyszersmind a heteroszexuális norma fenntartásának is alapja, lévén a másnemű személy iránti vágy par excellence példája a hiány betöltésére irányuló késztetésnek. „aki vágyódik valamire, arra vágyódik, ami nem áll rendelkezésére és nincs meg neki, ami nem az övé, ami nincs meg benne és aminek híjával van – vagyis a vágy és a szerelem ezeknek a dolgoknak a vágya és szerelme” (Platón 1983a, 185). A többi, kevésbé fontosnak vélhető előadással szemben a *Lakomában* a prominens Szókratész határozza meg a vágyat ilyenformán. Agathón győzködése közben mindazonáltal Szókratész a szerelmet az apasághoz hasonlítja: „Valakinek a szerelme Erósz, vagy senkié? (...) amit éppen erről az apáról is kérdezhetnék: hogy az apa apja-e valakinek vagy sem?” (183). Bersani ezt a mellékes analógiát lényegesnek látja: Szókratész egy olyan példát hoz, amely éppenséggel nem a vágy hiányként való meghatározódását bizonyítja, hanem „a vágy egy olyan lehetőségét veti fel, amelyben a vágy másikja egyfajta kiterjesztés tárgya lenne, egy másik verziója annak, aki vágyakozik. Az 'apa' nem egy olyan viszonyt jelöl, ahol a szükség és az általa birtokolni vágyott tárgy között áll fenn, amit felidéz, az inkább önmaga pontatlan másolata, saját módosított azonossága. (...) A vágy a lét korrespondenciáit mozgósítja” (Bersani 113). A platóni vágy-definíció ekként ugyan könnyen a bináris oppozíciókra épülő heteronormatív vágy megfogalmazásaként olvasható, a retorikai olvasat azonban egészen másként olvashatja ugyanezt. Sturges Platón dialógusait és annak hatástörténetét vizsgáló tanulmánya - melynek árulkodó címe „Férfi-vágy a dialógus műfajában” - pontosan ezt a nyomvonalat követi. Részletes, szoros olvasással bemutatja, hogy a *Phaidroszban* a kárhoztatott „írás” retorikailag pontosan olyan viszonyban áll a felértékelt „beszéddel”, mint a szintén kárhoztatott szexuális kapcsolat az önmegtartóztató, tiszta szerelemmel – de mindkettő férfiak közötti viszonyként tételeződik.

élményt jelent), az írás azért mostoha, mert magányos létrehozása nem jelent élvezetet, és csak a reprodukció igénye motiválja. A beszéd és az írás ama különbsége, amelyet Derrida a gondoskodás és a magárahagyottság, a jogos utódlás és a törvényenkívüliség ellentétéként vázolt fel, átíródik a „saját” és az „idegen” erotika ellentétére, amiben a homoszexualitás és a heteroszexualitás különbsége rejtőzik. Ha a dialógusból hiányzik az „élő” kontextus, mely nem más, mint (az athéni gyakorlatban adott) fiútársaság, akkor a homoerotika eltűnik, s nem marad más, csak a heteroszexuális retorika.

Az *Érzések zűrzavarában* a tanár és a fiú elvárásaiban nemcsak a homo- és a heteroszexuális vágyak, de azok jelölési stratégiája is ütközik: a fiú a logosz megszületésére vár, aminek *érdekében* feminizálódik, a tanár viszont a fiút szeretné magáévá tenni, ami *helyett* beszél: a beteljesülés így a szó szoros értelmében folyamatosan, látványosan elhalasztódik míg végül fel nem függesztődik: a könyv remélt befejezésének estéjén

valami apróság késleltette, akadályozta az ünnepélyes pillanatot: a palack be volt dugaszolva, és nem volt kéznél a dugóhúzó. Már állt volna fel, hogy menjen érte, de én szándékát észrevéve megelőztem s kirohantam az ebédlőbe – hiszen lángolva vártam a pillanatot, hozzám való hajlandóságának nyilvánvaló megpecsételését. (Zweig 275)

Amire a diák vár, az nem következik be, de amire vár, már maga is valami más helyettesítése: a kidugaszolásra váró fallikus palackot végül semmilyen értelemben nem nyitják ki. Ami valójában nem más volna, mint *a csavar elfordítása* – hiszen egyrészt a dugóhúzót is csavarni kell, másrészt viszont az angol „csavar” – *screw* – a szexuális aktusra is használatos szleng kifejezés, amit „fordítva” elgondolva a szodómia képzetéhez jutunk. Mindez az előbbiekben ábrázolt diktálás befejezésére tenné fel a pontot, a metafora erotikus implikációit tekintve azonban csak ismétlése annak, s egyszersmind újabb metaforája és így elhalasztása a „tulajdonképpen” végnek. Valójában egyre nyilvánvalóbb, hogy ez az elhalasztódás a dolog természetéhez tartozik, s talán az sem véletlen, hogy ennek nyilvánvalóvá válása éppen a hanghoz kapcsolódik: a diák a dugóhúzóért szaladva *hallgatózáson* kapja a tanár feleségét, ami miatt az ünneplés – és a testi beteljesülés - végül is elmarad. Azért „halasztódik el”, mert éppen a beszéd helyettesíti.

Wilde és a logosz in-karnációja

Oscar Wilde műveinek a platói szerelemmel kapcsolatos vagy kifejezetten homoerotikus szövegrészei még a legártatlanabb olvasóknak is feltűnnek,

különösebben azonban nem befolyásolták e művek értelmezését egészen az 20. század végéig. Az talán mindenki számára sejthető volt, hogy a regények ilyen irányú utalásaiban megnyilvánuló tartózkodás és szemérmesség, a homoszexualitásnak a stílusra, a hangvételre való korlátozása nem feltétlenül valamiféle esztétikai parancsolat, hanem társadalmi kényszer következménye is, a „nyílt titok” mechanizmusának a megnyilvánulása. Azt, hogy Wilde különösen kedvelte a botrányos titkok, misztikus múltak és meghasonlott életek motívumát, a kritika eddig is gyakran összefüggésbe hozta a szerző szexualitásával magánéletének veszélyes titkával, ami végül is bíróság elé juttatta.¹¹ Ez azonban eleddig a háttér, a szerzői szándék problémájának tűnt, amelytől a szöveg függetleníti magát. Summers, Cohen, Bristow és Nunokawa újabb queer olvasataiban azonban a meleg vágy a legfontosabb motívumokat, sőt, a cselekményt is meghatározza, oly mértékben, hogy a Shakespeare *Szonettjeinek* híres-hírhedt férfi-címzettjének kilétét tárgyaló elbeszélés, a *Mr. W.H. portréja* és a *Dorian Gray arcképe* végeredményben a homoerotikus vonzalom századvégi sorsának allegóriájaként olvasható. A biográfiai háttér egyszeriben a szöveg metaforikus értelmévé alakul át: mind a *Mr. W. H.* mind pedig a *Dorian Gray* megghiúsult „coming out” történeté válik, bár a kudarc oka mindkét esetben más és más. A nem annyira ismert, mert a *Szonettek* beható ismeretére építő *Mr. W. H. portréja* és a nálunk is népszerű olvasmányoknak számító *Dorian Gray arcképe* számos szempontból hasonló jegyeket hordoznak - mindkettő középpontjában egy szép fiú áll, akiknek *képe* - mint a címek is jelzik - fontos szerepet játszik a cselekmény bonyolításában, és a két szöveg osztozik a homoerotika alig burkolt kultuszában is.

A magyarra tudomásom szerint eddig le nem fordított *Mr. W.H. portréja* című elbeszélést a századelőn Radó Antal a következőképp foglalja össze:

a 'Mr. W. H. arcképe' című elbeszélés a Shakespeare-szonettek témája körül forog, olyan gazdag irodalomtörténeti apparátussal, amely bármely akadémiai értekezésnek is becsületére válnék. Az elbeszélés hőse, egy Cyril Graham nevű fiatal ember, rendkívüli tudással és éleselméjűséggel azt a hipotézist állítja fel, hogy az a rejtélyes személy, akinek Shakespeare szonettjei dedikálva vannak, egy William Hughes nevű színész. Minden bizonyítékot össze is tud hordani ennek a föltevésnek támogatására, csak éppen a legfontosabbat nem teremtheti elő: azt, hogy Shakespeare korában valóban élt egy ilyen nevű aktor. Már most, hogy egy kételkedő barátját meggyőzze elmélete alaposágáról, egy obskúrus festővel megfesteti egy ifjúnak arcképét, úgy mintha az XVI. századbéli kép volna, s a festményt

¹¹ Vö. Bristow, Botting 142, Carrol 292-295, Cohen 806, Cavaliero 70, Halberstam 65, Nunokawa, *Disappearance* 4-20, *Tame Passions*, 183-187, Summers 693-696.

olyan felirattal láttatja el, mintha az valóban egy William Hughes nevű színészt ábrázolna. De a csalás nem sikerül, mert barátja véletlenül fölfedezi a hamisító festőt, mire aztán Cyril, a kudarcon való kétségbeesésében, öngyilkosságot követ el. A képet barátjára testálja, s most ez az, aki lassankint szintén híve lesz az új elméletnek, s mikor neki sem sikerül azt bebizonyítania, szintén elemésztí magát, — Nem annyira novella hát e munka, mint inkább novellisztikus formába öltöztetett **irodalomtörténeti** essay. (Radó 46-47)

Radó ismertetésében a szöveg kerete - mely a *Szonettek* kutatásának történetét meséli el -, lényegtelennek válik, hisz csak arra való, hogy az „essay-t” eladható „novellisztikus formába öltöztesse”. Minden, ami ebben a részben szerepel, csak és kizárólag azt szolgálja, hogy a kutatás „akadémiai” magaslatait, irodalomtörténeti mélységét, tehát - tudományos - létjogosultságát igazolja, ugyanakkor bemutassa e tiszteletreméltó tudományos hév sajnálatos túlkapásait is. Radó elmondásában nincs szükség annak további vizsgálatára, minek köszönhető ez a tudományos hév; hogy miért kutatják a szereplők ilyen tébolyultan (éppen) a *Szonettek*et, és miért áldozzák életüket egy pusztá irodalomtörténeti hipotézisért.

Radó, aki Oscar Wilde életművének ismertetése során kínosan igyekszik, nehogy megnevezze Wilde bűnét, „azt a nagy erkölcsi botlást, melyet csak megbomlott idegrendszerrel követhetett el” (23), természetesen nem vesz róla tudomást, hogy a kerettörténetet és a középső részt épp a homoszexualitás problematikája köti össze. Pedig a szereplőket nem a steril tudományos/történeti érdeklődés, hanem a *Szonettek* narrátorával „rokonnak” érzett vonzalmaik késztetik arra, hogy bele vessék magukat a versek tanulmányozásába. Shakespeare verses szerelmi vallomásainak háttére annak a homoerotikus szubkultúrának és hagyománynak – *egyfajta családfának* - a feltárásával kecsegteti őket, amelyben megtalálhatják a helyüket.¹²

Amint a *Dorian Gray*, úgy a *Mr W.H.* szereplői is egytől egyig a művészetben keresztül artikulálják vágyaikat. Ha csak a címszereplőket nézzük, Dorian szerepe Basil festészetében láthatóan ugyanaz, mint a Willie Hughesnak Shakespeare Szonettjeiben: hogy múzsák legyenek, hogy jól felismerhető plátóni mintára inspirálják a művészt. „A láthatatlan eszmény [ideál] látható megtestesülése [incarnation] voltál számomra, melynek emléke minket, művészeket úgy kísért, mint valami pompás álom. Imádtalak” - vallja a festő Dorian szerepéről művészetében. A *Szonettek* címzettje szintúgy a drámaíró „furcsa imádatának” tárgya, „akinek fizikai szépsége oly nagy volt, hogy Shakespeare művészetének sarokköve; Shakespeare inspirációjának forrása; Shakespeare álmainak megtestesülése [incarnation] lett” a *Mr W.H.*

¹² Summers 693.

tudósai szerint (Wilde 158). Mindez azonban még művészi vonatkozásait tekintve is többet jelent, mint motivációt az alkotáshoz.

A Willie Hughes-elmélet szerint a *Szonettek* műsája Shakespeare társulatának színésze, azoknak a fiúknak az egyike, akik a korban a női szerepeket alakították. A kisregény kritikus-szereplői szerint ez a fiú az, akiről Shakespeare azon híres sorait azt írta, miszerint „Lánynak festette maga a Teremtés / arcodat, vágyam úr-úrnője!” Azon túl, hogy e színész szép ifjúként a (plátóni) ideál megtestesülése, a költő álmának megtestesülése abban az értelemben is, hogy a színpadon megjeleníti a szövegei értelmét.¹³ Shakespeare „rámutat, hogy szépsége olyan, hogy képes minden formát és fantáziát valósággá tenni [realize], képes a kreatív képzelet minden álmát megtestesíteni” [embody] (Wilde 172). Az 54. szonett a narrátor szerint ugyanezt a gondolatot viszi tovább azzal, hogy „mennyre megszépíti a szépet / az édes dísz, hogy nemes, igazi”. Mint mondja, ezúttal

Shakespeare arra szólít fel bennünket, hogy vegyük észre, hogyan járul hozzá a színészi játék igazsága, a látható megjelenítés igazsága a költészet csodájához, életet adva annak szépségéhez, valóságot annak ideális formájához. (172)

Mindezekben a magyarázatokban a színjáték visszatérő jellemzője, hogy általa valami tisztán szellemi esszencia, álom, fantázia, szépség testesül meg [incarnation], válik testté [embody] valósul meg [realize], válik valódivá vagy igazivá. E következetes koncepcióban a (neo)platonizmus logikája sejlik fel, amennyiben színjáték valamiféle ideának az anyagba való beáramlásaként jelenik meg minden esetben, annak mintájára, ahogyan az isteni Egy a világ anyagába emanált a Teremtés során, vagy ahogyan az Ige Testté vált a Megváltás során. A valóság az ideák világának imitációja, „árnyéka”, tudjuk Platónról, amint azt Shakespeare is tudta, amikor az árnyék kifejezést

---

¹³ Hasonlóan ahhoz, ahogyan ezt Dorian Gray a színésznő Sybil Vane színésznői játékaról mondja: „megvalósítottad a nagy költők álmát, s alakot, testet adtál a művészet árnyképeinek.”(77). Cyril Graham úgy gondolja, hogy amikor a *Szonettek* a "művészetről" beszélnek, s azt a címzetthez kötik - "minden művészetem te vagy" - az nem lehet más, mint a drámaírás, hiszen Shakespeare a lírát lebecsülte, s a drámát tartotta fontosabbnak. Hogy a versek értelmezhetők így, azt hosszasán, logikusan és hihetően igazolja. De a narrátor még elődjénél, Cyril Grahamnál jóval továbbmegy, és további bizonyítékokkal áll elő. A *Szonettek*ben számtalanszor szerepel a "shadow" [árnyék] kifejezés, amely, mint mondja, "Shakespeare idejében gyakorlatilag magát a színjátszást jelentette". (172). Az 53. szonett felütése, melyben Shakespeare azt állítja, hogy szerelmét "árnytömeg/, millió idegen kép vesz[i] körül" [millions of strange shadows on you tend], a Willie Hughes által játszott szerepekre utal, s a vers további része, miszerint ezekbe az árnyékokba "te kölcsönként [lend] szállsz, mindbe, egyedül", színészi beleélő képességét dicséri, ahogyan az is, hogy az antik világ legszebb figuráiban és a természet jelenségeiben egyként a címzettet fedezi föl.

használta. S amennyiben a színjáték imitáció, az „árnyék” kifejezés valóban szinonimája lehet annak, amit Wilde megtestesülésnek, megvalósulásnak hív. Ami ugyanakkor a szexualizált beszéd és a homoerotikus fantáziálás egyidejű gyakorlatával is érintkezik.

A kutatás egy pontján a narrátor megakad - nem érti, hogy a korai versek miért buzdítják házasságra címzettjüket, ha ez a címzett valóban Shakespeare színésze.¹⁴ Ekkor azonban nagy felfedezésre jut (amit a mai Shakespeare-kutatás egyébként részben átvesz vagy elfogad). A *Szonettek* dedikációjából kiindulva - mely Mr. W. H.-t a szonettek nemzőatyjának nevezi, arra a következtetésre jut, hogy Shakespeare csak metaforikus nászra buzdít, arra, hogy mint a 82. szonett is jelzi, a címzett „Műsám arája” legyen. „A gyerekek, amelyek nemzésére szólítja fel, nem hús-vér **gyermekek**, hanem az örök dicsőség halhatatlan gyermekei. A korai szonettek mindegyike arról szól, hogy Shakespeare Willie Hughest arra kéri: lépjen színpadra és játsszon” (175).

A „nemzőatyá” szerepe metaforikus, a „gyermek” alatt elmeszüleményt kell érteni – ami Platón után nem éri különösebben váratlanul az olvasót. Ami újszerű, az nem más, mint hogy Wilde szerint az *előadóművészet*ről van szó. A szonettíró felszólítása, hogy „nemzz magad helyett új, második Én-t” a szerepekre utal a színpadon, amelyekben a színész „megtestesíti” a drámaíró álmát. Az inkarnáció, a megtestesülés, a „lélek átadása” mellé így a nemzés is felsorakozik szinonimaként, ami persze beleillik abban a (neo)platonikus koncepcióba, amely mindezt szervezi. Nyilván nem véletlen, hogy a szóbanforgó képzetek az aktív fallikus férfiszexualitás köré szerveződnek – melynek tárgya mindig egy másik férfi teste. Graham aprólékosan kifejti, hogy Shakespeare a címzett művészi apaságát propagálja, azt azonban kevésbé hangsúlyozza, hogy a versekben az „anya” szerepet maga a versek beszélője biztosítja mindehhez. A Szonettekben a címzett tölti „tartalmát” mintegy szellemi **szémaként** a lírai énbe, hogy megtermékenyítse annak méhként megjelenő agyát – és nem

¹⁴ A wildi megoldást érdemes összevetni Greenblatt megközelítésével (176). Ezt a problémát magam is hosszan elemzem Shakespeare *Szonettjeiről* írt könyvemben. Vö.: Hódosy 2004a, 124-136. E megközelítésekben közös, hogy a szerző és a címzett közös „gyermekének” a verset tartja, a címzetről pedig azt feltételezi, hogy Shakespeare valamelyik mecénása. Greenblatt a szöveg spirituális nemzésének gondolatát egy olyan szerkezeti elemnek tekinti, amelynek segítségével Shakespeare éles cezúra nélkül tud elfordulni a versek létrejöttének feltételezett biográfia indokától (nevezetesen, hogy a címzett lord családja arra kérte fel a költőt, hogy házasodjon meg, ergo nemzzen **gyermeke(ke)t**, amely felkérésnek első szonettjeinek Shakespeare híven meg is felel. Az én értelmezésem a vers-gyermek nemzésének trópusát Platón *Lakomájára* való allúzióként fogja fel, a korabeli neoplatonizmus – és közvetve a Létezők Nagy Láncolatának - lételméleti kontextusába helyezi, és a költészetre való reflexió egyik alapvető eszközeként használja.

fordítva. Cyril Graham mindezt úgy interpretálja, hogy Willie Hughes nem pusztán az a valaki, „[a]kinek a legjobb szerepeket írta” Shakespeare, hanem „akinek a szépsége sugallta” (175) e szerepeket, ami kimondottan annak a fordulatnak az értelmezése, miszerint „legbüszkébb az én munkámra légy, mert te nemzetted s tőled születik” (77. szonett). Ily módon a múzσαι inspiráció a nemzéssel, a (dráma-)írás pedig a szüléssel analóg; ugyanakkor a szerep előadása, amelyben a szerző álmai „megtestesülnek”, valóra válnak, éppen fordítva, az előadó testét teszik a szerző szellemével megtermékenyülő „anyai” anyaggá. Shakespeare versei Wilde számára így lehetővé teszik egy olyan kölcsönösen termékeny(ítő) művészi-erotikus viszony felvázolását, amelyben a passzív/aktív szerepek felcserélhetők, hasonlóan ahhoz, ahogyan Zweig novellájában a tanár és a diák között láthattuk.

A *Szonettek* első, nemzésre buzdító, majd későbbi, ugyanezekkel a nemzésmetaforákkal élő verseinek értelmezése különösen figyelemreméltó, amennyiben Wilde narrátora egyszerre utasítja el azt a szó szerinti értelmezést, mely szerint arról van szó, hogy a címzettnek meg kellene házasodnia és örökösöket kellene maga után hagynia, illetve azt a metaforikus értelmezést, miszerint a szerző azt reméli, múzsaája örök hírnévvel bíró *versek* írására fogja inspirálni. Pedig az „inkarnáció” képze az irodalomra elvileg semmivel sem kevésbé alkalmazható, mint a színházi alakításra, vagy az irodalmi, színházi vagy éppen interperszonális hatásra. Mégis, a *Dorian Gray*ben egyedül az írás az, ami nem jelenik meg a lélekátadás variációjaként. A *Mr. W.H.* kritikusi is gyakorlatilag ezt a lehetőséget tagadják tűzzel-vassal, amikor a *szonettek* „nemzésének” gondolatát behelyettesítik a Willie Hughes elmélettel, azaz a *szerep*, illetve a „színészi játék” nemzésével. Teszik ezt úgy, hogy nemcsak a végső bizonyíték, a kép hamis, de még a hipotézis felállításában axiomatikus szerepet játszó fő érv is az. Mint azt Wilde és művelt protagonistái is igen jól tudták, Shakespeare kora a lírát tartotta **magasabbrendűnek** a drámánál, nem fordítva, és nincs jele, hogy Shakespeare kétségbe vonta ezt a hagyományt.¹⁵

Akár a *Dorian Gray*t, akár a *Mr. W.H.*-t nézzük tehát, az inkarnáció rögeszmésen visszatérő képze éppen legkézenfekvőbb formájában, írásként hiányzik. Miért? Vajon elintézhető-e mindez azzal, hogy mindkét szöveg betölti az imígy kihagyott űrt, lévén a *Dorian Gray* maga az irodalom hiányzó instanciája, a *Mr. W.H.* pedig maga a történetben meg nem írt irodalomtörténeti esszé? És ha nem, ugyan mi közös van a megvalósulás meg-nem-valósított instanciái között? Nyilvánvalóan *a másik jelenlétének hiánya*. Wilde Shakespeare-értelmezése abban tér el a szokásostól és tér vissza Platónhoz, hogy a homoerotikus beszéd kerül a privilegiált oldalra, az írás oldalán pedig csak a heteroszexuális metaforika marad. A narrátor ír egy

¹⁵ Woodbridge 37.

levelet Erskine-nek, amelynek leírását a inkarnáció tropológiája hatja át. De szemben az eddigi megtestesülésekkel, amelyek - mintegy az emanáció mintájára - nem gyengültek a megvalósulástól, a narrátor ezúttal elveszíti azt a „hitet”, amit „betesz” a levélbe, „kimeríti” a szenvedélyt, ami a betűkbe áramlott belőle (Wilde 189). Az írás nem tarthatja életben a beszélő vágyát.

Homo-esztétika, homotextualitás

Azt nem tudjuk, Shakespeare előnyben részesítette-e a drámát a lírához képest, az azonban világos, hogy Wilde szereplői igen, ahogyan a beszélgetést is **főlérendelik** a levelezésnek, és bár folyton kutatásaik megírását tervezik, erre sosem kerül sor – ahogyan a Zweig-novella Shakespeare-kutatója sem képes erre. Hasonló okokból kifolyólag. Amikor Cyril Graham Shakespeare és W.H. közös „gyermekének” az írott vers helyett azt a drámai előadást tekinti, amelyben a „szellem” „valósággá” válik, akkor éppúgy a hangot (adott esetben a színész hangját) részesíti előnyben az írott betűvel szemben, mint a logoszt ünneplő Szókratész, vagy az írás helyett szeminarizáló vagy diktáló professzor. Megérkeztünk tehát a hang privilegizálásához. Derrida Platón-olvasatával szemben a szerző és a hang közti genealogikus viszony mellett a beszélgető felek közti erotikus viszony ugyanilyen hangsúlyos, ahogyan ezt Zweig novellája is véli a meleg professzor és tanítványa viszonylatában. A beszéd így nem csak a szublimált szexet garantálja, de egyfajta sajátos „családot” is kínál, amely egy Platónig visszavezetett underground hagyomány vérvonalába illeszkedik. Ez a hagyomány korántsem a hiány azon pozícióját jelöli ki a meleg számára, amelyet Morrill olvasott ki a platóni ontológiából. Ellenkezőleg, egy olyan jelenléte, egy olyan alternatív „reproduktív”, „fajfenntartó” szerepet kínál fel neki, amit továbbra is „a hang és a lét abszolút közelsége” garantál. Ami nyilvánvalóan aláássa a platóni fonocentrizmusról kialakult mítosz egyetemességét és kötelezően heteroszexuális voltát - ha andro- és fallocentrikusságát nem is (hiszen hangsúlyosan férfiszexualitásra, az ejakuláció metaforájának centralizálására épül)

A (meleg) hang efféle privilegizálása Henry Jamesre látszólag nem jellemző. Szemben Zweig tanárfigurájával és Wilde szereplőivel *A csavar fordul egyet* nem próbálja meg létrehozni, még kevésbé idealizálni azt a közeget, amelyben az írást a reprezentáció jelenléttel (is) bíró formái ellenpontozzák. Mint már volt róla szó, a homoszexualitással társítható szereplők hangsúlyosan nem bírnak testi jelenléttel (hiszen szellemek), az úr távolléte pedig a történet meghatározó eleme. Egyéb novelláiban James ráadásul éppen az írott művészet középponti szerepét hangsúlyozza. Jobban

megvizsgálva azonban kiderülhet, hogy az írás itt is csak abban az esetben *kielégítő*, ha a *néma beszéd* szerepét játssza egy élő dialógus során!

Person rámutat arra, hogy „[e] történetek tipikus eleme egy idősebb férfiíró és egy fiatalabb férfirajongó szoros kapcsolata, ahol a fiatalabb a 'barát, szerető, értő, védelmező' szerepét osztja magára” (Person 125). Person elemzésének érdekessége nem abban áll, hogy észreveszi e kapcsolatok homoerotikus töltését (ami a kritikában immár közhely), hanem abban, hogy bemutatja: amikor ezt a művészet mediálja, az egy sajátos „homo-esztétikát” eredményez. Brooke Horvath szerint „a mester legnagyobb alkotása nem más, mint a tökéletes protégé, aki cserébe mesterré teszi a mestert” (Horvath 102). Ez a narcisztikus egymásrautaltság vagy interszubbektivitás azonban Person szerint „*az olvasás aktusán keresztül* erotizálja a homoszociális férfi-intimitást azáltal, hogy egy kizárólagosan férfitől-férfihez irányuló vágykörforgást hoz létre” (137). Ennek az áterotizált olvasásnak a működéséhez szorosan hozzátartozik, hogy nem publikus, sőt, az írás és olvasás aktusa James írásában egyként a dolgozósobába koncentrálódik. Márpedig a dolgozósoba mint „closet” Sedgwick után és Fletcher mellett Person szerint is egyszerre a homoszexualitás konkrét rejtekhelye és áttételes megnyilatkozásának szimbolikus kifejeződése: „A Mester dolgozósobáján belül író, szöveg, és olvasó egyként homoerotizálódik. Ez az ablaktalan rejtekhely (...) épp annyira felszabadítja, mint amennyire ellenőrzi a férfivágyat” (133). Amikor a *Letter of the Master* írófigurája, azt javasolja olvasójának/tanítványának, Paulnak, hogy „két-három” kiválasztott olvasónak írjon, Paul ugyan egy pillanatra „lúktető karok közé” „bezárva” érzi magát, de aztán kihívóan válaszol: „Egy is elég volna, ha Ön lenne az az egy” (136). Véleményem szerint pontosan ez James homoesztétikus ideálja: egymás ideális olvasói lesznek, és „ha szerepet cserélnek és egy kölcsönösen kielégítő férfikommunikációs kört alkotnak, amely nem annyira szublimálja az erotikus energiát a kreatív alkotásban, mint inkább erotizálja az esztétikai tapasztalatot” (137).

Ez a „homo-esztétikus” szövegideál nem annyira kódolt, mint inkább szituációfüggő, egy olyan kontextusra van utalva, amely kellőképpen elszigetelődik attól a heteroszexuális közegtől, amelybe beágyazódik – Jamesnél az Akadémia helyét a szó szoros értelmében a dolgozósoba – a „closet” - veszi át, ami már ennyiben is szimbolikus lehet. A Person-féle homo-esztétika mögött rejlő closet-episztemológia szempontjából azonban még ennél is fontosabb, hogy bár ezúttal az írás, az írott szöveg és a hozzá tartozó író és olvasó kerül középpontba és az éлőszónak látszólag nincs nagy szerepe, ez mégsem tekinthető a Szókratész által elítélt írás térnyerésének a „meleg” hanghoz képest. Ha ugyanis „A homoerotikus vágy (...) kellően

rejtett marad – csak az egyéni olvasás pillanatnyi élményében tárulhat fel, nem pedig a publikációban” (Person 133). A closet-szituációban az írás nem válik távollétté, hanem inkább *néma* jelenlétként funkcionál, és olykor (mint például James *Middle Years című elbeszélésében*), a felolvasásban újra *hanggá* válik – amely a szerző jelenlétét azáltal az egyszerű tény által reprezentálja, hogy a szerző *jelen van*, és a tanítvány neki olvassa fel a művét:

amikor Dr. Hugh hangosan felolvassa neki, a fiatalember olvasói érzelmei megértetik saját magát Dencombe-bal, és kihúzzák őt a depresszióból. (...) Immár magabiztos, és úgy érzi, 'Nem múlt el az ereje – volt még benne élet és lehetett még használni'. Szinte megtelik egyfajta autogenetikus és falologocentrikus erővel: 'mintha csak elültette volna géniuszát, bízva a módszerben, azok pedig megnőttek és édesen illatoztak'. (Person 140)

Dencombe Platón földművelős beszéd-metaforájával él, a helyzet pedig egyszerre idézi fel és javasol megoldást arra a „kiégésre”, amelyet Wilde *Mr. W. H.*-jának narrátora éppen az írás kapcsán tapasztal, s amiért végül is nem írja meg a Shakespeare szerelméről szóló esszét. „Míg Dencombe korábbi elidegenedése [művétől] verbális és emlékezeti impotenciát váltott ki, saját írása – *főleg mikor egy másik férfi olvasta neki* – magához téríti” (Person 140, kiem.: H.A.)

James, Wilde és Zweig meleg tanáremberének alternatív platonizmusában a logosz transzcendens, átlátszó „jelenléte” és az írás másodrendűként való felfogása éppoly meghatározónak tűnik, mint ahogyan azt Derrida gondolja a nyugati metafizikáról. Ennek okai azonban egészen másban keresendők, mint amit Derrida kimutat. Egyrészt, a beszéd nem a beszélő „önmagának való jelenléte” miatt, hanem a meggyőzés/csábítás szempontjából lényeges. A beszélő érdekeltsége *a beszéd materialitásában* rejlik, ami nem más, mint a beszélgetőtárs/olvasó (szexuálisan) inspiráló jelenléte/látványa a diszkurzus során, ami miatt a beszéd az írással szemben képes lesz mediálni a *beszélő* vágyát. Az írás – mint a Derrida által elemzett genealogikus metaforái jelzik – közvetíti ugyan a szexualitást, de nem *mindenféle* szexualitást és nem *mindenféle* vágyat. Mivel fel- és leváltja a beszélgetőtársat, csupán a reprodukcióra/reprezentációra irányuló késztetést fejezheti ki. Ami semmiképp sem magyarázza azt a szöveggözpontúságot, amely Foucault-t és Barthes-t is magával ragadta. Hogyan lehetséges, hogy szemben az előző példákkal, az írás itt mégis előtérbe kerül a beszédhez képest? Talán a szöveg posztmodern öröme, játéka mégiscsak független a szexuális preferenciáktól?

Ami azt illeti, Gregory Bredbeck éppen azzal vádolja Barthes-t, hogy nemi irányultságának rejtegetése nyelvelméleti fejtegetésein is rajtahagyja a bélyeget. Bár *A szöveg öröme* az olvasásban megtapasztalható élvezetet

kifejezetten a szexuális élvezettel rokonítja, Bredbeck szerint Barthes a szöveget femininként ábrázolja és a heteroszexuális férfiszükségletek, követelések és vágyak szolgálatába állítja: „A nyugati kultúra nőképéhez hasonlóan a szöveg élettelen *tabula rasa* marad, amelynek csak mások cselekedetei adnak jelentőséget” (Bredbeck 269). Kérdés, hogy Barthes valóban így gondolkodik-e a szövegről... de ha így is volna, a „passzív” miért szükségképp nőies és itt miért problémás? Vajon a kötelező heteroszexualitást eszerint a kötelező szexuális aktivitás váltja föl, amelynek hiánya feltétlenül valamiféle abnormitást, betegséget és/vagy elfojtást jelez?

Bredbeck másik érve amellett, hogy Barthes szövege igyekszik elfedni homoszexualitása jeleit, azoknak a szövegrészeknek a sajátos értelmezése, miszerint „Barthes az örömszöveget a vágással, a varratokkal társítja”. Bredbeck szerint ez ugyanis az élvezet megzavarását reprezentálja, „Barthes jouissance-a csak egyfajta ‘coitus interruptus’, ahol is a jelentést az élvezet frusztrációja hozza létre” (Morrill 118). Ami tehát csakis a heteroszexuális kontextushoz való kényszerű alkalmazkodás következménye lehet (Bredbeck 271), amit fenntartásokkal Morrill is elfogad, amikor ugyanezt „queer krízisként”, a homophobia hatásaként írja le (Morrill 119).

„Az utóbbi évek meleg aktivizmusa Roland Barthes-ban találta meg annak a tökéletes reprezentációját, amikor egy író szégyenli a szexualitását és képtelen bármilyen pozitív állításra ezzel kapcsolatban” – írja Pierre Saint-Amand (153), majd arra jut: „Úgy gondolom, lehetséges egy rokonszenvezőbb kapcsolatot is kialakítani Barthes-tal, ha a titok mechanizmusa mögött egy sajátos és marginális (vagy kisebbségi) erotikát keresünk” (155). Ezúttal nem Barthes nyelvelméleti, hanem önéletrajzi írásairól van szó, ahol is az említett „aktivisták” a meleg szex nyers ábrázolását értik „pozitív állításként” – ilyet pedig nem találnak. „Az erektált-fallikus test Barthes-nál horizontális erotikának adja át a helyét. A felszín lesz az értékes. Amit találunk, az ’egy boldog, gyengéd, érzéki, ujjongó szexualitás’” – írja Saint-Amand. „A barthes-i erotika az anális eltörlése, hogy magába foglalhasson más érzéki praktikát is (...) plurális és expanzív abban az értelemben, hogy elkerül minden kötelező és privilegizált lokalizációt” (158). Mindez igencsak közel áll a szöveg öröméhez, amennyiben „a játék a binarizmus felrobbantásában” (158) áll, ami a szöveg esetén a jelölők horizontális kapcsolatának expanzív (ki)terjedése a jelölő és a jelölt mélységi kapcsolatának a rovására.

És vajon az az elgondolás tartható-e, hogy az „örömszöveg” szakadásai, az interpretációs „coitus interruptus”, a meleg vágy visszafojtásának megnyilvánulása? Derrida disszemináció-fogalma, amely a korábban tárgyalt platóni nemzéképzet dekonstruálása, egészen más megvilágításba helyezheti ezt a „megszakítást”, mint a befejezés, bevégeződés,

totalitás tagadását. Ha a szöveg „olyan vetés, amely nem terem növényt, hanem pusztán csak vég nélkül ismétlődik”, „[o]lyan jelölés, amely nem inszemináció, hanem disszemináció, hiába kiömlött mag, olyan kiáradás, amely nem tud visszatérni eredetéhez az apában” (Spivak Ixv), akkor ez egyként lehet egy heteroszexuális, egy autoerotikus és egy homoszexuális behatolás képe. A szöveget körülíró metaforák bár kifejezetten szexuális jellegűek, itt elveszítik a normatív szexualitásra való vonatkozásukat, mert megfosztódnak a reprodukcióval való azon összefüggésüktől, amely Derrida szerint Platón írás-felfogását dominálja. Ugyanakkor, ha az írás alkalmatlan a szerzőre való emlékezésre/örökségének továbbvitelére, ezt nem feltétlenül csak egy „elveszett vagy apagyilkos fiú” (Derrida 1998, 153) koncepciója érzékeltetheti. A fiú *letérése* a helyes ösvényről éppen a szexuális *perverzio*, a *nemi deviancia* metaforája is lehet - hiszen mind a 'perverzio', mind a 'deviancia' eredendően az 'elfordulás' szóból származik. S miután a „helyes” ösvény itt a jelölő és a jelölt közti „egyenes” (straight, hetero) úttal analóg, amely *puszta fikció*, a perverzio marad az egyedüli valós lehetőség úgy a jelölés mint a szexualitás tekintetében. A barthesi „sztereografikusan plurális” szöveg a freudi „polimorf perverz szexualitás” nyelvi megvalósulása. Kinek a pap, kinek a papné - ízlesek és pofonok elkülönбöződnek.

Felhasznált irodalom

- Adut, Ari. 2005. „A Theory of Scandal: Victorians, Homosexuality, and the Fall of Oscar Wilde”. *American Journal of Sociology*, Vol. 111, No. 1 pp. 213-248.
- Beidler, Peter G. 1989. *Ghosts, Demons, and Henry James: 'The Turn of the Screw' at the Turn of the Century*. Columbia: University of Missouri Press.
- Bersani, Leo. 2010. *Is the rectum a grave? And other Essays*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Botting, F. 1996. *Gothic*. London: Routledge.
- Bradley, John R, ed. 1998. *Henry James and Homoerotic Desire*. London: MacMillan.
- Bredbeck, Gregory A. 1993. „B/O – Barthes' Text/ O'Hara's Trick.” *PMLA*. 108/2 (March): 268-282.
- Bristow, Joseph. 1992. „Wilde, Dorian Gray and Gross Indecency.” In Joseph Bristow, ed. *Sexual Sameness. Textual Differences in Lesbian and Gay Writing*. New York: Routledge, 44-63.

- Bristow, Joseph, szerk. 1992. *Sexual Sameness. Textual Differences in Lesbian and Gay Writing*. New York: Routledge.
- Carroll, Joseph. 2005. „Aestheticism, Homoeroticism, and Christian Guilt in The Picture of Dorian Gray.” *Philosophy and Literature* 29:2, 286-304.
- Cavaliero, G. 1995. *The Supernatural in English Fiction*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, Ed. 1987. „Writing Gone Wilde: Homoerotic Desire in the Closet of Representation”. *PMLA* 102:5, 801-813.
- Derrida, Jacques 1991. *Grammatológia. Első rész*. Ford. Molnár Miklós. Szombathely: Életünk/Magyar Műhely.
- Derrida, Jacques. 1992. „Éperons. Nietzsche stílusa.” Ford. Sajó Sándor *Athenaeum* 3. 172-213.
- Derrida, Jacques. 1998. „Platón patikája.” *A disszemináció*. Ford. Boros János, Csordás Gábor, Orbán Jolán. Pécs: Jelenkor Kiadó.
- Dowling, Linda. 1994. *Hellenism and Homosexuality in Victorian Oxford*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Felman, Shoshana. 1977. „Turning the Screw of Interpretation.” *Yale French Studies* 55-56: 94-207.
- Flatley, Jonathan. 2008. *Affective Mapping*. Cambridge: Harvard University Press.
- Fletcher, John. 2000. „The haunted closet: Henry James’s queer spectrality.” *Textual Practice* 1:14, 53-80.
- Gilbert, Sandra M. – Gubar, Susan. 2000. *The Madwoman in the attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. 2nd ed.. New Haven: Yale University Press.
- Graham, Wendy. 1999. *Henry James's thwarted love*. Stanford: Stanford University Press.
- Greenblatt, Stephen. 2005. *Génius földi pályán. Shakespeare módszere*. Ford. G. István László. Budapest: HVG Kiadó.
- Halberstam, J. 1995. *Skin Shows: Gothic Horror and the Technology of Monsters*. Durham: Duke University Press.
- Halperin, David M. 1990. *One hundred years of homosexuality and other essays on Greek love*. New York: Routledge.

- Hanson, Ellis. 2003. „Screwing with Children in Henry James.” *GLQ* 9.3: 367-391.
- Haralson, Eric. 2003. *Henry James and Queer Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hódosy, Annamária. 1996. „Homotextualitás.” In Hódosy, Annamária és Kiss Attila Atilla. *Remix*. Szeged: Ictus és Jate.
- Hódosy, Annamária. 2004a. *Shakespeare metaszönetjei*. Budapest-Szeged: Gondolat Kiadó – Pompeji.
- Hódosy, Annamária. 2004b. „Palimpszesz, avagy a ‘nő’ mint az irodalom egy önreflexív metaforája I.” In Sággy, Miklós és Tóth Ákos szerk. *Elmélet, Irodalom, történet. A komparatív megértés lehetőségei*. Szeged: Tiszatáj könyvek, 7-27.
- Horvath, Brooke K. 1982. „The Life of Art, the Art of Life: The Ascetic Aesthetics of Defeat in James’s Stories of Writers and Artists.” *Modern Fiction Studies* 28. 93-108.
- James, Henry. 1985. „A csavar fordul egyet.” *Amerikai elbeszélők. Novellák és kisregények. I. Kötet*. Ford. Katona Tamás. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Kellogg, Stuart. 1983. „Henry James: Interpreting an Obsessive Memory.” In Richard Hall, szerk. *Literary visions of homosexuality*. New York: Routledge.
- Kiernan, Robert F. 1990. *Frivolity Unbound: Six Masters of the Camp Novel*. New York: Continuum.
- Kulick, Don. 2000. „Gay and Lesbian Language.” *Annual Review of Anthropology*, 29, 243-285
- Ludwig, Sami. 1994. „Metaphors, Cognition, and Behavior: The Reality of Sexual Puns in The Turn of the Screw.” *Mosaic* 27.1: 33-54.
- McCollum, Jenn. 2010. „The Romance of Henry James’s Female Pedophile.” *MP: An Online Feminist Journal* 3:1 <http://academinist.org/wp-content/uploads/2010/06/030104McCollum_Femaleped.pdf>
- Mitchell, W.J.T. 1995. *Picture Theory. Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Nunokawa, Jeffrey. 1995. „The Disappearance of the Homosexual in The Picture of Dorian Gray”. In Haggarty & Zimmerman, eds. *Professions of Desire*. New York: MLA, 183-187.

- Nunokawa, Jeffrey. 2003. *Tame Passions of Wilde. The Styles of Managable Desire*. Princeton University Press Princeton and Oxford.
- Parkinson, Edward J. *The Turn of the Screw. A History of Its Critical Interpretations 1898 – 1979*. 2011 Júl. 18.
<<http://www.turnofthescrew.com/>>
- Person, Leland S. 2003. *Henry James and the suspense of masculinity*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Platón. 1983a. „Lakoma.” *Válogatott művei*. Ford. Telegdi Zsigmond. Budapest: Európa Kiadó.
- Platón. 1983b. „Phaidrosz.” *Válogatott művei*. Ford. Kövendi Dénes. Budapest: Európa.
- Radó, Antal „Bevezetés.” Wilde, Oszkár. *Versek*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Saint-Amand, Pierre. 1996. „The Secretive Body: Roland Barthes’s Gay Erotics.” *Yale French Studies*. No. 90. 153-171.
<http://www.jstor.org/stable/2930362>
- Sanna, Antonio. 2007. „The Turn of the Screw: Applying Foucault’s Concept of Power/Knowledge to Henry James’s Tale.” *EAPSU Online: A Journal of Critical and Creative Work* 4.1: 99-115.
- Sedgwick, Eve Kosofsky. 1990. *Epistemology of the Closet*. Los Angeles: University of California Press.
- Sinfield, Alan. 1994a. *The Wilde Century: Effeminacy, Oscar Wilde, and the Queer Movement*. London: Cassell.
- Sinfield, Alan. 1994b. *Cultural Politics – Queer Reading*. London: Routledge.
- Soltysik, Agieszka M. 2008. „Recovering the ‘Covering End:’ What Queer Theory can do for The Turn of the Screw.” *Victorian Literature and Culture* 36.1: 247-252.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1998. „Translator’s Preface” In Derrida, Jacques. *Of Grammatology*. Trans. Spivak, Gayatri Chakravorty. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press. ix-lxxxix
- Stevens, Hugh. 1998. *Henry James and sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Sturges, Robert S. 2005. *Dialogue and Deviance. Male–Male Desire in the Dialogue Genre (Plato to Aelred, Plato to Sade, Plato to the Postmodern)*. New York: Palgrave-Macmillan.
- Summers, Claude J. 2002. „Oscar Wilde”. In Claude J. Summers, ed. *Gay and Lesbian Literary Heritage*. New York-London: Routledge. 691-696.
- Thorp, John. 1992. „The Social Construction of Homosexuality.” *Phoenix* 46:1 54-65. 2011 Júl. 18.
<<http://www.fordham.edu/halsall/med/thorp.html>>
- Wilde, Oscar. 1987. „Dorian Gray arcképe.” *Mesék – Elbeszélések*. Budapest: Európa Kiadó.
- Wilde, Oscar. *The Portrait of Mr. W. H.* 1889. CELT: The Corpus of Electronic Texts. 2011 Júl. 18.
<<http://www.ucc.ie/celt/online/E850003-012/>>
- Woodbridge, Linda. 2009. „Country Matters: As You Like It and the Pastoral-Bashing Impulse”. *William Shakespeare: the comedies*. Ed. Harold Bloom. New York: Infobase Publishing.
- Zweig, Stefan. 1972. „Érzések zűrzavara.” *Érzések zűrzavara. Elbeszélések*. Ford. Viktor János. Budapest: Európa Kiadó.

Vicsek Lilla-Nagy Beáta

Budapesti Corvinus Egyetem

„Nemek kultúrája”: előzetes eredmények egy multinacionális cég vizsgálatából¹

A tanulmány a szervezeti kultúra fogalmán belül értelmezi a nemek szerinti elvárás rendszer, a nemekhez kapcsolódó normák és értékek megragadhatóságát. A szervezetkutatások az elmúlt évtizedek során intenzíven foglalkoztak a kultúrakutatással, a feminista elméletek pedig egyre gyakrabban vizsgálták a szervezeteket a nemek szerinti rétegződés szempontjából. E két terület összekapcsolásaként is értelmezhető ez a kísérlet, amely során egy gazdálkodó szervezetben végeztünk kutatást a nemekre vonatkozó vélemények és értékek, a nemek helyzetének feltárására. A kutatás során a fókuszcsoportos beszélgetés módszerét alkalmaztuk, és két beosztotti csoport elemzését végeztük el. A kutatásra 2011 tavaszán került sor egy szolgáltató informatikai cég közép-magyarországi telephelyén.

Bevezetés

A társadalmi nemek értelmezhetőségét és jelentését egy eddig kevésbé kutatott területen, a szervezeti kultúrán belül kutatjuk. Ez a terület meglehetősen újnak számít, és fő kutatásait elsősorban a szervezetpszichológiában lelhetjük fel. Írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy a nemek általában deskriptív módon használt változóját valódi elemzési kategóriává tegyük. A szakirodalmak és az irodalmi előzmények összefoglalása után bemutatjuk a 2011 tavaszán végzett kutatásunk első eredményeit.

Szakirodalmi háttér

A szervezetkutatások hosszú időn keresztül nélkülözték a kultúra fogalmát (Smircich 1983). A változások az 1980-as évekre vezethetők vissza, amikor a szervezetkutatásokban egyre fontosabbá vált a társadalmi rendezőelvek vizsgálata. Éppen ezért a kulturális antropológia és a szervezetelméletek

---

¹ A kutatás a TÁMOP - 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-0005 keretén belül valósult meg.

határán új vizsgálandó terület nyert létjogosultságot. A téma fő elemzőjének tekintett kutató ezt így fogalmazta meg: „What we are seeing with the linking of culture and organization is the intersection of two sets of images of order: those associated with organization and those associated with culture” (Smircich 1983, 341).² A szervezetelmélet és a kulturális antropológia egymásra hatásából öt új kutatási terület jelent meg már a nyolcvanas évek során: kultúraközi vagy összehasonlító menedzsment, vállalati kultúra, szervezeti megismerés, szervezeti szimbolizmus, nem tudatos folyamatok és a szervezet.

A szervezeti kultúra vizsgálata tehát két fő forrásból építkezik: a kulturális antropológiából és a szervezetelméletekből. Smircich interpretációja szerint a kulturális antropológia megközelítésében a kultúra alkalmazkodó és szabályozó mechanizmusként működik. Ez rendezi az egyéneket társadalmi struktúrába (ld. strukturalista-funkcionalista elmélet). A szervezetelméletek irányából közelítve pedig a szervezetek olyan alkalmazkodó organizmusok, amelyek a környezettel való kölcsönhatás folyamatai révén léteznek (ld. kontingencia elmélet) (Smircich 1983, 342).

A szervezeti kultúrakutatások száma jelentősen megnövekedett, a téma diverzifikálódott, ugyanakkor látni lehet, hogy vannak kulcsfontosságú területek, és egyfajta homogenizálódás is: a kultúrát egyre inkább mint a közösség által elfogadott közös értékek és meggyőződések egészét tekinthetjük. A szervezeti kultúra kutatása nagy népszerűsége miatt mind a kutatók, mind a szervezetfejlesztők körében. Smircich feltételezi, hogy ennek legfőbb oka a fogalom könnyű megérthetősége lehetett, mivel mindannyian – akár magyarázat nélkül is – tudjuk, hogy miről van szó (Smircich 1983).

A szervezetkutatások egy része az 1970-es évektől kezdett el reagálni arra a tényre, hogy a korábbi vizsgálatok egyneműnek feltételezték a szervezeteket, egyszersmind igyekezett megkérdőjelezni a mainstream=malestream felfogást (Broadbridge és Hearn 2008). A feminista elméletek megjelenése nagymértékben gazdagította a szervezeti kultúráról való gondolkodást is. A kritikai megközelítések nem pusztán bevonták a nőket az elemzésbe, hanem az egész szervezési folyamatot igyekeztek a nemek szempontjából megérteni. A szervezetelmélet egy jeles kutatója a következőképpen fogalmazta meg a változást:

---

² “Amit a kultúra és a szervezet összekapcsolásával látunk, az a rendre vonatkozó képzetek két készletének metszete: a szervezettel összekapcsolt és a kultúrával összekapcsolt” (A szövegben szereplő angol szövegek lábjegyzetben megadott fordítása a cikk szerzőitől származik – szerk. megjegyzése).

What is required is not study of participation by women in organizational processes, but rather a redefining of “organizational categories” so that they explicitly accommodate the experiences of men and women and reveal the ideological consequences of representing an abstract “labour force” and de-sexualized and dis-embodied worker in language. (Gherardi 2005, 212)³

Gherardi véleménye szerint az 1970-es évektől kezdve a gender-fogalom megjelenése két fontos dimenziót vitt be párhuzamosan a szervezetkutatásba: a nemi (sexual) különbségeket és a hatalmi különbségeket (Gherardi 2005).

A nemi különbségek folyamatos újraformálódásának folyamatát ragadja meg műveiben Joan Acker (2007). Az amerikai kutató arra hívta fel a figyelmet, hogy a szervezetek alatt egy nemi mélyszerkezet húzódik meg, amely a szervezetet és gazdaságot körülvevő társadalmi tényezőkből eredeztethető. A nők szervezetekben és szervezési folyamatban elfoglalt helye egyértelműen összefügg a férfidominanciával, amelyet a nemek társadalmi munkamegosztásban és reprodukcióban elfoglalt sajátos helyzete magyaráz és legitimál.

A kultúra befogadása ugyanakkor több egy szimpla befogadási folyamatnál, az értékek elfogadásánál. Sokkal inkább egy kétirányú folyamatról van szó, amelyben nemcsak a szervezet tagjai veszik át a szervezeti kultúra sajátosságait, hanem a szervezet is erőteljesen változik, alakul a benne dolgozók irányából érkező impulzusoktól. Mivel a nemek kultúrájára vonatkozó szakirodalmakat korábbi cikkeinkben (Nagy-Vicsek 2006; Vicsek-Nagy 2006), most röviden arra a Brigitte Liebig által kidolgozott modellre szeretnénk fókuszálni, amelyben az eltérő nemi kultúrájú szervezeteket foglalta össze (2007).

Kiindulópontja az a definíció, amely szerint a szervezet tagjai a sajátos szervezeten belüli és kívüli feltételeket, elvárásokat, nézeteket összekapcsolják azokkal az elképzelésekkel, amelyek szerintük a nemek helyzetét, státusát, jellemzőit leírják (Liebig 2007). Röviden azt mondhatnánk, hogy a szervezet tagjai milyen várakozásokat fogalmaznak meg a nemekkel kapcsolatban. Ezek a várakozások vonatkozhatnak a saját szervezetben dolgozó személyekre konkrétan, de a társadalom tagjaira általában is. A svájci kutatás empirikus anyagát vállalati vezetőkkel készített csoportos interjúk adták. Liebig négy típusba sorolta azokat a nemi

---

³ “Amire szükség van, az nem annak vizsgálata, hogy a nők miként vesznek részt a szervezeti folyamatokban, hanem inkább a “szervezeti kategóriák” újradefiniálása. Úgy, hogy azok világosan befogadják a férfiak és a nők tapasztalatait, és feltárják annak ideológiai következményeit, ha a nyelvben absztrakt „munkaerőt”, és deszexualizált, test nélküli munkást mutatunk be.”

kultúrákat, amelyeket az általa vizsgált cégeknél megfigyelt. E tipológiát mutatja be az 1. táblázat. A fenti típusok tehát a csoportos beszélgetések alapján kerültek kialakításra, tehát nem ideáltípusokról beszélünk.

1. táblázat: *A nemek kultúrájának vállalaton belüli tipológiája*

Típusok Irányadó dimenziók	<i>Férfias tradicionalizmus</i>	<i>Vállalati kollektivizmus</i>	<i>Normatív individualizmus</i>	<i>Pragmatikus utilitarizmus</i>
Nemek közötti viszonyrendszer a vállalaton belül	Homogenitás	Detematizált heterogenitás	Felértékelt diverzitás	Társadalmi sokszínűség és variabilitás
Vállalaton belüli nemekre vonatkozó rend és a külvilág kapcsolata	bent = kint	bent $\neq$ kint	bent $\leftrightarrow$ kint	bent + kint
Nemek közötti esélyegyenlőség	a nők (jogtalan) privilegizálása	vállalaton kívüli probléma	személyes probléma	a vállalat felelőssége

Forrás: Liebig 2007

Röviden a következőképpen lehet összefoglalni a négy típus jellemzőit: A „férfias tradicionalizmus” a hagyományosan férfi többséggel rendelkező vállalatokat jellemezte, ahol a férfiak számára sokszor gondot jelentett, hogyan viszonyuljanak a női kollégákhoz. Az itt dolgozók felfogásában a tradicionális nemi szerepek domináltak, a férfiak gyakran hozták be a szexualitást a beszédtemák közé. Ugyanakkor úgy látják, hogy a vállalaton belüli és kívüli világ nem tér el egymástól a nemi viszonyok vonatkozásában: mindkét területtel kapcsolatban a tradicionális felfogás dominál. A nemek közötti esélyegyenlőség előmozdítására vonatkozó bármilyen kezdeményezést, irányelvet jogtalanak tartanak.

A „vállalati kollektivizmus” típusban a homogenizálás és a nemek közötti különbségekről való nem-beszélés dominálja a kultúrát. Ezekben a vállalatokban már nők is kerültek vezetői pozíciókba, és az ő hozzáállásuk is az volt, hogy a nemek kérdése nem téma, inkább zavaró kérdés, mint olyan, amiről gondolkodni kell. Úgy látják, hogy a nemekkel kapcsolatos bármilyen probléma csak a vállalaton kívül jelenik meg, mivel a saját alkalmazottak helyzete a cégen belül teljesen rendben van. Éppen ezért elutasítják az esélyegyenlőségi törekvések ötletét is.

A „normatív individualizmus” kultúrája a sokszínűség, sokféleség felértékelődéséről szól. Az interjúalanyok úgy látják, hogy saját vállalatuk nagyon dinamikus – szemben a többi vállalati kultúrával. Ebben a környezetben csak az egyéni múlik, hogy meddig jut előre, mit ér el. Saját vállalati kultúrájukat nagyon haladónak tartják, szembe is állítják a társadalmi környezettel. Megítélésük szerint a vállalat megadja a lehetőségeket, és személyes probléma, ha valaki nem tud élni a lehetőségekkel. Ugyanakkor nem figyelnek fel az önkizsákmányolás veszélyére.

A negyedik típust „pragmatikus utilitarizmusnak” nevezte el a szerző. Ebben az esetben – amely csak egyetlen vállalatot jelentett – a munkavállalók úgy tekintenek saját vállalatukra, mint ami a társadalmi környezet részét alkotja, és ezért a szervezetnek is felelősen kell gondolkodnia. A nemek közötti egyenlőség kérdése éppen ezért teljesen természetesen részét képezi a vállalati törekvéseknek, amelyben elutasítják a nemekre vonatkozó dichotóm szemléletet. Sem a külvilág-vállalaton belüli világ, sem a munka-magánélet szembeállítása nem történik meg. A női munkaerő sikeres integrálása a vállalat gazdasági sikerének záloga is.

Mivel vizsgálatunkban a szervezeti nemi kultúra megítélésére nagyrészt azok a kérdések szolgáltak empirikus anyagot, amelyek a nők és férfiak vezetésre való rátermettségét mérlegelték, szükségesnek tartjuk, hogy néhány örökzöld és új kérdést ismételt felvessünk.

A nők vezetésen belüli megjelenése szintén átrendezte a kutatási kérdéseket, ugyanakkor megmaradt a férfiak dominanciája a vezetésen belül. Ami némileg változott, az azzal függött össze, hogy a középső vezetői szinten jelentősen növekedett a nők aránya (Broadbridge-Hearn 2008). A szokásos kérdések mellett – jelesül miért alulreprezentáltak továbbra is a nők a gazdasági élet vezetői pozícióin belül – új kérdésként jelent meg a téma, hogy mennyire elfogadottak a nők vezetői állásokban (Schein 2001), illetve hogy a menedzsment tényleg a férfinormákat tükrözi-e (Billing 2011).

A nők elfogadottsága a vezetői pozíciókban hosszan vitatott kérdés. Az elmúlt évtizedekben végzett és megismételt vizsgálatok a női vezetők iránti jelentős nyitottságról számoltak be. (A témáról áttekintést adnak többek között: Schein 2011; Nagy-Vicsek 2006.) Az 1960-as évektől az Amerikai Egyesült Államokban végzett kutatások megmutatják egyrészt a női vezetőkkel kapcsolatban megnyilvánuló egyre nagyobb elfogadást, másrészt pedig azt, hogy a tapasztalat elfogadóbbá teszi az embereket. Különösen nyitottak voltak azok, akik ugyanazon a vezetői szinten vagy feljebb dolgoznak, mint a szóban forgó női vezetők. Ellenben a női vezetők beosztottjaként dolgozó válaszadók a többiekhez képest kevésbé voltak elfogadók. (A kutatási eredményekről áttekintést ad: Powell–Graves 2003.)

Ugyanakkor - mint majd bővebben kifejtjük -, még mindig jelentős ellenérzésről számolnak be a magyar kutatások.

Az esélyegyenlőségi politikák megvalósítása és az arra való reakciók nagyon eltérőek lehetnek szervezeti szinten. Több kutató is egyetért abban, hogy a kérdés kezelésében kiemelkedő fontossága van annak, hogy a két nemet inkább hasonlónak vagy különbözőnek látjuk (Cockburn 1991; Wajcman, 2007). Ez a kiindulópont megmagyarázhatja azt is, hogy milyen irányelvek megvalósítását látja jónak a társadalmi környezet, vagy akár maguk az érintettek is. Összefoglaló cikkükben Broadbridge és Hearn (2008) szintén felhívták a helyzet összetettségére a figyelmet:

There is an added danger that equal opportunity policies based on equal treatment require women to deny, or attempt to minimize differences between themselves and men ..., while a procedural approach to equality focuses on changing behaviour but leaves attitudes and beliefs relatively untouched⁴ ... (Broadbridge-Hearn 2008, S45)

Azt várhatjuk tehát, hogy a szervezetben és annak tagjaiban fellelhető attitűdök és meggyőződések nem fognak rugalmasan reagálni a társadalmi változásokra, ami a női vezetők elfogadottságát vagy az esélyegyenlőségi intézkedések megítélését illeti.

Broadbridge és Hearn (2008) álláspontja szerint bár léteznek nemek szempontjából semleges gyakorlatok, a menedzsment működése és tagjainak kiválasztása sokszor a homoszociális reprodukción nyugszik, amely a következőkben ragadható meg: „men’s preference for men and men’s company, and the use of masculine models, stereotypes and symbols in management (often from sport, the military and evolution, such as the ‘law of the jungle’)”⁵ (Broadbridge-Hearn 2008, S44).

Az eddigiekhez képest gyökeresen új megközelítést vet fel Billing egy friss publikációjában (Billing 2011). Női vezetőkkel készített interjúk alapján szeretne leszámolni azzal a feltevessel, hogy a szervezeteket és a vezetést áthatja a vezetőkre vonatkozó férfias norma, és ez magyarázza a nők előrelépési nehézségeit. Arra utal, hogy a változatosság sokkal fontosabb, mint a dichotómia, és hogy a nők kimagasló aránya az egyetemi hallgatók

---

⁴ Megvan az a további veszély, hogy az egyenlő bánásmódon nyugvó esélyegyenlőségi politikák megkövetelik a nőktől, hogy tagadják meg, vagy próbálják minimalizálni a különbséget saját maguk és a férfiak között, ... ezzel szemben az egyenlőség eljárásmódon keresztül megvalósuló megközelítése a változó magatartásra fókuszál, de az attitűdöket és a hiedelmeket viszonylag érintetlenül hagyja.

⁵ „a férfiak férfiakat és férfitársaságot preferálnak, és maszkulin modelleket, sztereotípiákat, szimbólumokat használnak a menedzsmentben (gyakran a sportból, a hadseregből, és az evolúcióból, mint pl. a „dzsungel törvénye”).

között megváltoztatja a karrierrel kapcsolatos véleményeket. Billing a következőképpen fogalmazott: „The modern, professional, career-oriented woman is a legitimate social identity - even a norm”⁶ (Billing 2011, 300).

A női vezetőkkel folytatott interjúkból az a kép rajzolódott ki, hogy a nők tapasztalatai nagyon különböznek egymástól, egyszersmind ellentmondanak annak a véleménynek, hogy a nők mindig áldozati szerepben lennének (Broadbridge-Hearn 2008). Vannak munkahelyek, ahol erősen megjelenik a nem fontossága, míg máshol nem számít, legalábbis az interjúalanyok elbeszélése szerint. A fiatalabb és a magasán iskolázott női vezetők kevésbé találkoznak a tradicionális elvárásokkal, ők sokkal jobban ki tudják kerülni ezeket a (csapda)helyzeteket (Billing, 2011).

Nemek kultúrája egy budapesti önkormányzatnál

2004-2005-ben egy budapesti önkormányzatnál vizsgáltuk többek között a szervezet nemekre vonatkozó kultúráját. Az önkormányzat dolgozóinak 80 százaléka volt nő. Az önkormányzati vezetők nagyobb része is nő volt (sőt maga a polgármester is).

A szervezetnél négy fókuszcsoportos beszélgetésre került sor: két női beosztottakat tartalmazó csoportra, egy férfi beosztottakból álló csoportra és egy férfi és női irodavezetőket egyaránt tartalmazó csoportra. A beosztotti csoportoknak hat-hét résztvevője volt, a vezetői csoportnak nyolc (három férfi és öt nő). A résztvevők többsége negyven-ötven év körüli volt, néhány résztvevő volt csak fiatalabb.

A nemek közötti viszonyrendszer dimenziójáról a fókuszcsoportokon az a kép rajzolódott ki, hogy az önkormányzatnál dolgozó férfiak nem férfiasak: „elnőiesedtek”. Nőiességhez kapcsolta a férfiakat egyfelől önmagában a tény is, hogy önkormányzati dolgozók. Az önkormányzati munkát ugyanis a kutatási alanyok nőies munkának tartották: olyan munkának, amely olyan személyiségjegyeket igényel, amely inkább a nőkre jellemző szerintük (például nagyobb tűrőképesség, kisebb szabadságigény) és az alacsony fizetés és presztízs is a nőkkel szemben támasztott társadalmi elvárásokhoz illeszkedett szerintük. Az önkormányzatnál tehát a homogenizáció fordított módon jelentkezett, mint a Liebig féle férfias tradicionalizmus típus esetén.

A szervezeten belüli nemi rendszert annyiban megfelelően működőnek tekintették a kutatási alanyok, hogy úgy vélték a nők – köztük a női vezetők - nőiesek tudnak maradni, bár sokszor ezeket a nőiesnek tartott

---

⁶ A modern, értelmiségi, karrierorientált nő legitim társadalmi identitást jelent, sőt normát.

jegyeket negatívan értékelték. Ehhez képest további kritikát fogalmaztak meg a versenyszektorban dolgozó, szerintük „elférfiasodott” női vezetőkre vonatkozóan.

Liebig második dimenzióját az képezi, hogy a külvilág-szervezetbeli világot mennyire különítik el a szervezet dolgozói. Az önkormányzaton kívüli társadalmi nemi rendnek nem mondott ellent a nők nagy aránya az irodavezetők között, mivel ezt a kutatási alanyok nem tekintették nagy fizetéssel, presztízzsel rendelkező vezetői pozíciónak. Sőt úgy vélték, sok szempontból az irodavezetés nem is igazi vezetői pozíció (már csak amiatt sem, mert az irodavezetők az önkormányzati képviselőtestületi bizottsági üléseken titkárként működnek közre), és általuk nőiesnek tekintett tulajdonságokat igényel (például kis szabadságigény).

Liebig harmadik dimenziója a nemek közötti esélyegyenlőség, az esélyegyenlőségi intézkedések megítélése. Ezzel kapcsolatban több hozzáállás jelent meg a csoportokban. Voltak, akiket irritált már maga a témakör is. A férfi beosztottak a nők igazságtalan privilegizálásának (diszkriminatívnak) tekintették a kérdést. Voltak, akik a szervezeten kívüli problémának tekintették az esélyegyenlőséget, de a többség szerint nem hangsúlyos probléma a szervezeten kívül sem. Sokan inkább azt emelték ki, hogy egyre több a női vezető. Sőt, volt, aki számára épp az definiálódott problémaként, hogy emelkedik a női vezetők aránya. Miközben több hazai vizsgálat is kimutatta, hogy nemcsak a nők szándékán múlik a nők alacsonyabb aránya a vezetők körében (Nagy 2001; Folly 2004; Bálint 2006), a férfi csoportban azt hangsúlyozták, hogy aki vezető szeretne lenni, az nemtől függetlenül az lehet. A résztvevők nem pártolták, hogy helyi vagy országos intézkedések legyenek a nők érdekében. Egy további ellenérv volt ez ellen az intézkedések ellen, hogy úgysem működnének, kijátszásra kerülnének.

A kutatás során vizsgáltuk azt is, hogy milyen sztereotípiák, várakozások jelennek meg a kérdezettek körében a nőkkel és a férfakkal kapcsolatban. Annak ellenére, hogy a beszélgetés elején, amikor általánosan kérdeztünk rá a nemek tipikus jellemzőire, akkor egyesek még inkább azt hangsúlyozták, hogy nem lehet tipikus tulajdonságokat megállapítani, mert egyénfüggő, illetve már megváltoztak a hagyományos nemi szerepek – a beszélgetés későbbi részeiből világosan kiderült, hogy sok kutatási alany erőteljes várakozásokkal él az egyes konkrét szituációkban. Ezek a várakozások gyakran negatívak a nőkre vonatkozóan („sértődősek”, „hisztérikusak”, stb.). Lényeges továbbá az is, hogy inkább a férfiakra vonatkozóan említettek olyan jellemzőket, amelyeket az emberek gyakran az ideális vezető kritériumaiként határoznak meg, mint például dominancia, határozottság, stb.

A csoporttagok negatívan ítélték meg azt, hogy nő többség van az önkormányzatnál. Sokan a női vezetőket általában, és többen konkrétan a saját önkormányzatuk női vezetőit is negatív tulajdonságokkal jellemezték. A legnegatívabb képet a férfi beosztotti csoportban festették a női vezetőkről, de még a női irodavezetők is hajlamosak voltak a női vezetők negatívumait kiemelni. A beosztotti csoportokból az derült ki, hogy súlyos gondok vannak a női vezetők elfogadottságával a szervezetben.

Korábbi elemzéseink (Nagy-Vicsek 2006; Vicsek-Nagy 2006) során úgy érveltünk, hogy külön érdekes, hogy ennyire negatív vélemények jelentkeztek a csoportokon a nőkkel, illetve a női vezetőkkel szemben, mivel előzetes feltételezéseink szerint több tényező is inkább abba az irányba hathatott, hogy megakadályozza ezen nézetek felszínre kerülését. Ilyen potenciális korlátozó tényezők voltak: a beszélgetésekre a munkahelyen egy tárgyalóteremben került sor, az összes csoporttag az önkormányzatnál dolgozott ezért egy lehetőség volt, hogy ami elhangzik a csoportokon az a női vezetők fülébe is eljuthat később. További hátráltató tényezőnek gondoltuk, hogy a moderátor egy nő volt, illetve, hogy a beszélgetésekről videofelvétel készült.

Jelen kutatásról

2010-ben indult kutatásunkkal célunk a korábbi önkormányzati vizsgálatunk egyes témaköreinek továbbfejlesztése volt. Célkitűzéseink közé tartozott - felhasználva a korábbi kutatás során keletkezett tapasztalatainkat -, más önkormányzatban, illetve más jellegű szervezetekben megvizsgálni a társadalmi nemi szempontok jelentkezését. Azt vártuk, hogy új eredményeink árnyalják korábbi kutatásaink megállapításait, még gazdagabb képet kapunk a „nemek kultúrájának” különféle megjelenési módjairól. A cikkben kutatásunk újabb fázisának azon eredményeire térünk ki, melyek egy multinacionális vállalatnál végzett fókuszcsoporthoz vizsgálatunk eredményei. Az a kérdés foglalkoztatott minket többek között, hogy hogyan ítélik meg a női vezetőket a cégnél? A vezetők megítélése hogyan ágyazódik bele abba, amit általában véve a nőkről és férfiakról gondolnak, és hogyan kapcsolódik a helyesnek vélt férfi és női szerepekhez? Hogyan viszonyul a telephelyen belüli társadalmi nemi rend a tágabb társadalom nemi rendjéhez? Milyen kollektív irányultságok vannak jelen a szervezetben az esélyegyenlőség megítélése kapcsán?

A vállalat általunk vizsgált telephelyén körülbelül 600 munkavállaló dolgozik, némileg több férfi dolgozik a szervezetben, mint nő. A szervezeten belül jelentkezik horizontális és vertikális szegregáció is. Egyes területeken nő többség van, míg más részlegekben férfitöbbség – kevés a kiegyenlített

nemi aránnyal bíró részleg. Bár vannak női középvezetők, ők a nők szervezeten belüli arányához képest alulreprezentáltak. A felső vezetés körében csak egy nő van.

A kutatás során fókuszcsoportokkal (egyfajta kvalitatív csoportos interjúkkal) jártuk körül a nemek kultúrája problematikát. A módszer jól illeszkedett feltáró kutatási céljainkhoz, illetve lehetővé tette, hogy a nemek kultúrájának gazdag, mélyreható és árnyalt jellemzését végezzük el. Az elemzés során fontosnak tartjuk megemlíteni a fókuszcsoportos beszélgetések szituációjának egyes jellemzőit, mivel ezek kihatással lehettek a diskurzus menetére (Vicsek 2006).

A fókuszcsoportos módszer korlátai között fontos figyelembe venni az általánosíthatósági korlátokat: kérdéses, hogy két fókuszcsoport eredményei mennyiben jellemzik a teljes szervezet kultúráját (Vicsek 2006).

A csoportösszetétel és a szituációs tényezők

A vállalatnál három fókuszcsoportra került sor 2011 februárjában: egy női beosztotti csoportra, egy férfi beosztotti csoportra és egy női és férfi középvezetőket egyaránt tartalmazó csoportra. A cikkben a két beosztotti csoport eredményét tárgyaljuk.

A csoporttagok közép-, illetve felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, koruk 20 évestől 50 évesig terjedt. A férfi beosztotti csoportban 8 fő vett részt, a női csoportban 10 résztvevő volt. A résztvevők különböző szervezeti egységekből jöttek, volt köztük, aki férfitöbbségű, volt köztük, aki női többségű szervezeti egységből jött. A beszélgetések helyszíne egy tárgyalóterem volt a vállalat telephelyén.

A következőkben a fókuszcsoportos beszélgetések szituációjának egyes tényezőire térünk ki.

A beszélgetésekről hangfelvételt készítettünk. Azt feltételeztük, hogy nyíltabban fognak megjelenni egyes vélemények (pl. a saját vezetők kapcsán), amennyiben videofelvétel nem készül. A nyílt légkörre utal, hogy a beszélgetéseken erős kritikák is felbukkantak a szervezet egyes vezetőivel kapcsolatban.

A csoportok jó hangulatban teltek. Nem volt nagy vita a résztvevők között, mivel a résztvevők nagyrészt hasonló nézeteket hangoztattak. A férfi csoportból egy résztvevő volt, aki kisgyerekével egy ideig otthon gyermekgondozási szabadságon volt, és egy-két kérdésben kevésbé hagyományosán gondolkodott, mint a többi csoporttag. A női csoportban egy résztvevő volt (Éva), aki néhány dologban kicsit kevésbé fejtett ki hagyományos véleményt, mint a többi csoporttag, míg egy másik résztvevő,

Klára valamelyest konzervatívabb nézeteket vallott, mint a csoport többi tagja.⁷

Fontos megemlíteni, hogy a moderátor női mivolta is befolyásolhatta az eredményeket: elképzelhető, hogy a férfi csoportban kevésbé vélték ildomosnak, hogy nőket kritizáljanak egy nő jelenlétében (összehasonlítási alapunk azonban nincs, mivel férfi moderátort nem alkalmaztunk). A következőkben előzetes eredményeinket mutatjuk be.

Várakozások a nemekhez kapcsolódóan a szervezeten kívül

A kutatás során vizsgáltuk, hogy milyen sztereotípiák, várakozások jelennek meg a kérdezettek körében általában véve a nőkkel és a férfiakkal kapcsolatban. Kíváncsiak voltunk milyen mértékű konszenzus övezi az egyes csoportokban annak megítélését, hogy melyek a tipikus férfi és női tulajdonságok. Bár hangsúlyosan jelentkezett a csoportokon belül az a vélemény, hogy tetten érhető egy tendencia a férfi és női tulajdonságok összemosódása felé és emiatt kevésbé különül el, mint régen, hogy mi jellemző a férfiakra és a nőkre, továbbá egyes tulajdonságok megítélésében voltak véleménykülönbségek a két csoport között illetve az egyes csoportokon belül is (pl. hosszú távú előrelátás, konfliktuskerülés tekintetében), mégis azt találtuk, hogy egy sor jellemző tekintetében a csoporttagok többsége egyetértett, hogy tipikus férfi illetve női karakterisztikának tekinthető-e. Inkább férfiakra tartották jellemzőnek a keménységet, a dominanciát, a határozottságot, az agresszivitást, a munka iránti nagyfokú elkötelezettséget, a racionális, logikus gondolkodást, míg inkább nőkre jellemző tulajdonságnak sorolták be az érzelmességet, a kedvességet, a másokra odafigyelést, a krízishelyzetben bepánikolást, a törődést a kinézettel, az otthonteremtés/család elsődleges fontosságát. A család elsődleges fontosságával kapcsolatban voltak, akik kiemelték, hogy sok férfinak is fontos, csak míg a férfi „elkezd azért dolgozni a nap 24 órájában, hogy megteremtse az otthont”, addig a nők meg jobban jelen vannak otthon a családban.

A résztvevők szerint jelenleg zajlik egy trend, amelynek során a tipikus tulajdonságok összemosódnak és ezt egy-két kivételtől eltekintve negatívan ítélték meg. Különösen a munka-család témakörében végbement változásokat tárgyalták hangsúlyosan és kapcsoltak ehhez negatív következményeket. A női csoportban kiemelték, hogy bár egyfelől segítség a nőknek, ha a férfiak bizonyos szinten részt vesznek a házimunkában, illetve

---

⁷ A keresztnéveket megváltoztattuk.

ha férfiak átveszik az általuk nőinek titulált feladatokat, ugyanakkor egy veszély, hogy emiatt viszont elveszíthetik (férfi nemi) identitásukat:

KRISZTA: Igen, ilyen érdekes 22-es csapdája, mert, hogy ha azt veszed ez is szerintem nagyon sokban befolyásolhatja azt, hogy... nem nagyon sokban, de mondjuk ez is befolyásolhatja azt, hogy egy férfi mondjuk mennyire lesz lelki sérült. Mert egy idő után ahogy összemósódnak ezek a határok és akkor most csak mondok egy példát. Felosztják mondjuk, hogy a házimunkából a vásárlásból, a főzésből meg bla bla bla ki hogyan veszi ki a részét és akkor egy idő után azt látja, hogy ugyanazt csinálja amit a nő, ugyanúgy felosztóznak azon, hogy a nő fél órát tölt reggel a fürdőszobában, ő is fél órát tölt a fürdőszobában és akkor a végén így elgondolkoznak nap végén, hogy ki is hordja az alsónadrágot... ilyen érdekes dolgok. És szerintem ez biztos, hogy hat egyébként a pasiknak a lelkére. Vagy igazából, tehát azt gondolom, hogy azért 22-es csapdája, mert egyik oldalról ugye támogatnak, meg igazából szerintem egyre inkább bevállalnak ők is olyan dolgokat, amik korábban egyértelműen női feladatok voltak. Tehát mondjuk 30 évvel ezelőtt nem sok férfi kezében láttál porszívócsövet, vagy mit tudom én wc-kefét, manapság szerintem egyre inkább elfogadott, hogy mi tudom én, hogy sok esetben besegítenek a nőknek. Viszont a másik pedig ami a csapda része, ez az, hogy nem tudom, hogy ez mennyire csap vissza a férfiaságukra, vagy a férfi identitásukra, hogy... [Közbeszól]

JUDIT: Közben meg várjuk, hogy hol a férfi.

KRISZTA: Igen. [Zúgolódás]

A fenti gondolatmenettel csak Éva vitatkozott, akinek férje sokat vesz részt az otthoni feladatokban.

Több legitimnek tekintett ok is felmerült a nők munkavállalására. Ilyen, ha a család rákényszerül anyagi okokból (bár itt felmerült, hogy ezen belül mi tekinthető elfogadottnak, hogyha nem dolgozna a nő és emiatt rossz életszínvonalon élnének, vagy ha egy jómódú család tartani akarja életszínvonalát – utóbbinak negatívabb volt a megítélése), illetve hogy a hosszú otthonlét a gyerekekkel egy idő után lelkileg megviselheti az anyákat, emiatt bizonyos szintű munkavállalás indokolt lehet, hogy „ne unatkozzanak”. Felmerült az is, hogy a munka örömforrás és siker forrása is lehet a nők számára - és ezt még nem tekintették problémának. Ugyanakkor elítélően nyilatkoztak arról, ha „túl fontossá válik a munka”, a karrier a nőknek: a karrierépítést nem tartották elfogadható indoknak arra, hogy egy nő szülés után hamar visszamenjen dolgozni.

A csoportos beszélgetés során hangsúlyosan jelentkezett az a kérdéskör, hogy a nőknek választaniuk kell karrier és család között. A nők egyes esetekben saját tapasztalatukra építve érveltek amellett, hogy karrier és

család területén egyszerre nem lehet jól teljesíteni – és ez alátámasztásképpen is használták a karrierista nők negatív megítélése mellett.

KLÁRA: Nálunk pedig úgy volt, hogy én innen mentem el kétszer is szülni. Tehát én dolgoztam már előtte is, már otthon 4 év, majd újra visszajöttem és újra. És amit én tapasztaltam és amit átéreztem agyban, hogy vagy gyerek, vagy karrier. Szerintem a kettőt nem tudod, vagy vannak azért jó páran, nálunk is a főnökség is, tehát vannak azért páran, akik nőként karriert, magas beosztásban... Szerintem a gyerek is megkívánja, ő maga is megkívánja és nem tudom, hogy van-e értelme hosszú távon. Rövid távon biztos van, hosszú távon nem hiszem.

ILDIKÓ: Én esetemben abszolút aláírom ezt, tehát másfél éves volt a nagyobbik lányom, mikor visszamentem dolgozni és két és fél a kicsi, tehát kvázi még a 3 éveket sem vettem igénybe, 6 év van a két gyerek között. Ettől függetlenül tehát az, hogy amennyit lehet a családdal is legyen. Az én esetemben ez tényleg tehát a karrierrel nem tudtam összeegyeztetni. Mondjuk egyéni ugye ambíciók is meghatározzák ezt, mert ha valaki annyira karrierorientált akkor nyilván megoldja bármi áron.

A férfi és női csoportban az általános társadalmi tendenciák témakörnél spontánul felhozták a karrier és a család közötti választás negatív példáiként a saját vállalatuk egyes női vezetőit, akik szülés után hamar visszamentek dolgozni – erről bővebben majd később írunk még.

A női csoportban hangsúlyosan jelentkezett az az érvelés, hogy a nők inkább alkalmasak egyes családi teendők ellátására, megfelelőbben tudnak a gyerekekkel bántani. Ezeket az állításokat saját életükből vett példákkal támasztották alá:

NÓRA: A gyerekek is általában inkább az anyukát hiányolják, mint az apukát. 99 %-ban, vagy nagy részben... Egy nő, szóval empatikusabban áll, mert az én férjem az például úgy állt a dolgokhoz, a kisfia problémáihoz, a gyereke, a kisfia problémáinak, ami éppen felmerült, az éppen aktuális szerelem, vagy valami, ő negatívan, hogy azzal nem kell foglalkozni, az hülyeség. Egy anyuka meghallgatja és akkor ápolgatja a kis lelkét és ez így más, más.

JUDIT: Mondjuk én például a páromnál azt tapasztalom, nem tudom, hogy ez más férfinál van-e, de ő időzójelben nem tud annyira leereszkedni, tehát a gyerekek szintjére. Tehát nem tudnak úgy együtt játszani, mint szerintem egy anyuka. És ugye bármennyire is nem [nem érteni] a férjem, azért elég sokat foglalkozik a gyerekekkel, ennek ellenére azért mégis csak hozzám kötődik jobban a gyerek.

A kisgyerekek körüli teendőket a férfi csoportban is többen a nőkhöz kapcsolták, és kiemelték, hogy ők nem maradnának otthon gyeseen.

Miután kiderült egyikük volt otthon a kisgyerekével egy évet annak fél éves korától, azután ezt az álláspontot már kicsit kevésbé hangoztatták:

BOTOND: Én viszont nem maradnék otthon a világ összes pénzéért sem. Biztos nem. Nem azért, mert nem szeretem a gyerekeimet, hanem egyszerűen, mert 10 percnél tovább nem tudok ülni, most is mindjárt felállok. Szóval ez szerintem abszolút beállítottság kérdése, de szerintem nagyon kevés az a férfi, aki elmenne gyesre.

IVÁN: Igen az szerintem azért mégis túlzás.

KÁROLY: Én voltam egy évig. [Nevetgélés, egymás szavába vágva.]

KÁROLY: Eszméletlen jó dolog.

IVÁN: Bennem az a kép él, hogy egy kisbát az anyukája tudja gondozni, de persze lehet, hogy ez nem így van.

Az eredményekből látható, hogy a vállalat mintába került dolgozóinak többsége alapvetően hagyományos várakozásokkal rendelkezett a tipikus női és férfi tulajdonságokat illetően, illetve a társadalmi tendenciák megítélése tekintetében. Ezek a megnyilvánulásaik illeszkednek a magyar társadalomban általános jelen levő hagyományos attitűdökhöz.

A vállalat nemi viszonyrendszerének megítélése

Ebben a részben azokat a kollektív irányultságokat járjuk körül, amelyek a vállalat nemi viszonyrendszerére vonatkozóan megjelentek a fókuszcsoportokon.

A résztvevők kitértek arra, hogy a vállalat egyes részlegeiben nőttöbbség van, míg más részlegeiben férfitöbbség, kevés a kiegyenlített nemi arányú szervezeti egység. Magyarázatként az eltérő nemi arányokra egyfelől a nemek között az iskolai végzettség tekintetében meglévő különbségeket hozták fel (pl. hogy kevesebb a műszaki végzettségű nő), másfelől azt, hogy a különböző típusú munkák más nemet „kívánnak meg”, mert más tulajdonságokkal kell rendelkezni az ellátásához.

BOTOND: Nem hát, minden megkívánja azt a nemet úgymond, amelyik hatékonyan ki tudja használni azt a munkakört szerintem. Az ügyfélszolgálat persze nincs tele férfiakkal, mert valószínűleg olyan hatásokkal dolgoznának, hogy nem lenne igazán jó.

M: De miért nem lenne igazán jó? Miért nem dolgozna egy férfi olyan hatásokkal?

BOTOND: Hát ööö, nem tudom, 3-4 ezer éve biztos megmondta valaki, hogy nekik miért kell bogyót szedni, nekünk meg ölni, tehát én nem tudom, csak

M: milyen tulajdonságok kellenek az ügyfélszolgálathoz, ami miatt ezt gondolod?

SÁNDOR: Empátia és türelem [egyetértés a csoporttagok körében]. Ami mondjuk bennünk nem biztos, hogy ugyanolyan mértékben megvan.

BOTOND: Sőt. Lehet, hogy egy salesen meg elég erőteljes nőnek kell lenni ahhoz, hogy ne vérezzen szerintem. Vagy hát én ezt látom. Ezért van nálunk mondjuk kevesebb lány.

A konkrét vállalati feladatokkal kapcsolatban is megjelent tehát a csoportokon, hogy mások a férfiak és nők tipikus tulajdonságai. A horizontális szegregáció elfogadása jellemezte a csoporton tapasztalható kollektív irányultságokat. A horizontális szegregációra adott magyarázatokban gyakran a nőkkel kapcsolatos pozitív sztereotípiák jelentek meg: például, hogy a nők türelmesebbek, empatikusabbak, kedvesebbek az ügyfelekkel, illetve „jobban tűrik” a monoton munkát, ezért ügyfélszolgálati munkákra ők alkalmasabbak. A válaszokból az is kitűnt, hogy egyes nők által végzett munkaköröknek (pl. ügyfélszolgálat) alacsonyabb a presztízse, és nemcsak, hogy a nők inkább alkalmasak rá, hanem a férfiak is kevésbé hajlandóak ilyen munkát végezni.

Azt a tény, hogy egyes részlegekben nő többség van, a szervezet tagjai negatívan ítélték meg – a nő többség témakörének körüljárása során nőkkel kapcsolatos negatív sztereotípiákat hangoztattak: hogy „irigyek”, „furkálják egymást”, „csöndben gyűlölködnek”, „klikkesednek”, „hisztiznek”, „hangulatemberek”.

KÁROLY: Hát ez érdekes, mert ahol sok nő együtt dolgozik, az halál. A szó szoros értelmében megölik egymást. Például számvitel. Ott abszolút észre lehet venni, de ezt ők is bevallják. Kellene férfi kolléga. Abban a pillanatban, hogy nő és férfi együtt dolgozik, ez így már nem probléma.

M: És a többiek hogy látják, tehát itt elhangzott ugye, hogy ahol több nő van, ott több a vitás helyzet, vagy nem tudom, hogy ez így van?

- Ez így van.

- Több, sokkal.

- Igen...

SÁNDOR: igazából mondjuk én nem láttam olyat, dolgoztam már más cégnél, ahol férfiakkal dolgoztam együtt, de mondjuk olyan klikkesedést, ami itt a nőknél megvan, amikor én jóban vagyok ezzel meg ezzel és akkor bökdössük ezeket, de mi itt ugye ezért a célért dolgozunk, az ilyen szempontból férfiaknál nem jelenik meg.

A nő többséget negatívan ítélték meg azok is, akik ilyen részlegben dolgoztak, és olyanok is, akik nem, illetve a férfi és a női kutatási alanyok is egyaránt.

KRISZTA: Szerintem én is azt érzem, ami előbb elhangzott, mert én is ugye lehet azért, mert terület-specifikus, hogy mind a ketten az informatikán dolgozunk és egyébként, hogy ha választhatnám, én se csinálnám másként, tehát most ez lehet, hogy ez így nagyon leegyszerűsítve és hülyén hangzik, de hülyét kapnék, hogyha sok nő között kellene dolgoznom. Másabb, másabb, sokkal nem tudom, ilyen szentimentálisabban vesznek bizonyos dolgokat, ami nagyon egyszerű szakmai dolog, meg így az elmúlt évek tapasztalata, hogy dolgoztam olyan cégnél is, ahol meg ment ez a furkálódás nők között folyamatosan.

A konszenzus nagymértékű volt a csoportokon belül, senki sem szállt szembe a nő többség elítélésére vonatkozó érvekkel, a hangoztatott negatív sztereotípiákkal – egy női csoporttag vetette ellen, hogy ő a női munkatársakkal „elvan” – viszont rögtön hozzátette azt is, hogy azonban főnökekben férfit preferál.

Látható, hogy inkonzisztens a nőkről kialakított kép a szervezeti vonatkozásban: ellentmondásban van egymással az az érvelés, ahogy a nők ügyfélszolgálati alkalmasságát hangoztatják a résztvevők, azzal, ahogy a kollegiális viszonyok tekintetében megítélik a női munkatársakat (hiszen, ha például hisztisek és hangulatemberek a nők, akkor hogyan tudják jól kezelni az ügyfeleket?).

Amikor azt firtattuk mennyire férfiasak és nőiesek a vállalat dolgozói, felmerült olyan gondolat is, hogy ez terület- és beosztásfüggő. Egyes részlegek más jellegű kiállást követelnek meg, ezért pl. az ügyfélszolgálati részlegen dolgozó férfiak nőiesebbek.

Amellett, hogy hangsúlyosan jelentkeztek a csoportokon a férfi és női dolgozók közötti eltérő jellemzők, sokan úgy vélték, hogy erőteljesebb különbség két dolgozó között az, hogy melyik szervezeti egységből származik, mint, hogy milyen nemű. Úgy vélték, hogy a különböző szervezeti egységekben más habitusú emberek dolgoznak, az egyes területek más jellegű embereket igényelnek.

BÉLA: Salesek teljesen más faj, tehát ez más dimenzió [egyszerre beszélnek]...

Teljesen más habitus teljesen más megjelenés az öltözködés tényleg minimum Armaniban kell járni mert különben...

KÁROLY: ...bemegeyünk az étterembe és rámondom, hogy ez saleses saleses saleses

MÁS: Aki a leghangosabban üvölt

-Aki tolakszik

-Az ügyis

-A hölgyek is, amit tényleg mondott, hogy dekoltázs

-De szóval ez érthető hát el kell adni a cuccot.

A csoportos beszélgetésekben kapcsolatot láttak aközött, hogy egy nő milyen beosztásban van és hogy mennyire férfias-nőies (férfiak tekintetében ez az érvelés nem jelentkezett). A kutatási alanyok a cégnél dolgozó számos női vezetőt „férfiasnak” tituláltak. Férfiassá több dolog tette őket a szemükben. Egyrészt a személyes jellemzőik: határozottság, keménység, dominancia.

KLÁRA: Nagyon sok férfias nő van itt a cégnél: határozott, agresszív.

Másrészt férfiasként definiálódtak egyes női vezetők a vállalatnál a tipikusnak és ideálisnak tekintett női életútól eltérő életút választása miatt. Ahogy ezt a férfi csoportban kiemelték:

BÉLA: A női vezetők meg szerintem abszolút férfiasak. Férfias tulajdonságokkal rendelkeznek.

BOTOND: Ja hát az biztos.

BÉLA: Tehát, ahogy már mondtuk, visszajönnek szülés után ugye hamar, és ez rájuk illeszkedő tulajdonságok, hogy határozottság, keménység [BOTOND belevág: érzelmek elfojtása].

Felmerült a csoportokban, hogy egy nő, ha vezető lesz eleve férfias tulajdonságokkal rendelkezik-e, vagy pedig akkor válik férfiassá mikor vezető lesz. A női csoportban amellet érveltek többen, hogy megváltoztak a nők, mikor vezető beosztásba kerültek:

SZILVIA: Hát akik vezető beosztásban vannak nők sokkal férfiasabbak meg határozottabbak. Meg nyilván ez is személyfüggő.

M: Többiek, hogy érzitek?

ESZTER: Ez abszolút igaz, kevés olyan női felső vagy közép vezetőnk van, aki nő tudott maradni úgy igazán, és ha ránézel akkor azt mondd igen ez egy csinos, okos nő, viszont sok olyan van, akiről ezt így nem állapítod meg. És szerintem az a váltás is látszik, amikor valaki egy ilyen pozícióba kerül. Előtte teljesen átlagosan csinálta ugyanúgy a dolgát, kinevezték, vagy nagyobb feladatkört kapott, vagy nagyobb felelősség hárult rá és akkor onnantól így megváltozik az öltözködése, ahogy viselkedik, minden. És igazából egy kicsit több dolga van, de azért más a...

M: De férfiasabb irányba változik a viselkedése?

ESZTER: Igen, egy kicsit. Kevésbé fog törődni dolgokkal meg ilyesmi, hanem akkor még jobban elkezd darálni a dolgokat.

A csoportokban hangsúlyosan jelentkezett a kismama női vezetők témaköre: spontánul is említették őket és többször visszatértek rájuk a beszélgetések során. Különbféle módokon fejezték ki, hogy azt az életutat

nem tartják jónak, természetesnek, amikor egy nő pár hónapos gyerek mellől visszajön dolgozni: olyan kifejezéseket használtak az életútjukra, mint például „szélsőséges”, „életidegen”. Érződött, hogy a többség bizonyos fokú ellenérzéssel tekint azokra a női vezetőkre, akik kismamaként visszatérnek dolgozni, míg a többiek legalábbis furcsállják választásukat.

A kismama női vezetőkkel szembeni ellenérzéseket jól mutatja az alábbi két részlet a férfi csoportból:

BÉLA: Hát meg most már ugye ott van, ami talán régen nem volt a képben, hogy a karrier, a nőknél is ugye. Itt a cégnél is, most kapásból tudnék mondani, nyilván nem mondok, három olyan kolléganőt, aki, lehet, hogy túlzok, de megszülte a gyereket és 4 hónap múlva meg itt volt, vagy 3. Sőt olyanról is tudok, kettőről is, hogy megszülte, visszajött – megszülte, visszajött. Nagyon-nagyon rövid idő leforgása alatt, mert építeni kell a karriert.

BOTOND: Olyan is van, akinek már szülni kéne, és nem akar elmenni, pedig már szeretnék szerintem... [nevetés]

M: És akkor azok, akik visszajönnek ilyen hamar, az állásukat féltik, vagy csak erről van szó, hogy még előrébb akarnak jutni a karrierjükben?

BÉLA: Tipikusan ezek a nők vezetői beosztásban vannak, tehát menedzseri, régi szóhasználattal élve osztályvezetői vagy igazgatói szinten vannak, és ha nem is az állásukat féltik, mert nyilván el tudnának máshol is helyezkedni, hanem nekik erre van szükségük, a karrierjüket építik.

KÁROLY: Esetleg egy pipát húzott valami mellé, hogy megvan a gyerek. Én így fogalmaznék.

SÁNDOR: Igen. Vannak, akik tudatosan építik az életüket és akkor mindennek megvan a helye és akkor, de három hónap múlva itt leszek. Tehát vannak ilyenek, akik kívülállónak kicsit úgy tűnhet, hogy érzelmi töltése nincsen, de ilyen robotszerűen éli az életét és mindent kipipálunk, amit előre lehet tervezni.

BÉLA: Ott van a képernyővédőn vagy az asztalon a gyereknek a képe.

SÁNDOR: És ennyi elég. Tehát vannak olyan szélsőségek, amiket szerintem már férfi aggyal is nehezen lehet megérteni. Tehát amit már egy férfi sem csinálna, tehát ezt nyilván a Botond mondjuk meg tudná mondani, de szerintem ő sem az a „megnéztem szülés után a gyerekemet, de már rohanok be a munkahelyre.

SÁNDOR: de mondjuk tényleg ez a ez úgy tűnik minthogy a reggel az ember bejövök nyolcra akkor valószínűleg már ott ül és akkor én elmegyek mondjuk nem is korán 5-6 órakor, 6 órakor elmegyek az már eleve több, mint tíz óra, biztos hogy benn lesz és úgyhogy ekkora hassal is, és miután megszült, visszajön 3 hónap múlva és ugyanezt az életvitelt folytatja akkor... egyébként nem az én vezetőm, nem tudom megítélni, de egyébként az is lehet, hogy nagyon jó munkát végez, ezt nem tudom

megítélni. hogy szakmailag ott van-e ezt sem tudom megítélni, most csak úgy nézzük, mint egy nőt önmagában azért ez egy kicsit olyan életidegen. annak tudtában, amit mondjuk azt gondolnám, legalábbis normális esetben hogyha jó most nem azt mondom hogy ne jöjjön vissza egy félév után dolgozni de mondjuk szerintem azért elég furcsa az hogy ... egy nőnek nincs meg az az anyai igénye, mondjuk ilyen szempontból meg neki elég az valószínű, hogy éjszaka mittomén megnézi a gyereket, hogy benn van-e amit a babysitter betett, és ezzel ő letudta.

A női csoportban is erőteljesen negatív vélemények hangzottak el:

KLÁRA: Én sokszor már sajnálom is őket, akár, hogyha már szültek és fél év után visszajönnek dolgozni.

KRISZTA: Csak ez a sajnálat szó ilyen képlékeny, tehát miért is sajnáljuk? Lehet, hogy meg tudta volna oldani? Tehát ez szerintem igazából annyira szubjektív.

KLÁRA: Nem, nem, én lesajnálom.

KRISZTA: Oké, ebben osztozom.

KLÁRA: Tehát nem azért sajnálom, mert nem tudja megoldani a helyzetét, hanem...

VALAKI: És szerintetek mi ennek az oka, hogy visszajönnek?

ÉVA: Azért mert félti az állását. Ennyire egyszerű. [Sokan egyszerre, hogy ez a karrier miatt van.]

ILDIKÓ: Azért tennék én is különbséget a karrier és az, hogy félttem az állásom, mert aki ilyen pozícióban van egy cégen belül én úgy gondolom, hogy az akár a családi háttere miatt is meg tudná engedni magának, hogy otthon maradjon. De tényleg szóval annyira ragaszkodik a székéhez meg a karrierjéhez, hogy neki a gyerek az egy állomás a...

EGYSZERRE: A gyerek az egy eszköz. Egy pipa. Stb.

KATA: Mondjuk azért elbeszélgetnék velük egy olyan 5-6 év múlva, hogy ezt mégis hogy gondolják. Vagy amikor a gyerek már iskolás lesz, hogy anyuci hányszor láttad. Szerintem biztos, hogy a gyereken is meglátszik az, hogy ki neveli, ki van otthon vele. [Nagy morajlás és egyetértés] Hogy baby sitternél van, vagy ő neveli föl vagy az anyukája, de mondjuk úgy egy olyan 5 év múlva biztos elbeszélgetnék velük, hogy akkor ők azt hogy élték meg vagy... Itt azért van egy kettő női vezető aki elég korán visszajött a szülés után.

A férfiakkal és nőkkel szemben alkalmazott egyenlőtlen mércét mutatja, hogy a csoportokban nem jelentkezett olyan felfogás, hogy az probléma lenne, ha a férfi számára a karrier a fontosabb, mint a család, vagy hogy amennyiben egy férfi vezető vagy karrierorientált, akkor a férfi számára a gyerek egy „eszköz”, egy „pipa” lenne. Érdekes volt megfigyelni, hogy mindkét csoportban arról beszéltek, hogy a kismama női vezetők számára a

gyerek egy „pipa”. A hasonló kifejezések használata arra utalhat, hogy ez egy olyan téma a vállalatban belül, amit már máskor is megtárgyaltak egymás között.

A beszélgetések során felmerült, hogy az ideális munkahelyi vezető egyik nagyon lényeges tulajdonsága az ő vállalatuknál a csoportjáért való harcos kiállás, ebben a kontextusban tehát pozitívumként jelenik meg számukra, hogyha egy vezető határozott, domináns, esetleg agresszív. Ezeket a tulajdonságokat korábban férfias tulajdonságoknak definiálták.

ESZTER: Mondjuk szerintem egy jó vezető az még jó lenne ha képes kiállni a kollégáinak az érdekeit és nyilván a vállalat elvárja, hogy az ő érdekeit képviselje, de azért szerintem van egy pont, amikor a főnöknek ki kell állni a kollégáért, vagy a beosztottjaiért és igenis küzdjön meg és...

KATA: ...nem az, hogy jó hát akkor ezt inkább nem viszem be, mert úgysem fogják aláírni meg úgysem fogják engedélyezni. Igenis menjen fel és kerüljön konfliktusba és harcoljon meg... Nálunk a vezetőknek a nagy része ugye abból él, hogy időzöjelesen ugye, hogy az alatt lévő ember rengeteget dolgozik. Na már, ha én most olyan munkát adok neki, vagyis az emberek többsége olyan munkát ad neki, hogy tényleg annak jó a minősége, stb. és neki már csak az a feladata, hogy prezentálja a vezetőség felé, akkor igenis elvárhatom azt, hogy az én érdekeimet maximálisan képviselje és minél többet harcoljon. És nem az, hogy akkor hát ezt nem viszem be, meg hát igen. És akkor kerüljön konfliktusba, mert azért van ő ott és azért ül ott azon a széken.

Megjelent a csoportokon, hogy tulajdonképpen a vállalatnál a vezetői beosztás ezt a fajta határozott, kemény kiállást „igényli”, illetve, hogy az elismerés érdekében a női vezetőknek férfiként kell viselkedniük:

ÉVA: Hát ki kell keményen vívni az elismerést. És gyakran úgy vívja ki az én főnököm is az elismerést, hogy kutya keményen úgy viselkedik mint egy pasi. Kénytelen, mert számtalan esetben összetűzés van mondjuk a sales-eseim meg a főnöknőm között bizonyos elvi dolgokban, és a csaj tartja magát keményen. És igenis és nem tetszik, menjél, intézd el, akkor is ez a szabály és végig viszi, kell vigye. És utána elmennek és akkor látszik, hogy utána egy picit újra nő lesz, de ő igenis tartja magát és megvédi az embereit is jó széles szoknyája van.

SZILVIA: Szerintem ez azért is van, mert ebbe belekényszerülnek az elismertség kapcsán. Tehát én nem hiszem, hogy mindegyik nő ilyen férfias akarna lenni, csak így ismerik el.

Ugyanakkor a női vezetők csapdahelyzetére utal, hogy egyes női kutatási alanyok kifejezetten kiemelték, hogy zavarja őket, ha egy női vezető

általuk férfiasnak tartott személyiségjegyekkel bír, ahogy Kriszta fogalmazott: „akkor kapcsol be nekem nőként az elfojtó és konfliktuskerülő mechanizmusom, amikor felhúzza az alsónadrágot és hirtelen bajszot növeszt egy megbeszélésen”.

KATA: Ha egy nő agresszív, az sokkal durvább szerintem, mintha egy férfi [nagy egyetértés]. Ha egy nő agresszív, az sokkal ijesztőbb idézőjelesen, mint ha egy férfi szerintem.

M: És milyen érzést kelt bennetek, ha mondjuk ilyen női vezetővel találkoztok, aki kicsit ilyen férfiasabb stílusú?

ESZTER: Ez attól függ szerintem, hogy ha csak a külső, amin észreveszem ezt a változást, tehát amíg nem kezdek el vele beszélgetni nyilván nem tudom megítélni, mert lehet, hogy nagyon férfias a külseje, viszont amúgy kedves tudott maradni. Hát van, aki nem, és nyilván én azt nem szeretem. Tehát maradjunk már nők valamilyen szinten.

A női vezetőkre vonatkozóan ellentétben volt tehát a vállalat belüli társadalmi nemi rend a vállalat kívüli renddel. A kutatási alanyok más életutat tartottak tipikusnak és kíváncsúnak a nők számára, más tulajdonságokkal ruházták fel általában véve a nőket, mint amit a vállalat belüli női vezetőkre tipikusnak éreztek. Ez az ellentmondás a vállalat belüli és kívüli rend között feszültséget keltett a kutatási alanyokban.

A szakirodalmi áttekintésben kitértünk arra, hogy a női vezetők kompetenciájának megítélése összefügghet a velük kapcsolatos tapasztalatokkal is: ahol több a tapasztalat női vezetőkkel, ott elképzelhető, hogy pozitívabb a kompetenciájuk megítélése is. Érdekel bennünket, hogy a vizsgált szervezetnél ez jelentkezik-e. Azt bemutattuk, hogy egyfelől volt egy erős ellenérzés a női vezetők egy részével szemben amiatt, hogy nem a tipikus női mintáknak megfelelően alakítják életútjukat, de kérdés, hogy szakmai és vezetői kompetenciájukat hogy ítélik meg az adott szervezetben, és mennyire fogadták el őket vezetőként?

Voltak, akik azt mondták, hogy a vállalatnál ugyanannyira elfogadottak a férfi és női vezetők.

Ugyanakkor mindkét csoportban elhangzottak kijelentések, amelyek alapján a női vezetők elfogadottságának bizonyos szintű korlátaira lehet következtetni. Mindkét csoportban felmerült olyan vélemény is, hogy a női vezetőknek inkább meg kell küzdeniük az elfogadásért. A férfi csoportban azt hangsúlyozták, hogy a nők kevésbé fogadnak el női vezetőt. Míg a női csoportban épp a férfi beosztottakról állították, hogy kevésbé fogadják el a női vezetőket.

IVÁN: Az elfogadottság, az szerintem inkább a nőknek egy harc, a női vezetőknek, tehát nekik azért nagyobb falat, hogy saját magukat elfogadtassák az alkalmazottakkal, társosztályokkal, dolgozókkal.

IVÁN: Szerintem a nők kevésbé fogadják el a női vezetőket, mondjuk, jobban szeretnek együtt dolgozni férfiakkal szerintem.

KRISZTA: Viszont a másik dolog az pedig az, hogy elképzelem, hogy o és mi lenne, ha egyszer majd mondjuk középvezető lennék és a férfiak mennyire néznek fel egy nőre? Egy női vezetőre? Ezt azért megkérdőjelezném.

A női vezetők elfogadottságának korlátaira utal az is, hogy a női csoporton belül ketten felvállalták, hogy ők férfi főnököt preferálnának:

KLÁRA: Nekem a főnök csak férfi. Tehát én valahogy nőkkel nem tudtam együtt dolgozni...

KLÁRA: Én nekem az egyik mondatom már elhangzott, hogy én nekem a női főnököket kicsit nem, nem értem, hogy miért kell ilyen hatalmas pozícióban lenni. Szerintem nem éri meg családirag. Én meg családcentrikus vagyok ezért nekem nehezebb elfogadni a nőt, de hogyha a hozzáállása olyan, neki is szívesen dolgozok, ha ugyanaz a hozzáállása, de nem szeretem.

KATA: Én mondjuk inkább férfi vezető párti vagyok egyébként, mert szerintem a, vagy én magamból indulok ki. Ő például az én főnököm abszolút látja, hogy mikor nem szabad hozzám szólania, mert most ekkora a fejem és mikor alkalmas. És hogyha egy nővel viszont emiatt ez inkább esetleg kolléga, jobban kerülök konfliktusba, mert ő meg nem érzi, hogy most idáig kéne beszélnie és utána még egy mondatot ne mondjon, mert akkor már mondjuk bordó lesz a fejem. Ő viszont érzi, bejön és akkor tudja, hogy na most akkor neked. Szóval esküszöm még azt is meglátja, hogy mikor van a havi bajod. Tudja, hogy most akkor ez, tehát akkor most kíméletesebben beszél velem, máshogy beszél velem, mert tudja, hogy esetleg nem érzem magam jól. A nő viszont nem. Ők abszolút nem érzik, hogy hol a határ. Én legalábbis ezt így érzem.

A férfi csoportban egy résztvevő mondta, hogy férfi munkatársat preferál a főnökre vonatkozó kérdésnél amiatt, hogy férfiakkal közvetlenebb az együttműködés, de válaszából nem volt teljesen egyértelmű, hogy főnökre vagy azonos szintű kollégára gondol-e.

Többen hangsúlyozták ugyanakkor azt is, hogy számukra mindegy, hogy férfi vagy nő a főnök, illetve pozitív tapasztalatokat is emlegettek többen női vezetőkkal kapcsolatban:

JUDIT: Igen. Tehát alapvetően nekem volt férfi, női főnököm is, és azt kell mondanom, hogy számomra tök mindegy volt a nem.

BOTOND: Amikor idejöttem a céghez, női vezetőt kaptam, már nem dolgozik itt a csoportban. „Én megmondom őszintén azóta következett főnökeimet, hogyha alapjába így összehasonlítanám, akkor én akkor én az elsők között említeném a hölgyet én rengeteget tanultam tőle, mint emberileg és mint szakmailag is. és ő például egy viszonylag jó, tehát az én szememben egy jó vezetőnek tűnt, adott esetben és szerintem azért is dolgozom még itt vagy azért is vagyok itt, mert szerintem ha egy férfivel kezdek, akkor valószínűleg kettőnk közül tehát én nem dolgozom itt ő meg már biztos hogy eltemetik [nevetés] tehát úgyhogy azt gondolom, hogy kellett hozzá egy nő, hogy egy kicsit lágyuljon, vagy megpuhuljon az ember, vagy jobban beilleszkedjen konkrétan.

A szervezeti egységek közötti különbségek igen élesen jelentkeztek a fókuszcsoportokon a vezetés témakör tekintetében is. Úgy vélték a szervezet tagjai, hogy a szervezeti egységhez való tartozás erősebb meghatározója annak, hogy egy vezető hogyan viselkedik, mint az, hogy férfi vagy női vezetőről van-e szó. A kutatási alanyok szerint a különféle területek nemcsak más jellegű beosztottakat, hanem más jellegű vezetőket is kívántak meg.

ISTVÁN: Nálunk tavasszal volt egy vezetőváltás és pont a HR-ről jött át cégen belülről a vezető és például volt egy elég erős konfliktus, igaz hogy csak tízen vagyunk a csapatba, tehát nem egy akkora a csapat, de ott például észrevette és meg is lett oldva effektíve a krízis így csapaton belül. de én itt inkább nem a férfi-női dologra vetíteném le, hanem inkább a területre, hogy ki hol ki mit dolgozik és az arra jellemző, mint ahogy a Botond mondta, hogy a salesesnél más lesz az értékesítésnél más lesz. és például volt olyan főnököm, aki pont értékesítésből jött nő volt, és teljesen más volt rá igaz, mint a HR-ről érkezett nő.... Tehát inkább hogy melyik területről érkezett a vezető, szóval sokkal inkább hogy az a terület mit kíván meg az ott dolgozó embertől, az sokkal inkább dominánsabb, mint hogy férfi-e vagy nő. Mert ilyen szinten már rányomja a bélyegét.

Szervezeti egységenként eltérőként ítélték meg azt is, hogy mennyire fontos, hogy egy vezető értsen a szakma dolgaihoz (pl. egy számviteles vezető a számvitelhez), és mennyiben a menedzseri feladatok a döntőek. Ezt részben attól is függővé tették, hogy milyen szintű vezetőről volt szó: csoportvezetőről, középvezetőről, vagy felsővezetőről.

Azt találtuk női vezetők adott területre vonatkozó szakmai kompetenciáját többnyire pozitívabban ítélték meg, mint a menedzseri kompetenciáikat:

KÁROLY: Másik meg az, hogy a főnököknél nagyon érdekes, legalábbis én az én területemen ezt érzem, hogy ha egy nő feljut, mondjuk vezető lesz, a szakmai tudása magasabb, mint egy férfié. Viszont az embereket szerintem

nem tudja úgy irányítani, mint egy férfi főnök. Én inkább így fogalmaznám. Szakmailag iszonyú magas szinten van, ha már oda feljutott, és hagyták oda feljutni, mint egy férfi kollégája ugyanolyan szinten, de valahogy ha már 10-20-30 embert kell vezetnie, ott már viszont szerintem jobb a férfi.

Az esélyegyenlőség és az esélyegyenlőségi intézkedések megítélése

Liebig egyik elemzési dimenziója a nemek kultúrájára vonatkozóan az esélyegyenlőség kérdésköre. Kíváncsi voltunk egyfelől, hogy hogyan ítélik meg a kutatási alanyok a szervezeten belüli és azon kívüli vertikális szegregációt és milyen magyarázatokat adnak a jelenségre, valamint, hogy szükségesnek tartanának-e intézkedéseket annak érdekében, hogy több női vezető legyen.

A női vezetők (alacsony) száma a vállalatnál vagy országosan nem tűnt problémának. A férfi csoportban kiemelték, hogy a vállalatnál a vezetők egyharmada, egynegyede nő. Ezt a mennyiséget ők „soknak” értékelték: úgy vezették be a témát, hogy náluk sok női vezető van a magyarországi átlaghoz képest.

A csoportokban jelen volt egy érvelés miszerint a versenyszférában a meritokrácia a meghatározó, tehát a teljesítmény a mérvadó, és hátrányos megkülönböztetés sem ér senkit a neme miatt:

ISTVÁN: Szerintem a versenyszférában ez annyira nem jellemző, mert mindenkit az eredmény érdekel effektíve, és az tök mindegy hogy ki és hogyan hozza.

Ugyanakkor később a beszélgetés során volt, aki beszámolt arról, hogy azokat a nőket, akik szültek, bizonyos esetekben igyekszik nem visszavenni a cég: olyan helyzetbe hozván őket, hogy ők maguk nem vállalják azt, hogy visszajöjjenek dolgozni (ez alól kivételként definiálódott a HR osztály):

KÁROLY: Szóval az például ezt nagyon hallom vissza hogy nem nagyon veszik vissza (a nőket, akik szültek). Attól függetlenül, hogy most a HR nullába szüli és érdekes módon a HR-en nagyon jól el van intézve, hogy én megyek én jövők, egy évig vagyok, vagy másfél évig, addig te elmész szülni én menedzser vagyok és utána te visszajössz, és én megyek el szülni például ez van ugyebár a második körnél tartanak [nevetés]... Csak másnak meg, figyelj vissza akarsz jönni? ugyan már.. kirakunk a francba [messzi telephelyre] aztán biztos, hogy kilépsz. Nagy morajlás és egyetértés

Mikor arra kérdeztünk rá, hogy mi magyarázhatja, hogy csak egy női felsővezető van a vállalatnál, illetve kevesebb női felsővezető van az országban, mint férfi különféle magyarázatokat adtak:

- o a cégnél a külföldi befektető szabja meg
- o erőteljesen jelentkezett az érvelés, hogy a terület is magyarázatja, hogy van-e női vezető vagy sem az ő vállalatukon belül:

SÁNDOR: Akkor nyilván vannak a vannak olyan adottságok amik itt elhangzottak, hogy nyilván műszaki oldalról azért mondjuk nehezen hiszem, hogy mondjuk egy tekerceselés annyira vonz egy nőt hogy az mondjuk igazgatói szintre vigye.

- o a cég profilja is

KÁROLY: Ahhoz képest, hogy szerintem a távközlés azért csak férfiasabb, ahhoz képest szerintem a vállalatunk női munkavállalás szempontjából nagyon jó

BOTOND: Abszolút.

- o felmerült, hogy kevésbé fogadják el vezetőnek őket, illetve, hogy vannak sztereotípiák a nőkkel szemben – de rögtön arra is utalás történt, hogy bizonyos esetekben ezeknek az attitűdöknek lehet jogos alapjuk

SÁNDOR: Nem fogadják el vezetőnek, de egyébként részben igazából azért is vannak ilyen sztereotípiák, hogy nem tud alkalmazkodni, vagy nem tud gyors és határozott döntéseket hozni tehát nyilván mondjuk vannak ilyen természetbeli különbségek, amelyek nyilvánvalóan fennállnak de az nem zárja ki egyébként annak a lehetőségét hogy mondjuk nyilvánvaló azt mondom hogy egy brókerház fejének mondjuk tényleg idegbaj minden nap és abba lehet hogy egy férfi a természetéből azt gondolom hogy jobban teljesít. de azt hogy minden területen egyébként ezt ne tudná valaki női oldalról, akinek a szakmai hozzáértése megvan átvállalni ez igazából én azt gondolom, hogy ez csak egy társadalmi beidegződöttség.

- o volt, aki a felső vezetést már több szempontból is férfiaknak való dolognak tartotta

BOTOND: Egy picit azért a férfias tulajdonságok dominálnak szerintem ilyen vezetői szinten, tehát azért ott egy kicsit hangosabbnak, ott egy kicsit rámenősebbnek akár egy kicsit ilyen ilyen most nem akarok nagyon csúnya szót mondani, de... én azt gondolom hogy ez inkább férfias dolog.

A felső vezetői esélyek tekintetében jelentkezett némi ellentmondás, amikor arra hivatkoztak többen, hogy azért van több férfi vezető országos szinten, mert az úgymond férfias területeknek férfi vezetői vannak: azt nem támasztották alá érvekkel, hogy miért lenne annyival több férfias terület az országban. Magánál a vállalatnál is van olyan terület, amelyet nőiesnek tituláltak, és amelynek a felsőszintű vezetője férfi.

A női csoportokban elsősorban a nők családi teendőire vezették vissza, hogy nincs több női felsővezető a vállalatnál, illetve az országban, illetve azt hangsúlyozták a nők nem is szükségképp szeretnék felsőszintű vezetők lenni:

ILDIKÓ: Hát azt mondják, hogy minden sikeres férfi mellett van egy nő [igenlés]. Tehát valószínűleg függ ez attól, hogy megbeszéltük ezeket a családon belüli munkamegosztásokat, azért még mindig az van, hogy egy nő sokkal inkább tudja a háttérrel biztosítani ahhoz, hogy egy férfi magasabb pozícióba jusson.

KATA: Meg azért szerintem azért még ez annyira, tehát, hogy ők most, tehát annyira karrier, felső vezetők akarnak lenni. Ez lehet hogy együtt, jó egyre több, lehet, hogy egyre többen, de azért még mindig szerintem azért a nők azért sokkal fontosabbnak tartják inkább a családot, meg az otthont, mint azt, hogy most egy cégnél vezérigazgató legyen vagy bármi. Meg ez szerintem így alakult régen is. Ez valahogy így kialakult a történelem folyamán és akkor ez még így megy tovább, csak mondjuk lehet hogy már kicsit szűkülnek a százalékok. Átrendeződik egy kicsit [moraj].

Amikor a moderátor a környezet ellenállására kérdezett rá a női csoportban, akkor azt emelték ki, hogy vannak helyek ahol nincs ellenállás, és azokat a helyeket keresi meg, aki okos:

M.: És olyasmi szempontból, tehát, hogy egyrészt lehet, hogy nem akarnak a nők mondjuk vezetők lenni és lehet-e olyan ok is, hogy valamilyen ellenállással szembesülnek a környezet részéről vagy kevésbé rátermettek vagy egyéb más szempontok? Mit gondoltok?

ESZTER: Biztos van bizonyos cégeknél, tehát ez nem elképzelhetetlen, nyilván ilyenekről már hallottunk, de szerintem, aki okos az ilyenkor vált és akkor elmegy és megpróbálja máshol [igenlés, hangzavar]... De ha belehalok akkor se... ilyenkor megvan a tudásom és ha ezt más elismeri, akkor megyek máshova.

A női vezetők számának növelését intézkedések révén többnyire elutasították a résztvevők – volt, aki hangsúlyozta is, hogy szerinte nem kellene több női vezető.

M: És hogy gondoljátok, tehát hogy kellene valamilyen intézkedést hozni, hogy több női vezető legyen...?

BOTOND: Kiforrja magát úgyis

IVÁN: Szerintem ezt nem lehet felülről megmondani

VALAKI: Szerintem sem, hogy akkor most ide -

SÁNDOR: mintha a társadalmat el akarnák valamilyen szinten parancsszóra megreformálni, hogy márpedig akkor mindenki a szoknyás lány mellett ül, mert így jövünk ki.

ILDIKÓ: Hát nem is tudom, valahol volt szó a politikai életben, hogy ugye arra törekedett valamelyik ország kormánya, hogy nagyobb legyen a kormányzatban a nők aránya. Én szerintem ezt mesterségesen szabályozni semmiképpen nem gondolom, hogy kellene.

Rákérdeztünk arra, hogy hogyan ítélnék meg, hogyha kvóta kerülne bevezetésre. A kvóta bevezetését sem tartanák a kutatási alanyok jó ötletnek. A férfi csoportban azt is hangsúlyozták, hogyha lenne is kvóta az szektoronként eltérő kellene, hogy legyen. A női csoportban a kvótáról a diszkriminációra asszociáltak:

ILDIKÓ: Én most olvastam a neten, hogy a munkáltatók büntethetők azért, hogyha bármiféle diszkriminációt alkalmaznak. Jó, ez elsősorban ugye hogyha életkort kötnek meg egy pályázónál, akár pályakezdő, akár [nem érteni] esetében, vagy most itt nemre, fajra, vallási mit tudom én mire. Most a kvótát majdhogynem én ugyanilyennek érzem. Hogy a vállalatunk az most csak férfiaknak hirdetnek állást.

M: Hát vagy most olyan kvótára gondoltam, hogy mondjuk nagyobb legyen a női vezetők, tehát, hogy megszabni, hogy x százaléku női vezető kell.

ESZTER: Ez inkább a szakmaiság [egybehangzóan szakmaiság] ... kell, hogy ő tényleg jó-e vagy nem.

A női dolgozók esélyegyenlőségét befolyásoló tényező a vállalatnál, hogy mennyire megoldható a család-munka területeinek összeegyeztetése. A férfi csoport tagjai (összhangban azzal, hogy beszámoltak róla, hogy nem ők a felelősök a családi teendőkért) nem tartották problémának az intéznivalók/családi teendők és a munka összeegyeztetését. A női dolgozók sokkal inkább hangsúlyozták a családi teendők és munka összeegyeztetésének nehézségeit. Körükben felmerült, hogy egyes területeken plusz nehézségeket okoz, hogy nem egyenletes a munkaterhelés: amikor határidők közelednek, akkor sok eltervezett dolog borul, és még többet kell dolgozni.

Beszámolóik szerint a munkamennyiség nagy, de a rugalmasság abból a szempontból a többség számára (kivéve például az

ügyfélszolgálatosokat – akik zömében női dolgozók) általában jelen van, hogyha valakinek ügyet kell intéznie és amiatt el kell mennie azt elvileg megtehetné – csak ez a nagy munkamennyiség miatt nehéz:

SZILVIA: Hát nem nagyon szoktam azt hétköznapi betenni (ügyek intézését), mert tudom, hogy akkor nem lesz kész a munka. Tehát nehezen fér bele.

A dolgozók nem tudtak intézkedésekről, amelyek elősegítenék a vállalatnál a család és a munka szférájának összeegyeztetését, inkább a vezetők informális hozzáállásához kapcsolták a kérdés menedzselését (korábban ugyanakkor felmerült, hogy bizonyos területeken kismértékben lehetőség van home-working-re).

M: És mit tudtok róla, hogy most a vállalatnál milyen intézkedések vannak, amik elősegítik, milyen szabályozás ezt a munka és család összeegyeztetését? Nem nagyon vannak?

ESZTER: Oldd meg, ahogy tudod. Itt tényleg csak az lehet, hogy a főnököd mennyire rugalmas. Korábban gyere, később gyere, vidd haza a munkádat, hogy ha akarod. Az megint egy másik kérdés, hogy haza akarod-e vinni a munkád.

Amikor megkérdeztük a résztvevőket, hogy mit lenne jó tenni a család és munkahelyi teendők jobb összeegyeztetése érdekében, számos igény merült fel: home-working támogatása, bölcsőde, óvoda üzemeltetése – vagy ha ez nem is, de hogy legalább legyen egy késő délutáni-esti gyerekfelügyelet, ahol az óvodásokra, iskolásokra vigyáznak miután az óvodából, iskolából már el kellett hozni őket.

KRISZTA: Még egy dolog azt nem tudom, nekem néhány hónapja jutott eszembe, mert néha egy kollégámmal megyek hazafelé. És pont ő mondta, hogy ugyanez volt a problémájuk, hogy amikor még kicsi volt a gyerek, akkor is, hogy meg kell oldani, hogy rohanjon valaki érte. Igazából nem tudom, hogy ha esetleg az megvalósítható lenne, bár ez lehet, hogy hülyeség, de a gyerekek lenn ülnek a büfében iskola után, mikor várnak a szülőre. Tehát az, hogy valami olyasmi kezdeményezést, vagy helyet találjunk, mondjuk egy ilyen önkéntes kis óvoda vagy napközit a környéken, ahova elhozza a gyereket, tudja, hogy itt van már és, hogy ha 6ig benn kell maradnia dolgozni, akkor tudja, hogy a gyerek az jó helyen van, mert már elhozta az iskolából meg az óvodából, de még mondjuk tud dolgozni.

KATA: Hát vagy itt kibérelni egy mi tudom én x helyiséget és akkor oda fölvenni egy mit tudom én 4-től vagy nem tudom 3-tól x ember, vagy dadát

vagy akárkit és akkor ide le lehetne adni az embernek a gyereket arra a pár órára vagy valami.

Záró gondolatok

A kutatás során végigvettük azokat a szempontokat, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy vajon milyen a vizsgált vállalat szervezeti nemi kultúrája. A szervezetet erőteljes nemek szerinti szegregáció jellemezte. A vizsgált vállalatnál ugyan viszonylag sok női középszintű vezető van, de messze kevesebb, mint a női populációhoz viszonyított arányuk. Ezeket a jelenségeket önmagukban a beszélgetés résztvevői egyáltalán nem találták problematikusnak. A horizontális szegregációt általában a nemek közötti különbségekkel magyarázták, miszerint az ügyfélszolgálaton kedvesebbnek, türelmesebbnek, empatikusabbnak kell lenni, tehát a nőkkel kapcsolatos pozitív sztereotípiákat hozták fel magyarázatként. A férfias területeken (ld. sales) a rámenősség és agresszivitás elengedhetetlen. A csoportos beszélgetés résztvevői ugyanakkor erősen kritizálták azt a helyzetet, amikor sok nő dolgozik együtt. Azok a minősítések, miszerint „furkálják egymást”, „csöndben gyűlölködnek”, „klikkesednek” vagy éppen „hisztiznek”, mind negatívan minősíti a nőtöbbséget. Ezek az eredmények egybevágóak azzal, amit a korábbi, önkormányzati kutatás során tapasztaltunk. Miközben problémaként kezelték a nők nagy koncentrációját egyes helyzetekben, a férfitöbbségre vonatkoztatva sosem hallottunk negatív véleményeket. Ugyancsak figyelmen kívül hagyták a beszélgetés résztvevői azt a tényt, hogy a nők által dominált munkakörökben elérhető kereseti lehetőség messze elmarad a férfiak által dominált munkakörökben elérhető keresetektől.

Az adott vállalatnál a jó vezetők alapjegyeihez olyan tulajdonságokat soroltak, amelyeket férfias tipikus tulajdonságoknak tekintettek. Ezeket a férfias tulajdonságokat "vette fel" véleményük szerint sok nő is, amikor vezetővé vált a vállalatnál. A női vezetők férfiassága egyes résztvevők számára problémaként definiálódott. Érdekes módon a szervezetben hangsúlyosan különböztetik meg a vezetők tekintetében a szakmai és vezetői kompetenciákat: úgy vélték szakmai kompetenciák tekintetében sok női vezető jól teljesít a vállalatnál, a vezetői kompetenciákra vonatkozóan már inkább megoszlottak a vélemények. Nemcsak a vezetőnők vezetői képességeit említették problémaként, hanem azt is, hogy „elférfiasodnak”, agresszívvá válnak, elveszítik nőiességüket.

Miközben erőteljesen jelen volt a két nem különbségét hangsúlyozó érvrendszer a szegregációt illetően, nem volt jele a különbségeknek a lehetőségek megítélésében. A meritokratikus, mindenki számára képességei

alapján nyújtott előrejutási utakban hittek. A nők szerintük kevésbé ambicionálják az előrejutást bizonyos ponton túl, erre több (beosztott) résztvevő a saját példáját is említette. Ez az ambivalencia (azonos a két nem, ugyanakkor különböző is) végighúzódtott a beszélgetések érvelésén.

A férfi és női szerepek diskurzív szétválasztása legerőteljesebben a munka és a magánélet összehangolásának kérdése során jelentkezett. Itt egyértelműen érvényesül a kettős sztenderd: a nőktől elvárják, hogy a munka és a családi élet/magánéletet összehangolják, a férfiak számára – noha ugyanolyan nehéz a megoldandó feladat – nem vetődik fel ugyanolyan intenzitással a kérdés. Nemcsak hogy elvárják a nőktől a munka és családi élet összehangolását, de hangsúlyosan jelentkezett, hogy a nők számára a karrier ne legyen fontosabb, mint a család, és emiatt nem tudták elfogadni, ha a kismama női vezetők a korai visszatérés mellett döntöttek.

A gyereknevelésben és otthoni munkavégzésben való intenzívebb férfirésztvétel kérdése ugyan felmerült, és mindkét csoportban voltak példák a nem hagyományos feladatmegosztásra, a csoport többsége elutasította, veszélyesnek tartotta a „szerepcserét”.

Ehhez kapcsolódóan intenzív vitát váltott ki a kisgyermekes női vezetők helyzete. A rövid ideig otthon maradó női vezetőket elítélte mind a férfi, mind a női csoport. A szervezet tagjai nem érzékelték, hogy mennyire korlátozottak a lehetőségek a kismama élethelyzetben lévő női vezetők előtt. Nemcsak az a kérdés, hogy vissza tudnak-e menni állásukba, vagy hogy elég motiváltak lesznek-e, hanem hogy meg tudják-e tartani a pozíciójukat. Azáltal, hogy sokan visszamennek dolgozni a gyerekük születése után pár hónappal, ezzel jelzik a vállalat vezetősége felé, hogy karrierjük továbbra is fontos számukra. Ugyanakkor a szervezet tagjai nem viseltetnek megértéssel a gyorsan visszatérő anyák döntésével kapcsolatban.

Bár egyértelműen kirajzolódik a beszélgetésekből, hogy a női és a férfi munkavállaló/vezető pozíciója erőteljesen különbözik, és a nők hátrányosabb helyzetben vannak, a résztvevők egyöntetűen elutasították az esélyegyenlőségi intézkedések bármilyen formáját és megjelenését. Egyetlen intézkedést hiányoltak - azt sem explicit módon a nemekhez kapcsolódóan -, mégpedig a délutáni vállalati gyermekfelügyelet megoldását. Ugyanakkor implicit módon ez az anyák támogatása lenne, hiszen a dichotóm világban ez a feladat a nőknek van kiosztva. Ezekben a véleményekben egyrészt felismertük az a nézetrendszert, amelyet a korábbi kutatásokban is láttunk, másrészt a normatív individualizmusra találhattunk bizonyítékokat.

A magyar társadalom tradicionális nézeteire tehát számos példát nyújtott ez a kutatás is. Ugyanakkor azt gondoljuk, hogy a kutatásoknak túl kell lépniük ezen nézetek szimpla újbóli feltárásán, és továbblépést kell elérniük a mélyebb megértés irányába. Éppen ezért továbbgondolandónak

tartjuk Billing mondatait arról, hogy magához a témához való viszonyulás is sokban befolyásolhatja a hagyományos elvárás rendszer fennmaradását. A bináris oppozíció nem segíti, hanem inkább félrevezeti az elemzőket a társadalom nemi mélyszerkezetének megértésében:

Management is not a coherent job. Norms change as we respond to them, by doing or undoing gender. To insist on using binaries legitimizes the dominance of men instead of questioning it and thus, perversely, performs the very regulatory operation of power we seek to critique⁸. (Billing 2011: 314)

Felhasznált irodalom:

- Acker, J. (2007) „A ‘társadalmi nem és a szervezetek’ irányzat jövője: kapcsolódások és határvonalak.” In Nagy B. (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, 13-30.
- Bálint Zs. (2007) „Esélyegyenlőség és az ‘üvegplafon-elv’ vizsgálata női és férfi vezetők körében a gazdasági szférában Magyarországon.” In Nagy B. (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, 96-109.
- Billing, D. Y. (2011) „Are Women in Management Victims of the Phantom of the Male Norm?” *Gender, Work and Organization* 18:3, 298-317.
- Broadbridge, A. és Hearn, J. (2008) „Gender and Management: New Directions in Research and Continuing Patterns in Practice.” *British Journal of Management* 19, S38–S49.
- Cockburn, C. (1991) *In the Way of Women: Men's Resistance to Sex Equality in Organizations*. London: Macmillan
- Folly J. (2004) *Családközpontú nők – karrierista férfiak? A középvezetők elképzelései a karrierről*. (Szakdolgozat) Budapesti Corvinus Egyetem.
- Gherardi, S. (2005) „Feminist Theory and Organization Theory.” In Knudsen, Ch. és Tsoukas, H. (szerk.) *The Oxford Handbook of Organization Theory. Meta-Theoretical Perspectives*. New York: Oxford University Press, 210-236.

---

⁸ A menedzsment nem egy következetes foglalkozás. A normák úgy változnak, ahogy reagálunk rájuk a *doing gender* vagy *undoing gender* révén. A bináris rendszer használatához való ragaszkodás igazolja a férfidominanciát, ahelyett hogy megkérdőjelezné azt. Így fonák módon a hatalom szabályozó működtetését végzi, amit pedig éppen bírálni szeretnénk.

- Liebig, B. (2007) „Vállalati kultúra és a nemek esélyegyenlősége. A nemek kultúrájának vállalatokon belüli tipológiája.” In Nagy B. (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, 211-231.
- Nagy B. (2001) *Női menedzserek*. Budapest: Aula.
- Nagy B. (szerk.) (2007) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula.
- Nagy B.-Vicsek L. (2006) „Mit ér a női vezető szava? Férfi és női vezetők megítélése önkormányzati dolgozók körében.” *Százvég, Új Folyam* 41:3, 123-160.
- Powell, G. N.–Graves, L. M. (2003) *Women and Men in Management*. Harmadik kiadás. Sage.
- Schein, V. E. (2001) „A Global Look at Psychological Barriers to Women’s Progress in Management.” *Journal of Social Issues* 57:4, 675-688.
- Smircich, L. (1983) „Concepts of Culture and Organizational Analysis.” *Administrative Science Quarterly* 28:339–358.
- Vicsek L. (2006) *A fókuszcsoportok módszere – Elméleti megfontolások és gyakorlati alkalmazás*. Budapest: Osiris.
- Vicsek L.–Nagy B. (2006): „’Nemek kultúrája’ egy önkormányzatnál – A szervezeti kultúra és a nemek közötti viszonyok összefüggései.” *Szociológiai Szemle* 3:52-86.
- Wajcman J. (2007) „Nemek közötti egyenlőség a szervezetekben.” In Nagy B. (szerk.) *Szervezet, menedzsment és nemek*. Budapest: Aula, 31-49.

Kérchy Anna

Szegedi Tudományegyetem

Elmebaj, szerzőség és nem/iség (v)iszonyai két kortárs magyar Csáth-mítosz adaptációjában

Dolgozatomban elme- (és testi-) baj, szerzőség és nem/iség (v)iszonyait vizsgálom a Csáth Géza alakja körüli mítosz kortárs fikcionális újragondolásaiban. Elsősorban Lovas Ildikó *Spanyol Menyasszony. Lány, regény* című, 2007-ben megjelent regényével foglalkozom, de szót ejtek az ugyanabban az évben a mozikba került *Ópium. Egy Elmebeteg nő naplója* című, Szász János rendezte filmről is.

Felütésként megközelíthetjük a művek központi témáit szolgáló határokon túli identitás-krízisek, határsértések és határesetek kérdéskörét akár a határon túli magyarság önreprezentációjának kérdése felől is.¹ A perspektíva adott, hiszen maga az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő író-műfordító-szerkesztő, a bizonyos értelemben multikulturálisan pozicionált, újvidéki születésű, szlovák kiadóval (Kalligram), magyarul publikáló író, Lovas Ildikó hangsúlyozza a *Spanyol Menyasszony*ról adott interjújában, hogy lokálpatrióta és szolidáris kötelességének érezte megírni a szintén szabadkai Csáth-feleség, Jónás Olga elhallgatott történetét. „Nagyon régóta meg akartam írni a Jónás Olga történetét, lévén ő is szabadkai, ahogy

¹ A dolgozat eredetileg a Szegedi Tudományegyetemen évente megrendezésre kerülő, 2010-ben a magyarság és nem/iség találkozási pontjaira fókuszáló *Nyeh, Ideológia, Média 6* konferencián került előadásra.

Csáth Géza és Kosztolányi is. Én ott nőttem fel és most is ott élek, viccesen azt is mondhatom, nem kerülhettem ki őket, foglalkoznom *kellett* velük” (Lovas in Jolsvai 2007).

Itt egyrészt, legnyilvánvalóbban egy újrakanonizációs feminista politikai gesztusról van szó: a Jeles Nagy Emberek irodalmi arcképcsarnokában helyet kap az Őrült Írógénusz szenvedélybeteg passiójának közvetlen szemtanúja, műzsája, elszenvédője, és áldozata, maga a szerelemféléstől és tudatmódosító kábítószerektől megháborodott szerző által meggyilkolt feleség is. Másrészt Jónás Olga házasságának utolsó kínkeserves időszakának századelejei végnapjai párhuzamba vonódnak a 80-as évekbeli szabadkai kamaszlány rácsodálkozásokkal teli, tétován útkereső fejlődésregényével. A megduplázott önelbeszlői hang két szálát csupán a közös földrajzi helyzetük köti össze, mintegy a nemzeti és nemi kisebbség traumáinak öröklődésére utalva. Ugyanott, egy helyben toporogva lesik végzetüket, míg egyikük melankolikus beletörődéssel készül esküvőjére, amire retrospektív elbeszélésében tulajdonképp már elvált nőként tekint vissza, a másik hisztérikus dühtől, tehetetlenségtől fulladozva, élő-halottként várja, mikor vet véget közös életüknek, pontosabban az ő életének, a megölésére készülő férje. A regény, szerelmi-szenvedélyről lévén szó, mindvégig a határaitól megfosztott szubjektumot meséli, azt az áldatlan állapotot, mikor a másik fontosabb, mint önmagam, mikor az én elomlik a „mi-”ben, mikor már nem szabadulhatunk egymástól. Mégis az *én* végső határvesztését helyzete értelmetlensége, kilátástalansága és kiszámíthatatlansága adja: menyasszonyból elvált asszony, előből élőholt majd holt lesz – sosem tudjuk meg pontosan miért, csak a hogyan tárul fel előttünk analitikus precizitással.

A címadó, túl szűk, divatos, *spanyol menyasszonyi* ruha a lányon egyszerre idéz végzetes kízóeszközt, spanyolcsizmát, vasszüzet, és a nagymama spanyol turista-útról hozott szuvenírt, a nemek harcának kötelező koreográfiájába fröccsöntött flamenco táncspárt, a hatalmi v/iszonyok szervezte társadalmi nemi szerepekbe feszülő, nevetséges nippfigurákat a vitrinből. A spanyol szerelmi szenvedély szobrocskája egyrészt az én-elbeszlő lány gyermekkori fantáziája által életre keltett, példakép-szerű azonosulási pontot, elsődleges vágytárgyat jelöl. Másrészt a fikcionális alterego, a másik (halott) nő története meg épp ezt „az ilyen szeretnék lenni” gyermeki fantáziáját az „ilyen leszek” kiábrándító valóságával ellenpontozza. A spanyol menyasszonyságot Jónás Olga sokgombos, kínok közt letépett, áldozati-szüzi hálóruhájával társítja, azért, hogy a kötelezően megélt romantikus toposzok kínos oldalával, a mitikus „héjánasz viszonyrendszer” (Nemes Z. 2008) traumatizáló mivoltjával, a házasságon belüli erőszak rideg valóságával szembesítsen. A két nő – Olga és

a lány – osztotta közös, határokon túli tér valamiféle klausztrófó lebegés tere. Párhuzamos történeteiket hiábavaló lenne valamiféle lineáris narratívában megpróbálni összefoglalni, hiszen a szándékosan szubjektív, töredékes visszaemlékezések lényege nem a (valódiságukban elbizonytalanított) valós eseményekben rejlik, hanem az „iker-lány-történeteket” láthatatlan pókhálóként összekötő finom motívum-rendszerben: az elfeslő, sokgombos, fehér ruha, a bevérzett nyak, az émelyítő liliomillat, az öklendező macska vissza-visszatérő képeiben, az elbeszélés impresszionista mivoltában.

A borító fátyol motívuma a sejtetés retorikájának képi megfelelője, szinte észrevétlenül tűnik f/el egymásban a két nő (leányi és asszonyi) alakja, a csipke vérvöröse a csábítást az erőszakba, a vágyat a kelletlenségbe, az áhított, áhítatos spanyol menyasszonyt nyakaszegett spanyol tyúkba hullámoztatja. Telitalálat Houdini szabadulóművész portréja a fiktív önéletrajzi dialóg borítóján, hisz a női hangok vagy olyanra vágyódnak, amit nem tudnak megnevezni, amikre nincs szavuk, hisz az nem létezik társadalmilag jóváhagyott „boldog, igazi női életpálya” verzióként. („Nem ismertem még elvált nőt,” mondja a lány, „Nem tudok mit kezdeni olyan nővel, aki nem szereti a férfiakat”, töpreng Olga.) Másrészt persze arra vágnak a legjobban, hogy bárcsak tudnának ők is arra vágni, mint a többiek. E vágyak szorításában szabadulóművészként vergődésnek pontosan annyi a tétje, hogy megváltozása után mi marad meg az énből, annak valójából, valóságából. A regény tudatáramlásos asszociatív logikáját követve (a lány én-elbeszélő kedvence nyomán ez joyce-i *hommage*, bár én Virginia Woolf említésének jobban örültem volna), szóval a menyasszonyi csipke levedlett kigyóbőr is, s eképp a test kerete által határolt üres tér.

A tereket illetően egyébként a fikcióban furcsa referencialitás, referencializálás árad: a csáthi szépirásban központi szerepet betöltő, a szerző bomlott elméjének burkát metaforizáló Kínnal Telt Ház² szó szerinti tér, a házassági erőszak miatt lakhatatlan otthon tere lesz. Ezzel felmerül a fikción túli referencialitástól való elvonatkoztatás lehetősége, az *irodalmi kanonizáció* elvakultságának eshetősége, és a kérdés, hogy vajon a Zseniális Férfi Író művészete mentesítheti-e őt az etikai megítéltetéstől. Akár a Csáth-fikcióban, a fikcionalizált Csáth-életrajzban is a Kín Házában az énhatárok valós törésvonalak mentén rendeződnek, a határsértések olyan törvényszerű szintre emelkednek, hogy értelmüket veszítik a határok. *Bent* a férj által felrajzolt az egész házban végigfutó fehér krétacsík jelzi az Olga számára

² Csáth írja „Anyagyilkosság” című novellájában: „Arról beszéltek, hogy a madár tulajdonképpen csak egy ház, ahová a Kín beköltözött, és ott lakik, míg csak a baglyot meg nem ölik. De hol lakik? Minden valószínűség szerint a fejében.” A novellát Szász János *Witman fiúk* címmel adaptálta a filmvászonra 1997-ben.

átléphetetlen vonalat, amit muszáj átlépnie, hogy elemi szükségleteit kielégítse. De ez nem is baj, hiszen a határ pusztán szimbolikus jelentőséggel bír, a családfő mindenhatóságát jelölendő, emlékeztet a szükségszerű tilosban-járás tényére. Közben *odakint* a határsértő, a bebocsátást váró-félő Csáth a fakapun addig kaparász, míg szálla megy a körme alá, hogy aztán majd feleségével túvel piszkáltassa ki azt. A szubjektum racionalizáltan megfegyverezett énképéről letagadott testélmények abjekt határvidékén járunk, ahol a sebek újra és újra feltépésre kerülnek. Az anatomizáló orvosi figyelem olyan könyörtelen megszgyéje ez, amely nem ad reményt/esélyt a gyógyulásra, sem másnak, sem magának. A szenvedés szenvtelené s személytelené válik. Csáth orvosként pontosan ismeri függősége következményeit, tisztában van vele, hogy meg fog halni, az igazán megrázó azonban a kérdésfelvetés maga: „melyikünk fog hamarabb belehalni?” Az egykor szenvedélyesen szeretett feleség a férj zsenijének járulékos áldozata, aki patológizálásra kerül ő maga is: szexuális aktivitása, érzelmi szélsőségessége, túlélést-célzó szerepjátéka, nőies praktikái által lesz ő az ócska, hisztérikus lotyó, aki szembeállítható a férfiúi, ’profetikus, messianisztikusan’ kreatív, gényuszi örülettel, a Shoshana Felman (1997) által a kritika téveszméjeként titulált, intézményesített populár-pszichopatológiai álláspont nyomán. A nyugati kulturális képzeletben a domináns, deviáns nő patológizálása gyakran egybeesik eroticizálásával; így válik O-ból (ahogy Csáth naplóiban rövidíti Olga nevét, a női nemi szerv ikonikus jelölőjét idézve, olyan pornográf irodalmi klasszikusokkal egyetemben, mint az *O története*³) egy „k,” aki megérdemli a végzetét.

Elérkezünk hát egy másik fontos ponthoz, az orvos-páciens és a férj-(meny)asszony kapcsolat megfeleltetéséhez, az úr(alkodás)-szolgaság/kiszolgáltatottság v/iszonyrendszere vetületében. A hagyományos patriarchális rendben a házasság intézménye a nő társadalmilag előírt, és természetesnek tettetett, feltétlen alávetettségét és önfeláldozását tételezi alapul: a házasságban a ház (itt a Kínnal Telt ház) a férfi tulajdona, ahogy a feleség is, aki férj(é)*nél* van.⁴ A normától eltérő lázadó, a hisztérikus leány, a frigid vagy nimfomán asszony, a gondatlan, figyelmetlen anya osztályrésze a

³ Az *O története* szado-mazochista elemeket felvonultató, a női szexuális alávetettséget fetiszáló pornográf irodalmi „alpmű” 1954-ben látott napvilágot, egyszerre angol és francia nyelven, Pauline Réage (nő)írói álnév alatt. Kritikusai és rajongói számára a regény egyik legizgatóbb pontja a (tk. fiktív) szerző neme, mely felveti a kérdést, hogy egy nő részéről a hagyományosan maszkulin (pornó) műfaj reprodukálására avagy kreatív élvezetere való vetemedés mennyiben képes a női(es) vs. férfi(as) írás prekonceptióinak feszegetésére. Csak a ’90-es években derült fény a valódi szerző kilétére: Anne Desclos stílusgyakorlatként k/öltött férfi hangot női néven, s a nagy Sade-dal versenyre kelő szövegének fejezeteit szerelmes levelekként küldte el a meghódítani vágyott férfinak.

⁴ E meglátásért Barát Erzsébetet illeti köszönet.

nem normális, őrült nő billoga. Hasonlóképp a gyógyászati diskurzusban az erőtlenséggel, gyengeséggel társított, s így infantilizált, feminizált ápolat/kezelt csak a klinikai diagnózisban nyerhet jelentést, értelmet, gyógyulást, csak az orvosi tekintet tükrében létezik, ott értelemszerűen mindig olyan korrekcióra váró, patologizált entitásként, kinek feljobbulásának záloga az abnormis különbözősége jeleinek szakavatott eltüntetése, a jótékony, kuratív normativizálás nevében. Mindez a házasság és az orvoslás ideológiailag áthatott intézményeiben zajló erőszak értelmezhető persze a totalitárius, elnyomó államrendszerek mikro-verziójaként is. (A Milosevics-érát megélt Lovas Ildikó alapos ismerője is ennek, a *Kijárat az Adriára* című regényében nyíltabban ír az előző generáció politikai kompromisszumainak hátulütőiről.) Az önmagát nélkülözhetetlenként, mindentudóként és segítségnyújtóként pozicionáló orvosi/férfi tekintet-kontroll (Foucault-nál a *medical/male gaze*) finom kritikájával szembesülünk. Feltárul hogy a freudi transzferencia jelenség során definiált, az orvosa iránt lánggra gyúló szép hisztérika valójában csupán a másakra projektált férfifantazmagória. Pygmalion önnön képzelőereje zsenialitása feletti nárcisztikus öröme Galatea passzivitásban (betegként/szoborként) való tartásával őrizhető meg. A normativizáltság csáberejéről, az interpelláció hatalmáról árulkodik a patriarchális ideológia eszköztárával dolgozó orvosi romantikus TV-sorozatok népszerűsége: nők tömegei vágnak a szexista Dr House vagy a Grace klinikás nőcsábász Dr Shepherd gyógyító kezei közé kerülni.

5

Az elemzett szövegekben különösen összetett a helyzet a testté redukált, beteg nő versus a szelleme uralta/szellemet uraló férfi orvos különbségtételt illetően, hiszen, ahogy Nemes Z. Márió rámutat, Csáth kultikus szerzői alakja „biológiailag sokkal jelenvalóbb kortársainál,

⁵ Mint a fenti képsorozat illusztrálja, a kórházi témájú televíziós szappanoperák elengedhetetlen szereplője a szexi, szex-éhes, gyakran szexista (férfi) orvos figurája, ld: Dr. Udo Brinkmann (*A Klinika*), Dr. Doug Ross (*Vészhehelyet*), Dr. Christian Troy (*A kéz alatt*), Dr. Mark Sloan (*Grace Klinika*), Dr. Gregory House (*Dr. House*)

elsősorban mitikus test, és csak utána szövegkorpusz, személyes sorstragédia által megszentelt vértanú test”, a „szecessziós életfájdalom” és „dekadencia” szenvedés/lyes megtestesülése. Így van ez még ha, a morfinista orvos-író művészen kivitelezett, „megismerésbe belepusztuló” tudatos lassú halálának *tiszta* mivolta paradox is az olyan korabeli visszaemlékezések fényében, mint az unokatestvér Kosztolányié:

Vértanú-testén nem volt egyetlen fillérnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltótű. Tályogok keletkeztek rajta, és szíjjakkal kötötte át a lábát, hogy valahogy vánszorogni tudjon. Így dolgozott, évekig...Hogy a soványító morfiumot ellensúlyozza, hízókurát használt arzénnel, minek következtében a fölismerhetetlenségig meghízott. Aztán, hogy lefogyjon, nyomban ebéd után hánytatót vett be.”⁶ (Nemes Z. 2008)

Nemes Z. szavaival, Lovas célja épp ez az „élő logosszá tisztuló fehér férfitestét kimozdítása” kanonizált helyéből: tk. végignézzük, ahogy piedesztáljáról lerohad a szerző alakja, a bomlott elme lassan megszűnik szellemként létezni, pusztán aljas, a másikat lelke mélyéig elemésztő, fertőző fizikalitásában funkcionál. A regénybeli Jónás Olga szavaival:

Tépést csinált a lelkemből saját gennyes sebeire, galacsinokat gyúrt belőle, hogy bűzlő, odvas fogába dugja, a lukába, ha viszket, mert remegő kezével kitörölni nem tudja már, akár egy vazelinos kenőccsel teli kendőt. A segglyukától az egyre gyorsabb ütemben hulló hajának eltöredezett száláig – testének minden romlását az én lelkemmel kívánta meggyógyítani. Borotvával csinált tépést belőlem. Ha fájó sípcsontját piszkavassal törném apró darabokra, az sem volna elegendő fájdalom, az sem volna elegendő érzés ahhoz képest, ami bennem van: az ország legzseniálisabb férfijához mentem feleségül, és egy szarcsimbókkal élek együtt. (Lovas 2007, 234)

Míg a női testiség ábrázolásakor gyakori az efféle groteszk képvilág alkalmazása, férfínál ritka az ilyen minden fennköltséget nélkülöző, abjekt megtestesülés. Radics Viktória recenziójában éppen ebben a minden

---

⁶A teljes idézet: „Leírhatatlanul sokat szenvedett. Vértanú-testén nem volt egyetlen fillérnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltótű. Tályogok keletkeztek rajta, és szíjjakkal kötötte át a lábát, hogy valahogy vánszorogni tudjon. Így dolgozott, évekig. Naponta ellátta orvosi teendőit a kis bácskai faluban, és míg lehajtott fővel ballagott a biztos halál felé, sok-sok embernek adta vissza egészségét. Hogy milyen helyzetbe került, ezt az utolsó hónapjáig nagyon jól tudta. Néha azt is, hogy nincs belőle kivezető út. Mint orvos, figyelte magát, és kísérletezett testével. Váltogatta a mérgeit, a morfiumot a pantoponnal és az ópiummal, de akár a hínárba került úszó, egyre jobban belebonyolódott. Hogy a soványító morfiumot ellensúlyozza, hízókurát használt arzénnel, minek következtében a fölismerhetetlenségig meghízott. Aztán, hogy lefogyjon, nyomban ebéd után hánytatót vett be.”

metaforikusságot nélkülöző realizmusban látja a női írás lényegét, azt a regény egy kulcsfontosságú jelenetéhez, a tyúkkopasztáshoz hasonlítva:

Megvan ennek a nagyon pontos rendje, technikája, hogy hogyan kell megkopasztani egy tyúkot. Kizárólagosan női foglalatosság. Csak a férfiak el szokták felejtani, hogyan kerül a tyúk az asztalra. Nőíró ezt is tudja, írónő pedig ábrázolja. Szívestül, belestül. (Radics 2007)

Az orvos/beteg, férj/feleség viszonyt jellemző kölcsönös könyörtelen függő viszony érdekes módon az író/olvasó relációban is megjelenik. A regénybeli Csáth szexuális kilengéseit és narkomán mámorait kendőzetlenül taglaló naplóit kezdetben kíváncsiságból olvassa el Olga, majd a mindennél jobban összekötő végletes őszinteség jegyében maga a szerző olvastat el minden bejegyzést feleségével. Így valamiféle szado-mazochista kiszolgáltatott kapcsolat alakul ki férj és feleség, orvos és beteg, író és olvasó között – a kérdés csak az, hogy melyikük melyik? A naplóírónak fájdalmat okozó szavai létezésének utolsó letéteményesei, de feltétlenül szüksége van olvasójára is, akivel a kínban való közösség az utolsó kapcsolat a külvilággal.

Mintha *A spanyol menyasszony* alcíme, „lány, regény” éppen a nő, mint a szöveg tárgya, célja, forrása kanonizált kliséit problematizálná. A lélegzétvétellel felérő, a szöveget szusszanásnyi szünettel, parányi csönddel megszakító vessző, akár a perjel Roland Barthes S/Z-jében, a lány és regény közötti szakadékot hivatott hangsúlyozni és áthidalni is. A vessző az elkülönöződés jele is, a Lovas mesélte két élet korántsem leányregénybeillő, az esetleges műfaji elvárásokkal ellentétben nem klisés, konzervatív, prűd, illedelmes, idillikus, sziruposan romantikus, a házasság felhőtlen boldogságában kulminálódó történetek. Ám a párhuzamos én-elbeszélések hangsúlyozottan nőies műfajokba ágyazása ironikus macska-egér játék formát ölt, ahogy a szabadkai serdülő lélektani fejlődésregénye és Csáth feleségének autobiografikciója váltakozik az őrületbe kergetett menekülő hősnő jegyezte gótikus rémregénnyel és erotikus krimivel, az előbbieik elmélyült lassú olvasásra, az utóbbiak habzsoló (*pageturner*) gyorsolvasásra invitálva. A női megháborodás-történetek hagyományának újraírásán kívül a Csáth-mítosz is ironikusan újrakereteződik, az újvidéki kamaszfiúk lázadásának divatos kellékévé szelídül. A lány-hang mondja:

Amikor megismertem, a gimnázium padlásának volt rendszeres látogatója néhány barátjával. Állítólag ragasztóval teli zacskóba dugták a fejüket. Akkor is azt gondoltam, Csáth-novella és Kosztolányi-feeling, ma sem tudom elképzelni, ahogy a gimnázium padlásán döglött galambfiókák között kábulnak. (Lovas 2007, 123)

Másrészt, bár Jónás Olga a történet szerint a Csáth-napló *olvasója*, mégis alapjában véve ő a narrátori hang elbirtoklója, valódi szabadulóművészi trükkel arról beszél, hogy ő miért *nem ír*. Méghozzá nem is akármilyen, egy a nőies viselkedés-elvárásokat sértő, nyíltan dühös, kegyetlenül őszinte, érzékeny költői nő hangot ad számot nem-írásáról:

Én nem vezettem feljegyzéseket, mindent a fejemben tartottam. Szagokkal, fényekkel, színekkel tájékozódtam az évek, emlékek között (...) Engem a színek, szagok, érzések emléke pontos irányban tartott, s mindig abba az irányba mutatott, amit fontosnak tartottam. (Lovas 2007, 288)

A primér, elsődleges női nem-írás szubtextje mint egy fotónegatív vagy láthatatlan kódolt szöveg sejlik fel, alternatív, erősen testi érzéketek vezérelte, női önkifejezési módként. Egy egész sor korábbi önéletrajzi ihletésű nőirodalmi alkotást idéz, melyben a főhősnő azért nem örül meg, mert ír, és azért találta őrültnek, mert írása olvashatatlanak bizonyul a csupán a kizárólagos jelentéslezárás keretében értelmezni képes "férfi" szem (a normatív többségi társadalmi tekintet) számára. Charlotte Perkins Gilman posztpartum depressziós elbeszélője egy sárga tapéta absztrakt krikosz-krakosz mintázatába vizionálja saját történetét, Karen Blixen üres lapja a férjnek őrizgetendő s feláldozandó szüzesség, s az örök női-tökély patriarchális elvárásai ellen lázad, míg Hélène Cixous-nál a fehér tinta lesz az anyaságot (s leányságot) annak intézményesült s mitizált mivoltján túl, totális testi alkotóerejében való megélésének jelképe. Mindeme látszólag néma nők története kétségkívül sokatmondó. Lovasnál sem csupán Olga csendje bír kreatív potenciállal, hanem (paradox módon annak) a visszhang(ja is), hiszen a két generációval későbbi szabadkai lány fogalmazza meg, hogy amit nem mondunk ki, az hazugság, és épp mintha ez a századvégi lány kijelentése hívná életre, szólaltatná meg a századeleji elhallgattatott asszonyt, egy új évezredbeli írónő kötetében. Többszörösen is női sors/szöveg-közösség többhangú terében találjuk magunkat.

Az én-elbeszélés hidegen izzó szenvedélyes gyűlölet/kínszövegében egyetlen meleg mag van, egyetlen hely van, ahol elmondható az igaz történet, és ahol még Csáth valódi hangja is megszólalhat a női tudatáramban annak elhallgattatása nélkül. Ez egy fantazmagorikus, soha be nem következő, utópikus jövőtér, egy másik lehetséges valóságé, ahol Jónás Olgát nem öli meg Csáth Géza, mert a feleség még időben józan észre tér és elmenekül házassága tragikus kimenetele, saját halála elől, egy harmonikus női életközösségbe, ahol nincs más, csak kislánya Kisolga, és cselédje Veron, egyetlen hű lelki társa, aki anyja helyett anyja, s segíti elég jó anyává lennie, aki nem szereti a férfiakat, és akivel egész nap csak málnaszörpöt isznak az árnyékban és meséket mesélnek egymásnak, meg az igazságot, ami csak

ebben a közegben válik elmondhatóvá, nem mint az áldozat, hanem, mint a túlélő története. Azonban az igazság, az igazi én elbeszélése csak fikción belüli fikció marad, a halálra váró fantáziálása egy beváltatlan jövőről, olyan párhuzamos világ, ami örök lehetőséggé aszott és soha nem érik valósággá. Olga Veronnal és Kisolgával megosztandó intimitás-vágyálma valóság-verzióként emlékeztet a regény vissza-viszatérő mesemotívumaira, ahol az „és boldogan éltek, míg meg nem haltak”-ban a „boldog”-an és nem a „meghaltak”-on a hangsúly, és ahol az Olga álmaiban szereplő békák királyfivá változnak egy szerelmes csóktól az állatvőlegényes tündérmesék mintájára. A női én-elbeszélők több generációja közötti összhang és összetartozás Lovas szövegében tehát pontosan annyit jelent, hogy az ember lánya tartozik azzal, hogy elmond bizonyos elmondatlan történeteket, hogy emlékeztet, hogy emlékezik mások helyett.

A regény első s egyben tézis mondata, „Én, azt hiszem, lényegileg még szűz vagyok” is e hallhatatlan s halhatatlan, belső, női monológ-folyam vonatkozásában nyeri el teljes értelmét. A nő újra és újra elvett és rátestált „lényegi szüzessége” a tágra zárt szemű, némán sikoltó, csöndet kihallgatózó identitásválság jelképe: „A szüzesség olyan hártya, mely a fülünket, szemünket és a lelkünket is betapasztja. Süketté tesz és vakká, valamint annyira kíváncsivá, hogy az már bűnnek számít” (Lovas 2007,). A kimondatlan és a Kimondhatatlan tétován áramoltatott elbeszélése pontosan felidézi, hogy a makulátlanság csupán a ki nem mondott mondat sajátja. Azonban a szöveg mégsem fordul melankolikus, nárcisztikus, érinthetetlen öntetszeglésbe. Bár a történet szerint érintetlen, a másik (a férfi, a férj) számára elér(t)hetetlen marad a csupán a(z elbeszélő)nők képzeletében fellelhető (s tulajdonképpen a képzeletük alkotta) „saját szoba”, a woolfi értelemben a szabad szöveg-generálás lényegi belső magja/méhe, ám ugyanakkor áthallások kínálkoznak a feltehetőleg hasonlóképp önmagukban monologizáló, így, hagyományos („külső”/”másik”) olvasói jelentésadás nélkül jelentésgeneráló, „szűznemző” bajtársnők számára: Jónás Olga, a lány, Lovas Ildikó, az olvasónők története egybeérnek – mondani sem kell, érezzük ezt. Persze Olga „lényegi szüzessége” fizikai jelentőséggel is bír, hisz ő Csáth tökéletes – mert a „házasság oltárán” újra és újra feláldozható, megbecsteleníthető – mártír-múzsája, a maszkulin vágyat felhorgasztó hiány, a Szűz (Mária/Magdolna?), akivel a regény-beli Csáth kényszeresen újraírja, olvastatja magát, mint valami profán, páros Passióban, kézenfogva a keresztfán. A fikcionalizált Csáthra is jellemző a szerelmi szenvedély/szenvedés – orvosi romantikával elegyedő – profán miszticizálása: a naplójában kényszeresen dokumentált, sorszámozott koituszokat áldozásnak, a birtokba vett vaginát helynek nevezi. Azonban

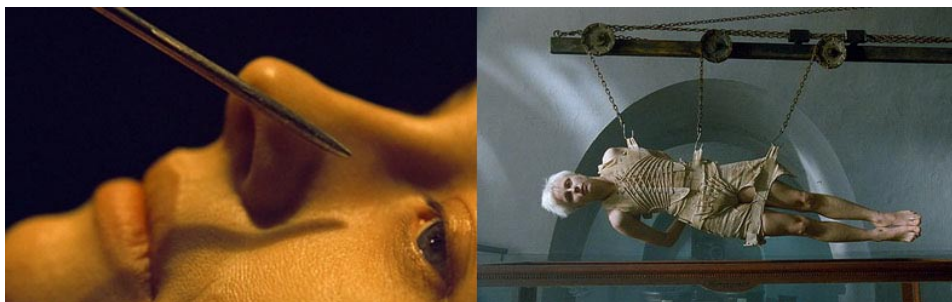
férje kéjesen-kínosan mitizált “kishalálai”⁷ a valóságos szexrabszolgává silányított Olga számára csupán a Magdolna-napi golyózapor drasztikus valóságában kulminálnak. Mindennek precíz leírása, a génusz torz-mivoltának felfedése, az áldozat perspektívájának kihallása tesz teljessé Lovas Ildikó feminista mítoszrombolását.

Míg a *Spanyol menyasszony* arra világít rá, hogy miképp éli meg testének, cselekvőképességének, autonóm hangjának (bizonyos értelemben „szerzőségének”) erőszakos elbirtoklását az „elvett nő”, Szász János *Ópium. Egy elmebeteg nő* naplója című filmje (2007) azt viszi színre, hogy miképp válik a boml(aszt)ott elméjű, feslett(é tettetett) női test a férfiúi írás vágyott, irigyelt, majd kizsákmányolt, megregulázott forrásává és színterévé.

Ahogy Szász fogalmaz, a történet alapját képező interperszonális „áldinamika” szerint van egy racionalitásba, számokba merevedett orvos-író-nőcsábász, aki hiába kábítja, ajzza magát, már nem tud írni és van egy elmebeteg szűz, aki csak ír, akiből ömlik az irracionális érzékiség-szülte mondat, „mint az okádék” (Szász in Bujdosó 2007). Azonban demitologizálás helyett Szász filmje a Csáth körüli régi “szakrális kultuszt” (Nemes Z. 2008) tűnik megerősíteni azzal, hogy az orvos-beteg viszonyt elsősorban olyan szerelmi történetként láttatja, ahol a domináns erőszaktevő valójában az áldozat, aki – Szász szavaival élve – bátran kész „áldozni ennek a szerelemnek az oltárán,” „megteszi, amit szerelme kér tőle,” és a lobotómiával valóra váltja a grafomán elmebeteg, az írást gonosznak s őt férjének vizionáló Gizella vágyát – (“tegyél meg nekem valamit, ami nekem nagyon fontos, vágd ki az agyam”) – még ha tudja is, hogy ezzel örökre elveszíti a nagybetűs Szerelmet, amivel „életében először találkozott,” (Szász in Bujdosó 2007) és még ha ezáltal gyógyításra felelködött orvos léte re gyilkossá tétetik – a női elme gyilkosságává. Ezen inverz logika nyomán az elszenvedett fájdalom s elnémítása feletti felelősség az áldozatra, a nőre hárul, hiszen ő csábította arra az alapján józan esze vezérelte férfi elkövetőt.⁸

⁷ A misztikusoknál az orgazmus neve.

⁸ Gyakran ezen logika vezérli a nemi erőszak azon fals megítélését is, mely a túl kihívó ruhát viselő nőt okolja a „hívásra megfelelő” férfi agresszióért.

Ugyanakkor Gizella szoborszépségű, legördülő könnyecseptől csillogó, érzéki ajkai uralta, hófehérségében szinte ragyogó arcának közelképei felidézik a szenvedésében gyönyörű nő (Poe szerint mindennél felemelőbb) romantikus toposzát, miközben a film erősen esztétizálja és allegorizálja a női írás alapvető velejárójaként tételezett őrült női kint. A szenvedő szűz/anya allegóriája művészi önvallomás apropójául szolgál – a rendező szándéka szerint Tarkovszkij és Bergman mintájára (Szász in Bujdosó 2007). Egészen zavarbaejtő ahogy az ábrázolt elmeegógyintézet közegében elvárható személytelen, szenvtelen orvosi tekintet átfordul intimitást teremtő és intimtérbe hatoló, kukkoló, vallató, jobbára maszkulin s meglehetősen mizogün rámeredéssé (ld. *male gaze*). Méltatlanul csodálatos képek tárják a nézők szeme elé mindazon, a látványtervező (a *Taxidermiát* is jegyző Szöllősi Géza) által újraálmódott, kegyetlen gyógyászati eszközöket és szerkezeteket, melyeket valaha is felhasználtak az elmebaj orvoslásának története során. A lobotómia, az elektrosokkterápia, a jegesfürdős kád, a magánzárka, vagy a kényszeretetés kínzó-szerszám-szerű gépezeteiben szenvedő, ám fennköltre fényképezett, „műtárgyasított” alanyok mind kivétel nélkül nők, míg az őket felügyelők férfiak. Jól példázzák, hogy ebben a századfordulós világban mennyire férfiúi privilégium a látás és maga a látványképzés azok a mozgóképbe ágyazott korai fotográfia szimulációk, melyek kiválóan felidéznek Dr Charcot Salpetrière elmeegógyintézetének híresen dokumentált praktikáit: a női páciensekben mesterségesen előidézett és színházi eszközökkel stilizált, teatralizált hisztérikus roham elsődleges célja nem annak kikúrálása, hanem látványosságként való rögzítése volt. Míg Szász filmjében a beteg nő ikonikus jelölője a papírját érthetetlen szövegfolyammal „teleokádó” ceruzájának örökös, irritáló sercegése, a férfi orvosé a páciens bomlott agyának titkait kifürkészni igyekvő, melankolikus tekintete. A rendező szerint a filmbeli Csáth (ott polgári nevén Brenner) doktor merengése emberségével és tisztánlátási vágyásával a nézőben szimpátiát ébreszt, azonban – különösen a tekintetével társított Handel ária, a női szenvedést muzsikába öntő „Lascia ch’io pianga” („Hadd sírjak”:

<http://www.youtube.com/watch?v=bKWl5xkQ6Vk&feature=related>⁹
 pátoszával elegyítve – inkább mintha a voyeurizmus szentimentalizálásával szembesülnénk. Sokatmondó a film plakátjául is szolgáló kép, a bekötött szemű elmebeteg nő és az őt (a testét!) félig lehunyt szemmel kémlelő orvos kettős portréja. Szász szerint nem csak az orvos (férfi) néz, hanem sajátos dinamikáról lévén szó, épp a páciens (nő) kapja el, ejti foglyul tekintetét, “hiszen minden betegnek az a lényeg, hogy az orvosa figyeljen rá” (Szász in Bujdosó 2008). Azonban az elkendőzött tekintetű Gizella legfeljebb az ab/normalitás határait pártatlanul kirovó Justitia eltestetlenített szimbóluma lehetne, és az is csak meglehetősen iróniával, mivel a kép forrásául szolgáló jelenetben egy hallásvizsgálat során az orvos a saját, sebtiben levetkőzött nyakkendőjével köti be páciense szemét, s ezzel valamiféle erőszakos, erotikus szerepjátékot vonz be a rendelő steril terébe. Különös jelentésátvitellel szembesülünk, ha figyelembe vesszük, hogy a filmbeli Csáth/Brenner ugyanezt a nyakkendőt használja fel saját érekszorítójául a morfiumbeadások során, s így az elvakított nőt is a kábítószeres víziók, módosult tudatállapotok halálos, irracionális látnoki képességeivel ruházza fel. Az orvos szemfényvesztésének kulminációja mikor az elmebetegség és deviancia gyógyításának végső megoldásaként számon tartott sebészeti eljárás, a frontális lobotómia vagy lobektómia során a könnycsatorna mellett behatolva, a szemgödör felső vékony csonttrétegét átütve, egy miniatűr jégcsákányt kalapálnak az agyba, hogy leválasszák a frontális agylebenyt, s így megszüntessék a skizofrénia, a depresszió vagy más viselkedés zavarral járó neurológiai elváltozás tüneteit.¹⁰ Egy vizuálisan megterhelő jelenet során Gizella gonosz-uralt agyának kivágása a szemén keresztül történik, a műtét utáni vegetatív létben már soha nem fogja úgy (sem) látni a világot, mint korábban, talán hajlandó lesz jobb belátásra térni, s elfogadni az orvosi tekintet uralmát. Az *Andalúziai kutya* című film ominózus szemgolyó felmetsző-kifakasztó képei rémlenek fel, ám a szürrealizmus védőhálója nélkül. Ez nem vízió, ez a valóság, orvoslástörténet, irodalomtörténet, történelem. Az őrült, írónő ceruza-sercegésének hangját szükségszerűen felváltó zaj a lobotómiát végző orvosi kalapács fémes kopogásáé.

Míg a grafomán, elmebeteg nő testi-, lelki- gyógyulásának záloga az íróként való elhallgattatása, addig kiégett, írás-kedvetlen, kúráló orvosa

⁹⁹ Lars von Trier *Antikrisztus* (2011) című filmjében ugyanezt az áriát használja fel a női örület zenei ábrázolására.

¹⁰ A gyors, olcsó és hatékony módszert kidolgozó portugál neurológus, Egas Moniz 1949-ben orvosi Nobel díjat kapott. Leghíresebb követője, az amerikai sztárdoktor Walter Freeman volt, hogy naponta 25 nőt is megoperált annak ellenére, hogy pácienseinek jelentős hányada fennmaradó életét súlyos értelmi fogyatékosként élte le, vagy akár meg is halt. A kezelték nagy része fiatal nő volt, gyakran olyan triviális tünetekkel, mint a hangulatváltozás vagy a fokozott nemi vágy.

számára nem csupán inspirációt hoz a fertőző, beteg, női írás, de furcsa mód az meg is tisztul a maskulin tekintet tükrében, férfiúi szöveggé fordulva. Szásznál párhuzamos naplók története mentén artikulálódik élesen a bűnterhes, hisztérizáló, női versus a megszabadító, ésszerű férfiúi kreativitás distinkció. Az íráskedvét vesztett orvos naplója egy szűkszavúan racionalizált, számokba és kórismékbe fojtott életé, ahol a toll helyett a tű, a kábítószerrel-teli fecskendő játssza a főszerepet egy végletekig tudatos önpusztítás során. Az orvos az az író, aki már nem ír, de letűnőben lévő szerzői alakját mégis dicsfény övezi: egyszerre nyer szakmai elismerést (az elmegyógyintézet vezetője elismerően nyilatkozik a patológikus valóságghú dokumentálásáról műveiben) és szolgál a csábítás stratégikus eszközeként (egy vonatút során egy rajongó olvasója lesz a filmbeli Csáth alkalmi szexuális partnere).

A páciens Gizella mániákus naplóírását, épp ellenkezőleg, kötet-hegyekké duzzadó, (ön)tudat(talan)áramlásos, katatón, kontrollálhatatlan, kóros szövegokádás jegyzi. A vaginájában lakozónak hitt, ördögi Lény (kényszerképze) diktálta, őrijtőn kínozó, altesti vágyai és leküzdhetetlen íráskényszere egyformán értelmezhetetlenek és olvashatatlanok maradnak, hiszen azok a Gizella identitását elsődlegesen meghatározni hivatott, finom nő(ies)ség korabeli elvárásaival összeegyeztethetetlenek. Az örült nőírás csalárdságára vall, hogy visszatérő mondata – a körúton fuvalló lágy szellőről, mely Gizellát meglegyintve azt sugallja, hogy hagyja ott beteg anyját és menjen férjhez – tartalmilag látszólag a patriarchális kötelező történetet

erősíti meg, azonban a szöveg zeneisége, alliterációtól dallamos hangzása épp a szavakban való kéjelgésről, az írás tiltott élvezetéről, titkos határsértésről árulkodik.

Az árnyékszéken, kéjes-fájdalmas sikolyok és hörgések közepette, ceruzájával maszturbáló, őrült (író)nő látványa, szövege valósággal lenyűgözik az őt kikémlelő (nem)író-orvost. A férfiszerező írói újjászületése a *voyeurizmus* stációit végigjárva teljeseedik be: véletlen szemtanúból lesz csöndes, ám egyre elhivatottabb szemlélődő/olvasó, majd orvosi tekintettel diagnosztizáló, monologizáló értelmező, s végül az őrült női szöveget saját maga (vágyai) tükröképeként felismerő, újraíró nárcisztikus parazita-szerző. A film-beli Csáth szavai Gizellához és Gizelláról – „irigylésre méltó az a szenvedély, amivel áradnak belőle a szavak, bárcsak én tudnék így írni, ennyit írni,” „maga remekül ír, sokszor kedvem lenne folytatni azt” – azt is példázzák, ahogy a freudi pszichoanalízis kanonizált tudományága valójában a női fantázia kizsákmányolásán nyugszik, lévén hogy férfi-központú teóriái alapját hisztériák képzelgéseinek, szövegeinek esettanulmányai szolgáltatják. (ld. Showalter 1986, Bernheimer-Kahane 1990) Mintha csak a női képzelő- és szexuális-erő termékenyíthetné meg az írásképtelen, sterilen sóvárgó férfit; orvosa nem csak betege testét, de szövegét is magáévá tenni látszik, mikor koituszuk után, a film végkifejletében így töpreng: „megújult erővel írtam újra Gizella szövegét –vagy csupán másoltam azt?” A kétségkívül felemelőnek szánt befejezésben a zseniális férfi újra ír, fikcionalizáltan írja újra a beteg nő szemében véres valóságként megélteket. Gizella naplójának nyilvános elégetése a tébolyda udvarán boszorkányégetést (a női elmebetegség kultúrtörténetének ismerős epizódját [ld. Porter 2003]) idézi. Míg a lobotómiának álvetetett, bűnterhes kreativitásától megpurgált Gizella már nem látja, nem érti, nem éli meg szövegeit s azok pusztulását sem, a férfi kreatív génusz főnixje épp ezek hamvaiból lesz képes „tisztánlátón” újjáéledni. Az őrült (író)nő megsemmisítése olyannyira teljes körű, hogy orvosai a papír híján a cellája falára írott szöveget is lemeszelik, kiradírozzák, s így láthatatlanná, megíratlanná, olvas(hat)atlanná, meg nem történt történetté teszik. Szász és Lovas írásai Gizelláról és Olgáról tehát nem kisebbre vállalkoznak, mint hogy a láthatatlant láttassák. A kérdés csupán, hogy azt is eléri-e, hogy a Láthatatlan visszanézzon?

Felhasznált irodalom

- Barthes, Roland. 1997. *S/Z*. (ford. Mahler Zoltán) Budapest: Osiris.
- Bernheimer, Charles és Claire Kahane, szerk. 1990. *In Dora's Case. Freud, Hysteria, Feminism*. Columbia University Press.

- Bujdosó Bori. 2007. „'Engem a bűn érdekel.' Interjú Szász Jánossal.” Origo. Filmklub. 04.02.
http://www.origo.hu/filmklub/blog/interju/exkluziv/20070402szasz_z.html?pid=1
- Cixous, Hélène. 1997. “A medúza nevetése.” In *Testes könyv II.*, szerk. Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor s. k. – Odorics Ferenc. Szeged: Ictus. 357–380.
- Csáth, Géza. 1994. “Anyagyilkosság.” *Mesék, amelyek rosszul végződnek. Összeíjtott novellák.* Budapest: Magvető. 109–117.
- Dinesen, Isak. (Karen Blixen) 1957. “The Blank Page.” *Last Tales.* Random House.
- Felman, Shoshana. 1997. “A nők és az örültség. A kritika téveszméje.” In: Kiss Attila Atilla, Kovács Sándor s.k., Odorics Ferenc, szerk. *Testes könyv II.* Szeged: Ictus Kiadó, JATE Irodalomelméleti Csoport. 381–405.
- Gilman, Charlotte Perkins. 2011. “A sárga tapéta.” (ford. Rakovszky Zsuzsa) *Irodalmi Centrifuga élelfolyóirat.* 07.30.
http://elofolyoirat.blog.hu/2011/07/30/charlotte_perkins_gilman_a_sarga_tapeta
- Hustvedt, Asti. 2011. *Medical Muses: Hysteria in Nineteenth-Century Paris.* New York: W. W. Norton.
- Jolsvai Júlia. 2007. „'Az irodalmat veszem leginkább komolyan.' Beszélgetés Lovas Ildikóval *Spanyol menyasszony* című könyvéről” *Könyvbét.* Október. XI/19–20. 413.
- Lovas Ildikó. 2007. *A Spanyol Menyasszony (Lány, regény).* Pozsony-Budapest: Kalligram.
- . 2005. *Kijárat az Adriára.* Pozsony: Kalligram.
- Nemes Z. Márió. 2008. „A kinnal telt ház.” *Holmi.* Február.
<http://www.holmi.org/2008/02/a-kinnal-telt-haz>
- Porter, Roy. 2003. *Madness: A Brief History.* Oxford University Press.
- . 2003. *Téboly. A boszorkányperektől a pszichoterápiáig.* (Ford. Dr. Kalapos Miklós Péter) Budapest: Magyar Világ Kiadó.
- Radics Viktória. 2007. „Tyúkkopasztás, angyalhajsa.” *Litera.* Június 3.
<http://www.litera.hu/hirek/tyukkopasztas-angyalhajsa>

- Réage, Pauline. 1990. *O története*. (ford. Kolozsvári Papp László) Budapest: Európa Kiadó.
- Showalter, Elaine. 1986. *The Female Malady: Women, Madness and English Culture, 1830-1980*. New York: Pantheon.
- Szász János, rend. 1997. *Witman fiúk*. 47ème Parallèle, Budapest Filmstúdió, MAFILM.
- . 2007. *Ópium. Egy elmebeteg nő naplója*. Hunnia Filmstúdió és Euroarts Filmed Entertainment.
- Woolf, Virginia. 1986. *Saját szoba*. Budapest: Európa Kiadó.

Simon Lebel

Debreceni Egyetem

A melegség „egyetemes” szociokultúrája

A meleg asszertivitás csak a meleg közösségekre vonatkozik, vagy általánosságban a társadalomra? Szociokulturális szimbolikánk és parabolikánk alapján a melegség asszertivitása nemcsak egy zárt szubkultúrának a belső terméke, hanem - talán - tágabb társadalmi, sőt egyéb funkciója is van. A modern szociobiológiai kutatások szerint a különböző csoporton belüli szövetségek és kohéziók megerősítésében a homoszexualitás szociobiológiai funkciót tölt be, evolúciós stratégiája van. Ezt a hipotézist nemcsak szociológiai, hanem természettudományos eszközökkel is megpróbálom alátámasztani cikkemben.

A vizsgálat módszere: az előjáték nyelvjátéka, illetve a nyelvjáték előjátéka

Michel Foucault veti fel „A tudás archeológiája” c. művében, hogy nem létezik korszaktól független, univerzális normatív, vagy akár tudományos érték (Foucault 89-151): a tudománynak is csak archeológiája van. Ugyanezt a tematikát alkalmazza „A szexualitás története” c. munkájában, ott pl. azt vizsgálja, hogy lett egy társadalmi norma pszichiátriai normává, vagy egy tudományos normatíva általánosan elfogadott szociokulturális mérték. Ez a szexualitás archeológiája.

Kérdés, valóban nincs semmi az archeológia mögött? Ezt csak úgy tudom vizsgálni, ha a különböző szexualitásmintákat értelmező korok szociokulturális alakzatait (kvázi mai szóval gendermintáit, értékeit (Jagose 71-121.) felvonultatom, egyszerre ábrázolom, de az archeológiai „korszakoló” szemléletet zárójelbe teszem. Amennyiben egy fair tudományos játékot akarok űzni, zárójelbe kell tegyem a majd említett művészek alkotásait is, a műalkotások egyediségét is, ill. az alkotás folyamatát is. Felmerülhet a gyanú, hogy ez szintizta esszencializmus (Jagose 75-121), én a „tudást” akarom megfogni a „tudomány archeológiájából”, ami a mai posztmodern felfogás szerint valószínűleg nincs is (Wittgenstein 128).

Ezzel konkrétan én csak annyit akarok kifejezni, hogy létrehozunk egy olyan nyelvjátékot, ami a különböző archeológiai korokat tiszteletben tartja, de mégis minden kor mögé lát, mindezt normatívák nélkül. Ezt hogy

érem el? Az archeológia mögé próbálok nézni, de nem a nyelvjáték mögé, azaz nem a szintisza tudást keresem, csak a játékmódokat vizsgálom analitikusan. A játékmódok pedig önmagukat játsszák, itt nekem külső normatív beleszólásom nem lehet.

Mi akkor az én szerepem? Belehelyezkedni ebbe a történetbe, amiről kívülről azt se tudom, hogy történet-e, csak annyit tudok, hogy a jelenség antropológiája. Innentől kezdve nincs szerzői jogom, hisz a jelenség játszik a színpaddal, ill. a színpad a jelenséggel. Ezáltal a játékosok is normák nélkül mutatják be alakításukat, s ez az alakítás nem tűr meg semmilyen külső normát. Ott is vagyunk, ahonnan elindultunk, nincs játéktól független játékos, játszott, szerző. Mindennek csak saját hermeneutikája van, ami önálló érték.

Az én szerepem csak a színpadra vitel, mégpedig egy olyan jelenségre, amely 2800 éve játszik, de mégis a jelen és a múlt prüdériája takarja: ez a homoszexualitás antropológiai megközelítése, mely nem fogad el semmilyen külső pszichiátriai, pszichológiai, szociológiai értéket, hanem önmagát viszi a színpadra. Eddig ez azért nem történhetett meg, mert vagy a színpadra vitelnél nem volt kimondva a melegség, vagy ki volt mondva a melegség, de „tudományos”, sztereotipikus kontextusban. A játék jelentősége éppen az, hogy olyasmit is felszínre lehet hozni, ami eddig nem volt több tudományos - társadalmi - klinikai sztereotípiánál.

Hogy a „dráma” jó lesz-e, azt nem tudom, de a színpad felszerelése 2800 éve adott, ahol a melegség a szereplője a fenti hermeneutikának, mely több mint archeológia, (egyéni játékos –játszott – szerzői intenció), s ez által ez a hermeneutika alakítja ki a melegség játékát. Így önmagát határozhatja meg mint társadalmi, esetleg mint tudományos narratívát. Ne felejtjük, a mai természettudományos megközelítések (Bereczkei 198-203.) sem többek tudományszociológiánál (Barnes és Bloor), hiszen nincs meg a megfelelő szellemtudományos kategorizálási alapjuk.

A színpadra vitelnél csak az egyéni –interaktív –közösségi – társadalmi problémákra figyelünk, de lehetséges egy humán szociobiológiai álláspont (Bereczkei 198-203). Ezt azonban nem tehetem meg normatív módon, csak is az egyéni –interaktív –közösségi –társadalmi antropológiai megközelítésből, hermeneutikából. Ennek megfelelően először a színpadra vitel következik, ha lehetséges, utána a dráma melegsége, ill. a fenti hermeneutikai koncepció alapján a melegség drámája.

A melegség nyelvjátékának színpadra vitele, avagy a nyelvjáték melegsége

Az öregedő Shakespeare áll a Tükör előtt, és látja az ifjút, Leonardot Leonardo saját művészetestétikájában (Virág 102-122) (vagy Szókratész látja az ifjú Phaidroszt az Ilisszosz víztükrében (Platón 227a-279c)) (a szerző fikciói), ahol a vizualitás mindig a tükörből indul ki, s csak azután lép be a Másik, a Másik entitás szemlélete, s csak azután a világ. Mit lát Shakespeare ebben a tükörben? Először önmagát látja a Tükörben (1), utána a Másikat (2), utána a világot (3). Vajon milyen viszonyban áll a Tükörben 1,2,3? Itt az előbbieket alapján 3 szempontot tudunk felsorolni: a Másik (A), Önmaga (B), ill. a Tükör (C).

Most nézzük meg a Tükörben megjelenés viszonyait (1, 2, 3), ill. a megjelenő viszonyait (A, B, C) a Tükörhöz, együtt. (Ezt jelöljük majd úgy, hogy A1, B2, stb.)

„A1”, a Másik a Tükörben, a saját nárcisztikus autoritás a Tükör és Önmaga által, amely a Másik megjelenítése, mint az önmaga által értelmezett másik. Ez a tükör és az interakció viszonya.

„B1”, a saját autoritása, amely megjelenik a tükörben önmaga előtt, de fordítva.

„A2”, a Másikban megélt Önmaga, s itt az interakciót éppen a Tükör adja, amint az A1-ben, és B1-ben is megjelent. Ugyanis az eddigieknél Önmagamat látom Másikként a tükörben, és ez által mint tükörreflex (Lacan 222-226) által a másikat önmagamként. Kérdés, hogy ez létezik-e, mint interakció?

A válasz „C2”, a viszony A1 és A2 között: ugyanis nem csak a tükör jeleníti meg a másikat, hanem a másik is jelen van a tükörben. Ez abban az esetben is fennáll, ha az önmaga vagy a másik egymás előtt megjelenik, de nem alakul ki interakció: a Tükör mindent eljátszik, kérdés mi a valóság. Ugyanis A1 a Másik adottságának tükre, ill. A2 Önmaga tükrében a Másik. Létezik-e C2?

Igen, ha a Másik autoritása a sajátom, s ez által élem meg azt, ami viszont a saját autoritásom, s ez a Másik részéről tükörreflexes erre a folyamatra – adott esetben, ami a tükörnél több. Tehát mindkét ember teljesen független maradhat, miközben teljesül az autoritás átadás kölcsönös viszonya. A fiatal Leonardo nem a Tükörbe szerelmes, hanem a Másik önmagába ill. az öregedő Shakespeare Önmaga Másikába. Önmaga Másika, ill. a Másik Önmaga: a teljes kölcsönös empátia két emberi autoritást tart fenn, oly módon kölcsönös viszonyában, hogy a tolerancia és az empátia teljes megléte mellett az Ön és a Más –függetlenség is teljes, hiszen éppen ez

biztosítja a toleranciát és empátiát, ill. ennek a tükörreflexében éppen az az empátia adja meg mindkét embernek a kölcsönös függetlenséget.

Így A3 és B3 a Tükör fenti kölcsönös viszonyaiban és az ember kölcsönös megjelenése a Tükörben a teljes asszertivitás, hiszen a Tükör megjeleníti azt is, ami kívül esik rajtam, akár individuális érzéseimen is, s mindez tükörreflexesen megjelenik a Tükörben: így válik A3 és B3 egységes folyamattá, az egyedi meleg interakción túl általános asszertivitássá, ahol a Tükör nem korlátozza a megjelenést, ill. a megjelenés nem korlátozza a tükröt. Mindkettő teljes önmaga függetlenségében, fenntartó meglétében, ill. elfogadásában. Ez már saját szimbolikánk és parabolikánk a nyelvjátékban.

Ugyanis a bármely másik elfogadása önmagamban önmagam Tükörben tartása és látása a bármely másikban. Feltéve, ha itt a Tükör, és a tükörben megjelenés azonossá válik, márpedig az általában a fenti tükörreflexek által egy.

Ha Leonardo és Shakespeare viszonyára teljesül a C2, akkor ez egy asszertivitásból eredő szerelem, s nem kell nagy fantázia ahhoz, hogy tudjuk, ez egy tipikus meleg szerelem: közege viszont a Tükör, de mindkét önmaga, és mindkét másik játékában, a tükörreflexben. Ez az esztétikum funkciója, ill. az esztétikum és az internalitás, a belső érték viszonya a meleg kapcsolatokban. Az öregedő Shakespeare a Tükörben éli meg a párkapcsolati szépséget, ill. Leonardo a másikat, amelyet önmaga ábrázol. Nincs is olyan nagy különbség az Arisztotelészi „tisztá férfiszerelem”, és a féktelen hübrisz között (Arisztotelész 1155a-1163b), hisz a hübrisz is csak a tükör előtti nyíltság megélése, de internalitás nélkül. Az öndominancia (B1), illetve a teljes átélés (C2), ill. az általános altruizmus (C3) ugyanaz a játék a tükörben – a Tükör marad, a játék változik – s mindez csak a tükör által lehetséges. Így nincs külön altruizmus, ill. nárcizmus, ahogy a Szondi-féle dualizmusban. A Szondi-tesztelméletben egyszerre jelenik meg az egodisztonikus nárcizmus, illetve a feltétel nélküli objektként való odaadás, illetve ennek ellenpólusa, az altruizmus. A férfi homoszexualitásban - Szondi felfogása szerint - ez a túlzott lágyság és a látens szadizmus dualitása (Lukács 21-28). A melegségben nincs külön nárcisztikus önkép, ill. önmagát feltétel nélkül proiciáló hajlam (ld. Rorschach –tesztmérés sztereotípiája [Mérei 410-415]), amit eddig dichotómiának véltek a melegségben. A Rorschach-tesztelmélet a szexuális válaszoknál teljesen az ortodox pszichoanalitikus metodikát használja, annak minden sztereotípiájával: például a túlzott proiciáló hajlam, illetve a pszichopatoid éngyengeség dichotómiájában ábrázolja a homoszexualitást. De nincs külön a kényszeres dominancia, ill. a hiperszenzibilitás kettőssége sem, ez is egy és ugyanazon melegkarakter. Shakespeare is dandy a tükör által, ha megéli önmaga esztétikumát

Leonardoban, ill. Leonardo is hérosz (McLaren 147-150) a tükör által, ha önmaga autoritását, illetve önmaga intimitását Leonardo autoritásában egynek tekinti. Nincs a másik autoritása az enyém nélkül a tükörreflexben, és fordítva. Az én szenzusom, az én dominanciám, ill. a másik autoritása egy, szintén tükörreflexben a másikkal, s így a tükör által biztosított önmagam és a másik függetlensége –egyszerre.

Minden marad, és minden fenntart, minden összetart: folyamatok ill. entitások reprodukciója nincs, a Tükör önmaga, de a másik –én –Tükör viszonylata önmaga fennmaradásában nincs a Tükör nélkül. Ez az igazi asszertív társadalmi –interaktív –egyéni kohéziós erő, önmaga tükrében, ami független, kialakult és adaptív, hisz fenntartja az elfogadást, és elfogadja a fenntartást. A világ szenzibilitása és a világ megléte - önmaga egységes folyamatjátékában.

Színpadra vittük a drámát és a szereplőket, csak nem tudjuk valójában mi ez?

Egy különös világ, a világ asszertivitása; ismertük mindig is, de hogy ez mi, az sokszor maga vált a múlt és a jelen prudériájának áldozatává. Ez a melegség mint szociológiai, szociálpszichológiai, ill. humánszociobiológiai látásmód az emberi szociokultúra felől.

Így már minden adott, hogy elkezdődjön a színjáték: a dráma melegsége, ill. a melegség drámája. És felgördül a függöny.

A melegség a színpadon – művészetelméletileg és művészetpszichológiailag

A nietzschei Fénytestű Apollón nézi magát a Tükörben (Nietzsche 1-125); s benne a mélység, Dionüszosz.

Az arisztotelészi hübrisz és a „tisza férfiszerelem” azonossága, ami egység; s a belső és a fénytest a Tükörben egy: a belső szenzibilitás, ill. a kifele irányuló önméltóság („pride”, McLaren, 251-270) egy. A méltóság vállalása, s ennek külső „tárgytól” (embertől, pszichoanalitikus terminológia [Laplanche 470-471]) való elfogadása is azonos: mindez a Tükör, az ön- és a másik autoritásának fenti viszonyában.

A belső autoritás és a külső asszertivitas „tere” egy – a Tükörben. Talán nem véletlen- jegyzi meg Csabai Márta, hogy Nárkhiszosz férfi volt (100).

Patroklosz a saját életét adja Akhilleusz autoritásáért, tulajdonképpen életéért, saját autoritását áldozza fel férfiszereleméért megmentése érdekében. Ebből lehet a legmélyebb emberi és férfierény (Platón 180a-181a): a közösség felé való asszertivitas az egyéni, a másik, ill. a mindenki feletti Tükör viszonyában. A közös, az egyedi és az egyéni tetszőleges átadása, s ez

által autoritásának megtartása. Ha belegondolunk pl. a platóni *állam* koncepciójába a témában, a meleg katonai közösségekben (Platón 468a,b,c), mintegy társadalmi sejtben az önazonosság és a másik azonossága ugyanaz, de bármikor felcserélhető: Patroklosz önazonossága Akhilleuszé, aki ezáltal a másik, aki életben marad. Látható, hogy az egyén nemcsak feláldozza magát, hanem mindezt önmaga és társai méltóságából teszi. A méltóság és az altruitás – egy. És ez csak a meleg ember.

Amikor Héraklész legyőzi az Öregkort (Dover 271-272.), az Erő önmaga Tükre át megteremti a Szépséget, s a Szépség a Tükre az Erőnek.

Az erőmenosz, ill. az erasztész, a fiúkedves és a férfiszereplő (pl. Platón szerint Patroklosz és Akhilleusz [180a]) viszonya is ugyanez: a karakterszerepek a Tükörben bármikor megfordíthatóak, mintegy pszichoanalitikus tükörreflex, csak a Tükör átérésére van szükség a saját és a másik autoritásának fenti tükörviszonyán keresztül. Az az Erő a Tükörben szép, miáltal önmaga tüköridentitásában, azaz önmaga látásában a Tükörben erős.

A XX. században, a Wilde-i dandy, és a Gide-i hérosz is egy (Wilde példaképe volt Gide-nek, Gide rajta keresztül ismerte fel a homoszexualitását [McLaren 157-270]). Talán csak a fenti autoritásviszonyt kellene leképezni az Erő és a Szépség között, amely nem két ember között van szétosztva, hanem a két ember közös autoritásviszonya. Ez a közös autoritásviszony csak azáltal lehetséges, hogy mindkét félben megvan mind a két entitás, sőt nem is két különböző entitásról van szó, hanem ugyanarról a melegkarakterről, ami egységes. Eddig azonban a heteroszexuális normatívák alapján nemhogy a pszichológiában vált ketté, lett dichotómmá a melegkarakter (ld. Szondi és Rorschach dichotómiája a nárcizmus és a altruizmus és a túlzott projekciós hajlam között [Lukács 21-28; Mérei 410-415]), hanem még a meleg művészek alkotásaiban is csak ezzel a kettősséggel lehet kifelé kommunikálni.

A modern párhuzam a reneszánszban is ugyanúgy megtalálható. Michelangelo első elismert szobra, a kéjelgő férfiszabadság ábrázolása, a [Bacchus](#) ugyanaz a fiatal fiú, aki a Dávidban a homoerotikus méltóságot sugárzó ember. Bacchus Dionüszosz, míg [Dávid](#) Apollón. Ha egy tükört tartanánk Bacchus elé, önmaga identitását férfiméltóságában, azaz Dávidban ismerné fel, ill. Dávid érzéki mélyén ugyanúgy Bacchus lakik –önmagában: a Szép és a Méltóság ugyanaz a Tükör által, egymásban (a dandy és a hérosz).

Leonardo erotikus ábrázolásait ebben a kettős, dichotóm kifejezésű világban érthetjük meg: Keresztelő Szent János, ill. Bacchus férfiarca ugyanaz, noha a karakterattitűd kettőssége a fenti dichotómia. Míg [Bacchus](#) a méltóságteljes, [Keresztelő Szent János](#) a dandy, a „meleg angyal”, mint maga a fiatal Leonardo hitelesnek elfogadott önábrázolása angyalként az [Angyali](#)

[üdvözlésben](#) (ahol ugyanazt a homoerotikus ábrázolást alkalmazza, mint a *Keresztelő Szent Jánosban*: égre mutató kéz, erotikus kitárulkozás, ill. csábító szenzus).

Shakespeare azt mondja a tükörben az ifjú Leonardonak:

Tükröm hiába mondja, hogy öregszem,
Míg egy vagytok, te meg az ifjúság;
(...)
Légy hát óvatos, Édes, amilyen
Én vagyok, nem magamért, de teérted,
(...)
Nem úgy adtad, hogy egykor visszavedd.
(XXII. szonett)

Az asszertivitás teljes, az Önmaga mégis a másikkal történő kapcsolatában adott, miáltal az Önmaga független marad. („Az enyém,” „A szíved”, ill. „A tiéd” és „Az enyém” ugyanaz az „Édes” önmaga másokra irányuló szeretetében, ill. önmaga méltóságában, mely behelyettesíthető a másikkban: mindez a Tükörben az ifjú Leonardo).

Michelangelo [Haldokló rabszolga](#) című alkotása az egyik rabszolgaszobor, amely valójában egy kéjelgő autoerotizmus, melynek erős meleg karakterszerepet kölcsönöz a fenti *Bacchus* erotikája, csak érett férfiként. Itt alkalmazza először Michelangelo a *serpentinata* mozdulatot, amely annyira jellemző a cinquecentóra és a manierizmusra, s amely ez esetben a méltóság és a szenzibilitás együttes hordozója karakterisztikailag: az Erő és a Szépség együttes hordozója. De ugyanennek a sorozatnak a része a [Győzelem](#) is (bár ez nem tartozik a két rabszolgaszobor közé, a művészettörténészek ugyanannak a sorozatnak tartják, mivel valószínűleg ez is II. Gyula pápa síremlékére készült): ez a férfiméltóság, ill. a melegszenzibilitás két arisztotelészi arca – de egy férfiben. Mindennek egy emberen belüli közössége a belső Tükör: a méltóság saját megléte, és ezáltal a szépség érzése, s ennek tükörreflexe, a méltóság az önidentitás szépségéből. Ez a shakespeare-i „szív” és a „szem” egysege a méltóságban a CIV. szonettben:

Arcod színe is, mely látszatra tétlen,
Illan, s talán az én szemem csaló.
Ezt félve halld, jövőendő távola:
Előtted meghalt a szépség nyara!

Ez az általános emberi szép és érték önméltósága, ahogy a görög mitológiában Zeusz ajándéka az „emberi szép” Ganümedésznek (Dover

124-130), a szépség hallhatatlansága az örök ifjúság. Mindezt Shakespeare is ábrázolja, a saját és a kedves autoritásviszonyában (mindezt a „kedves fiúnak” címzi Shakespeare):

Félj mégis, ó, kedvence, gyönyöre:
Még véd, de nem vagy örök ékszere!
El kell számolnia (bár halogat),
S nyugtát csak úgy kap, hogyha visszaad.
(CXXVI. szonett)

A megoldás talán a „szív” és a „szem” harmóniája (ld. CXXXVII. szonett), ahol a meleg szerelmi játék a „szív” és a „szem” dichotómiája és egysége.

A Tükör összetartja a szépség és az erő viszonyát, amely múlandó, s ugyanúgy értékeli múlandóságát, mint értékét, a feltétel nélküli odaadást, feláldozást, mint általános altruizmust, s a kettő csak egy ember: a meleg férfi. Ezáltal ami fennmarad, és ami érték, az egyszerre önmaga és a másik, ill. a többiek adaptációja, így teremtve meg a lehetőséget egy közösség asszertivitására.

Még mielőtt lemenne a függöny, előbb nézzük meg Leonardo lesbikusság-ábrázolását és ennek asszertivitását: a [Szent Anna harmadmagával](#) c. képen két nő, Mária és Anna (Virág Teréz szerint Leonardo anyja és mostohaanyja [104-112]) ugyanazt a csecsemőt kényezteti, a csecsemő felé fordítják mindketten arcukat és gyengédségüket, mégis a combjaik összefonódnak és egymásba gabalyodnak. Ugyanaz a két nő az [előtanulmányon](#) egymás felé fordítja saját arcát, és egymás gyengédségét issza a két arc, miközben a gyerekek mellettük játszanak, mindkettejük saját, de közös terében. A gyerekek mindkét nőtől ugyanazt a szeretetet kapják, mégis itt két független nő van ábrázolva.

Az általános nőiség, a gyengédség független adása, a „közös tér” és ez által az autonómia nem válik, nem válhat szét, csak itt a Tükört a saját gyengédség és a közös tér elválaszthatatlan viszonya helyettesíti. A lesbikusság sem írható le csak autonómiaként, vagy fokozott gyengédségként. A kettő egy, mégis ez a kettősség ugyanúgy végigvonul a lesbikusság történetén, mint a férfi melegség fenti dichotómiája, és általában a „harmadik” fél, aki nincs, csak a heteroszexuális sztereotípiákban létezik, nem tudja elfogadni. A kifelé irányuló szeretet és a belső gyengédség ugyanaz, s a gyengédségadás igénye általános. A lesbikus asszertivitás egy külső személy, pl. gyerek, vagy általános személy felé a meleg tükörviszonyoknál is intenzívebb, és általánosabb.

És legördül a függöny. Próbáljuk meg elemezni az előadást a kulisszák előtt és mögött.

A kulisszák előtt és mögött: a homoszexualitás

A nyelvjátéknak vége, a nyelvjáték folytatódik: a nyelvjáték nemcsak a meleg szubkultúrában él, van jelen, hanem az egész szociokultúrában, és humán szociobiológiában.

Kérdés, ez a meleg asszertivitás csak a meleg közösségekre vonatkozik, vagy általánosságban a társadalomra. Ne felejtjük: a Tükör bármit láttat, látni enged, elfogad és befogad, azaz „adaptál”, még ha nem is fókuszál rá. Szociokulturális szimbolikánk és parabolikánk alapján a melegség asszertivitása nemcsak egy zárt szubkultúrának a belső terméke, hanem – talán – tágabb társadalmi, sőt egyéb funkciója is van.

A modern szociobiológiai kutatásokban (Bereczkei 198-203.) a különböző csoporton belüli szövetségek és kohéziók megerősítésében a homoszexualitás szociobiológiai funkciót tölt be, evolúciós stratégiája van a mai evolúciós pszichológiai (Bereczkei 198-203.) felfogás szerint, mely hipotézist nemcsak szociológiai, hanem természettudományos eszközökkel is próbálják alátámasztani.

Láthatjuk, a Tükörben ez lezajlik, a Másik, a Valaki, a Bárki, és a Mindenki ugyanúgy megjelenik, és önmaga játéka alapján szabadon játszhat, kvázi a Tükör tükörreflexes (Lacan 5-10.) játéka folyamán saját független stratégiája – ami nem muszáj meleg irányultságú legyen – az emberi-szociális feltételek között adaptálva van. A Tükör azt is megjeleníti, amit valaki nem akar, de ez már a C3 közösségi hálórendszere. A klasszikus szociálbiológiában Wilson már 1978-ban hipotetizálta (Bereczkei 198-203.), hogy a saját nemük iránt vonzódó emberek a gyermeknevelés alól felszabaduló energiáik és idejük nagy részét rokonaik, ill. azok gyerekeinek ápolására fordítják. Ez a rokonszelekció jelensége, miszerint a saját génmintákat nem csak reprodukzív módon lehet támogatni, azaz szaporodással, hanem a tágabb nagycsalád génmintáinak erősítésével, egyfajta szociobiológiai „adaptivitással”. Csakhogy ennek az adaptivitásnak innentől kezdve általános szociológiai funkciója is van. Mindig is feltételezték, hogy a homoszexualitás genetikai mintája az X kromoszómán öröklődik, ez is a fenti hipotézist támasztja alá: ez az Xq28-as génszakasz (Hamer és Copeland 254). Egy újabb statisztikai genetikai kutatás kimutatta (Camperio Ciani, Cermelli és Zanzotto 2008) miszerint a meleg gyermeket szülő anyáknak sokkal nagyobb a termékenysége, a melegéknél többször fordul elő nagycsalád (Hamer és Copeland 254.). Ebből kifolyólag nemcsak „többlet” szociológiai adaptivitással rendelkeznek a melegék, hanem génstratégiai funkciójuk is van. A természet talán szándékosan termel ki meleg egyéneket; a reprodukció ez által nem károsodik, sőt a génminták az adaptivitással javulnak. Látható, hogy itt a szociológiai és a biológiai-

evolúciós álláspont megegyezik, nagyobb részt ez is az evolúciós pszichológia vívmánya.

Van egy konkrét empirikus kísérlet (Bereczkei 198-203), amely szerint a homoszexuális férfiak általában nagyobb empátiás képességgel rendelkeznek, mint a heteroszexuálisok. Ezek tudományos nyelvjátékok, és azért van jogom mondani, hogy csak nyelvjátékok, mivel a mai napig nem bírnak azokkal az általános kritériumokkal, amelyekkel egy egzakt tudomány, akár pl. a kísérleti pszichológia is rendelkezik. Annyit mondhatunk, hogy ezek tudományszociológiai kísérletek, s ugyanúgy kezelhetők a nyelvjáték tudományossági – irodalmi szintjén, mint a szociokulturális modellek, hiszen azok is hasonló mintákat mutatnak be, de nem a tudományos vizsgálat, hanem az analitikus játékminták segítségével. Általánosságban elmondható, hogy az új, a modern adaptivitás-felfogás (ami az evolúciós elméletből származik) megegyezik a szociokulturális társadalmi adaptivitás modellel, amiről kimutattuk, hogy mint általános társadalmi asszertivitás, 2800 éve, az Iliász óta jelen van. Ugyanis éltem azzal a csellel, hogy a főszövegben mai fogalmaink szerint szinte csak – feltételezhetően - homo - és biszexuális művészeket, irodalmi szereplőket szólaltattam meg, még ha ezt a jelenkor és a múlt prudériája szívesen elfelejtené. Így a modern evolúciós pszichológia adaptációs modellét a homoszexualitásnak magas prezentációjú személyeik szociokulturális, irodalmi és művészeti látószögéből néztem, így valóban nem a szerző játszott, nem is a mű, hanem ez a melegség játéka, és a játék melegsége hermeneutikailag. Ez a hermeneutikus szemlélet a melegség identitás- és autoritásviszonyaiból ugyanazt a modellt nyújtotta, mint a modern tudomány, csak sokkal szélesebb, a nyugati kultúrkör egészét érintő antropológiai, és külső normáktól mentes kutatásként. Mint nyelvjáték, legitimált eredményeket hozott. Nem a játék tudásának szintjén (amit a modern tudomány sem tud teljesíteni, hiszen csak tudományszociológia), hanem a játék természetes antropológiai mintáin keresztül, ugyanakkor túllépve a tisztán korszakoló archeologikus szemléleten. Egy általános meleg karakterattitűdöt mutattam be, mely a tükörben játszás által válik interaktívá és önmaga játékává. A Tükör, az én és a másik viszonyában egy olyan adaptív és asszertív mintát hoz, amely fenntartja, megőrzi, és szabad fejlődési perspektívát kínál a különböző érzelmi, szimbolikus és dramatikus struktúráknak, saját parabolajátékán keresztül. Ezzel megteremti a lehetőségét a más játékstratégia teljesen adaptív elfogadására és újrajátszására, miáltal fenntartja, differenciálja és integrálja a szociális mintákat, amelyet kimondatlanul régóta tudunk, de csak a modern biológiai kutatás jutott el oda, hogy ennek társadalmi, biológiai funkciója is van. Kérdés, ez nem vetődött fel a klasszikus modellekben? Nézzük meg a nyelvjátékot, ugyanis Plutarkhosz i.sz. 100 körül nyilvános vitára bocsátja a

homoszexualitás és a heteroszexualitás viszonyát, a „Dialógus a szerelemről” c. művében (Foucault 197-220). Ez házassággal kezdődik, és házassággal végződik, emeli ki a biszexuális Foucault. A heteroszexualitás, mint a reprodukció funkciója és társadalmi interaktív kötöttsége jelenik meg, mely magán hordozza a platóni Pandémosz Aphrodité (Platón 181a), azaz a közönséges Aphrodité, a társadalmi reprodukálás kényszerének és szükségszerűségének a voltát. Ezzel szemben és e mellett a homoszexualitás az isteni Erősz ereje (platón, 181a), azaz a társadalmi viszonyokat, a görög-római magas kultúrát összetartó, integratív erő. Ne felejtjük el ez a szemlélet majdnem fél évszázaddal korábban, Platón Lakomájában is ugyanúgy megjelenik. Talán nem túlzás azt mondani, hogy ezt a biológiai adaptivitás és reprodukció-viszonyt ugyanúgy ismerték szociológiailag, mint ma, csak a tudományos „jelző rendszer” hiányzott. Ennek ellenére nyugodtan mondhatjuk, hogy a homoszexualitás asszertivitásának modellje annyi idősebb, mint az emberi kultúra, és éppen ez legitimálja a mai evolúciós nézőpontokat teljes szociokulturális aspektusból.

Nézzünk meg két modern művészi történetet, a Foucault-i archeológián túl:

A: Pedro Almodóvar 1987-es korai alkotásában, *A vágy törvénye* című filmjében egy homoerotikus jelenetet éppen a Tükör által mutat be, de nem ismeri fel a Tükör önmagát a másik autoritásával összekötő funkcióját, így meglehetősen sztereotip marad, csak autoerotikaként ábrázolja a homoszexualitást, éppen az asszertív funkció felismerése nélkül, mely ugyanúgy jelentkezik a férfiszerelemben, mint általános, szubkultúrán kívüli adaptív funkcióiban a melegségnek.

B: A biszexuális Federico Fellini már 1969-ben, a *Fellini-Satyricon* című filmjében ógörög minták alapján ábrázolja egy római és egy görög fiatal fiú szerelmét, ahol a két fiú egymás független társa, de a különböző homo- és heteroszexuális kalandjaikban mindig egymást találják meg, függetlenségük elfogadásában társak, s feltétlen társviszonyuk teljes függetlenséget rejt. Tulajdonképpen kapcsolatuk egy feltétel nélküli interaktív asszertivitás.

A férfi homoszexualitásra számos tudományos vizsgálat vonatkozik, és a teljes nyugati szociokultúra számos motívumot rejt e témában, még ha nem is manifeszt módon. A leszbikusság – bár sokkal toleráltabb – éppen a patriarchális férfitársadalom normái miatt ilyen kulturális és tudományos feldolgozottsággal nem rendelkezik. De ne felejtjük el Leonardo Madonnáit, ahol az asszertivitás még fokozottabb, mint a melegeknél, hiszen a másviszony és a Tükör-viszony szimbolikája nélkül is saját női érzésének felfokozottságában, a saját női autonóm megélésében válik végtelenül gyengéddé, gondoskodóvá: a Madonnák tekintete és a gyermekkel való törődésük mindent elárul.

Felhasznált irodalom:

- Almodóvar, Pedro, rend. 1987. *A vágy törvénye*. Forgatókönyvíró: Pedro Almodóvar. El Deseo S. A., Laurenfilm.
- Arisztotelész. 1997. *Nikomakhoszi etika*. Fordította: Szabó Miklós. Budapest: Európa.
- Barnes, Barry; Bloor, David. 1998. „Relativizmus, racionalizmus és tudásszociológia” (fordította: Forrai Gábor). In Laki János (szerk.) *Tudományfilozófia*. Budapest: Osiris, Láthatalan Kollégium, 88-97.
- Bereczkei Tamás. 2003 *Evolúciós pszichológia*. Budapest: Osiris.
- Camperio Ciani, Andrea; Cermelli, Paolo; Zanzotto, Giovanni. 2008. „Sexually Antagonistic selection in Human Male Homosexuality.” Firenze, *PLoS ONE* 3 (6) e 2282. doi:10.1371/journal.pone.0002282.
- Csabai, Márta: „A test felöltöztetése. A szépség, a divat és az önmegjelenítés összefüggései.” In Csabai Márta és Erős Ferenc (szerk.), *Test-beszédek*. Budapest: Új Mandátum, 60-100.
- Dean, Hamer; Copeland, Peter. 2002. *Génjeink*. Budapest: Osiris
- Dover, Kenneth James. 2001. *Görög homoszexualitás*. Budapest: Osiris.
- Fellini, Federico, rend. 1969. *Fellini – Satyricon*. Forgatókönyvírók Bernadrdino Zapponi, Brunello Rondi, Federico Fellini. Les Productiones Artistes Associés; Produzioni e Europee Associati (PEA).
- Focault, Michel. 2001 *A tudás archeológiája*. Budapest: Atlantisz.
- Foucault, Michel. 2001. *A szexualitás története*. III. kötet. Budapest: Atlantisz.
- Freud, Sigmund. 2001. *Művészeti írások*. Budapest: Filum.
- Füredi János, szerk. 2000. *A pszichoterápia tankönyve*. Budapest: Medicina
- Habermas, Jürgen; Lyotard, Jean Francois és Rorty, Richard. 1993. *A posztmodern állapot*. Budapest: Századvég.
- Homérosz. 1985. *Íliász*. Fordította: Devecseri Gábor. Budapest: Európa.
- Jagose, Annamarie. 2003. *Bevezetés a queer- elméletbe*. Budapest: Új Mandátum.
- Lacan, Jacques. 1993. „A tükörstádium mint az én funkciójának kialakulása.” *Thalassa*, II. szám,
- Laplanche, J. és Pontalis, J. B. 1994. *A pszichoanalízis szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Lukács Dénes. 1996. *Szondi (Az ösztönprofiltól az elméletig)*. Budapest: Animula.
- McLaren, Angus. 2002. *Szexualitás a 20. században*. Budapest: Osiris.
- Mérei Ferenc. 2002. *A Roschach-próba*. Budapest, Medicina.
- Nietzsche, Friedrich. 1986. *A tragédia születése, avagy görögség és pesszimizmus*. Fordította Kertész Imre. Budapest: Európa.
- Platón. 1984. A lakoma. Fordította Telegdi Zsigmond. In *Platón összes művei*. I. kötet. Budapest: Európa, 947-1023.
- Platón. 1984. Állam. Fordította Szabó Miklós. In *Platón összes művei*. II. kötet. Budapest: Európa, 224-312.
- Platón. 1984. *Phaidrosz*. Fordította Kövesdi Dénes. In *Platón összes művei*. II. kötet. Budapest: Európa.
- Shakespeare, William. 1961. *Shakespeare összes művei, VII. kötet (Versek)*. Budapest: Európa.
- Virág Teréz. 1994. „Zeneiség és perverzió Leonardo életében.” In Virág Teréz, *Mély kútba tekinték*. Budapest: Animula, 102-112.
- Wittgenstein, Ludwig. 1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest: Atlantisz.

Zámbóné Kocic Larisa

Szegedi Tudományegyetem

(Tükör)reflexió Milton Évájáról és mumusáról

Jelen tanulmány egyfelől vázolja Susan M. Gilbert „Patriarchális költészet és a női olvasók” című tanulmányának hatását a feminista irodalomkritika John Milton iránti viszonyára, illetve a Milton kutatásra. Másfelől a Milton *Elvesztett paradicsomában* megjelenő Éva-kép egy adott aspektusát helyezi górcső alá, tudniillik, Éva önállóságát, autarkiáját a Narcisszusz mítosz egy sajátos adaptációjában.

Bevezetés

A 16. századi író, John Milton neve hallatán a feminista irodalmi körökben általában Milton „mumusa” jut az ember eszébe, pontosabban Sandra M. Gilbert mostanra mérföldkőnek számító „Patriarchális költészet és a nő olvasók” (1978)¹ című tanulmánya. Az eredetileg a *PMLA*-ban megjelenő cikk gerincét alkotja az 1979-es, Susan Gubarral együtt írt, *The Madwoman in the Attic [Örült nő a padlásán]* című kötetnek,² amelyben a szerzőpáros a 19. századi nőírók küzdelmét ecseteli a férfihagyománnyal szemben, ám ezen túl alapot vet a női irodalomhagyomány létjogosultságának és ezzel lehetővé teszi, hogy a nők által írt szövegek a feminista irodalomtudomány központi témájául szolgáljanak (Showalter 423). Hogy a mű ma sem vesztett sokat jelentőségéből bizonyítja a tény, hogy az Annette F. Federico által szerkesztett gyűjteményes kötet (*Gilbert and Gubar's The Madwoman in the Attic After Thirty Years* [2009]) szerzői az elmúlt harminc év távlatából vizsgálják Gilbert és Gubar napjainkban is érezhető hatását az irodalomtudomány egészére.

¹ A tanulmány teljes címe: „Patriarchal Poetry and Woman Readers: Reflections on Milton's Bogey” [„Patriarchális költészet és a nő olvasók: Reflexiók Milton mumusára”].

² A szóban forgó tanulmány a kötet harmadik részét indítja, amelynek önmagában is sokat mondó a címe: „How are We Fal'n? Milton's Daughters” [„Hogyan bukánk el? Milton lányai”]. A fejezet címe is némileg módosul az eredeti *PMLA* tanulmányhoz képest: Milton előtérbe lép és egyértelműen a patriarchális költészet mintaképévé lesz – „Milton's Bogey: Patriarchal Poetry and Woman Readers”) (A harmadik rész másik két fejezete Mary Shelley és Emily Brönte Éva/Pokol revízióját tárgyalja [Gilbert és Gubar 213-308]).

Blessing szerint, aki a harmincéves múltat feltérképező szerzők közül a miltoni fejezete taglalja, a Gilbert és Gubar kötetnek ez a legismertebb része (60). Hogy Magyarországon pont e fejezetnek és vele együtt a Milton körüli vitának nem sok visszhangja volt mindeztáig, annak tudható be, hogy a feminista irodalomtudomány még csak most kezd szélesebb körben látótérbe kerülni, míg a Milton kutatás hazánkban szinte nem létezőnek mondható. Olyannyira, hogy az utóbbinak még az elsődleges korpusza is hiányos magyar nyelven. Hozzáteszem, hogy bár az *Örült nő a padláson* nem ismeretlen a magyar feminista irodalomárok körében, a kötet egésze ugyanakkor nem hozzáférhető magyarul. Éppen ezért, úgy vélem, érdemes felelevenítenünk (vagy ez esetben inkább ismertetnünk) a vitát, és egy rövid tanulmány erejéig ismét revíziós szövegértelmezésbe bocsátkoznunk Milton *Elveszett paradicsomát* illetően. Célunk Éva hagyományos szerepének újragondolása, s egy új Éva-kép felsejtetése, melyben a nő önállóságát nem a narcisztikus önszeretben, hanem sajátos nyelvhasználatában leli meg.

Gilbert mumusa

Gilbert és Gubar a *The Madwoman in the Attic* c. kötetben a Harold Bloom megfogalmazta, férfiszerezőket sújtó hatástól való szorongás fogalmát (*anxiety of influence*) értelmezik át a nőként megélt alkotástól való szorongás (*anxiety of authorship*) taglalásával. Leegyszerűsítve, a Bloom féle szorongás lényege, hogy a férfi író megkésve érzi magát elődeihez képest (*belatedness*), és így nem képes kivonni magát a hatásuk alól, elődeinek befolyásával kell versenyre kelnie. Ezzel szemben, a nőknek, nem lévén nőíró elődjük (itt most elsősorban a 19. századi írónőket körülvevő férfi irodalmi hagyomány tükrében kell látnunk a szorongást) az alkotás mint kizárólagosan férfiasnak tételezett cselekvés ideájával kell szembenézniük és megküzdniük. A két szorongás közti lényegi különbség ellenére, mindkettőben közös, hogy szóba áll, szembe száll az elődökkel – azok ismeretében veszi fel a harcot.

Gilbert tanulmánya, később könyvfejezete, is ebből az alapállásból indul ki. Virginia Woolf záró gondolatait idézi a *Saját szoba* c. esszéjéből, miszerint ahhoz, hogy „feltámasszuk a holt költőt, aki Shakespeare nővére volt... túl [kell] tekintenünk Milton mumusán, mert senki emberi lény nem korlátozhatja a kilátást” (Gilbert 187-188). Gilbert maga is bevallja, hogy Woolf Milton referenciája meglehetősen homályos e helyen, mert végtére is ki vagy mi Milton mumusa? Gilbert arra a következtetésre jut, hogy Woolf és „a nőírók többsége számára Milton és képzeletének szüleményei alkotják a nőgyűlölő esszenciáját annak, amit Gertrud Stein ’patriarchális költészet’-nek nevezett” (Gilbert és Gubar 188). Más szavakkal,

az irodalmi nőket, olvasókat és írókat egyaránt, sokáig „zavarba”³ hozta és megfélemlítette a patriarchális etiológia, amely egy egyedülálló Atya Istent határoz meg minden dolog egyedüli alkotójaként, attól tartva, hogy egy ilyen kozmikus Szerző lenne minden földi szerző egyedüli törvényes modellje. Milton eredet-mítosza egy hosszú nőgyűlölő-hagyomány összegezésével ezt sugallta sok nőíró⁴ számára, akik közvetve, vagy közvetlenül szorongásuknak adtak hangot [Milton] paradigmátikusan patriarchális költészetével kapcsolatban. (Gilbert és Gubar 188)

A Milton védelmére kelő irodalmárok nehezményezik, hogy Gilbert Miltont egy az egyben beazonosítja a patriarchális költészettel és hogy figyelmen kívül hagyja azokat a történelmi tényezőket, amelyek Miltont a nőkérdésben korát meghaladó, és így kedvezőbb fényben tüntetnék fel kortársaihoz képest.⁵ Az észrevétel noha jogos, vádként azonban mégsem róható fel, mivel, ahogy ezt Horváth Györgyi is megjegyzi, az *Őriült nő a padlásán* „könyvben a nőirodalom-történet ideje statikus: előrehaladás helyett a ciklikus ismétlődés és a visszatérés jellemző, a női (irodalomtörténeti) idő a férfihagyomány elleni lázadás (történeti időn kívüli helyezett, időtlen) ideje” (2005, 7). Így Milton sem egy történelemben helyezett szerzőként jelenik meg. Sőt, valójában a saját költeményén keresztül megjelenő íróként is csak imitt-amott bukkan fel a tanulmányban.

Ám van Milton mumusának egy konkrét megnyilatkozása is, tudniillik Éva. Gilbert szerint, Milton „szándékosan olyan sok párhuzamot vont közte [Éva] és Sátán között, hogy a figyelmetlen olvasó csak nehezen tudja elválasztani az egyik bűnösségét a másiktól” (Gilbert és Gubar 196).⁶ Az érzékeny, „’maszkulinista’, patrisztikus, neomanicheus egyház keblén nevelkedett” nőírók szemében Sátán, Bűn és Éva⁷ szentségtelen hármassága (Gilbert szerint, az Atya, a Fiú és Ádám „szenthármasságának” pokoli

³ A tanulmány (a fejezettel ellentétben) Anaïs Nin ezen naplórészletével nyit: „ez az ’Isten vagyok’, amely az alkotást a magány és a büszkeség aktusává teszi, ez az eget, a földet, a tengert egyes egyedül megalkotó isten-imázs, ez az imázs az, amely összezavarta a nőket” (Gilbert 1978, 368).

⁴ Gilbert és Gubar minimalista listáján Margaret Cavendish, Anne Finch, Mary Shelley, Charlotte és Emily Brontë, Emily Dickinson, Elizabeth Barrett Browning, George Eliot, Christina Rossetti, H.D., Sylvia Plath, Gertrud Stein, Anaïs Nin, és Virginia Woolf neve szerepel. A tanulmány az ő írásaikból idézve, szemezgetve állítja fel a Milton fogadtatás általános képét a nőírók részéről.

⁵ Gilbert *PMLA* cikke, majd az *Őriült nő a padlásán* kiváltotta vita részletes feldolgozását a Milton kutatók körében lásd Blessing tanulmányában (2009).

⁶ „Milton himself seems deliberately to have sketched so many parallels between her [Eve] and Satan that it is hard at times for the unwary reader to distinguish the sinfulness of one from the other” (a Gilbert cikk részeinek magyar fordítása a szerzőtől – ZKL – származik).

⁷ Milton az *Elvesztett paradicsom* második könyvének allegorikus epizódjában, a Bűnt felsőtestében gyönyörű nőként, altestében viszont kígyózó kiméraként írja le.

utánzata) így a női elv és ezáltal a nő történelmi kirekesztésének és degradációjának illusztrációja volt még a tizennyolcadik és a tizenkilencedik században is (199). Hogy Miltonnak mégis vegyes, ambivalens fogadtatása van a női olvasók körében (hiszen még Woolf is elismeri a költemény fenségességét), Gilbert annak tudja be, hogy

bár az *Elveszett paradicsom* elbeszélő hangja sokszor bíráló és „maszkulinista”, amikor a nyugati patriarchátus központi mítoszát beszéli el és kommentálja, az eposz alkotója sokszor mintha drámai affinitást mutatna a menny cenzúrája ellen lázadók iránt. (Gilbert és Gubar 201)

és ahogy Blake annak idején megfogalmazta, „öntudatlanul is az ördög oldalán” látszik állni.⁸ Ha van, tehát, valami, amivel a nők azonosulni tudnak Milton eposzában, akkor az a korlátai ellen lázadó, romantikus Sátán, és a vele párhuzamba vont, és így maga is romantikus lázadóként feltüntetett Éva.⁹

Ha mind Sátán, mind Éva bizonyos értelemben elidegenedett, lázadó, és ezért byroni figurák, akkor, minden bizonnyal, igaz ez a nőírókra is, mint osztályra – Shirley alkotójára, éppúgy mint Shirleyre, Virginia Woolfra, éppúgy mint „Judith Shakespeare-re.” Az idősebb fivér – „Isten fiai” – által kisemmizve, némaságra ítélve, a nőíró, képzeletében, ha a valóságban nem is, „tova oson, örömtelen ábrándban” mint Byron hősei, mint Sátán, mint Prométheusz. Zsigereiben érezve a szakadékot az angyal, aminek lennie kellene, és a dühöngő démon között, amelyről tudja, hogy sokszor sajátja, a nőíró átéli ugyanazon ellentmondásos kettős tudatát a büntudatnak és nagyságnak, amely Sátánt is sújtotta... Szent nyugalomba rendeződve, és narcisztikusan merengve saját képe felett mint Éva, valamint hatalma felett mint Sátán, a [nőíró] is tartott attól, hogy mit Sátán – vagy Byron Larája... -

⁸ „He was a true Poet, and of the Devil's party without knowing it” (The Marriage of Heaven and Hell, plate 6).

⁹ „[Blake's] extraordinarily significant misreading clarifies not only the lineage of, say, Shelley's Prometheus but also the ancestry of Shirley's titanic Eve. For if Eve is in so many negative ways like Satan the serpentine tempter, why should she not also be akin to Satan the Romantic outlaw, the character whom T. S. Eliot considered 'Milton's curly-haired Byronic hero?'” [Blake kivételesen jelentős (el)olvasata nem csak Shelley Prométheuszának származására vett fényt, hanem Shirley titáni Éva őseire is. Ha Éva olyan sok negatív dologban hasonlatos a kígyószerű kísértőhöz, Sátánhoz, miért ne lehetne hasonló Sátánhoz, a romantikus törvényszegőhöz is, ahhoz akit T. S. Eliot „Milton göndör hajú bayroni hőse”-nek nevezett?](Gilbert és Gubar 201).

elárulja titkolt szenvedélyét „ádáz gesztusokkal” és „eszélős csapkodással”¹⁰ (Gilber és Gubar 203)

Ám, ahogy Gilbert maga is megvallja, Éva, Milton által vázolt, viszonya Sátánhoz, sokkal „gazdagabb, mélyebb és összetettebb” (197) mint ahogy azt ő néhány pontban jelezte. (Mellesleg, az Éva és a Sátán közti párhuzam a cikk egyetlen olyan része, amely konkrét miltoni szövegre hivatkozik és azokat elemzi.) A továbbiakban e látszólagos párhuzam összetettségét szeretném tovább boncolni, különös hangsúlyt fektetve a fenti idézetben is utalt narcisztikus önmerengésre.

Narcisszus, mint anti- és szubtextus

Az olvasók többsége Éva első emlékének elbeszélésében, az *Elveszett paradicsom* negyedik könyvében, Ovidius Narcisszus történetét hallja vissza. És valóban, Milton tesz is róla, hogy óvatlan olvasóját ez irányba terelje, amikor Éva, a tóban visszatükröződő, önarcképével való játékát leírja:

Amin ráhajlom, a szikrás vizen
szemből másik alak hajol felém
s rám bámul. Visszahőkölök. Az is.
Hogy mosolyogva visszatérek, ő is
jó mosolyogva kérdező szemekkel,
szerető rokonszenvvel. Rá szögezném
mind mostanig szemem, s hiún epedve
bámulnám, ha nem intett volna szó:
„Magad vagy az, mit látsz ott, szép teremtmény.
Veled jön, s tűnik. Ám kövess, vezetlek
oda, hol nemcsak árnyék várja jöttöd
s szived – de az, kinek képmása vagy...” (151-152)¹¹

Ovidiusnál a költő együtt érző szava az, amely hasztalan (hisz nem jut el hozzá) intené Narcisszust vonzalma hiábavalóságára:

¹⁰ PL 4.128-129 („S színlelt békével elfojtotta mérgét... / Mégsem volt oly ügyes, hogy a vigyázó /Urielt rászedje [ki]... / ... figyelte ádáz / gesztusait, eszelős csapkodását”- [Jánosy István ford.]

¹¹ PL 4.460-472. A tanulmányban, ha másképp nem jelzem, mindenkor Jánosy István fordítását idézem, és forrásként a magyar kiadás oldalszámait adom meg, tekintettel, hogy a magyar kiadásban nincs könyv/vers jelölés. Mindazonáltal, az angolul tudó olvasó számára lábjegyzetben jelzem az angolban megszokott könyv:vers számozást is.

Nincs mire vágyakozol: fordulj meg s kedvesed eltűnt.
 Nem más, mit szemlélsz: magad árnya, mi
 visszaverődik:
 semmi magában e kép: idelép, ha te jössz; s ha te itt
 vagy,
 ittmarad; és elenyész, ha te el tudsz tőle szakadni.
 (3.432-436; *Devecseri Gábor ford.*)

Ám Narcisszusszal ellentétben, aki utóbb ráébred arra, hogy akit a forrás tükreben szemlél nem mást, mint önmaga visszatükröződése („Jól tudom: én vagyok az; látom: nem csal meg a képem; / éget az önszerelem; tűz gyújt, mit én rakok, engem” [3.463-464]), Éva mindvégig úgy tekint önnön arcképére, hogy nem ismer abban magát. A hang, amely Ovidius szövegét visszhangozva figyelmezteti a tóban látható arckép identitására, azon nyomban követésre szólítja fel, és Évának immár (az elbeszélés szerint) nincs lehetősége úgy tekinteni a tó vizébe, hogy abban saját maga tükörképét vegye szemügyre. A rövid epizód, tehát, első benyomásunk ellenére, mindvégig mentes marad a Narcisszuszi önszerelem színezetétől. Milton a leírásban mindvégig a semleges nemű *it* személyes névmással jelöli Éva tükörképét,¹² mely még inkább eltávolítja az önazonosítás (és vele együtt az autoeroticizmus) lehetőségét, sőt, egy bizonyos értelemben még a homoeroticizmust is kizárja a lehetséges olvasatokból. Éva, nemhogy magát nem ismeri fel a tükörképben, de még abban sem lehet biztos, hogy a tóban felfedezett alak nő-e (*she*), avagy férfi (*he*) – elvégre e kategóriáknak számára ekkor még semmi értelme sincs. Nem könnyű azonban túltekinteni az epizód narcisztikus olvasatán, amelyet az olyan kifejezések, mint az Éva szájába adott „s hiún epedve bámulnám”¹³ szinte elkerülhetetlenné tesznek.

Julia M. Walker szerint, az olvasó az *Elveszett paradicsom* nyolcadik könyvében kap ismét lehetőséget arra, hogy a negyedik könyv epizódjának narcisztikus félreértelmezését korigálja (162). A nyolcadik könyvben ugyanis a hangtól, láthatatlanul, Ádámmal kalauzolt Évában Ádám a saját képét ismeri fel: „... Érzem: / csont a csontomból, husomból hús, / *magam lelem meg benne*” (261). Az angol szöveg jobban lehetővé teszi Ádám felismerésének tükör-reflexiók értelmezését, azzal, hogy a felismerést a látáshoz köti: „I now see / Bone of my Bone, Flesh of my Flesh, my Self /

¹² „A Shape within the watery gleam appeared / Bending to look on me, I started back, / It started back, but pleas'd I soon return'd, / Pleas'd it return'd as soon with answering looks / Of sympathie and love” (4.461-465). Jánosy a magyarban már eleve gender mentes *öt* azzal teszi hangsúlyosabban semlegessé, hogy a fenti idézet első két sorát így adja vissza: „másik alak hajol felém / s rám bámul. Visszahőkölök. *Az is*” (151 – a *szerző* kiemelése).

¹³ „... pin'd with vain desire” (4.466).

Before me” [Magam előtt csontomból csontom, husomból husom, önmagam *látom*] (4.494-496). A Narcisszus elbeszélés itt lesz igazán a szöveg szubtextusa, amennyiben Ádám Évára tekintve átváltozik a középkori moralitás Narcisszusává, aki saját szépséges képétől ittasan szem elől téveszti Istent. Ádám számára ugyanis nem annyira Éva jelenti a kísértést, mintsem a róla, mint önmaga képmásáról, alkotott kép. Így, amikor Éva visszatér a tiltott fa gyümölcseivel, Ádám előbb ekképpen tépelődik magában: „Nélküled hogy is / élhetnék? .... / csont a csontomból, hús husomból – ez vagy! / Erjen üdv, kín, tőled nem válhatok!” (294).¹⁴ Bár sokan vannak, akik a fenti versben Ádám Évához való feltétlen ragaszkodását látják, és ezzel mindegy nemesebb indítéktól vezérelt gesztusnak tűntetik fel bukását Évához képest (Waldock 51; Gardner 90; Lewis 67), kimondott szavai azonban inkább vallanak narcisztikus önszeretetre, mint Éva korábbi tó-tükör játéka: „Szívemben érzem: oly erős bilincsel / köt a természet ahhoz, ki enyém. / Te vagy enyém – ahogy vagy, úgy enyém; / létünk nem vágható szét: egy vagyunk. / Téged veszítve veszteném magam!” (296). Az angol szövegben még hangsúlyosabb Ádám Évához, mint önmagához való kötődése: „*The Bond of Nature draw me to my own, / My own in thee, for what thou art is mine; / Our state cannot be severed, we are one, / One Flesh; to loose thee were to loose my self*” (9.956-959; *kiemelés általam*).¹⁵

Ha a fentieket figyelembe véve újra olvassuk a Narcisszus utalást Milton *Elveszett paradicsomában*, látjuk, hogy az utalás valójában a kilencedik szöveg szubtextusa, míg a negyediknek csak antitextusa (Walker 164). Ennek fényében nyer igazán hangsúlyt Ádám döntésképtelensége, hogy megváljon saját képmásától, illetve ennek fényében tudjuk igazán értékelni Milton bukástörténetének, és benne Éva szerepének, revíziós mértékét. Sőt, ebben az összefüggésben, már nem Éva lesz az, akit párhuzamba vonhatunk Sátánnal. Az eposz második könyvének allegorikus epizódjában ugyanis Sátán az, aki az önnön fejéből kiszökkenő Bűnben „legtökéletesebb” képmását szemléli és beleszeret Benne saját képmásába.¹⁶ Vagyis a vonatkozásban, inkább áll fenn párhuzam közte és Ádám között, mint közte és Éva között.

Ennél a pontnál hadd idézem fel röviden, amit Sarah Kofman Freud nárcizmusról írt bevezető szövegéről ír.

¹⁴ „How can I live without thee... / ...Flesh of Flesh, / Bone of my Bone thou art, and from thy State / Mine never shall be parted, bliss or woe” (9.908-916).

¹⁵ „[Mint] sajátomhoz von a természet köteleke, / sajátomhoz tebenned, mert mi vagy enyém; / létünk szét nem választható, egyek vagyunk, / egy Test; önmagam veszíténem téged veszítve.”

¹⁶ A magyar fordításban ismét csak elvész a látás, szemlélés kifejezett aspektusa („ki bennem legtökéletesebb / képmásod lelve meg, belémszerettél” [103]), ami az angolban olyan nagy hangsúlyt kap: „Thy self in me thy perfect image viewing / Becam’s enamour’d...” (2:764).

Freud szerint a férfiak anaklitikus tárgyválasztása a már hátrahagyott nárcizmusukból ered, amit áthelyeznek egy külső, szexuális tárgyra. Éppen ezért van rájuk olyan ellenállhatatlan hatással a nárcisztikus nő, aki csak magát szereti, és nem szeretni vágyik (valakit/valamit), hanem arra, hogy őt szeressék. A férfiak fantáziájában, ez a nőtípus a „legtisztább és legigazibb” (Freud 88 in Kofman 39), mivel ő képviseli saját elveszett nárcizmusuk egy részét, amelyet a külvilágra vetítenek ki. A nárcizmus képességét, a csak önmagára figyelmet szeretnek benne. Kofman meg is jegyzi, hogy bár Freud arra törekszik a szövegben, hogy különbséget tegyen a tárgyi szeretet és a nárcisztikus szeretet között, mégis nárcisztikus szeretetté redukálja a tárgyi szeretet, amennyiben az mindössze az eredeti nárcisztikus szeretet másra való kivetítése, vagy éppen másban való felismerése (ld. Kofman 39). Ám ez a vonzalom, nem csupán esztétikai jellegű, hanem van egy pszichológiai vetülete is, tudniillik, hogy az ilyen nők önelégedettek (*Selbstgenugsamkeit*), elérhetetlenek (*Unzugänglichkeit*), és bizonyos rejtély, megfeythetetlenég övezi őket. Azonban, amennyire mindez a vonzás forrása a férfiak számára, ugyanakkor a szorongásé is, hiszen ezekből adódik a (férfi) szerelmes kétsége a nő szerelmét illetően, illetve panasza a nő kifürkészhetetlenségére vonatkozóan (Freud 89; in Kofman 37).

Itt térjünk vissza ismét Miltonhoz, illetve Sátán és Ádám szerelméhez, vagyis szerelmük tárgyához. Ádám esetében különösen érdekesek ezek a felvetések, mert szinte egy az egyben azokat a rajongási és egyben szorongási tüneteket mutatja Évával kapcsolatban, amelyeket az a férfi tapasztal Freud leírásában, aki egy nárcisztikus nő után vonzódik. Így például, amikor a nyolcadik könyvben Ádám megpróbálja az arkangyal Rafael számára szavakba önteni Éva iránti érzéseit, egyben kétségeknek is hangot ad ezen érzéseivel kapcsolatban:

... Imádva nézem,
cirógatom, itt éltem át először
a furcsa szenvedélyt, megrendülést,
hisz ura voltam más minden gyönyörnek
rendíthetetlen – itt tudom magam csak
esendőnek a Báj szemében tűnő
Varázsától nyűgözve. Vagy silánynak
teremtődtem, ki nem tud ellenállni
ily támadásnak, vagy az oldalamból
a kelleténél többet vett ki Isten.

....

... ha a bájához járulok,
magában az oly tökéletesnek

tetszik, ön-lényét híven ismerőnek,
 hogy amit mond, csinál: hiszem leginkább
 illőnek, bölcsnek, erényesnek. (262)

[...transported I behold,
 Transported I touch; here passion first I felt
 Commotion strange, in all enjoyments else
 Superiour and unmov'd, here onely weake
 Against the charm of Beauties powerful glance.
 Or Nature faild in mee, and left some part
 Not proof enough such Object to sustain,
 Or from my side subducing, took perhaps
 More than enough....
 ...
 ... when I approach
 Her lvoeliness, so absolute she seems
 And in her self compleat, so well to know
 Her own, that what she wills to do or say,
 Seems wisest, vertuosest, discreetet, best. (8.529-537,
 546-550)¹⁷

Marshall Grossman szerint Ádám szorongását, amely később a kilencedik könyv elválás jelenetében is megmutatkozik, pont az a gondolat váltja ki, hogy Éva talán teljes önmagában, és így nem érezvén az Ádámmal való szoros kötődés szükségességét, visszavonulhat önön autarkijába¹⁸, amit – Grossman szerint – a tóban látott alakban lelt meg (1987, 122-123). Ez azonban visszavisz bennünket az előbb már elvetett gondolatmenethez, tudniillik, hogy Éva magát szemléli a tó tükreben. Ha azonban elfogadjuk azt, hogy a nárcisszuszi utalás a negyedik könyvben antitextus, amely inkább az eltávolodást, sem mint az azonosulást célozza meg Ovidius szövegével, és hogy Éva a tónál egy pillanatra sem lesz önmaga arcának szemlélője, akkor felmerül a kérdés, hogy vajon miből táplálkozik Éva, Ádám által is észlelt, autarkijája, amit Freud kizárólag a narcisztikus nőknek tud be?

¹⁷ Az idézet második felében különösen szerencsétlennek tűnik Jánosz fordítása, amely szerint mindössze Éva bája tűnik tökéletesnek („magában *az* oly tökéletesnek / tetszik”), holott az angolban Éva az (*she*), aki abszolút, önmagában olyan teljes, aki annyira tudatában van magának (kiismeri magát).

¹⁸ Az *autarkia* – amely eredetileg egy a politikai-gazdasági kategóriaként került át a bölcséletbe (Böhringer) – az erkölcstanban a maga magával való beérést jelenti, azt, aki maga magának elég, független mástól, külső dolgoktól. Nem abban az értelemben, ahogy az önelégült szót használjuk a magyarban, hanem mint aki elégséges önmagában (ld. a szövegben *önelégedett*).

Autarkia és a *lingua evaica*

Mielőtt az előbbi kérdést megválaszolhatnám, fontos kitérnem egy pillanatra Ádám első visszaemlékezésére is. Ádám eszmélésének elbeszélésére később kerül sor, mint Éváéra, és sokkal részletesebb, mivel magába foglalja Éva teremtéstörténetét is (persze Ádám szemszögéből), noha hiányzik belőle a tó-tükör közjáték. Ami azonban sokkal inkább szemet szúr az olvasónak (kiváltképpen, ha gender szempontból olvassa a művet), hogy míg Éva némán ocsúd és némán tűnődik eredetén (sőt, még a tó-tükör közjáték alatt sem szólal meg az elbeszélése szerint), Ádám egyik első dolga az, hogy megszólal:

Nem tudtam még: ki volnék, hol, mi okból.
Próbáltam szólni, s szóltam: ím nyelvem
követte óhajom. Nevén neveztem,
mit láttam, könnyedén. (254)¹⁹

Ádám képessége, hogy nevén nevezze a látottakat, elmondása szerint „alkatukat megismerve istenadta / villám-eszemmel”, ha nem is helyezi őt egy az egyben alkotói pozícióba a „szólt és lett” értelmében, mégis domináns és hatalmi pozíciót teremt számára azok felett, akiket/amiket megnevez.²⁰ A nyelvhasználat ugyanakkor kognitív képesség is, mivel nem találomra, hanem megismerésen alapuló elnevezésről van szó. Ám a felismerés nem korlátozódik az elnevezés tárgyára, hanem a néven nevezőre is, mert, ahogy erre Grossman másutt rámutat, Ádám a kettesével, mindkét nem felvonultatásával, elébe vezetett állatok elnevezése közben ébred rá saját fogyatékoságára, autarkia hiányára (2003, 430).²¹ A felismerést ezután egy hosszabb diszkurzus követi, amelyben Ádám érvekkel támasztja alá társigényét és szükségét Isten felé.

A fentiek után térjünk vissza Éva magában elégséges, teljes voltára. Noha kétségtelen, hogy a nyelvképesség az emberi nem egészének, és így Évának is adatott, az eredendő nyelv kapcsán – amely a néven nevezés eszköze és különböző spekulációk szerint angyali, sőt isteni nyelv – mégis kizárólagosan Ádám nyelvéről, a *lingua adamica*-ról emlékezik meg a

¹⁹ 8.270-273.

²⁰ „...adj nevet nekik, / és vedd ki tőlük hűségesküjük / jobbagysorsukban” (256) [„...I bring them to receive / from thee thir Names, and pay thee fealtie / With low subjection” (8.343-345)].

²¹ „Adam tells how, having just named the animals and with 'sudden apprehension' 'understood / Thir Nature,' he came upon ... Eve's empty place; that is, her absence from the category where she should have been and would come to be: 'I found not what methouhgt I wanted still' (vii, 355)” (Grossman 2003, 430).

szakirodalom. Sehol sem találunk utalást a *lingua evaicara*,²² Éva nyelvére, hacsak nem pejoratív értelemben, aminek leginkább a házsártossághoz, az ingadozáshoz van köze, ám köszönő viszonyban sincs a nyelv alkotói, episztemológiai aspektusával. Éppen ezért érdekes és figyelemre méltó az a röpke fél mondat, szinte csak egy szó, amit Éva mond az *Elveszett paradicsom* tizenegyedik könyvében:

Virágok, mik nem nyíltok máshelyütt,
kiket korán először látogattam,
s utószor este, neveltem zsenge kézzel
első nyíló bimbóból, *s elneveztem*...
ki fordít napnak bennetek, soroz
fajok szerint, s öntöz ambrózia-kútból? (348 – *szerző*
kiemelése)

A fenti idézet részlet Éva siralmából, amikor megtudja, hogy elúzetnek az Éden kertjéből. Mary Nyquist – aki egyike azon ritka irodalmároknak, akik egyszerre tudnak feministák és miltonisták is lenni²³ – óva int, hogy e marginális megjegyzésnek ugyanolyan jelentőséget tulajdonítsunk, mint amilyennel Ádám elnevezési tevékenysége bír és ezáltal úgy állítsuk be Milont, mint aki, lám, mégiscsak proto-feminista, vagy legalábbis a nők egyenjogúságának előfutára. Ez utóbbi állításhoz, ugyanis, szemet kell hunynunk a két elnevezés közt megnyilvánuló asszimetria felett: Ádám esetében az elnevezés a hatalom gyakorlásának ígéretével jár együtt, és kognitív képességekhez kötődik, míg Éva esetében ez utóbbit csak sejtjük (és Milton hírnevét mentendő talán reméljük) tekintettel, hogy csak egy mellékes megjegyzés utal rá (ld. Nyquist 100). Miért tartom akkor mégis figyelemre méltónak Éva nyelvét?

Ha Ádám önmagáról alkotott képét a kognitív képességgel ötvözött nyelvhasználat határozza meg (amennyiben az állatok fajtát és génuszát szemlélve fogalmazza meg saját hiányosságát), akkor feltételezhetjük, hogy a növényeket „fajok szerint sorozó” és „elnevező” Éva, merőben más képet alkothat a létről, és azon belül önmagáról is, hiszen az állatokhoz képest a növények sokkal önállóbbak, a szónak abban az értelmében, hogy önmagukban teljesek, autarkióval bírók. Itt az autarkian nem az ember gondoskodásától való függetlenséget értem elsősorban, bár érvelhetnénk

²² A *lingua evaica* nem létező kifejezés, csupán a *lingua adamica* mintájára költöttem.

²³ Blessing rámutatott Wittreich *Feminist Milton* c. könyvének már a címében is megmutatókozó ellentmondására, mivel Wittreich ismételt hangsúlyozza a miltonista és a feminista közti különbséget. „[A] két tábor nyilvánvalóan nem tud együtt meglenni – a feminista nem lehet miltonista, és vice versa” (Blessing 67).

amellett (ahogy Ádám teszi az *Elveszett paradicsom* kilencedik könyvének elválás jelenetében), hogy az Édenkertben a növények és az állatok gondozását nem a szükség hajtja. A növények önállóságának kérdése itt elsősorban a nemi önállóság szempontjából érdekes, amennyiben a növényvilágban gyakori jelenség a hermafroditizmus, a mindkét nemmel rendelkező élőlény, amely így nem szorul rá a másik nemre úgy, mint az állatok. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy Éva nem képes meglátni a faji különbségek jellegzetességeit, csak azt állítom, hogy környezetéből, foglalatosságából adódóan egy másik szemléletre is szert tehetett, amelyben nem olyan jellemző, vagy máshogy jellemző a bináris oppozíció, mint az embereknél és az állatoknál. Túl tekintve Milton *Elveszett paradicsomán* pedig megkockáztathatjuk akár azt a következtetést is, hogy igenis van alapja annak, hogy egy külön nyelvhasználatról, egy *lingua evaica*ról beszéljünk, amelyben a nő (legyen az író, olvasó, elnevező) a férfitől eltérő módon, tőle függetlenül és, ki tudja, talán teljesebben határozza meg önmagát (elvégre a férfi diszkurzusz az, ami a nőt hiányként fogalmazza meg).

Konklúzió

Meglátásom szerint, ha létezett is Milton mumusa, amely egykoron elzárta, vagy korlátozta volna a nő(író)k kilátását, mára már szertefoszlott. Milton lányai, akik ma már legalább annyira Gilbert és Gubar lányai is, rendre-sorra írják saját történeteiket. És itt nem csak általánosan a nőírókra gondolok, hanem konkrétan Milton lánya, Deborah történetét megíró írónők műveire is (pl. Eva Fíges, *The Tree of Knowledge* [1990]; Kim Wilkins, *Angel of Ruin* [2001]), amelyekben Milton szövege és élete éppúgy szolgálhat szubtextusként és/vagy antitextusként, mint Ovidius Narcisszus szövege Milton eposzában.

Felhasznált irodalom

- Blake, William. kb. 1794. *The Marriage of Heaven and Hell* (repr.). Mineola, NY: Dover Publications, 1994.
- Blessing, Carol. 2009. „Gilbert and Gubar’s Daughters. The Madwoman in the Attic’s Sectre in Milton Studies.” In Annette R. Federico (szerk) *Gilbert & Gubar’s The Madwoman in the Attic After Thirty Years*. Columbia and London: University of Missouri Press, 60-75.
- Gardnes, Helen. 1965. *A Reading of Paradise Lost*. Oxford: Oxford University Press.

- Gilbert, Sandra M. 1978. „Patriarchal Poetry and Women Readers: Reflection on Milton's Bogey.” *PMLA* 93:3, 368-382.
- Gilbert, Sandra M. és Gubar, Susan. 2000. *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Second Edition. New Haven and London: Yale University Press (Yale Nota Bene).
- Grossman, Marshal. 1987. „*Authors to Themselves*.” *Milton and the Revelation of History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Grossman, Marshall. 2003. „The Rhetoric of Feminine Priority and the Ethics of Form in *Paradise Lost*.” *English Literary Renaissance* 33:3, 422-443.
- Horváth Györgyi. 2005. *A sajátként/idegenként felismert múlt. A történeti elbeszélés identitásképző szerepe a feminista irodalomtudományban a hetvenestől a kilencvenes évekig*. Tézisfüzet. PDF dokumentum, 7 oldal. http://modernirodalom.btk.pte.hu/files/tiny_mce/File/tezisek/tezi_sekhorvathgyorgyi.pdf
- Lewis, C. S. 1967. *A Preface to Paradise Lost*. Rprt. London; Oxford; New York: Oxford University Press.
- Milton, John. 1978. *Elveszett paradicsom*. Ford. Jánosy István. In *John Milton Válogatott költői művei*. Budapest: Európa, 50-388.
- Nyquist, Mary. 1988. „The genesis of gendered subjectivity in the divorce tracts and in *Paradise Lost*.” In Margaret W. Ferguson and Mary Nyquist (szerk.) *Re-Membering Milton: Essays on the Text and Traditions*. London: Methuen, 99-127.
- Showalter, Elaine. „A feminista irodalomtudomány a vadonban. A pluralizmus és a feminista irodalomtudomány.” Ford. Kádár Judit. *Helikon* 3-4, 417-442.
- Waldock, A. J. A. 1961. *Paradise Lost and Its Critics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walker, Julia M. 1997. „The Poetics of Antitext and the Politics of Milton's Allusions.” *Studies in English Literature* 37:1, 151-171.
- Böhringer, Hannes. „Epiktétosz.” In Hannes Böhringer, *Mi a filozófia?* Ford. Tillman J. Szerk. Maleczki József. http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/bohringer_mi_a_filozofia/epiktetos.htm

Eszik Gabriella

Szegedi Tudományegyetem

Abortuszdiszkurzusok az Egyesült Királyságban és Magyarországon¹

A jelen tanulmány megírásakor az volt a célom, hogy röviden bemutassam azt a kutatást, amely során elemeztem Anne Furedi, a választásért mozgalom ismert aktivistájának egy az abortuszról szóló szövegét. Szeretném kibővíteni és egyben tovább fejleszteni a fent említett kutatómunkámat azzal, hogy elemzem a magyarországi abortusztörvénykezést, illetve annak ellentmondásait is. A kutatásom célja, hogy az abortuszdiszkurzusokon belül feltárjam azokat a rejtett hatalmi viszonyokat és korlátozó ideológiákat, amelyek révén a nők testi integritásához való jogát korlátozzák.

Dolgozatomban arra törekedtem, hogy feltárjam a művi abortusz lehetőségének szabad megválasztását támogató diszkurzusokat szétfeszítő belső ellentmondásokat. Ehhez elsősorban a választást tematizáló diszkurzusok 'reproduktív autonómia' és 'anyaság' fogalmainak vizsgálatát végeztem el. Elsősorban az foglalkoztatott, hogy ezek az abortuszdiszkurzusok milyen módon termelik újra a gender alapú társadalmi egyenlőtlenségeket ahelyett, hogy – saját célkitűzésükkel is összhangban – megkérdőjeleznék őket. A domináns abortuszdiszkurzusoknak a választás fogalmára és a választáshoz való jogra épülő érvelési keretét Ann Furedi (2008) szövegén keresztül mutatom be. Ugyanakkor nem szeretném azt sugallni, hogy a választásért mozgalom beszédmódja egységes lenne, hiszen nyilvánvalóan a művi abortusz támogatói között is vannak nézetkülönbségek, azonban abban megegyeznek, hogy a „gendert” ontológiai kategóriaként, a „választást” pedig kritikai kategóriaként kezelik és ennek következtében elfedik a nők anyasággal, illetve az abortusszal kapcsolatos megélt élményeinek különbözőségeit és ellentmondásait.

---

¹ Jelen tanulmány első felét, az angliai abortuszdiszkurzusok elemzését az új, kétéves mesterképzés első végzős évfolyamán 2011 júniusában megvédett szakdolgozatom alapján írtam a Szegedi Tudományegyetem anglisztika programjának alkalmazott nyelvészeti szakirányában. A szakdolgozat címe Pro-choice Discourses of Abortion: The Limits of Non-reflexivity. A tanulmány második fele, a magyar törvénykezés vizsgálata azonban a korábbi elemzés továbbgondolását szolgálja.

Elmezésem eredményeként azt állítom, hogy ennek egyik fontos oka az önreflexiónak gyakran teljes hiánya. Következésképp elmarad a reprodukív jogok egyenlőtlenségeinek feltárása, az előfeltevések kritikai megértésére tett kísérlet. Az elemzés bemutatja, hogy bizonyos heteronormatív gender pozíciókat univerzális társadalmi szerepekként állítanak be még akkor is, ha megkérdőjelezzük azt a leegyszerűsített biológiai modelljét a szexualitásnak, ami szerint annak elsődleges funkciója a fajreprodukció. Az abortusz jogok kiszélesítésében általában a nők mint állampolgárok jogainak biztosítását látják a választásért mozgalom támogatói. Azonban az egyenlőség ilyen típusú liberális felfogása egy eleve adott egyenlőséget feltételez, azaz a nőket homogén csoportként ábrázolja, akik megélt tapasztalatai ebből következően azonosak. A domináns választásért diszkurzusok saját korlátaik miatt a reprodukív jogokat hajlamosak úgy értelmezni, mint jogot a biztonságos művi abortuszhoz, illetve azt, hogy a nők mint állampolgárok autonóm jogokkal rendelkezzenek saját testi integritásuk fölött vagy is, hogy független és szabad módon dönthessenek terhességük megszakításáról. Ez a logika azonban elfeledkezik azokról a megélt tapasztalatokról, amikor a nők testi integritása azáltal kerül veszélybe, hogy abortuszra kényszerítik például faj- etnikai konfliktusok következtében vagy a populáció számának szabályozása érdekében.

A cikk második felében a magyar abortusztörvényeket elemzem azzal a céllal, hogy bemutassam legalizálni az abortuszt és destigmatizálni a hozzá kapcsolódó ellentéteket nem feltétlenül ugyanaz. Furedi szövege éppen arra tesz kísérletet, hogy destigmatizálja az abortusz fogalmát, azonban a logika, amely mentén halad újra megerősíti azokat a gender alapú sztereotípiákat és társadalmi szerepeket, amelyek miatt a nők testi integritását és autonómiáját korlátozzák, illetve ezt a korlátozást igazolni tudják.

Művi terhességmegszakítások az Egyesült Királyságban

A művi terhességmegszakítást Angliában, Walesben és Skóciában az 1967-es Abortion Act szabályozz (Az Egyesült Királyság Hatodik Időszaki jelentése 2007, 116). Az abortusztörvényt az elmúlt több mint, negyven évben többször is módosították, illetve kiegészítették a reformok nevében. 2006-ban Nadine Dorries, egy konzervatív parlamenti képviselő javaslatot nyújtott be arra vonatkozóan, hogy 21 hétre csökkentsék azt az időkorlátot, amelyen belül legálisan kérhető művi abortusz. Dorries a javaslatában kriminalizálja a művi terhességmegszakításokat azt állítva, hogy a magzat a terhesség 24. hetében már kisgyerekként néz ki és viselkedik, ezért a 20. hetet követő művi vetélések gyermekéletek kioltását teszik lehetővé (Dorries 2006). Egy másik konzervatív politikus, Edward Leigh rendszeresen hangot ad annak a

véleményének, amely alapján elítéli az úgynevezett „szociális abortuszokat”, amit egy terhes nő nem egészségügyi problémákra, hanem társadalmi válsághelyzetre hivatkozva kérhet. Egy 2008-as cikkben Leigh egyenesen azt állította, hogy a mai Nagy Britanniában a legveszélyesebb hely az anyaméh, miközben az szent és sérthetetlen hely kellene hogy legyen.² Sőt „silent child”-nak, néma gyereknek titulálja a magzatot, aki képtelen kiállni saját jogaiért, ezért védelem illeti meg. Csak abban az esetben tartja elfogadhatónak a művi abortuszt, ha azzal a veszélybe került nő életét mentik meg, vagy ha a magzat valamilyen fogyatékossgal jönne a világra („Támogatják a képviselők a 24. hétig tartó időhatárt” 2008). Ezzel az érveléssel azonban nem csak arról van szó, hogy kizárják a nőket a publikus szférából azzal, hogy megtagadnák tőlük az úgynevezett szociális abortusz lehetőségét, tehát azt, hogy a nők mint autonóm társadalmi lények dönthessenek testük felett. Hanem kimondatlanul arról is, hogy szellemi vagy testi fogyatékossg megeléte esetén nem tekinti életnek, illetve életre jogosultnak a korábban gyermeknek nevezett magzatot.

Kérdésfelvetéseimnek feminista elméleti alapja van, de nem fókuszál kizárólagosan csak a gender fogalmára mint ontológiai kategóriára, mert ennek dominanciája könnyen marginalizálhatja a nők közötti különbségek fontosságát, elfedve a nők társadalmi csoportjának heterogenitását, vagyis azt, hogy hiába tartoznak morfológiailag egy genderhez, csoportjuk társadalmi osztályok, etnikai hovatarozás és szexuális orientáció mentén is tagolódik. Elmezésemben ezért arra is kerestem a választ, hogy azok a nők, akik egyszerre jelennek meg autoritásként és az abortusz támogatójaként, hogyan élhetnek vissza a pozíciójukból származó hatalmukkal, ha a kellő önreflexió hiányában partikuláris fogalmaikat univerzális értékűnek fogják fel és fogadják el. Abból az előfeltevésből indultam ki, hogy a diszkurzusoknak döntő szerepük van egy társadalmi csoport hegemoniájára épülő rendszer létrehozásában és fenntartásában. Ennyiben a férfiak és nők, illetve a különböző női csoportok helyzete közötti egyenlőtlenségeket az abortusz körüli gender diszkurzusok termelik ki és tartják fenn. Azaz az egyenlőtlenségek intézményesülése a különböző diszkurzuson keresztül történik. Márcsak ezért is fontos és érdemes ellen-diszkurzusokat létrehozni, ellensúlyozni, kikezdeni jelen esetben a választás szabadságát nyilvánvalóan a nők érdekében megfogalmazott értékűként elgondoló felfogást is. A szövegek érvelésének elemzéshez a Lancasteri Egyetemen kidolgozott kritikai diszkurzus elemzést választottam.³ Ennek alapfeltevése, hogy a hatalom nem

² “[i]n modern Britain, the most dangerous place to be is in your mother’s womb. It should be a place of sanctity.” („Támogatják a képviselők a 24. hétig tartó időhatárt” 2008)

³ Norman Fairclough, a Lancasteri Egyetem nyelvésze volt az, aki először kidolgozta ezt a típusú CDA elméletet és módszertant. Fairclough összekötötte a diszkurzus fogalmát az

pusztán jelen van minden egyes diszkurzusbán, hanem a diszkurzuson keresztül működik a „nyilvánvaló” és „előfeltételezett” kijelentések dinamikájának köszönhetően. A hatalmi pozíciók tehát akár indirekt módon is működnek és kihatással vannak a mindennapi életre (Bucholtz 2003, 58). Egy feminista elméleti háttérrel rendelkező kritikai diszkurzuselemző a nyelvhasználat szemszögéből azt vizsgálja, hogy hogyan megy végbe a gender ideológiák, a hegemon hatalmi viszonyok és intézmények újra/termelése a diszkurzusok logikája mentén.⁴

A választásért küzdő és az abortuszt ellenző mozgalmak érvelésének hasonlóságai

A választásért küzdő mozgalom általában képtelen olyan hatékonyan formálni a közvéleményt, mint az abortuszt ellenzők táborá. Véleményem szerint ennek egyik, hanem a legfőbb oka az, hogy nem rendelkeznek olyan diszkurzív sémával, amellyel sikeresen és logikusan tudnának megkérdőjelezni univerzálisnak beállított értékeket. Az abortusz ellenes

---

egyes társadalmi folyamatokkal és változásokkal, és egyben a CDA alapján működő szövegelemzést a társadalomkutatás egyik fontos eszközeként említi, amint azt olvashatjuk többek között Discourse as Social Change (1993) és Analysing Discourse: textual analysis for social research (2003) c. könyveiben is. Az utóbbi években már inkább a kritikai diszkurzus tudomány (CDS és nem CDA) a preferált elnevezés, mivel a CDA nem pusztán egy lehetséges szövegelemzési módszer, hanem különálló diszkurzus felfogás, így ezzel a tudományággal foglalkozó nemzetközi interdiszciplináris folyóirat is a Critical Discourse Studies címet viseli.

4 A szakdolgozatban a szövegek részletes elemzését végeztem el, amit itt azonban sem a terjedelmi korlátok, sem pedig a műfaj követelményei miatt nem fogok részletesen levezetni. A kutatási eredményeimet Fairclough Language and Power (1989) könyvében felvázolt módszertant követve három lépésben mutatom be. Először az elemzett szöveg formai, nyelvi tulajdonságait jellemzem röviden a szóhasználat, a nyelvtan és a szövegkohézió tekintetében. Második lépésben értelmezem a szöveg és az interakció viszonyát. Végül a szöveg által létrehozott lehetséges interakció és a tágabb társadalmi kontextus viszonyát próbálom meg feltárni. Mind a szöveg létrehozása, mind a szöveg interpretációjának folyamata társadalomban működő hatalmi viszonyoknak a függvénye, ezért célom nem a szöveg formai leírása, hanem kritikai és értelmező elemzése, hogy ennek segítségével a választás mellett érvelő diszkurzusokat további elemzések alanyává tegyem. Az egyik legfontosabb célom az, hogy feltárjam Furedi cikkének fogalmi és interperszonális funkcióit, azaz, annak vizsgálata, hogy az abortusz- és az anyaság-reprezentációk miként pozicionálják a nőket, valamint társadalmi kapcsolataikat. A szöveg elemzése során arra próbáltam meg válaszolni, hogy fogalmi aspektusának szempontjából vizsgálva a Furedi-cikk milyen tudást hoz létre az abortuszcikkről, és milyen hatalmi viszonyokat implikál. A szöveg interperszonális aspektusát figyelembe véve azt vizsgáltam, hogy milyen morális tartalommal ruházódik fel a művi terhességmegszakítás fogalma.

mozgalom sokkal egységesebb, mert olyan magától értetődő fogalmakra építi az érvelését, amelyeket a társadalmi együttélés alapján szokás elismerni. Az abortusz ellenes diszkurzusokra általában jellemző például, hogy több joggal ruházzák fel a magzatot, pontosabban a magzatot egyenjogú, autonóm lénynek tételezik, s élethez való jogát előrébb helyezik a terhes nővel szemben. Személyiséggel ruházzák fel a magzatot, miközben a nő személyiségi jogait háttérbe szorítják abban a pillanatban, hogy az várandós lesz. Az abortuszt ellenző diszkurzusok érvelésük során olyan univerzálisnak beállított dogmákra hivatkoznak, mint például az erkölcs szükségképp keresztény hiten alapuló rendje, vagy a biológiai törvények sérthetetlensége. Olyan fogalmak jelennek meg diszkurzusaikban, amelyek hagyományosan a békés és előremutató társadalmi együttélés alapköveiként állítódtak be, ezeket pedig a választás jogáért érvelők mozgalma úgy tűnik nem tudja, és nem is nagyon akarja megcáfolni. Ráadásul a választás, illetve a választáshoz való jog fogalmára építő diszkurzusok igen könnyen kritizálhatók, mert nem tudnak annyira nyilvánvaló és egyértelmű fogalmakkal érvelni, mint az abortuszt ellenzők. A szociális igazságosság nevében kampányolnak a biztonságos művi abortuszhoz való jog megszilárdításáért. Azonban ez elsősorban csak a mainstream középosztálybeli nők csoportjának fontos, mivel az abortuszvita nem pusztán a terhességek megszakításának kérdése, hanem a nők testi integritásának és autonómiájának tiszteletben tartásának nézőpontjából is vizsgálандó. Sokak azonban nem feltétlenül az abortuszhoz való jog megszerzésében, megszilárdításában látják biztosítottnak ezt az autonómiát, mert a testükkel, a terhességgel vagy éppen az abortusszal kapcsolatos megélt tapasztalataik is mások. Azaz a társadalmi igazságosságot nem feltétlenül azzal biztosítják számukra, ha jogot kapnak a művi abortuszra, hanem éppen azzal, ha joguk van terhességük kihordására például olyan országokban, ahol a szigorú népességgpolitika miatt a nők csak egy gyermeket vállalhatnak. Amikor az abortuszt támogató diszkurzusok a biztonságos terhességmegszáktáshoz való jogot mint a nők társadalmi és politikai felemelésének kulcsfontosságú (már-már legfontosabb) elemét emlegetik, akkor megfelelnek azokról a nőkről, akiknek a terhességmegszakítás nem opció, hanem kényszer. Ebből következik, hogy a művi abortuszhoz való hozzáférés joga nem csak nemek közötti egyenlő(tlen)ség kérdése, hanem egyben a nők között meglévő társadalmi osztályok, etnikai másság szerinti egyenlő(tlen)ség kérdése is. Az adott országban legalísan elérhető művi terhességmegszakítást általában a magasabb státuszú nőknél végzik, míg az alacsonyabb osztályba tartozók nagyobb eséllyel fordulnak kevésbé biztonságos módszerekhez (Fried 2006, 231). Ugyanakkor nem elég csak a törvényi szabályozáson változtatni, hanem a törvény által biztosított legalitás és elérhetőség közti távolságot is

csökkenteni kell, vagyis azt, hogy a törvények elérhetősége ne korlátozza még tovább az amúgy legális művi abortuszt (Fried 2006, 232).

A választásért küzdő mozgalom beszédmódjára jellemző továbbá, hogy azokat az értékeket és elveket is tiszteletben igyekszik tartani, melyeket konzervatív ellenfelei működtetnek, így próbál meggyőzően érvelni az abortuszhoz való jog mellett. Előfordul, például, hogy a magzatot életként ismerik el, mégis ezt figyelmen kívül hagyva megpróbálják a terhes nő jogait előtérbe helyezni. Ez a logika csak megerősíti a magzati élet/a terhes nő élete bináris oppozíciójának hierarchikus elrendezését, csak éppen az abortuszt ellenzőkkel ellentétben nem a magzati életet tekintik a kettő közül a fontosabbnak, hanem a női választás jogát, miközben az érvelés logikája ugyanaz marad. Gyakran érvelnek továbbá a választás szabadsága mellett a család fontosságára hivatkozva is. Ebből a szempontból azért kellene belátni a művi abortusz létjogosultságát, mert fontos szerepet játszhat a családtervezésben. Hiába épít ez az érvelés a domináns (heteronormatív) családmódel elfogadására, figyelmen kívül hagyja annak történelmi, kulturális sajátosságait, a konzervatív pozíció isteni rendből levezetett családfelfogását erősíti meg a végén, mert azt lehetetlen összeegyeztetni bármiféle „emberi tervezéssel”.

A vallásos konzervatív irányzatokra alapvetően jellemző, hogy igyekeznek az állam és az egyház közötti határvonalat elmosni, hogy ezzel is nagyobb befolyást szerezhessenek az állami hatalomban (Fried 2006, 235). Ez az igyekezet még nehezebbé teszi az abortuszt támogató csoportok helyzetét, mivel így még nehezebb lesz az abortusz fogalmának a leválasztása a moralizáló vallásos jelentéstartományról. A világi és egyházi értékek keveredése következtében előálló fogalmi tisztázatlanságot tárgyalva Amy Richards kifejti, hogy a művi terhességmegszűntetést, azaz magát a procedúrát, nem lehet abortusznak hívni, hiszen az sokkal inkább egy sebészeti beavatkozás eredménye, mint maga a folyamat (Richards 2006, 25). Ezzel szemben a keresztény hitre apelláló abortuszt ellenzőknek egy jól körülhatárolható fogalmat sikerült megszilárdítaniuk, amely értelmében az abortusz egyenlő a még meg sem született gyermekek orvosi segédlettel végrehajtott „meggyilkolásával”, melynek révén a morális fölényt maguknak vindikálhatják (Richards 2006, 27).

A választás jogát legitimizáló diszkurzusok logikájának kettőssége az általános emberi jogokra hivatkozás beszédmódjával is magyarázható. Azt hangsúlyozzák, hogy nők jogainak kérdése egyben egyetemes emberi jogok kérdése is, pedig az univerzalitás/egyetemesség elve maszkulin normákra épül. Következésképp a nők egyenjogósítása, legalábbis a logika szintjén, nem lehet más, mint maszkulinizáció. Az egyetemes emberi jogokon „belülre” helyezni a nők jogait, eleve azzal jár tehát, hogy kisebbségi

jogokként tűnnek fel a nők jogai – bármit is jelentsenek azok –, amiről természetesen szó sem lehet akkor, amikor a társadalom felét kitevő csoportról beszélünk. Gyakran érvelnek a választás szabadsága mellett azzal, hogy a művi abortusz fontos szerepet játszik a családtervezésben, anélkül, hogy a domináns (heteronormatív) családmodellt megkérdőjeleznék.

A Furedi-cikk és általa újra/termelt sztereotípiák

A domináns választás mellett érvelő diszkurzusok ellentmondásainak bemutatására Ann Furedi egyik cikkét vettem alapul. Furedi ismert brit aktivista, szabadúszó újságíró, jelenleg pedig az Egyesült Királyság legnagyobb magán abortuszklinikájának, a BPAS-nek az igazgatója. Furedi legfőbb jelmondata, hogy az abortuszt olyan korán elérhetővé kell tenni, amennyire korán csak lehet, és olyan későn, amennyire későn csak szükséges, mert a nőknek kell meghozniuk a döntést saját testük reprodukciós képességei felett (Hume 2004). A konkrét szöveg, amit elemeztem a dolgozatomban 2008-ban jelent meg az Abortion Review tavaszi számában.⁵

Furedi számos ponton, talán stratégiai esszencializmusból⁶, figyelemen kívül hagyja, hogy szövege bizonyos sztereotípiákat erősít meg és fel. Az egyik legnagyobb ellentmondás a cikkben, hogy nem különbözteti meg a nők reprodukciós képességeinek hegemon kontrolját társadalmi osztályok, etnikai csoportok, szexuális identitások különbözősége mentén. Csak azokat a középosztálybeli nőket teszi láthatóvá a szöveg, akik jogot követelnek arra, hogy a heteronormatív állami berendezkedéstől függetlenül választhassák az abortuszt, így igyekezvén biztosítani autonóm testi integritásukat. Továbbá Furedi az anyaságot mint társadalmi pozíciót látja a legbiztosabbnak arra, hogy a nők morális döntéshozó képességének legitimását elfogadtassa. Azzal érvel, hogy egyes nők azért döntenek az abortusz mellett, mert az anyai ösztön ezt diktálja nekik, és morálisan azért nem kérdőjelezhető meg a tettük, mert már ekkor anyaként döntenek, függetlenül attól, hogy van-e már gyermekük. Ezzel csak azt a nézetet erősíti tovább, hogy a nők társadalmi értékét csak az anyaszerep biztosíthatja és teszi megkérdőjelezhetetlenné. Sőt egyenesen azt állítja, hogy az anyaság minden nőben megtalálható eredendően, és ez irányítja morális döntéseiket.

⁵ A cikk elektronikus formátumban a következő címen érhető el: <http://www.abortionreview.org/images/uploads/AR_issue_24.pdf>.

⁶ A fogalom Gayatri Chakravorty Spivak indiai irodalomkritikustól származik lényege pedig, hogy adott kontextusban közös (politikai) célokért küzdő csoportok rövidtávon képesek félretenni, illetve figyelmen kívül hagyni a belső ellentéteiket és ellenmondásaikat, úgy téve, mintha stabil identitással rendelkeznének abban az esetben, ha az előnnyel jár érdekeik érvényesítésében (Spivak, 1993).

Ebből azonban az következik, hogy a nők mint individuumok nem, csak mint anyák lehetnek egyben morális lények is. Meg sem próbálja kritizálni azt az anyaképet, amelyet a domináns elnyomó diszkurzusok megteremtettek, és amelyek közrejátszottak abban, hogy a nő(ies)ség fogalmát meghatározzák. Furedi a nők társadalmi passzivitását erősíti meg akkor, amikor az aktív döntéshozó szerepet az anyasághoz köti.

Habár összességében elutasítom Ann Furedi cikkének logikáját, amiért nem kérdőjelez meg univerzálisnak beállított heteroszexista fogalmakat, eszméket és viszonyokat, fontosnak tartom leszögezni, hogy milyen érdemei vannak a szövegnek. Furedi kísérletet tesz arra, hogy megcáfolja a nőség, az anyaság és a terhességmegszakítás. hagyományos értelmezését. Egyenesen azt állítja, hogy tulajdonképpen az Egyesült Királyságban növekvő abortuszok száma egy pozitív társadalmi jelenség, mert ez a nők felelős magatartásának bizonyítékaként is értelmezhető. Arról próbálja meggyőzni a cikk az olvasókat, hogy ne problémaként, hanem megoldásként tekintsenek a művi abortuszra, mert, hangzik az érv, az igazi problémát a nemkívánt terhességek okozzák. Az egyik legfőbb célja Furedinek, hogy megfordítsa azt a hierarchikus ellentétet, amelynek eredményeképpen az abortusz egy veszélyes és tragikus eseményként van megbélyegezve a (nem kívánt) terhességgel szemben. Sőt, az érvelés logikáját a végletekig kifeszítve, az abortuszról egyenesen, mint fogamzásgátló módszerről beszél, s mint ilyen a tudatos családtervezés eszköze lehet. Kritizálja azt a diszkurzust, amely a női szexualitást kizárólag csak a gyermeknemzésre korlátozza. Véleménye szerint a nőknek ugyanúgy joga van szexualitás önfeledt élvezetéhez, mint a férfiaknak. Következésképp igazságtalan, ha a nők szexualitását azzal (is) korlátozni igyekeznek, hogy kizárólag őket teszik felelőssé egy nem kívánt terhesség esetén.

Magyar abortusztörvénykezés: legitimizáció vs. stigmatizáció

Az Egyesült Királysággal ellentétben Magyarországon folyamatosan csökken a művi terhességmegszakítások száma. A KSH adataiból kiderül, hogy 1990 és 2006 között csaknem a felére csökkent az abortuszok száma, bár ezzel párhuzamosan az abortuszon átesett nők demográfiai összetétele is megváltozott (*Terhességmegszakítások 1995-2006*, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest 2007, 10). Az adatokból az derül ki, hogy ugyan összességében, azaz minden korcsoportban csökkent az abortuszok száma, a műtéten átesett nők többsége ma már nem házas. 1995 óta a művi vetélések döntő többségénél (96-98%) súlyos válsághelyzetre hivatkozva fordulnak a nők a műtéthez, és csak a fennmaradó 2-4%-ot kitevő esetekben teszi indokolttá a nő vagy a magzat egészségi állapota, valamint az a tény, ha a terhesség

bűncselekmény következménye. A KHS jelentéséből egyértelműen látszik, hogy az elmúlt évszázadban a legtöbb művi terhességmegszakításon az 1935-1939 között született nők estek át. A II. Világháború évei alatt született nők esetében is közel azonosak az arányok, vagyis ezekre a generációkra is több terhességmegszakítás jutott, mint élveszületés. Ez az arány csak a második világháború után kezdett megfordulni (ibid., 8). Ez arra enged következtetni, hogy az abortusz nem valamiféle modern jelenség, mint ahogy azt az ellenző irányzat próbálja sugallni, sőt a ma már szélesebb körben elérhető és jobb minőségű fogamzásgátló módszerek (legyenek azok mechanikusak vagy gyógyszerkéimiaiak) segítettek az abortuszok számának visszaszorításában. Azonban az is igaz, hogy a rendszerváltást követően a születések száma és gyakorisága is visszaesett, nem csak a művi abortuszkoké, de ez a csökkenés még így is jelentősebb volt a művi vetélések esetében, mint az élveszületések esetében, azaz a száz élveszületésre jutó terhességmegszakítások száma/aránya összességében is csökkent. (Azaz, nem csak amiatt csökkent az abortuszok száma, mert összességében is csökkent a terhességek gyakorisága). Az 1990-es évek vége óta a nem házas nők vannak többségben azok között, akik művi terhességmegszakításhoz folyamodnak. A gyermekek számát tekintve is van némi változás, hiszen az 1990-es éveket megelőzően a kétgyermekes (házas) nők voltak túlsúlyban, azonban ma már a gyermektelen nők többsége esik át abortuszon (ibid., 11).

*1992. évi LXXIX. a magzati élet védelméről szóló törvény*⁷ kimondja, hogy az élet a fogantatással kezdődik, ami tiszteletet és védelmet érdemel, és hogy a terhességmegszakítás nem minősül a családtervezés, illetve a születésszabályozás eszközének. A magzatot a női és férfi ivarsejt egyesüléséből létrejövő életként definiálja, amit a várandós nővel együtt védelem illet meg. A művi terhességmegszakítást feltételekhez köti a törvény. Művi abortusszal a terhesség tizenkettedik hetéig lehet törvényes keretek között elvetetni a magzatot a következő esetekben: az állapotos nő egészsége veszélybe került a terhesség következtében; a magzat fogyatékosága vagy károsodása megállapítható; a terhesség bűncselekmény eredménye; illetve ha az állapotos nő súlyos válsághelyzetbe került a terhesség következtében. A válsághelyzeten a törvény testi vagy lelki megrendülést, társadalmi ellehetetlenülést ért. A tizennyolcadik hétig engedélyezhető a terhességmegszakítás, ha korlátozottan cselekvőképes vagy cselekvőképtelen az állapotos nő, vagy ha a terhességet rajta kívül álló egészségügyi okokból, illetve orvosának vagy az adott egészségügyi intézmény mulasztása következtében nem ismeri fel korábban. A huszadik hétig, illetve a diagnosztikus vizsgálatok elhúzódása esetén akár a huszonnegyedik hétig is megszakítható a terhesség, ha a magzat fogyatékosága 50%-os

⁷http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99200079.TV.

valószínűséggel bizonyítható. A terhesség abban esetben szakítható meg időbeli korlátozás nélkül, ha az állapotos nő élete veszélybe kerül, illetve ha kiderül, hogy a magzat az élettel összeegyeztethetetlen rendellenességgel jönne a világra.

A fentiekből kiderül, hogy a terhességmegszakításnak elviekben csak akkor nem szab időbeli korlátot a törvény, ha az állapotos nő élete, illetve egészsége veszélybe kerül, valamint ha a magzatnál rendellenesség mutatható ki. A törvény 6. § (1) bekezdés d) pontja szerint az állapotos nő súlyos testi, lelki vagy szociális válsághelyzete csak a terhesség tizenkettedik hetéig minősül elengedő indoknak ahhoz, hogy művi vetélés mellett döntsön, míg az állapotos nő vagy a magzat oldalán felmerülő egészségügyi okok a törvény szerint időbeli korlát nélkül is törvényes indoknak minősülhetnek. Az állapotos nő terhességének megszakítását szakorvosa által kiállított igazolás birtokában személyesen kezdeményezheti az illetékes családvédelmi szolgálat munkatársánál. A kérelem bejelentését követően a családvédelmi munkatárs köteles a magzat megtartása érdekében tájékoztatni az állapotos nőt többek között a magzat fejlődéséről, a művi terhességmegszakítás lehetséges veszélyeiről, egy esetleges későbbi terhességre gyakorolt hatásairól, a terhesség vállalása esetén elérhető támogatások lehetőségéről, és az örökbeadás folyamatáról. Az első tanácsadást követően leghamarabb csak három nap múlva vehet ismételten részt a második tájékoztatáson, ahol csak ezután tájékoztatják a terhességmegszakítás jogszabályi feltételeiről, körülményeiről, és az illetékes egészségügyi intézmények elérhetőségéről. A kérelem benyújtásakor, illetve későbbiekben az írásban rögzített változatának aláírásakor nem szükséges, hogy a biológiai apa is részt vegyen. Végezetül, a beavatkozást végző intézmény szakorvosa akár a beavatkozás napján is elutasíthatja a kérelmezőt, ha a szülész-nőgyógyász szakorvos megállapítja, hogy a terhesség meghaladta a törvényes időkeretet – amit az egész hosszadalmas procedura eleve a végső „orvosilag indokolt” pillanaton túlra nyújthat.

Az 1992. évi *Magzatvédelmi törvény*, elnevezésének megfelelően, a magzati élet védelmét helyezi a középpontba nem pedig az állapotos nő önrendelkezési jogát. Ez azt bizonyítja, hogy a nő anyaként pozicionálva nagyobb szabadsággal rendelkező jogalany, mint állampolgárként. Talán ennek is betudható, hogy a törvényben a terhes nőre vonatkozóan az „anya” megnevezés szerepel „A támogatás és védelem eszközei és módozatai” alfejezetben „várandós anya” szóösszetételben, míg a terhességmegszakításról szóló alfejezetek már „állapotos nőként” említik a kérelmezőt.

Az 1992-es Magzatvédelmi törvény miatt több panasz is érkezett az Alkotmánybírósághoz a azt követő években. 1998-ban az AB a beérkezett

indítványokra reagálva megállapította, hogy nem alkotmányellenes, ha a törvény lehetőséget nyújt egy várandós nőnek terhessége megszakítására súlyos válsághelyzetre hivatkozva (*AB közlöny: VII. évf. 11. szám: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat*). Az AB a továbbiakban elutasította azokat az indítványokat, amelyek arra alapozzák a Magzatvédelmi törvény alkotmányellenességét, hogy a törvény kifejezetten nem állapítja meg a magzat jogalanyiságát, így direkt módon a magzat jogairól sem rendelkezik, valamint az AB visszautasította annak megállapítását, illetve törvénybe foglalását, hogy a magzat embernek minősül-e. Ugyanakkor a törvény a magzat jogait helyezi előtérbe, és nem képez megfelelő ellensúlyt az állapotos nő jogainak védelmére.

Kevés publicitást kapott az a hír, hogy egy folyamatban lévő uniós forrásokból finanszírozott kampányt állított le az Európai Unió Magyarországon. Az EU döntése alapján a Szociális és Családügyekért felelős minisztérium abortuszellenes hadjáratával sértette a nők esélyegyenlőséghez való jogát, illetve a 2011 tavaszán elindított kampányt az európai esélyegyenlőségi elvekkel össze nem egyeztethetőnek titulálta. Az abortusz ellenes plakátokon a magzatot élő személyként állították be, akiknek joguk van a megszületéshez, az örökbeadást pedig mint egyetlen lehetséges etikus alternatívát mutatja be nem kívánt terhesség esetén. A *Patent Egyesület* vezető jogásza, Spronz Júlia egyenesen úgy fogalmaz, hogy etikátlan a nem kívánt terhesség miatt válsághelyzetbe került nőkben büntudatot kelteni akkor, amikor a férfiak felelős szexuális magatartását, illetve az ő etikus viselkedésüket nem firtatja a már említett az abortuszellenes kampány („Ma büntudatkeltés – Holnap abortusztilalom” 2011).⁸

Konklúzió

Az abortusztörvénykezést Magyarországon kettősség jellemzi: egyszerre tartalmaz konzervatív és liberális elemeket. A jogalkotó elhatárolja magát attól, hogy nyíltan emberi életként definiálja a magzatot, illetve azt jogalanyisággal ruházza fel, azonban implicit módon konzervatív értékrendet képviselve a magzati élet védelmét az állapotos nő és annak testi és lelki integritásának védelme fölé helyezi. Ugyan a súlyos válsághelyzet nagy szabadsággal értelmezhető fogalom, erről a terhességmegszakítást kérelmező nőnek nyilatkozatot kell tennie, még ha ennek tartalmát és valódiságát nem mérlegelheti vagy bírálhatja felül a családvédelmi munkatárs. A 2012. január 1-től hatályba lépő új magyar Alkotmány, illetve annak preambuluma jó

---

⁸<<http://patent.org.hu/hirek/n%C5%91i-jogok/ma-b%C5%B1ntudatkeltes-%E2%80%93-holnap-abortionusztalalom>>.

példa arra, hogy a legális abortusz nem egyenlő annak dekriminalizációjával és destigmatizációjával.

Furedi szövegével ellentétben a magyar abortusz törvények szövege nem próbálja meg destigmatizálni a művi terhességmegszakításokat, pusztán a művi abortusz lehetőségének kereteket szab egy konzervatívabbnak mondható ideológia mentén. Furedi látszólag tisztában van azzal, hogy a törvényben biztosított jogok a művi abortuszhoz még nem jelentik automatikusan azt, hogy a nők testi integritását ne próbálnák meg korlátozni. Furedi felismeri azt is, hogy a szavaknak ereje van, és hogy a bizonyos szóhasználatnak következményei vannak a mindennapi életben, ezért próbálja meg „probléma” helyett „megoldásként” feltüntetni a terhességmegszakításokat, és ezt a nézetet erősíteni olvasóiban. A magyar abortusztörvény azonban egyértelműen a művi abortuszt úgy állítja be, mint családeellenes társadalmi jelenséget, hiszen előírt kötelessége magának a (családvédelmi) tanácsadókank, hogy megpróbálják lebeszélni az állapotos nőt a terhességmegszakításról. Habár Furedi megpróbál fontos tabukat ledönteni írásával azért, hogy elérhetőbbé váljon egy nem kívánt terhesség esetén annak megszakítása, érvelése alapvetően nem tér el a magyar abortusztörvény logikájától. Mindkét esetben burkoltan megjelenik egy heteroszexista családmodell, amelyben a nő morális döntéshozóként csak az anya szerepben bontakozhat ki.

Felhasznált irodalom

- „1992. évi LXXIX. a magzati élet védelméről szóló törvény”. Web oldal. *CompLex Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye*. 2011. okt. 24. <http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99200079.TV>.
- „AB közlöny: VII. évf. 11. szám: 48/1998. (XI. 23.) AB határozat.” 1998. Web oldal. *Magyar Közlöny*. 2011. okt. 10. <<http://isz.mkab.hu/netacgi/ahawkere2009.pl?s1=&s2=&s3=&s4=&s5=&s6=&s7=&s8=abortusz&s9=&s10=&s11=Dr&r=6&SECT5=AHAWKERE&op9=and&op10=and&d=AHAW&op8=and&l=20&u=/netahtml/ahawuj/ahawkere.htm&p=1&op11=and&op7=and&f=G>>.
- „Az Egyesült Királyság Hatodik Időszaki jelentése.” 2007. Web oldal. *UN CEDAW*. 2011. már. 28. <<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/398/67/PDF/N0739867.pdf?OpenElement>>.

- Bucholtz, Mary. 2003. „Theories of Discourse as Theories of Gender: Discourse Analysis in Language and Gender Studies.” In Janet Holmes and Miriam Meyerhoff, szerk. *The Handbook of Language and Gender*. (Blackwell Handbooks in Linguistics. Vol. 13.) Malden, MA; Oxford: Blackwell, 43-68.
- Dorries, Nadine. 2006. „Termination of Pregnancy.” Web oldal. *Hansard, House of Commons*. 2011. ápr. 2. <<http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200506/cmhansrd/vo061031/debtext/61031-0003.htm#06103156000002>>.
- Fairclough, Norman. 1989. *Language and Power*. (Language in Social Life Series.) London: Longman.
- Fairclough, Norman. 1993. *Discourse and Social Change*. Malden: Blackwell.
- Fairclough, Norman. 2003. *Analysing Discourse: textual analysis for social research*. London, New York: Routledge.
- Fried, Marlene. 2006. „The Politics of Abortion: A Note.” *Indian Journal of Gender Studies* 13: 229-245.
- Furedi, Ann. 2008. „Abortion: A solution to a problem.” *Abortion Review* 24:1-3. 2011. márc. 10. <http://www.abortionreview.org/images/uploads/AR_issue_24.pdf>.
- Hume, Mick. 2004. „They’re trying to shut us down” Web oldal. *The Times*. 20 October 2004. 2011. ápr. 5. <http://www.timesonline.co.uk/tol/life_and_style/article496337.ec>.
- „Ma büntudatkeltés – Holnap abortusztilalom.” 2011. Web oldal. *Patent Egyesület*. 2011. okt. 26. <<http://patent.org.hu/hirek/n%C5%91i-jogok/ma-b%C5%B1ntudatkelt%C3%A9s-holnap-abortusztilalom>>.
- Richards, Amy. 2006. „What is Abortion?” In Krista Jacob, szerk. *Abortion Under Attack. Women on the Challenges Facing Choice*. Emeryville: Seal Press, 21-30.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. 1993. *Outside in the Teaching Machine*. New York, London: Routledge.
- „Támogatják a képviselők a 24. hétig tartó időhatárt” (“MPs back 24-week abortion limit”) 2008. Web oldal. *BBC News*. 2011. ápr. 2. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/politics/7409696.stm>.

„Terhességmegszakítások 1995-2006.” 2007. Web Oldal. *Központi Statisztikai Hivatal*. 2011. okt. 25.
<<http://mek.oszk.hu/06000/06040/06040.pdf>>.

Szoboszlai Beáta

Budapesti Corvinus Egyetem

„Elég az emancipációból!”

Feminizmus és a gender-kérdés a nyomtatott médiában:

Sajtótermékek elemzése és értékelése¹

Bevezetés

Vajon mi annak az oka, hogy a média bizonyos témákat kerül megjelenéseiben? Vajon íratlan szabályok, esetleg önkényes írói szelekció vagy talán a politikai akarat az oka annak, hogy például a feminizmust semmilyen kontextusban sem szeretik használni az újságírók cikkeikben? Abban az esetben pedig, ha mégis szóba kerül, leginkább negatív vonzattal és szenzációhajhász hírek keretében jelenik meg a fogalom. Nincs ez másként a gender kifejezéssel sem. A két fogalom legtöbbször összemosódik a közvélemény számára. A gender-kérdés a feminizmus folyamatos kikristályosodása során fogalmazódott meg, amikor is a társadalmi nemet külön választották a biológiai nemtől. A gender-megközelítés a nők mellett magában foglalja a férfiakkal kapcsolatos kérdéseket is – amit szintén előszeretettel hallgatnak el az újságcikkek. Az itt közölt, tartalomellenzésre épülő kutatás azt vizsgálja, hogy a 21. század kezdetén milyen a nyomtatott média hozzáállása hazánkban a nőmozgalmakhoz a három legolvasottabb magyar napilapban (*Népszabadság*, *Magyar Nemzet*, *Metropol*). A választott időszak: 2009-2010.

Mi is az, amit képviselnek a feministák? Mi az, amit az utókorra szeretnének hagyni? A különböző irányzatok képviselőinél a végcél eszköztára más és más. Az aktivistáknak minden bizonnyal, megvan a saját, személyre szabott feminizmusuk, melyet egy szimpatikus vagy éppen mainstreaming irányzatból alakítanak ki, és ezt a szemléletmódot követi az

---

¹ Az itt megjelenő tanulmány és kutatási anyag az összes táblázattal együtt szakdolgozatom átdolgozott formája: Szoboszlai, Beáta (2011). *Feminizmus(ok): A feminizmus és a gender-kérdés a nyomtatott médiában*. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia és Társadalompolitika Intézet. Konzulens: Dr. Nagy Beáta

irányzatok kialakulásának folyamata is. „Feministának valloam magam, és úgy gondolom, van egy saját, személyre szóló feminizmusom, amely folyamatosan sokfajta gondolatnak az ötvöződéséből alakult ki.”²

Hipotézis

Az államszocializmus időszaka alatt szigorúan szűrték azokat a híreket és információkat, amelyek eljutottak a „média” által a köztudatba. Így volt ez a feminista mozgalmakkal és a feminizmus gondolatvilágával kapcsolatban is. Az államszocializmusnak megvolt a maga „ál”feminizmusa. A rendszerváltás után hatalmas mennyiségben tódultak be a különféle, eddig nem ismert elméletek és gyakorlatok nyugat felől, de nem mindenre volt felkészülve Magyarország. A konzervatív szerepfelfogású és a hagyományokhoz ragaszkodó magyar nők és férfiak számára elképzelhetetlen volt a feminizmus céljaival és eszközeivel való azonosulás. Nemcsak a közgondolkodás, hanem a gazdaság és a politika területén is jobb kerülni a feminizmus kifejezést, vagy bármilyen különbségtételt a nők és férfiak között. „A probléma közvéleménybe való tudatosításának folyamata során meghatározó pontokon stratégiai döntéseket hoztak annak érdekében, hogy a feminista jelleget a lehető legkevésbé hangsúlyozzák, és hogy tartózkodjanak attól, hogy a családon belüli erőszakot feminista üggyé tegyék, mivel a közvélemény gyakran negatívan viszonyult az ilyen érvekhez.” (Sáfrányt idézi Krizsán et al., 2006, 164.). „A civil szervezetek arra számítanak, hogy a nem szempontjából közömbös megfogalmazás könnyebben felkerül a politikai napirendre.” (Sáfrányt idézi Krizsán et al., 2006, 173.). Ezek alapján azt mondhatjuk, hogy abban az esetben, ha valamivel kapcsolatban erősíteni szeretnénk az ellenszenvet és a negatív hozzáállást, ott nyugodtan használhatjuk a feminista kifejezést. A tanulmány végigköveti azoknak a titkárságoknak, tanácsoknak, igazgatóságoknak a működését és sorsát, amelyek felelősek voltak a nemek egyenlőségért. Megfigyelhető, hogy mikor a konzervatívabb ideológiákkal azonosuló, inkább a jobb oldalhoz húzó pártok kerülnek hatalomra, akkor a nemek közötti esélybeli különbségek háttérbe szorulnak, és inkább mint egy része az esélyegyenlőtlenségeknek van jelen a közpolitikában. Erre alapozva feltételezem, hogy a baloldali sajtóban (Népszabadság) jobban elfogadott a női mozgalmakról való tájékoztatása szemben a jobboldali sajtóval (Magyar Nemzet).

---

² (Bullain Nildat idézi Hadas, 1994: 58).

Magyarországi helyzet

A Világgaazdasági Fórum gender listáján (Global Gender Gap) Magyarország helyezése az elmúlt négy évben romlott³. Míg 2006-ban a 134 országból 55. volt Magyarország, 2009-ben már csak a 65. helyezést sikerült elérni. 2009-ben olyan országok előztek meg minket, mint például Üzbegisztán, Uruguay vagy Kazahsztán. A 2010-es évben még hátrébb került hazánk ami feltehetőleg a nők politikai hatalomból való kiszorulásának is köszönhető. Míg 2009-ben 21%-ban voltak női miniszterei, 2010-ben ez az arány 0%-ra csökkent.

Világgaazdasági Fórum gender listáján Magyarország helyezése⁴

<i>Év</i>	<i>Összes ország</i>	<i>Magyarország helyezése</i>
2010	134	79
2009	134	65
2008	130	60
2007	130	61
2006	130	55

A Világgaazdasági Fórum nők és férfiak közötti egyenlőtlenségek négy főbb területen vizsgálja: gazdasági részvétel-lehetőségek, oktatás, politikai hatalom, egészség-túlélés. A kapott index azt mutatja meg, hogy az országok hogyan osztják meg az erőforrásaikat és lehetőségeiket a két nem között.

Nemek esélyegyenlőségével kapcsolatos tudás és attitűd

Miért kapcsol be vajon a magyar emberekben egy képzeletbeli piros lámpa, mikor a nemek közötti esélyegyenlőségről van szó? Mi lehet annak az elfogadásnak és belenyugvásnak az oka, amelyet a magyar nők tanúsítanak a jelenleg fennálló egyenlőtlenségekkel szemben? Egy átlag magyar felnőttnek a nemek esélyegyenlőségével kapcsolatos tudása ismerethiánnyal és szemléletbeli problémával párosul. Tóth (2007, 2) szerint Magyarországon „a társadalmi nemek kutatása és a kérdéssel való foglalkozást tipikusan vagy a szocializmus központosított állami feminizmusával — az-az a traktoroslány ideológiával —, vagy a nyugati radikális feminizmussal azonosítják.”

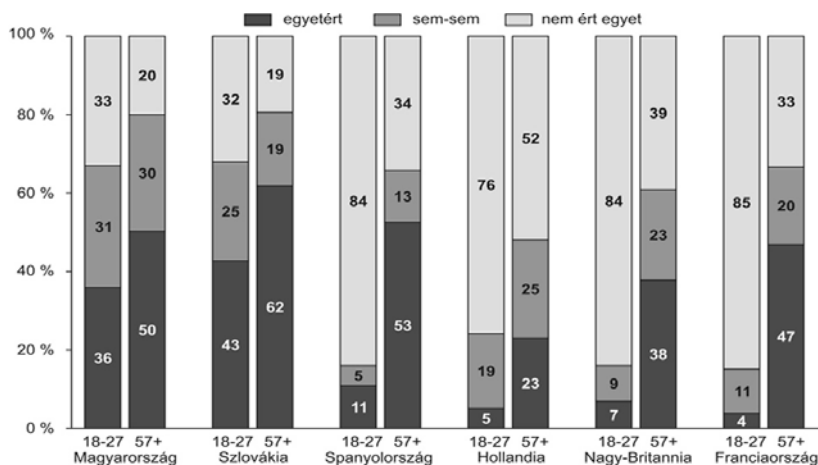
³ Magyarország besorolásának változásait a gender gap rangsorban bemutatta: Acsády Judit a 2009. december 11.pénteken 10.00 - 17.00 a CENTRÁL KÁVÉHÁZ-ban megrendezett SZIMPÓZIUM-on tartott power point előadásában.

⁴ Forrás: <http://www.weforum.org>

„Amikor a társadalmi egyenlőtlenségeket vesszük számba, a nemek közötti egyenlőtlenségeket a döntéshozók, de a közvélemény nagy része is hajlamos nem létezőnek tekinteni, vagyis tagadni, hogy a mai Magyarországon a férfiak és nők között tényleges egyenlőtlenség lenne.” (Tóth 2007, 2). Miért nincs benne a köztudatban a nemek egyenlőtlenségének problémája, valamint és miért nem foglalkozik a kérdéssel a média sem? Amíg nem készül el Magyarországon egy hivatalosan elfogadott politika, amely a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek csökkentésére irányul (Krizsán – Zentai, 2006: 194), addig nem is várhatunk számottevő változást a nemek esélyegyenlőségével kapcsolatos attitűdben sem. A mainstreaming hiánya fontos abból a szempontból, hogy a különböző önálló kezdeményezések nem képesek megszólítani a kritikus tömeget, nem jut el hírük a médiához, mely által szélesebb körökben is ismertté válna, valamint a komolyabb célok megvalósításához az anyagi és emberi erőforrásuk is csekély. Bizonyos témák (Krizsán – Zentai 2006, 194.), mint például a családon belüli erőszak visszaszorítása vagy a női kvóta bevezetése a politikában ideig-óráig napirendre kerülnek, viszont ahogy felbukkannak ezek a témák, úgy el is tűnnek.

„Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tanúsága szerint a magyar férfiak a legalacsonyabb arányban vettek részt a házimunkában, de a magyar nők nagyon hálásak voltak még ezért a kis segítségért is; összehasonlítva a többi megkérdezett országgal, a magyar nők voltak a legelégedettebbek a férjük teljesítményével” (Pongráczné 2005, 84).

„A férfi feladata a kenyérkeresés; a nőé a háztartás és a család ellátása.”⁵

⁵ Forrás: Az ISSP 2003-as Család moduljának adataiból (TÁRKI adatbank)

Lehet látni, hogy az olyan országokban, ahol a női mozgalmak és a gender-szemlélet teret nyertek, ott meghatározó százalékban utasítják el azt a tradicionális felfogást, miszerint a férfi a kenyérkereső, a nő pedig a családi tűzhely őr. „Nálunk még a legfiatalabb, huszonhét év alatti korosztály harmada is a munkavállalást egyértelműen férfifeladatnak tartja, míg a nyugati országokban, ebben a korosztályban már 10% körül vagy alatta van az így gondolkodók aránya.” (Tóth 2007, 4)

Annak ellenére, hogy a munkavállalás Magyarországon a mai napig „férfi feladat”, a nők foglalkoztatottsági rátája alig marad el a férfiakétól. 2010-ben ez az arány a nők esetében 53%, míg a férfiak esetében 62,7% (KSH: 2.1.3. tábla, A munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitása nemeként, 2010) A kettős teher alatt élő nők számára, akik nem sok segítséget várnak el társuktól a háztartási munkák elvégzésével kapcsolatban, hiszen az a „nők dolga”, lehetnek bármilyen ambíciózusak, sokkal nehezebben építhetnek karriert bármilyen területen férfitársaikhoz képest. A munkahelyi diszkriminációk sokasága, amely már a munkaerő felvételekor elkezdődik, majd a bérkülönbségekben és az előrejutási lehetőségekben is megnyilvánul, csak ront a nők helyzetén.

Kutatási módszer leírása és indoklása

A tartalomelemzés során három napilap online elérhető változatát vizsgáltam – *Metropol*, *Népszabadság*, *Magyar Nemzet* – és 15 hónapra visszamenőleg – 2009. január 1-től, 2010. március 31-ig – elemeztem az ott megjelenő gender-kutatással és a női mozgalmakkal kapcsolatos cikkeket. A feminizmussal, illetve gender témával foglalkozó cikkeket 21 különböző kategóriák szerint lekódoltam, majd az Excel program segítségével elkészítettem a különböző gyakorisági táblázatokat, illetve diagramokat. A PASW Statistics 18 (SPSS) programot pedig a keresztátlák és további elemzésekhez használtam fel. A feminizmus sokféleségét tekintve igyekeztem olyan módszer használni, amely alkalmas egy olyan elemzésre, amelynek tárgya egy sok szempontból komplex eszmerendszer. A tartalomelemzés szempontjából a feminizmus egy nőmozgalom, amely azzal foglalkozik, hogy megteremtse az esélyegyenlőséget mind két nem számára politikai, gazdasági és társadalmi szempontból. Fontos kiemelni a mind két nemet a fogalom meghatározásában, hiszen bizonyos szempontból a férfiak is szembesülhetnek esélyegyenlőtlenséggel, és a férfiak bevonása is szükséges a különböző folyamatokba ahhoz, hogy változást tudjon előidézni a mozgalom. Mikor a férfiak esélyegyenlőtlenségéről beszélünk, általában azt a példa kerül szóba, hogy a válás utáni gyerektartási perek bírósági ítéleteiben az anyák kapják a gyerekfelügyelet jogát.

A tartalomelemzésem célja többek között, hogy a kutatási folyamatból, illetve annak eredményeiből következtetéseket vonjak le a feminizmussal kapcsolatos attitűdökre, – esetleg annak hiányára – valamint arra, hogy a megjelent cikkek milyen módon, mely területeken foglalkoznak a nemek egyenlőségével.

Úgy vélem, hogy a legnagyobb gond egy ideológia esetében az, ha annak ellenére, hogy tabunak számít a szóhasználatban és a köznyelvben, használják és „művelik”. A feminizmus esetében ez rengeteg félreértelmezéshez vezet. Ilyen például, amikor a feminizmust az amerikai sikersorozattal a *Sex és New York*-kal, a szexuális orientáltsággal, az amazonokkal, vagy a nőies mivoltukat elvesztő egyedülálló karrierista nőkkel azonosítják. Továbbá a feministák nemi hovatartozását sokszor leszűkítik a nőkre, holott férfiak is lehetnek feministák. A tartalomelemzés segítségével ebből a szemszögből is képes leszek elemezni a nőmozgalmakkal kapcsolatos attitűdöt.

A feminizmus mint fogalom, vagy ha úgy tetszik, jelenség előfordulása a nemzeti és nemzetközi médiában nem számít megszokott, mindennapi dolognak, kérdés azonban, hogy vajon abban a kevés esetben milyen módon jelenik meg. Ennek vizsgálatára a tartalomelemzés módszerét találtam legmegfelelőbbnek. Leginkább arra voltam kíváncsi, hogy vajon él-e még a nyomtatott média azon konzervatív felfogása, hogy a feminizmus egy kerülendő téma, amellyel jobb nem foglalkozni vagy pedig burkoltan beszélni róla, hiszen a legtöbb ember számára még a mai napig ismeretlen vagy pedig nem kíváncsi információ.

Annak, hogy a cikkeket a *Népszabadság*, a *Magyar Nemzet* és a *Metropol* online archívumából választottam, a következők az okai. Először is szükségem volt két párt-közelit napilapra. Így esett a választás a jobboldali értékeket valló *Magyar Nemzetre* és a baloldali értékeket képviselő *Népszabadságra*. Ezen felül vizsgáltam még a Metropol online cikkeit is. A Metropol egy ingyenes, példányszámát tekintve Magyarország vezető napilapja.⁶

A szövegelemzési módszer leírása

A szövegelemzés egy fajtára a tartalomelemzés. Kutatási kérdések, hipotézisek megfogalmazása után meghatározzuk az elemzési és megfigyelési egységeket, majd lehatároljuk a kutatási anyagot a mintavétel segítségével. A *nem valószínűségi mintavétel* egy formáját, *kvóta szerinti mintavételt* alkalmaztam annak érdekében, hogy az elemzés alatt csak azokkal a cikkekkal

⁶ www.matesz.hu

foglalkozzam, amelyben megjelenik a feminizmus. A tartalomelemzés adatrögzítése kódolással történik, amely során létrehozunk különböző kategóriákat, mint például: Hol jelent meg a cikk. Ezek után létrehozuk az alkategóriákat is, mint például a Hol jelent meg a cikk kategória esetében: *Metropol*, *Magyar Nemzet*, *Népszabadság*. A kategóriák létrehozása és az elemzési egységek kódolás után következik az elemzés gyakorisági és kereszttábla elemzésekkel, középértékek meghatározásával. A tartalomelemzés a beavatkozás-mentes vizsgálatok közé sorolja Earl Babbie, mely fontos szempont a pontos és hiteles vizsgálati eredmények megszületéséhez. A kvantitatív kódutasításos tartalomelemzés az alapvető módszer, amelyet a kutatásom során használok. A létrehozott kódutasításokat felhasználva az SPSS, valamint az EXCEL programok segítségével végzem el a különböző elemzéseket. Egy olyan téma vizsgálatánál, amely az előítéleteken nyugszik nagyon fontos az olyan vizsgálati módszer alkalmazása, amely segítségével minél jobban elkerülhetőek a véleményformálás és befolyásolás lehetőségei.

Mintavétel módja

Szükségem volt a mintavétel alkalmazására, hiszen a több tízezer cikkből álló alapsokaságnak mindössze 2%-ában jelent meg kutatásom tárgyával kapcsolatos tartalom. „Ha közléseket vizsgálunk sokszor képtelenség az összes minket érdeklő elem közvetlen megfigyelése... általában érdemes mintát venni.” (Babbie 2003, 340). A kvóta szerinti mintavétel a célcsoport pontosabb lehatárolását segítette. A kvóta a keresőszavak létét vagy annak hiányát jelentette. Amennyiben szerepelt valamely keresőszó a cikkben, akkor azt felhasználtam a tartalomelemzéshez. A keresést a napilapok honlapján található kereső modulok segítségével végeztem el.

A *Metropol* kereső modulján belül a metropol.hu hírei között végeztem el a keresést minden téma kapcsán. A *Népszabadság* honlapján a cikkekben kerestem rá a négy keresőszóra a szerző nevétől függetlenül, míg a *Metropol* honlapján a *Magyar Nemzet* és a *Magyar Nemzet Online* archívumában történt a keresés. Itt beírtam a keresett szavakat – feminizmus, feminista, gender és gender mainstreaming és a pontos kifejezésre kerestem rá, szintén a szerző nevétől függetlenül. Volt olyan cikk, mely teljes terjedelmében nem közvetlen az adott napilap honlapján volt elérhető, hanem annak társoldalán. Ilyen volt például a Népszabadság 2009. szeptember 17-én megjelent cikke, mely a <http://sved.nolblog.hu/> található meg. Az ehhez hasonló keresztlinkelések által talált cikkek szintén bekerültek az elemzési és kutatási egységek közé, mivel az adott napilap honlapján is fel voltak tüntetve. Az így

kiválasztott cikkek alkották az elemzési és kutatási egységeimet. A vizsgálatom tárgyát nem képezik a napilapok mellékletei.

Az elemzésben a feminizmusról 2009. január 1. és 2010. március 31. között megjelent online cikkeket vizsgáltam. Ebben az időszakban körülbelül 1 170⁷ lapszám digitális változatát vizsgáltam és ezen belül 70 000 – 80 000⁸ cikk jelent meg a napilapok nyomtatott verzióiban. Ezekből mindössze 126 cikk említi meg vagy foglalkozik a női mozgalmakkal, nemek esélyegyenlőségével. A *Magyar Nemzet* heti hét lapot, a *Népszabadság* heti hat lapot jelentet meg, míg a *Metropol* heti öt lappal szolgálja ki az olvasók igényeit, de az olvasottsági mutatók alapján összehasonlíthatónak vélem a három újságot az összes terjesztett darabszám alapján.

<i>Összesen terjesztett példányszám</i>		
	2009. II. félév	2010. I. félév
Népszabadság	88 570	78 452
Magyar Nemzet	50 634	49 859
Metropol	266 076	304 153

A tartalomelemzés legfőbb erénye az objektivitás magas foka, amelyhez igyekeztem pontosan kialakított kategóriákat használni.

Kategóriák és keresőszavak

„A tartalomelemzés – lényegét tekintve – kódolás” (Babbie 2000, 344.). A különböző kategóriák alapján lekódoltam a cikkeket, amelyek segítségével végeztem el a tartalomelemzést. A 18 kategória a következő: melyik lapban jelent meg a cikk; mikor jelent meg és milyen nemű volt a cikk szerzője; mi volt a cikk műfaja és milyen esemény indíttatására jelent meg; hogy belföldi vagy külföldi vonatkozású információkat tartalmazott, valamint hogy a feminizmus és a gender-kutatás fő vagy melléktémaként jelent meg a cikkben. Vizsgáltam továbbá a keresőszavak megjelenési gyakoriságát; hogy megszólalt-e a cikkben magát feministának valló személy, vagy e megjelent e

⁷ A 15 hónap alatt a Népszabadság 390 (heti hat lap), a Magyar Nemzet 455 (heti hét lap), a Metropol pedig 352 (heti öt lap) lapot jelentetett meg.

⁸ A vizsgált időszakban összesen 79560 cikk jelent meg. Ezt a számot úgy kaptam meg, hogy véletlenszerűen kiválasztottam három nyomtatott számot mind három sajtóorgánumból, majd megszámláltam, hogy hány cikket tartalmaznak az adott számok. A három különböző nap cikkszámát átlagoltam, majd azt összeadtam. Így jött ki a 204cikk/nap a három napilapban összesen. $204/3=68$. $(455 \times 68) + (380 \times 68) + (325 \times 68) = 79560$

feminista szervezet vagy mozgalom, és milyen volt a szöveggörnyezet viszonyulása a feminizmushoz. Fontosnak tartottam külön kategória létrehozását arra, hogy vajon politikai indíttatású volt-e a cikk. Továbbá megfigyeltem, hogy megjelenik-e prostitúcióval kapcsolatos fogalom; szó van-e mozgalmi típusú cselekvésekről és végül, de nem utolsó sorban vizsgáltam a megszólaló férfi viszonyulását a kutatott témához. Fontos volt a kód-kategóriák egyértelműsége. Továbbá a közlések manifeszt és látens tartalmának megértésére egyaránt törekedtem.

A cikkek a következő keresőszavak segítségével kerültek bele az elemzési egységek közé. Az első keresőszó a **feminizmus**: az általános definíció szerint egy olyan politikai mozgalom, mely a női esélyegyenlőségével foglalkozik, míg a gender magyar fordításban társadalmi nemet jelent, amely megkülönböztetésre kerül a biológiai nemtől. A második keresőszó a **feminista**: az a személy, aki a feminizmus elveit képviseli és azt nyíltan felvállalja. Kutatásomban azt a személyt fogom feministának titulálni, aki azt nyíltan felvállalja. A harmadik keresőszó a **gender**: magyar fordítása társadalmi nem, amely a társadalom és annak elvárásai által kreált társadalmi szerepekre utal. Egyszerűen fogalmazva: mi a dolga a nőnek, és mi a feladata a férfinak. Gyakran használják fordítás nélkül a fogalmat. A negyedik keresőszó a **gender mainstreaming**: hivatalos magyar fordítása nem létezik. Az 1991-es maastricht-i szerződés fogalmazta meg e törekvést. Az egyik legszélesebb körben használt definíció pedig, melyet az Európai Tanács határozott meg, a következőképpen hangzik: „A gender mainstreaming politikai eljárások (át)szervezése, tökéletesítése, fejlesztése és értékelése annak érdekében, hogy a nemek közti egyenlőség perspektívája beépüljön minden politikába/eljárásba, minden szinten és minden stádiumban, olyan szereplők erőfeszítései által, akik egyébként is részt vesznek a politikában.

A kutatási eredmények bemutatása és értelmezése

Az elemzés után kiderült, hogy a vizsgált időszakban a *Népszabadságban* 67 db cikk, a *Magyar Nemzetben* 41 db cikk, a *Metropolban* pedig 18 db cikk jelent meg a nőkkel kapcsolatos ideológiák és mozgalmak kapcsán. Az egyszerű gyakorisági számok is igazolják a második hipotézisem, miszerint a lap politikai orientáltsága befolyásolja azt, hogy milyen módon viszonyul a feminizmushoz. Váramozásom megerősítik továbbá a megjelenés helyét és a szöveggörnyezet viszonyulását vizsgáló 4. táblázat eredményei is. Az egyértelműen pozitív viszonyulású cikkek 85%-a a *Népszabadságban* jelent meg, míg az egyértelműen negatív viszonyulású cikkek 88%-a a *Magyar Nemzetben*. A *Metropol* illetően nincs meghatározó viszonyulás a vizsgált minta alapján. Egyértelműen pozitív viszonyulású cikkekre példa:

Az MSZP elnöke a Baloldali Feminista Hálózat konferenciáján pénteken Budapesten közölte: tisztességes pártnak kell rendelkeznie nőpolitikai mondanivalóval, és ő arra törekszik, hogy az MSZP ilyen párt legyen. A nőpolitikai mondanivaló nem szakítható el az általános emancipációs mondanivalótól – hangsúlyozta.⁹

Egyértelműen negatív viszonyulású cikkekre példa:

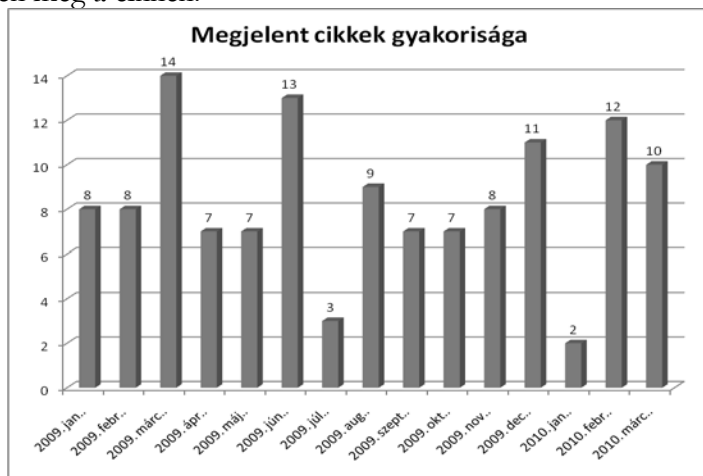
Egyszer menjenek el egy ilyesfajta összejövételre Magyarországon, telis-tele vannak gender-kutató hölgyekkel, akik lassan és szívósan veszik birtokba a nyilvánosságot. Az egyoldalú férfierőszak, a családon belüli férfi- erőszak dominálása, a szinglilét dicsérete, a homoszexuálisok jogainak kérdése, a leszbikus párok propagálása mind támadás az úgynevezett nemi sztereotípiák ellen.¹⁰

A *Népszabadságban* és *Metropolban* a *Magyar Nemzet*hez képest jobban jelen volt főtémaként a női mozgalom. A vizsgált cikkek 60%-ka foglalkozott melléktémaként a feminizmussal és ebbe beletartoznak azon elemzési egységek is, ahol csak említés szintjén jelent meg a téma.

Cikkek megjelenésének időpontja

Vizsgálat során megfigyeltem, hogy a vizsgált hónapokban milyen gyakorisággal jelentek meg a cikkek.

Várakozásaim egyike az volt, hogy a nőnap alkalmából gyakrabban, bátrabban fognak írni a nőkkel kapcsolatos eseményekről, hírekről, de akár a feminizmussal kapcsolatos témák is jobban megjelennek. A

vizsgálat során kiderült, hogy a várt kicsúcsosodás 2009-ben megtörtént, de

⁹ Magyar Nemzet, 2009. december 11.

¹⁰ Magyar Nemzet, 2010. február 15.

2010-ben nem. Ennek oka talán a 2010 tavaszának végén történt magyarországi választások voltak, amely esemény uralta a médiát. 10-nél több cikk 2009. márciusban, júniusban, decemberben és 2010. február, márciusban jelent meg. Átlagosan 8 cikk jelent meg havonta a három napilapban, de 2009 júliusában és 2010 januárjában feltűnően alacsony számú cikkben fordult elő a feminizmus vagy gender studies témájú cikk.

Szerző neme

A cikkeket nők és férfiak majdnem azonos arányban készítették. 35 esetben volt nő, és 38 esetben férfi a cikk szerzője. 52 cikk esetében nem derült ki a cikk szerzőjének neme, és egy esetben volt férfi és nő együttesen a szerző. A *Népszabadságból* kiválasztott cikkek szerzői nők és férfiak vegyesen voltak majdnem ugyan olyan arányban, míg a *Magyar Nemzet* cikkeinek szerzői 46%-ban férfiak voltak. A Metropol esetében egy cikk szerzője volt név szerint megjelenítve, míg a többi esetben szerzőként az MTI (Magyar Távirati Iroda), Magyarország nemzeti hírügynöksége volt megnevezve. A másik két lap esetében általában megjelenítették a szerző nevét és több esetben feltüntették még a szerző szakmáját is.

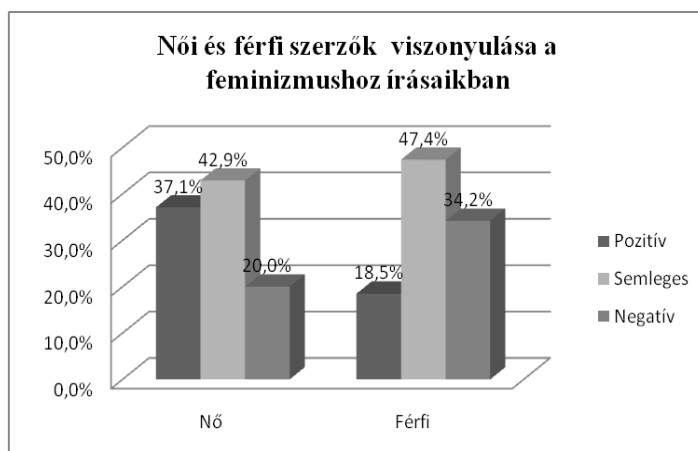
Az alábbi táblázat bemutatja, hogy a vizsgált cikkek női szerzői leginkább vélemény (23%), politikai (14%), kulturális (20%) és munkaerőpiaci (17%) témákról írtak míg férfi szerzőtársaik politikai (11%), vélemény (42%) és kulturális (32%) témák kapcsán (7. táblázat).

Női és férfi cikkszerzők arányai témáként

		Szerző neme				
		Nő	Férfi	Nem derül ki	Nő& férfi	Összesen
Milyen téma kapcsán íródott a cikk?	Politika	5	4	24	0	33
	Gazdaság	2	0	3	0	5
	Kultúra	7	12	13	1	33
	Munkaerőpiac	6	0	2	0	8
	Vélemény	8	16	1	0	25
	Ünnep	0	0	1	0	1
	Egészség	0	0	2	0	2
	EU	0	1	0	0	1
	Egyéb	7	5	6	0	18
	Összesen	35	38	52	1	126

Nők inkább fő témaként (60%), míg a férfiak melléktémaként (71%). Azokban a cikkekben, ahol nem derült ki a szerző neme, inkább melléktémaként jelent meg a feminizmus. A férfi és női szerzők eltérő módon viszonyultak a feminizmus témájához írásaikban. Ezeket az adatokat

összesítettem a 3. ábrán. Nagy arányú eltérés nem figyelhető meg, de általánosságban elmondható, hogy a nők inkább pozitívan, míg a férfiak inkább negatívan írnak a témáról. A téma semleges használata mind két nemnél dominál, hiszen a női és férfi szerzők és majdnem fele így használta a feminista témákat a cikkekben.

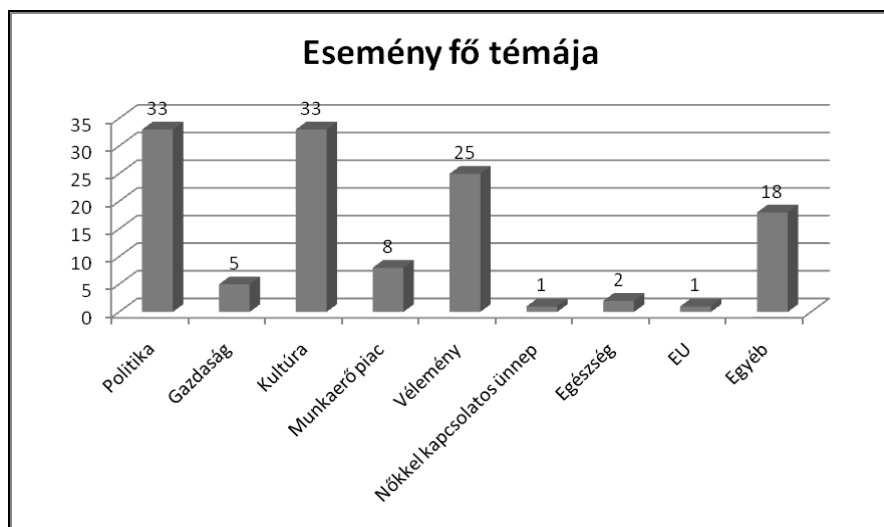

A cikk műfaja, területi vonatkozása és témája

A cikkek műfajukat tekintve lehetnek hírek, tudósítások, interjúk vagy egyéb műfajúak. Az egyéb kategória alá azok a cikkek kerültek be, melyeket nem tudtam besorolni az első három kategóriába. Ilyen, például amikor a cikk szerzője a saját véleményét írja le egy esemény kapcsán, amely általában, nagymértékben szubjektív értékítéleten alapszik. Az egyéb alkategóriát igyekeztem pontosítani egy másik kategória létrehozásával, amellyel azt vizsgáltam, hogy milyen esemény okán íródott a cikk. Ilyen események kapcsolódhattak politikai, gazdasági, kulturális, munkaerőpiaci okokhoz, valamint vélemény, nőkkel kapcsolatos ünnep, egészség, az Európai Unió lehetett további témája a cikknek. Itt is létrehoztam egy egyéb kategóriát arra az esetre, ha esetlegesen egy-egy cikket nem tudnék besorolni sehova. A cikkek műfajukat tekintve, általában hír formájában került megjelenítésre a feminizmus. Ez 126 cikkből 89 esetben volt így, ami a cikkek 70%-át foglalja magában. 6 cikk került a tudósítás, 11 az interjú, 20 cikk pedig az egyéb alkategóriába. Azt gondolom, hogy a hír formájában való közlés megengedi, hogy kevésbé mélyen beszéljünk egy témáról, míg az interjú és tudósítás már egy sokkal célzottabb és konkrétabb tartalmat kíván meg.

Egy tudósítás műfajú cikkekre példa: 2009. január 3-án megjelent a *Magyar Nemzet Online-on* egy cikk *Önmagukba zárt lelkek párviadala* címmel, ami a Bernarda Alba házában előadott, Federico García Lorca tragikus-lírai víziójának táncszínházi adaptációjának tudósítását foglalja magában.

Egy interjú műfajú cikkekre példa: A Magyar Nemzet Online készített egy interjút Farkas Péter szociológussal a gender ideológia beépítéséről a családokba és munkahelyekre.¹¹

A vizsgált cikkek legtöbb esetben politikai és kulturális témákkal foglalkoztak, mint például egy színházi előadás, film, egy könyvajánló vagy valamely politikusnő „megcímkézése”. A cikkek egyharmada véleménykifejtés volt, és ezen írások esetében általában szubjektív vélemény kifejtése során került szóba a feminizmus és a hozzá tartozó fogalmak. Az egyéb kategória is viszonylag magas gyakorisági számmal rendelkezik. Ezen cikkek nem tudtam besorolni egyetlen egy meghatározott kategóriába.

Ezen felül a cikkek területi jellegét is vizsgáltam, amely során kiderült, hogy 61 cikk volt belföldi vonatkozású, 38 külföldi és 27 cikkben belföldi és külföldi vonatkozású információk is megjelentek.

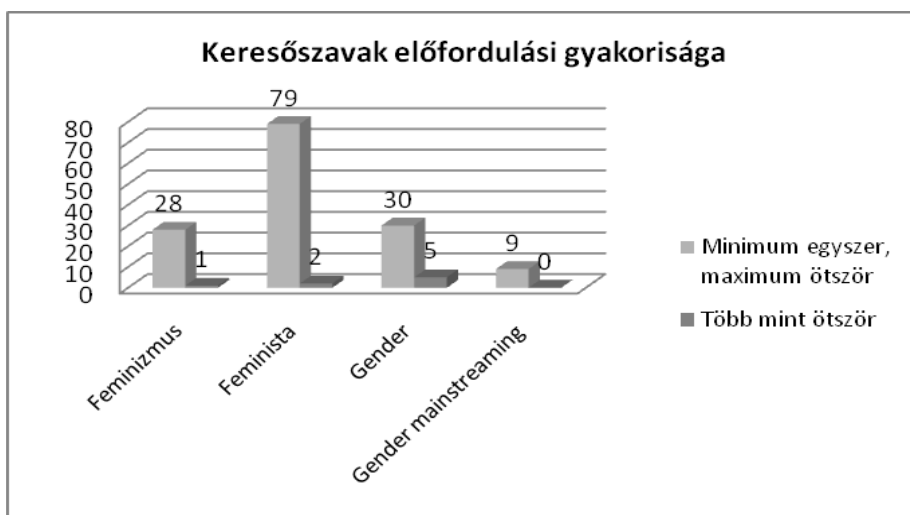
Belföldi vonatkozásúnak tekintettem, ha a cikk szerzője Magyarország területén zajló eseményekről, hírekről számol be, függetlenül a szereplő nemzetiségétől, valamint ha a forrás magyar. Külföldi vonatkozású a cikk, ha a szerző Magyarország területén kívül zajló eseményekről, hírekről számol be, függetlenül a szereplő nemzetiségétől, valamint ha a forrás

¹¹ Magyar Nemzet Online, 2009. november 18.

külföldi továbbá mindkettő abban az esetben, ha belföldi és külföldi információk is megjelennek a cikkben.

Amikor politikai téma kapcsán jelent meg nemek egyenlősége, azt általában semleges szövegkörnyezetben tüntették fel. Legnegatívabb szövegkörnyezet a véleménykifejtés során, a legpozitívabb szövegkörnyezet a gazdasági témájú és munkaerőpiaccal foglalkozó cikkeknél jelentek meg. A cikk témája és a szövegkörnyezet viszonyulása között nem találtam szignifikáns kapcsolatot. Minden témát leginkább a semleges szövegkörnyezet jellemezte.

Feminizmus és gender a lapokban

Az ábrán jól láthatjuk, hogy vizsgált időszakban a leggyakrabban használt kifejezés a „feminista” volt. A cikkek 63%-ban előfordult minimum egyszer, maximum ötször. Öt olyan cikk volt, ahol a gender kifejezés több mint ötször lefordult. Ez azt jelenti, hogy ezek a cikkek teljes terjedelmükben a társadalmi nem fogalomkörével foglalkoztak. Többek között szó volt arról, hogy a gender és a homoszexualitás egymás okozatai (*Magyar Nemzet*, 2009. november 18.); hogy az apa és anya helyett egyes és kettes szülőnek nevezik majd a családot, hiszen semleges neműnek „kell” majd nevelni a gyerekeket (*Magyar Nemzet*, 2010. február 19.); de szó volt arról is, hogy a nemekkel foglalkozó kutatás milyen módon függ össze a gazdasággal. A *Népszabadság* 2009. október 17-én megjelent cikkében például szó volt arról, hogy az egészségügy, a betegségmegelőzés és a fogyasztóvédelem területén hogyan

lehetséges érvényesíteni a gender szempontokat, hogy az pozitív irányba terelje különböző közpolitikai folyamatokat.

A feminizmus és feminista kifejezést a *Metropol* használta legnagyobb arányban, míg a gender és gender mainstreaming kifejezéseket a *Magyar Nemzet*. Ez arra enged következtetni, hogy *Metropol* amennyiben foglalkozott a témával, akkor azt igyekezett könnyebben érthető, régebb óta használt kifejezések használatával megtenni. A *Magyar Nemzet* igyekezett a női mozgalmak tudományos oldalát bemutatni, mely általában kritikus szemléletmóddal párosult. Leginkább a gazdasági vonatkozású cikkeknel merült fel a feminizmus, mint fogalom. A feminista kifejezés a 33 politikai vonatkozású cikkből 28-ban megjelent, továbbá a nőkkel kapcsolatos ünnepek, az egészség és az EU voltak azok a témák, amelyek környezetében megjelent ez a kifejezés. A gender és a gender mainstreaming fogalmak leginkább a gazdasági és munkaerőpiaci folyamatok által generált cikkekben jelentek meg. A nemekkel foglalkozó kutatást ezek alapján a gazdasági, míg a feminizmust inkább a kulturális, jóléti folyamatokkal társítja a nyomtatott média. A keresőszavak előfordulása nem mutatott különösebb viszonyulást a szöveggörnyezet pozitív vagy negatív attitűdjével kapcsolatban. Ezeket az eredményeket mutatja be az 1. melléklet 22-25. SPSS táblázata.

Az egyértelművé vált számomra, hogy a szerzők általában nem gender szakértők, alacsony színvonalú ismeretanyaggal rendelkeznek, általában kétes forrású anyagokból dolgoznak, és előszeretettel mutatják be a nemek egyenlőségével foglalkozó folyamatokat szélsőséges módon.

Legritkábban a gender mainstreaming kifejezést használták a napilapok. Ennek okát abban látom, hogy sokak számára a gender mainstreaming egy nem egyértelmű kifejezés, melynek magyar megfelelője nincs, és amennyiben minimális szinten sincs tájékozódva valaki a nemzetközi szinteken jelen lévő folyamatokról, akkor nem képes használni a fogalmat a megfelelő szöveggörnyezetben sem

Lapok favorizált témái

Politika

Hazánk több szempontból is dominánsan férfiközpontú és tradicionális felfogású. Ennek oka többek között a nemek esélyegyenlőségével kapcsolatos hagyományok hiánya, a civil szervezetek gyenge nyomásgyakorlása. „A létező szocializmus éveiben nem csupán a feminizmust „sikkasztották el”, hanem minden a nők autonómiájára és önrendelkezésére irányuló törekvést is elfojtottak, aminek hosszú távú következményei lettek (Bozzi–Czene szerzőpárost idézi Lévai 2009, 16.). Bár az esélyegyenlőség javítása érdekében az akkori Munkaügyi

Minisztériumban Lévai Katalin vezetésével megalakult a Nőpolitikai Titkárság – későbbi nevén, Egyenlő Esélyek Titkársága (Acsády 2002, 179)¹², mégis a nyugati, és legfőképpen az észak-nyugat európai országokhoz képest Magyarországon a nemek egyenlősége gyerekcipőben jár.

Az általam vizsgált három napilapban a 126 vizsgált cikk 60%-a politikai indíttatású, ami abban nyilvánul meg, hogy az adott cikkekben politikus(ok), politikai párt vagy pártok, politikai elvek és irányultságok jelennek meg. Ez az arány nem feltétlenül tükrözi a feminizmus markáns politikai orientáltságát. A politikai indíttatású cikkek esetében nem volt különösebb különbség a téma jellegét illetően. Viszont a nem politikai indíttatású cikkek 71%-nál a feminizmus vagy gender-kutatás a cikkben melléktémaként szerepelt csak. Ebből arra következtetnek, hogy a média leginkább akkor említi meg vagy foglalkozik a témával, ha a cikk alapvetően politikai jellegű információkat tartalmaz.

Szexualitás és erőszak

A feminizmusnak legtöbb irányzata tárgyalja a szexualitást és a szexuális orientáltság kérdését. Az 1960-70-es években jellemző radikális feminista irányzat középpontjában a patriarchátus áll, amelynek legfontosabb eszköze az intézményesített szexuális elnyomás. A 10. táblázat bemutatja, hogy a feminizmus és a nemekkel foglalkozó kutatás eltérő módon jelenik meg azokban a cikkekben, amelyekben nagyobb hangsúllyal szerepel a pornográfia, prostitúció vagy szexualitás. Például értelmezzük a 60%-os eredményt: 10 cikkből 6 cikkben használták a feminista kifejezést, ahol hangsúlyosan jelent meg szexualitás. Valamint 18 cikkből 13-ban megjelent a feminista kifejezés, ahol nem volt központi téma a szex, de foglalkozott ezzel a témával is.

---

¹² Id. még: Rauh Edit (korábbi Esélyegyenlőségi Szakállamtitkár): „A nemek esélyegyenlősége az államigazgatásban”. Előadás, elhangzott: Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2006. október 12. www.szm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13818

A cikk szexuális jellege és a keresőszavak gyakorisága között viszony

	<i>Hangsúlyosan megjelent a szex (10 ilyen cikk volt)</i>	<i>Nem hangsúlyosan jelent meg a szex (18 ilyen cikk volt)</i>
Keresőszó gyakoriság	Feminizmus	3
	Feminista	6
	Gender	4
	Gender mainstreaming	2

Ha húzunk egy képzeletbeli vonalat a feminizmus, feminista és a gender, gender mainstreaming kifejezések közé, akkor azt mondhatjuk, hogy az első csoport fogalmai 28, míg a második csoport kifejezései 10 alkalommal fordultak elő olyan témájú cikkeknel, ahol szóba jött a szexualitás. Tehát a szexuális téma jobban kapcsolódik a feminizmushoz, mint a nemekkel foglalkozó (gender) kutatáshoz, de ennek ellenére a *Magyar Nemzet* gyakran összemosza ezeket a határokat cikkeiben: „*A manapság megfigyelhető, az individualizmussal megjelenő emberkép-torzulás súlyos problémákat okoz. Az egyik ilyen tényező a homoszexualitás világa, míg a másik a genderizmus ideológiája, a két tényező össze is függ egymással.*”¹³ *Népszabadság* inkább a tudományosabb oldalt képviseli, hiszen cikkeiben a feminizmus hullámaira és irányzataira hivatkozik: *A hetvenes évek radikális feministái a női test mindenfajta mustráját a nők lealacsonyításának tekintették. Ma azonban egyre több fiatal lány vállalja a leplezetlen nőiességet, sőt, a pornót is. A feminizmus új hulláma kezdődik, vagy kudarcot vallott a mozgalom?*”¹⁴ A *Metropol* továbbra is a szenzációhajhász híreket teszi be cikkei közé, amelyek az olvasók számára is érthetők. Ilyen például a 2010. február 7-én megjelent cikke, amelyben arról ír, hogy a Femen nevű feminista szervezet tagjai kamerák előtt vetkőztek le, hogy kinyilvánítsák nemtetszésüket az ukrainai választás kapcsán. Külön elemeztem a cikkeket a prostitúció megjelenítésével kapcsolatban. Azt találtam, hogy a vizsgált időszakban egyedül a *Népszabadság* foglalkozik ezzel a témával. Az egyik cikkben a szerző tudósít a Női Alapítvány szakmai fórumán folytatott vitáról, ahol kompetens szervezetek képviselői is részt vettek. Ilyen szervezet például a Stop-férfierőszak Projekt is. Egy másik cikk a prostitúció témájában pedig egy interjút foglal magában melyet Adamik Máriával készítettek, aki az ELTE Gender Studies központ vezetője.

¹³ 2009. november 18.

¹⁴ *Népszabadság*, 2009. április 23

Szervezetek, csoportok

Általában a nőszervezetek vagy mozgalmak megjelenítése a cikkekben alacsonynak mondható, hiszen a 126 cikkben 21 esetben jelentek meg önálló módon nőszervezet vagy mozgalom, és 16 esetben több más szervezettel együtt, amelyek általában környezet- és állatvédő egyletek voltak.

A keresőszavak gyakoriságát azokban a cikkekben, ahol megjelenik női érdekeket képviselő szervezet, érdekes képet kapunk.

Keresőszavak gyakorisága	<i>Szervezet megjelenési módja</i>		
	Nem jelenik meg	Önálló módon jelenik meg	Több más szervezettel együtt
Feminizmus	25	4	0
Feminista	45	21	14
Gender	32	2	1
Gender mainstreaming	6	1	2

A szaggatott vonal által két részre bontott sokaság reprezentálja azt, hogy ma Magyarországon a fent említett érdekszervezeteket inkább a feminizmussal társítják, mint a gender-kutatással. A feminizmus és feminista kifejezések 25 alkalommal jelennek meg az olyan cikkekben, ahol egy-egy női szervezet önálló módon jelenik meg, szemben a gender és gender mainstreaming 3 megjelenésével. Ha pedig hozzáadjuk azokat a cikkeket is, ahol több más szervezettel együtt jelentek meg a női szervezetek, akkor ez a különbség tovább növekszik.

Sztrájk

A vizsgált cikkek 86%-ban egyáltalán nem jelenik meg a sztrájk, a tüntetés, a küzdelem, a mozgalom vagy akár a petíció fogalma, és ezek rokon értelmű kifejezései. Gondolatmenetem itt abba az irányba terelődik, hogy vajon mennyire igazak azok az állítások, hogy a mozgalmi jellegű feminista gondolatok egyszerre politikai jellegűek is. A keresztábla elemzés során kiderült, hogy azok a cikkek, ahol sztrájkról van szó, 87,5%-ban mind politikai indíttatásúak.

Feminista személyek megjelenítése

A 12. kategória segítségével vizsgáltam azt, hogy milyen mértékben, milyen gyakran jelenik meg a cikkekben magát feministának valló személy. A kategória címe: megjelenik, megszólal-e a cikkben magát feministának valló személy. Elvárásaim szerint az a személy, akit a cikk szerzője feministának

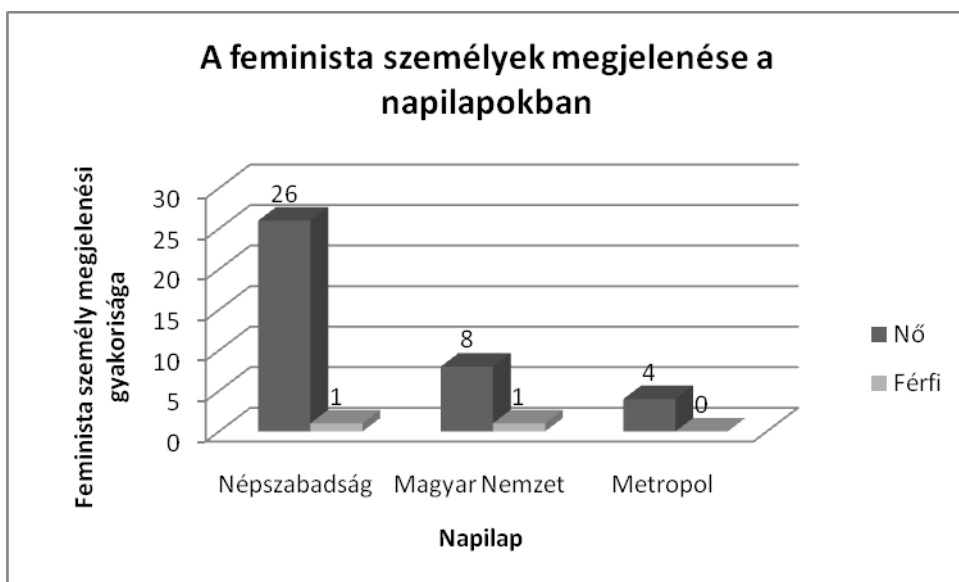
vall, abba a megszólaló személy is beleegyezett, így feministának mondható az a személy, akit azzal a jelzővel illet a cikk szerzője. A keresés nemek szerint végeztem el. 38 cikkben jelent meg női feminista, két esetben férfi feminista.

Leginkább politikai és kulturális indíttatású cikkek esetében jelent meg a magát feministának valló személy kategóriája.

Vajon azokban a cikkekben, ahol megjelenik feminista személy kategória, melyik viszonyulás a jellemzőbb: a pozitív vagy a negatív? Eredményeim azt mutatták, hogy az a két cikk, amelyben megjelent férfi feminista, semleges szövegkörnyezet volt, míg ahol női feministák jelentek meg, ott a szövegkörnyezet 29%-ban pozitív, 63%-ban semleges és 8%-ban inkább negatív szövegkörnyezet jelent meg a feminizmussal kapcsolatban. Ez eddigiekben is jellemző tulajdonsága a cikkeknek, miszerint leginkább semlegesen viszonyulnak a kutatott témához, ebben az esetben is érvényes. Ennek ellenére azt gondolom, hogy a majdnem 30% pozitív szövegkörnyezet releváns, hiszen ha csak az egyszerű gyakoriságokat nézem, akkor 24%-ban pozitív, 57%-ban semleges és 19%-ban negatív a szövegkörnyezet viszonyulása a feminizmus gondolatvilágához. Ezen adatok alapján azt mondhatjuk, hogy amennyiben magát feministának valló női személy szólal vagy jelenik meg a cikkben, akkor a cikk is pozitívabban fog írni a témáról.

Volt még egy szempont, amit érdekesnek tartottam megvizsgálni, mégpedig az, hogy a három napilap melyike jelenít meg inkább feminista személyeket.

Látható, hogy a *Népszabadság* kiemelkedően jeleníti meg a női feministákat a vizsgált időszakban. Abból a 38 cikkből, ahol megjelenik magát feministának valló nő, 26 a *Népszabadság* hasábjain jelenik meg, míg 8 a *Magyar Nemzet* és 4 a *Metropolis* cikkei között. Ezek az adatok erősítik azt a hipotézisem, miszerint a politikai orientáltság befolyásolja a feminizmus megjelenítését. Az eddig vizsgált kereszt-kategóriák (szöveggörnyezet, téma jellege, keresőszavak gyakorisága, civil szervezetek és feminista személyek megjelenítése) mind azt bizonyítják, hogy a *Népszabadság* sokkal nyitottabb és pozitívabb hozzáállású a feminizmussal és női esélyegyenlőséggel kapcsolatban.

Viszonyulás a feminizmushoz és a gender-kutatáshoz

A tartalomelemzés során kialakított kategóriák között a 14. kategória volt az, amellyel a szöveggörnyezete viszonyulását mértem, a 18-as kategóriával pedig a megszólaló férfi viszonyulását vizsgáltam. Törekedtem a kategóriákat és azok alkategóriáit dogmatikusan és egyértelműen megfogalmazni, hogy a cikkek besorolása pontos legyen. Például a szöveggörnyezet akkor volt egyértelműen pozitív, ha a cikk témájára, személyeire a feminizmus pozitív hatással volt a szerző kijelentése alapján. Rengeteg kereszttáblát készítettem a két kategória segítségével, mint például: megszólaló férfi versus hol jelent meg (melyik lapban) a cikk; szöveggörnyezet versus belföldi vagy külföldi vonatkozású a cikk; szöveggörnyezet kontra a cikk fő témája. A nők

viszonyulásának mérésére külön kategóriát nem hoztam létre. Ennek hiányát úgy pótoltam, hogy keresztábra segítségével vizsgáltam a cikk szerzőjének nemét és a szövegkörnyezet viszonyulását. Általában a szövegkörnyezet és a cikkek szerzőinek viszonyulása a feminizmushoz semleges volt. Természetesen előfordultak szélsőségek, mint a 8 cikk esetében ahol a viszonyulás egyértelműen negatív volt: gender-idiotizmusról beszél a szerző (*Magyar Nemzet*, 2010. március 28). A szövegkörnyezet viszonyulásának 5 kategóriáját összesítő táblázaton (3. Melléklet: 14. gyakoriság) a kategóriák majdnem egyenlően oszlott el, ami azt jelenti, hogy hasonló arányban voltak azok a cikkek, ahol burkoltan pozitív viszonyulást véltem felfedezni a feminizmussal kapcsolatban, mint azok a cikkek, ahol burkoltan negatív volt a viszonyulás. 45 cikkben találtam férfi által kifejezett viszonyulást a vizsgált témához, amiből 28 esetben semleges, 13 cikkben negatív, és 4 esetben pozitív volt a viszonyulása a cikk férfi szerzőjének, vagy a cikkben említett férfinak. Ha megnézzük a megszólaló férfi attitűdjét a feminizmushoz, napilaponként azt látjuk a 3. SPSS táblázat alapján, hogy a *Népszabadságban* 27, a *Magyar Nemzetben* 17 és a *Metropolban* egy esetben szólal meg férfi. A *Magyar Nemzetben* megszólaló férfiak a legnegatívabbak, ami azt jelenti, hogy a 17 esetből 7 megszólaló férfi negatív viszonyulást tanúsít, de összességében leginkább semleges volt a megszólaló férfiak viszonya a feminizmushoz és a nemekkel foglalkozó kutatásokhoz.

Összefoglalás

Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy melyek azok az indikátorok, amelyek befolyásolják a feminizmus megítélését, milyen az a környezet, amit a feminizmus megjelenítésénél használnak a médiában, valamint egy médium politikai orientáltsága milyen módon befolyásolja mindezt.

Az első hipotézisem, miszerint a feminista kifejezést a média általában negatív jelzőként használja, csak részben igazolódott, hiszen 30 esetben volt pozitív és 24 esetben negatív a viszonyulás, ami nem számít szignifikáns különbségnek. Fontos viszont megemlíteni, hogy 72 cikk esetében semleges volt a hozzáállás, ami arra enged következtetni, hogy a téma kényessége miatt sokszor inkább pártatlanok maradnak a megszólaló személyek és az újságírók még akkor is ha használják a nőmozgalmakkal kapcsolatos híreket cikkük megírásához. Ezek alapján, az első hipotézis a következőképpen módosítanám: a feminista kifejezést általában semleges szövegkörnyezetben tüntetik fel.

A második hipotézisem: A baloldali politikai értékekben és ez által a baloldali sajtóban jobban elfogadott, bátrabban használt fogalom a feminizmus, a női mozgalmakról való tájékoztatás. Itt az a kérdés merül fel,

hogy vajon a szerző politikai szimpátiája jelenik meg a cikkben, vagy pedig általánosan lehet mondani, hogy egy újság „politikailag elkötelezett”. Ez a hipotézis többszörösen igazolódott, hiszen míg a *Népszabadságban* 67 cikkből 21 volt pozitív, addig a *Magyar Nemzetben* 41 cikkből 5. Ezeket az adatokat még jobban erősíti az, hogy a *Népszabadság* esetében az egyértelműen pozitív kategóriából 11 cikk került be, míg a Magyar Nemzetnél egy. Továbbá több pozitívan nyilatkozó férfi szerepelt, többször jelent meg a feminizmus és a gender-kutatás fő témaként és több feminista személy jelent meg a *Népszabadságban*, mint a *Metropolban* és a *Magyar Nemzetben*. Ezek alapján elmondható egyértelműen, hogy a második hipotézisem beigazolódott, miszerint a baloldali politikai értékeket képviselő nyomtatott sajtó elfogadóbb a téma kapcsán a jobboldali politikai értékeket valló nyomtatott sajtóhoz képest.

Fontos lenne feltárni azokat a magyarországi nézetkülönbségeket, véleményeket és konfliktusokat, amelyek arra mutatnak rá, hogy mi a fő indoka a feminizmussal kapcsolatos ellenszenvek sokaságának. A nemek közötti egyenlőtlenségek problematikáját leginkább a kora szocializációs szakaszokban lehetne kiküszöbölni, hiszen akkor lenne lehetőség arra, hogy szexizmustól mentes gyereknevelésben részesítsük őket, amelynek segítségével nem a nők és férfiak szerepeit, hanem a saját lehetőségeiket és céljaikat tudnák kiaknázni a felnövő generációk. Számomra a feminizmus egyik fő célja valahol nem a nők érdekeinek és esélyeinek a képviselésében rejlik, hanem sokkal inkább a nemek közötti feladat- és szerepfelosztás modernizálásán. Giddens (2003) is foglalkozik a szexizmustól mentes gyereknevelés gondolatával. Akadályként említi meg, hogy a már létező mintákkal szemben nagyon nehéz érvényesíteni az ilyen nevelést, hiszen akár a rokonok révén, akár más szocializációs közegekben jelen lévő, mély gyökerekkel rendelkező minták folyamatosan befolyásolják a gyerekeket. Nehéz a fiúkat érzelmkifejezésre nevelni, ha az negatív férfi tulajdonságnak számít a mindennapi életben, és a tudatos tanulmányi és előrejutási lehetőségek kiaknázására nevelni a lányokat, ha az nem megszokott a „gyengébbik nem” mentalitásánál (Giddens 2003, 184.).

Magyarországon van „feminizmus”? Az ország méretéhez és lehetőségeihez képest viszonylag komoly szinten működő „feminizmus”, hiszen van *Stratégiaünk*, vannak nőszervezetek, vannak rendezvények és konferenciák és van politikai felelőse is. Vajon akkor mégis miért nem kap nagyobb prioritást a téma? Véleményem szerint ennek az oka, hogy nincs meg az állampolgári akarat a változás iránt. Az első akadály, hogy a magyar emberek általában nem akarják észrevenni a nők és férfiak között felmerülő gazdasági és társadalmi különbségeket, ha pedig észre is veszik, akkor azt nem tudják kezelni a rettentő erős tradicionális gondolkodásmód miatt.

Amennyiben lenne állampolgári akart, akkor mind a felülről (államtól), mind az alulról (civil szervezetektől) jövő kezdeményezések nagyobb visszhangot kapnának. Mindaddig, amíg nem alakul ki Magyarországon egy általános pozitív kép a társadalmi nemek kutatásáról, a gender mainstreamingről, a feminizmusról, addig nagyon nehéz feladatuk lesz a téma képviselőinek.

A feminizmus gondolatvilágának fennállása óta eltelt több mint kétszáz év tanulsága arra enged következtetni, hogy a „nőügy” csak és kizárólag a férfiak bevonásával fogja elérni céljait. Azt, hogy majdnem minden eddigi korban patriarchális rendszer állt fenn, nem hiszem, hogy akárki vitatja. Azt már inkább, hogy ez helyes vagy helytelen, hogy a nőknek nincs történelmük, nincs múltjuk, hiszen „az abszolút emberinek a gyakorlatban a hímnemű a típusa”, valamint „A férfi a Szubjektum, a nő a Másik” (Beauvoir, 1969). A 21. század társadalmi és környezeti eseményei is folyamatosan szükségessé teszik a nők egyre komolyabb bevonását a nemzeti és globális történések irányításába. Az európai uniós folyamatok igazolják ezt. Ilyen például a teljesség igénye nélkül, az 1957-es Római Szerződés (egyenlő díjazás elve); a 1997-es Amszterdami Szerződés (jogszabályi alapot teremtett az esélyegyenlőség, valamint a nőkkel és férfiakkal szembeni egyenlő bánásmód területén); a 2005-ös Lisszaboni stratégia (női és férfi munkavállalók számára írja elő az egyenlő bánásmódot) (Lestál 2008, 16-17).

Irodalomjegyzék

- A Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia I. Intézkedési Tervéről 2010-2011. In.: *Magyar Közöny* 2010, 58. szám: 13203-13207
- Acsády, Judit, 2002. *Kellett nekünk feminizmus?* In: Kovács János Mátyás (szerk.): „A zárva várt Nyugat”, Budapest: 2000 és SÍK Kiadó, 167-188.
- Acsády, Judit. 1998. „A feminizmus kialakulása és mai kérdései.” In : *A kisebbségekből álló társadalom konfliktusai*. Szerk. Gombos József - Kis Mária Rita. Szeged: Juhász Gyula Tanárképző Főiskola, 91-103.
- Antal, László. 1976. *A tartalomelemzés alapjai* Magvető Kiadó, Budapest
- Antoni, Rita. 2010. „A feminizmus irányzatai – vázlatos áttekintés (bővített változata)” *Nőkért.hu*. <http://goo.gl/Fld2U>
- Beauvoir, Simon. 1969. *A második nem* Budapest: Gondolat,
- Berei, Andor. – Csűrös, Zoltán. – Ernst, Jenő. – Hevesi, Gyula. – Julesz, Miklós. – Kovács, István. – Rényi, Alfréd. – Rényi, Péter. – Surányi,

- János. – Szigeti, József. – Waldapfel, József. – Zsigmond, László. 1960. *Új Magyar Lexikon* – D-F-ig, Budapest: Akadémiai Kiadó, 319.o
- Babbie, Earl. 2003. „Beavatkozás-mentes vizsgálatok.” In: Babbie, E.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Balassi Kiadó, Budapest
- Bíró, Emese. 2008. „A nők megjelenítése a Legjobb film Oscar-díját 1970-2005 között elnyert filmekben.” Ph.D. értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem; http://phd.lib.uni-corvinus.hu/373/01/biro_emese.pdf
- Bozóki, András. – Sükösd, Miklós. 2000. A "nőiség" mint felforgatás: a feminizmus és az anarchista szellemiség. In: Modern ideológiák, Anarchizmus, Századvég Kiadó (Digitális könyv); <http://mek.oszk.hu/02000/02003/html/nter1881.htm>
- Molnár, Emma. 2007. *A nő ezer arca*, Akadémia Kiadó
- Castells. Manuel. 1997. The Information Age: Economy. Society and Culture, Volume II: The Power of Identity. Oxford: Blackwell; <http://www.artefaktum.hu/castells/jegyzet6.htm>
- Chodorow, Nancy. J. 2000. *A feminizmus és a pszichoanalitikus elmélet*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.
- Collins Dictionary of Sociology* 1991. Harper Collins Publishers
- Lassú, Zsuzsa – Szarvas, Anett: Tradicionális vagy szexi? In: F. Lassú Zsuzsa és Elekné Szarvas Anett (szerk.): *Szabadpart*, Kodolányi János Főiskola. <http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/szam8/LZS-tradszexi.html> Letöltve: 2010. december 7.
- Giddens, Anthony. 2003. *Szociológia*, Osiris Kiadó, Budapest 177-218.o
- Hadas, Miklós. 1994. *Férfuralom?* Replika, 13-14. 45-85.
- Heller, Ágnes. 2010. „Egy hülye nő vagyok”. *Figyelő* (online). http://www.fn.hu/kultura/20100127/heller_agnes_egy_hulye_no/ Letöltve: 2010. december 29.
- Joó, Mária. 2003. Simone de Beauvoir filozófiája és A második nem Pro Philosophia Füzetek folyóirat online változata. <http://www.c3.hu/~prophil/profi033/joo.html> Letöltés: 2010. október 7.
- Joó, Mária. 2006. „Helyes feminista” filozófia. In: Pető Andrea (szerk): A társadalmi nemek oktatása Magyarországon. Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, Budapest

- Juhász, József. – Szőke, István. – O. Nagy, Gábor. – Kovalovszky, Miklós. (1999): *Magyar Értelmező Kéziszótár* – A-K-ig, Budapest: Akadémiai Kiadó. 398.
- Krizsán, A. – Paantjens, Marjolein,. – van Lamoen, Ilse. 2006. Családon belüli erőszak: kiről szól? *Replika*, 56-57. 155-180.
- Krizsán, Andrea. – Zentai, Violetta. 2006. Egyenlő bánásmód vagy gender mainstreaming?: A nemek közötti egyenlőség politikája Magyarországon. *Replika*, 56-57. 181-201.
- KSH 2010. 2.1.3. tábla, A munkavállalási korú népesség gazdasági aktivitása nemeként.
http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf003.html
- Letöltés: 2011. április 26.
- Lestál, Zsuzsanna. 2008. *Nemre való tekintettel: Kézikönyv*, Budapest: Smrcz Ervin
- Lévai, Katalin. 2009. A nők politikai reprezentáltsága. Európai uniós körületekintés. In: Nagy Ildikó és Pongrácz, T. (szerk.): *Szerepváltozások, Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2009*. Budapest: TÁRKI
- Lippai, Roland. 2009. Homoszexualitás és gender, avagy ki szüli majd a gyerekeket? Magyar Nemzet Online, November 18. Letöltés: 2010. április 14.
- Magyar Virtuális Enciklopédia; <http://www.enc.hu/>
- Magyari-Vincze, Enikő. 2006. *Feminista antropológia elvek és gyakorlatok között*. Kolozsvár: Desire Press
- Mieke, Verloo. 2006. Gender mainstreaming Európában: a koncepcionális keretek kritikai elemzése. *Replika*, 56-57. 135-154.
- Mitgutsch, Anna. 1997. Mi az, hogy „női birodalom?” In.: *Lettre* (Negyedéves Európai Kulturális Folyóirat), 24. szám 1997. Tavasz; <http://epa.oszk.hu/00000/00012/00008/24mitg.htm>
- Nagy, Beáta. – Primecz, Henriett. 2010. Nők és férfiak a szervezetben. Kísérlet a mítoszok eloszlatására In.: *Vezetéstudomány*, 41. kötet, 2-17.
- Neményi, Mária. 1995. A biológia – sors? In: *INFO-Társadalomtudomány*, Budapest

- Palasik, Mária. 2007. "A nők a parlamentben (1920-1990)" In: Palasik Mária (szerk): *A nő és a politikum*, Budapest: Napvilág Kiadó, 227-257.
- Pető, Andrea. 2002. "Az Európai Unió és a társadalmi nemek egyenlőségének intézményesülése: A „csendes forradalom” és az Európai Unió bővítése." In: Pető Andrea (szerk): *Társadalmi nemek képe és emlékezete Magyarországon a 18-20. században*. Budapest: A Nők a Valódi Esélyegyenlőségért Alapítvány
- Pető, Andrea. 2008. *A nők és a férfiak története Magyarországon a hosszú 20. században*. Budapest: Szociális és Munkaügyi Minisztérium
- Pietilä, Veikko. 1979. *Tartalomelemzés*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest
- Szótár plurális társadalmaknak, <http://tarstudszotar.adatbank.transindex.ro/?szo=23> (A hivatkozott szótár egy projekt keretében jött létre, melyben három kutatócsoport vett részt három szomszédos országból: Románia, Jugoszlávia és Magyarország.)
- Pongrácz, Tiborné. 2005. Nemi szerepek társadalmi megítélése. Egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat tapasztalatai In: Nagy, I.-Pongrácz T.-Tóth I. Gy. (szerk.): *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről* 2005. Budapest: TÁRKI, 73-86.
- Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2010. Nők és Férfiak Társadalmi Egyenlőségét Elősegítő Nemzeti Stratégia – Irányok és Célok 2010-2021. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest
- Réthelyi, Miklós. 2011. Válaszlevél Dr. Oláh Lajos országgyűlési képviselő számára Dr. Réthelyi Miklós, Nemzeti Erőforrás Minisztérium Miniszterétől
- <http://www.parlament.hu/irom39/02536/02536-0001.pdf>
- Letöltés: 2011. április 26.
- Tong, Rosemarie. 1998. *Feminist Thought. A more comprehensive introduction*. Boulder: Westview Press
- Tóth, Olga. 2007. "Nőnek lenni – társadalmi nem (gender) az egyenlőtlenségek rendszerében" In: *Magyar Tudomány* 2007/12 szám online változata. Letöltés helye: <http://www.matud.iif.hu/07dec/13.html> Letöltés ideje: 2010-12-02 12:08

Világgazdasági Fórum 2009. The Global Gender Gap Index 2009 rankings: Comparisons with 2008, 2007 and 2006.
<http://www.weforum.org/pdf/gendergap/rankings2009.pdf>

Letöltés: 2010. december 3.

Woolf, Virginia. 1984. *Orlando*, Bukarest: Kriterion

Wollstonecraft, Mary. 1792. *Vindication of the Rights of Woman*. Peter Edes, Boston, www.nokert.hu Letöltés: 2010. szeptember 25.

6/2010. (X. 19.) NEFMI utasítás a Nemzeti Erőforrás Minisztérium Szervezeti és Működési Szabályzatáról. Letöltés: 2011. április 26.
http://www.complex.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A10U0006.NEM

Stop-Férfierőszak Projekt <http://www.stop-ferfieroszak.hu/>

Lóránd Zsófia

Central European University, Budapest

„A feminizmus nevében még nem öltek embert”

Kerekasztal beszélgetés a nőszervezetek helyzetéről, céljairól, feladatáról ma Magyarországon

Az interjú alapjául szolgáló beszélgetésre a Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport (Szegedi Tudományegyetem) által szervezett *Nyelv, ideológia, média 7.* konferencián, 2011. szeptember 30-án került sor.

Résztevők: **Antoni Rita** és **Snyehola Anett** (Nőkért Honlap, www.nokert.hu), **Betlen Anna** (Magyarországi Női Alapítvány, MONA), **Borgos Anna** (Labrisz Leszbikus Egyesület), **Spronz Júlia** (Patriarchátust Ellenzők Társasága Jogvédő Egyesület, Patent), **Szabó Gabriella** (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület, NANE), **Szoboszlai Beáta** (Nők a Tudományban Egyesület, NaTE)

A beszélgetést moderálta, az interjúkat és a bibliográfiát szerkesztette: Lóránd Zsófia

Miért nincs, ha van, miért van, ha nincs – az elmúlt évtizedben a tudományos színtér feminista- vagy gender-elméletekkel dolgozó képviselői különböző következtetésekre jutva járták körül ezeket a kérdéseket.¹ A Séllei Nóra által összeállított bibliográfia óta,² vagy akár a sikeres és hetedik éve megrendezésre kerülő szegedi „Nyelv, ideológia, média” konferenciák

¹ Kádár Judit, Miért nincs, ha van. A kortárs nyugati feminista irodalomkritika hatása Magyarországon, *Beszélő*, 2003. november, III. folyam, VIII. évf. 11. sz. 100-107. (Interneten: beszelo.c3.hu, Letöltve: 2005. március 26. <<http://beszelo.c3.hu/archivum/index.htm>>)

Séllei Nóra, *Mért félünk a farkastól? Feminista irodalomszemlélet itt és most*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.

² Ld. Séllei, *Mért félünk a farkastól?* és idem. ed. *A feminizmus találkozásai a (poszt)modernnel*. Debrecen: Csokonai, 2008.

fényében ahhoz nem fér kétség, van feminista és gender-szemléletű humántudomány Magyarországon. Mi a helyzet azonban a nőszervezetekkel? Van-e nálunk nőmozgalom, mit tudunk róluk és tevékenységeikről? A szerb feminista kutató, szociológus és aktivista, Marina Blagojević „stratégiai szövetségnek” nevezi az ex-jugoszláv és szerb feminista nőmozgalom és az akadémikus feminizmus [*academic feminism*] valamint a *gender studies* viszonyát, ahol különösen nagy szerepe van a kölcsönös megerősítésnek [*mutual empowerment*], tekintve, hogy a feminista kutatók és a nőmozgalmi aktivisták ugyanazzal a patriarchális elnyomással és a volt államszocialista régióban újult erőre kapó konzervativizmussal szembesülnek.³ A volt jugoszláv államok feministái az együttműködés és a hagyományok terén talán kicsit jobban állnak, mint mi, ám a hátrány nem behozhatatlan. A párbeszéd kialakítása, továbbvitele, az első lépések megtétele az aktivista és a tudományos szcéna szorosabb együttműködése felé volt a kerekasztal beszélgetés nem titkolt célja. Ezen beszélgetés rövidített, szerkesztett változatát közöljük most.

A beszélgetésre meghívtuk a legnagyobb hagyománnyal rendelkező hazai nőszervezetek, a MONA és a NANE, a leszbikus nők érdekeit képviselő Labrisz, a korábban másik néven ismert jogvédő szervezet, a Patent képviselőjében Betlen Annát, Szabó Gabriellát, Borgos Annát és Spronz Júliát. Ám nem csak a régóta működő szervezetek voltak jelen: részt vett a néhány éve új színfoltként és azóta fontos feminista fórumként szolgáló Nőkért Honlap két szerkesztője, Antoni Rita és Snyehola Anett, és végül, de semmiképp sem utolsósorban Szoboszlai Beáta a Nők a Tudományban Egyesület képviselőjében. Ez utóbbi szervezet elméletben a konferencián előadó gender studies-t művelő tudósokat is képviselő nőszervezet, mely így egyszerre tudományos és aktivista szerveződésként.

Bemutatkozásként, vagy bemutatkozás helyett, a közepébe vágva azt kérdezném meg mindenkitől, a Ti szervezetetek mely gender kérdéseket tartja a legégetőbbnek? Ennek fényében milyen szerepet játszatok a hazai nőmozgalmi, nőjogi szintén, milyen ügyekre koncentráltok leginkább?

---

³ Marina Blagojević, „Feminist Knowledge and the Women’s Movement in Serbia. A Strategic Alliance” [Feminista tudás és a nőmozgalom Szerbiában: Egy stratégiai szövetség], in Krassimira Daskalova, ed. „The Birth of a Field. Women’s and Gender Studies in Central, Eastern and Southeastern Europe” [Egy terület születése: Nőkutatás és gender studies Közép-, Kelet- és Délkelet-Európában], *Aspasia* Vol. 4, 2010. 184-197.

Antoni Rita: Elöljáróban megjegyezném, hogy egyelőre nem vagyunk szervezet, csak egy baráti társaság, akik önkéntes alapon, szabadidejükben egy feminista honlapot szerkesztenek. Viszont – hogy szélesebb körben hallathassunk a hangunkat – mindenképpen szeretnénk hivatalossá tenni a tevékenységünket, ennek érdekében egyesületté kívánunk alakulni, ez jelenleg van folyamatban.

Legfontosabb feladatunknak a tudatosságnövelést tartjuk a genderkérdések minden aspektusa, a marginalizált női kultúra, valamint a feminizmus autentikus jelentése terén. E törekvés részeként bemutatjuk az irodalom, a művészetek, a tudományok terén jelentőset alkotó illetve egyéb szempontokból kiemelkedő, a köztudatból, tankönyvekből így az „általános műveltségből” méltatlanul kiszorult nőket. Igyekszünk lebontani a feminizmussal kapcsolatos sztereotípiákat, és bemutatni a nőjogi törekvések illetve a feminista elmélet kiemelkedő alakjait. Továbbá aktuális hírekre reflektálunk, illetve feminista szemszögből közelítjük meg a mainstream női magazinok egyes témáit, rávilágítva a populáris média nőellenességére.

Kiemelt fontosságúnak tartjuk, hogy a gender studies illetve a feminista szempontú kutatások eredményei ne maradjanak az egyetem falain belül, ne csak értelmiségi rétegekhez jussanak el. Igyekszünk azokat – szem előtt tartva a közérthetőséget! – minél szélesebb körben terjeszteni, a gendertudományt népszerűsíteni, további célunk pedig a genderkutatók és az egyetemen kívüli feministák közti párbeszéd előmozdítása.

Borgos Anna (BorgosA): A leszbikus nők különösen kevésbé láthatók a nők és a melegek csoportján belül egyaránt, és speciális előítéleteknek vannak kitéve. Az egyesület ezeket a (felvállalási, párkapcsolati, társadalmi) nehézségeket, élethelyzeteket igyekszik az érintett nők számára megkönnyíteni, beszélgetés tárgyává tenni és másokkal is megismertetni, különféle közösségi, kulturális és oktatási programok segítségével. Ami az általánosabb gender-kérdéseket illeti, természetesen fontosnak tartjuk a nemi szerepek és szexuális orientációk rugalmasabb szemléletét, a partner megválasztásának szabadságát. A leszbikus nőket erősen érinti az örökbefogadással kapcsolatos jogi és társadalmi diszkrimináció, a gyerekvállalással kapcsolatos nehézségek, leszbikusság és anyaság természetes összeillesztésének kérdései az ideológia és a gyakorlat szintjén – ezekkel is igyekszünk foglalkozni.

Betlen Anna (BetlenA): A MONA közel húsz éve dolgozik, s ez alatt az idő alatt bizony elég sok különböző alapkérdést feszegetett már. Eleinte inkább a nők politikai-közéleti szerepvállalása foglalkoztatta, aztán a munkaerőpiaci helyzet, később a nők és a férfiak közötti családi szereposztás alakulása. Az utóbbi években egyre inkább eltolódott a témaválasztás a nők elleni erőszak különféle formái felé. Ennek az eltolódásnak szerintem több

oka is lehet. Például triviális ok, hogy azzal foglalkozunk, amire pályázati pénzeket lehet nyerni. De vannak azért mélyebb okok is: egyre inkább nyilvánvaló - szerintem mindenki előtt -, hogy az erőszak a nemek közötti egyenlőtlenség fenntartásának lényeges eleme. Közhely tulajdonképpen, csak nem szoktuk eleget mondani, hogy általánosságban is a társadalmi csoport elleni erőszak a társadalmi egyenlőtlenségek legfőbb fenntartója. Mi tehát most a nők elleni erőszakot tartjuk a legégetőbb gender-kérdésnek. Sőt, én például a nemek közötti egyenlőtlenséget tartom a társadalmi bajok legfontosabbikának. Az erőszak és a nemek közti egyenlőtlenség nyilvánul meg a prostitúcióban is. Én ebben látom (leginkább) megnyilatkozni azt, hogy az erőszak és az általa biztosított egyenlőtlenség a nemek között nem erkölcsi vagy magatartási kérdés, hanem kemény közgazdasági, világgazdasági probléma/jelenség. És hogy ezt az egész ügyet (nők, férfiak, gender), nem lehet megérteni a nélkül, hogy szembenéznénk a javak elosztásának elveivel.

Ugyanakkor a MONA mostanában a prostitúció és az emberkereskedelem témája mellett sokat foglalkozott a szexuális erőszak, illetve a nők genitális megcsonkítása témáival - egytől egyig kiváló adalékok a fent jelzett problémakörhöz.

Alapvető gender problémának tartom azt, hogy nem folynak átfogó kutatások, adatgyűjtések a nemek helyzetéről. Nincsenek vagy alig vannak egyetemi képzések ebben a témában. Hátborzongató és életveszélyes mulasztásnak kell minősítenem, hogy az orvos-, pszichológus-, pedagógus-, szociális munkás-, jogász- és rendőrképzés nem terjed ki (legalábbis kötelezően nem) a gender-tudományra. Ugyanezt az alapvető problémát jelzi, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére nincs megfelelő, nemek szerint bontott és elemezhető statisztikai adatgyűjtés.

A kutatás, adatgyűjtés, képzés hiánya azért gender-probléma, mert maga is lényegesen hozzájárul az egyenlőtlenségek fenntartásához, fontos része a nők hátrányos megkülönböztetésének.

Az előzőkből fakad a sajnálatos tény, hogy a nemi alapú erőszak sem a jogban, sem az egészségügyi, sem a pszichológiai ellátásban, de a szociális munkában vagy a rendészet területén sem jelenik meg, mint önálló, társadalmi probléma, amellyel ilyen minőségében kell foglalkozni. Sehol, de tényleg sehol nem tanítják, hogy erre az erőszakra széles körű társadalmi elfogadottság talaján kerülhet sor, közvetlen oka pedig az elkövető, és nem az áldozat. Ez olyan vajákolásokhoz vezet, mint amilyen pl. a mediáció alkalmazása az erőszak elkövetője és áldozata között, illetve az áldozatok magatartásának javítása.

Spronz Júlia (SJ): A Patent Egyesület történetesen azokat a gender témákat tartja a legégetőbbeknek, amelyekkel foglalkozik is. Ezek a nőket és

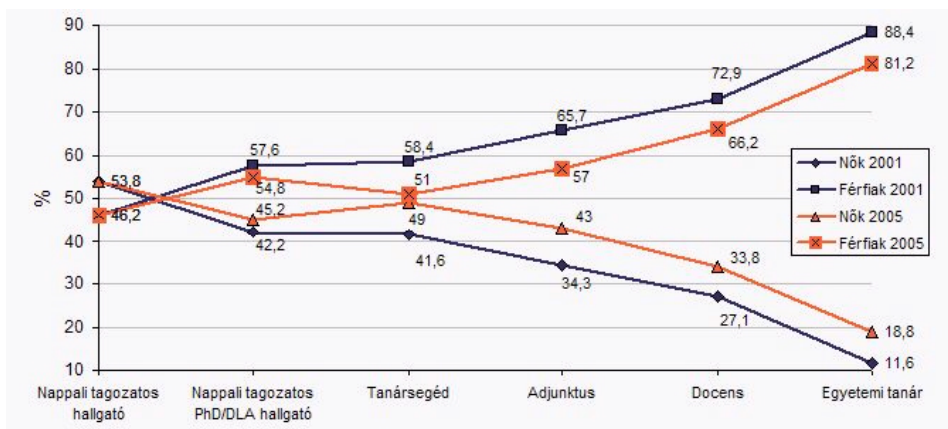
gyerekeket érő családon belüli erőszak, illetve a szexuális erőszak. De az erőszakot a lehető legszélesebben értelmezzük, így idevesszük a reprodukciós jogok korlátozását, illetve megsértését is. Ennek következtében nők elleni erőszakként definiáljuk az abortuszhoz való hozzáférés korlátozását, és a jelenlegi kórházi szülési gyakorlatot is, mely tevékenységünk másik fő ága. Az erőszak témájával nemcsak azért foglalkozunk, mert ehhez értünk, hanem, mert ezt tartjuk a nők társadalmi elnyomásának legszélsőségebb megnyilvánulásai formájának. Ahogy Anna is mondta, a nők elleni erőszak a társadalmi egyenlőtlenség oka és egyben eszköze is, biztosítja a nők mint társadalmi csoport alacsonyabb rendűségének kialakítását és fenntartását. A reprodukciós témákkal azok politikai aktualitása miatt kezdtünk foglalkozni, de azért is kiemelten fontosnak tartjuk az ezekkel való foglalkozást, mert mind az abortusz korlátozását, mind a szülés szabályainak mereven tartását a nők teste feletti állami kontroll megnyilvánulásaként tematizáljuk.

A Patent Egyesület egyébként viszonylag fiatal szervezet, 2006. végén hoztuk létre, ugyanakkor munkatársaink témáinkkal régóta foglalkozó, tapasztalt szakemberek. Tevékenységünket két síkon fejtjük ki: egyrésztől személyes szolgáltatást nyújtunk a hozzánk forduló magánszemélyek számára, másrészt politikai lobbitevékenységet fejtünk ki, a jogi és szakmai szabályozás megváltoztatásán dolgozunk. A szolgáltató tevékenységünket az általunk kifejlesztett ún. integrált ügyféllátás keretében látjuk el, melynek lényege, hogy az áldozat többféle szükségleteinek mindegyikére próbál reflektálni. Nem pusztán jogi képviseletet biztosítunk, de rendelkezésre bocsátunk pszichológust és segítő munkatársat is, aki az ügyfelet különböző fórumok elé kíséri, és elősegíti a hatékony ügyintézésben, pl. rendőrségi feljelentés megtételében, önkormányzati segélyek kijárásában, bankkal való tárgyalásban.

Evolúciós elméletem szerint egy emberi jogi problémának 4 stáción kell túljutnia a hatékony állami reakció megteremtéséig. A családon belüli erőszak esetében már talán túljutottunk az elsőn, a láthatóvá tételen, de az otthonszülés kérdésében még biztos nem. Tény, hogy a láthatatlansághoz nagyban hozzájárul a statisztikai adatgyűjtés teljes hiánya. A partnerkapcsolati erőszak jelenleg a második szinten jár, létezik már jogszabály, de az valódi politikai akarat hiányában alkalmatlan a jelenség hatékony kezelésére. Reménykedünk benne, hogy még aktív korunkban elérünk a harmadik szintre, amely a valóban jó jogi keret megteremtését jelenti majd, de a negyedik lépcsőfok, a jó jogszabály jó alkalmazása elérhetetlen magaslatookban van még.

Szoboszlai Beáta (SzB): Tekintettel arra, hogy a Nők a Tudományban Egyesület a kutatói szférában tevékenykedő nőkre

koncentrálni, ezért számunkra ők a célközönség. Az egyik legnagyobb probléma ezen a területen, hogy ahogy haladunk feljebb a karrier ranglétrán, úgy csökken a nők aránya, ahogyan ez a NaTE által készített felmérésből nagyon szépen látszik:

Forrás: Nők a Tudományban Egyesület honlapja: www.nokatud.hu

Két folyamatban lévő projektünk van jelenleg, amelyeknek célja, hogy ezek az arányok, legalábbis hosszú távon, javuljanak: az egyik egy úgynevezett „shadowing program”, melynek célja, hogy a fiatal lányok érdeklődését felkeltse a természettudományos/technológiai pályák iránt, a másik projekt pedig egy felmérés a jelenleg az ipari kutatásban dolgozó nők helyzetéről.

Szabó Gabriella (SzG): A NANE Egyesület párkapcsolati erőszakkal foglalkozik. Álláspontunk szerint az esetek többségében nők az áldozatok és férfiak az elkövetők (heteroszexuális kapcsolatokra vonatkozik). Ezért a párkapcsolati erőszak szerintünk nők elleni erőszak, aminek megoldására Magyarországon nincsenek megfelelő keretek. Ennek a megoldását tartjuk az egyik legfontosabbnak.

Sok problémát említettetek, van mit tennünk, és fontos összefognunk. Milyen tapasztalataitok vannak együttműködés terén, mely szervezetekkel, miért és hogyan dolgoztatok együtt, és milyen egyéb együttműködést tudnátok elképzelni?

AR: A nőkért.hu mindig is közzétette pl. az erőszak ellen küzdő szervezetek hirdetményeit, ezt a jövőben is folytatjuk. Előfordul, hogy áldozatok jelentkeznek nálunk, tanácsot kérnek tőlünk, őket – amellet, hogy ha az eset jellege ezt kívánja, meghallgatást, lelki támogatást mi is igyekszünk nyújtani – a NANE, illetve Patent Egyesületekhez irányítjuk. Jellegünknel

fogva konkrétabb együttműködés egy másik feminista kulturális magazinnal, az Irodalmi Centrifugával, valamint a Szomjas Oázis szerkesztőségével alakult ki. A terjesztésben kölcsönösen segítettük egymást a nem feminista, de nyitottan érdeklődő Első Könyvsiker Kölcsönzővel is.

BetlenA: Mi eléggé jók vagyunk együttműködésben. Ameddig az emlékezet csak visszanyúl, a MONA mindig együtt dolgozott más nőszervezetekkel, de igen gyakori, hogy más emberi jogi szervezetekkel dolgozik együtt. Az együttműködés szervezeti keretét a [Női Érdek](#) (Magyar Női Érdekvédelem Szövetsége) nevű ernyőszervezet adja, amely az EWL (Európai Női Lobb) tagszervezete. Elég jó kapcsolatot tartunk a többi női ernyőszervezettel is, és időről időre nekilendülünk más civilekkel való közös szervezetek, akciók összehozásának. De itt azért tudni kell, hogy minden ilyen összefogás sok munkát és egyeztetést igényel, és a magyarországi civil szervezetek igen rosszul vannak erőforrásokkal ellátva, mi is.

Fontos tisztában lenni azzal, hogy igen sokféle civil szervezetet különböztethetünk meg. Vannak olyanok, amelyek valamilyen szabadidős tevékenységre szerveződnek (béllyeg, sport), vannak olyanok, amelyek valamilyen csoport önszervezését, érdekvédelmét biztosítják (pl. ilyenek részben az LMBT szervezetek is), s vannak olyanok, amelyek bizonyos szakmai feladatokat látnak el, amelyeket a hivatalos szervezetek, bár feladatuk lenne, nem biztosítanak (bántalmazott nők jogvédelme, vagy akár a hospice ellátás).⁴ Az utóbbi típusra az a jellemző, hogy a munka nem szabadidőben, hanem főtevékenységként folyik. Minthogy bármilyen is a civil szervezet jellege, a környezet nagyjából egyformán áll hozzá, nem mindig sikerül megértetni, hogy a civil szervezetek nem jótékonykodó amatőröket, hanem vérprofi szakembereket tömörítenek, akik éppen szakmai igényességük miatt kényszerülnek az állami vagy a for-profit szektorból kiszorulni. Persze ez is közhely. Csak nálunk nem az.

Szóval, az együttműködés nem csak szándék kérdése, hanem lehetőségeké is. Jó lenne, ha lennének olyan szervezetek, amelyek kifejezetten ezt szervezik: lennének közösségi helyek, lenne közös adminisztrációs szolgáltatás, nyílt napok, könyv- vagy dokumentumtár, honlapszolgáltatás stb. Enélkül továbbra is nehéz lesz.

---

⁴ Értelmszerűen ide tartozik a NANE, a Patent és MONA tevékenysége, illetve a három szervezet, valamint az Amnesty International Magyarország együttműködésében létrejött [KERET Koalíció](#) a szexuális erőszak ellen. A szexuális erőszak áldozatainak szóló segélyvonal szórólapját lásd [ITT](#). A [hospice](#) megközelítés és az ezt képviselő alapítvány a gyógyíthatatlan rákos betegek otthoni, humánus ellátását és családtagjaiknak nyújtott támogatást tartja szem előtt és biztosítja. A hazai Hospice Alapítványnál dolgozó legtöbb önkéntes és munkatárs nő. (L.Zs.)

BorgosA: Az együttműködéseink részben meleg, részben feminista szervezetekhez kötődnek: Megalakulásunk óta együttműködünk többek között a [Háttér Társasággal](#) (feszítválszervezés, közös lobbizás), iskolai programunkban együtt dolgozunk a [Szimpozion Egyesülettel](#) és az [Amnesty International Magyarország Egyesülettel](#), képzések, melegjogi ügyek kapcsán pedig a Patent Egyesülettel. Vannak rendszeres női programok, ahol közösen jelenünk meg több feminista szervezettel, például a NANE Egyesülettel (16 nap az erőszak ellen, Nőnap, petíciók, akciók), és tagjai vagyunk a Női Érdek ernyőszervezetnek.

SJ: A PATENT kettős profiljánál fogva egyaránt kapcsolatban áll nő- és LMBT-szervezetekkel, tagja a Női Érdeknek és az LMBT-ernyőnek is. Az együttműködés egyik eklatáns példája volt a legutóbbi CEDAW-árnyékjelentés megírása,⁵ melynek során a Női Érdek tagszervezetei tevékenységük szerint járultak hozzá a jelentés megírásához, a kapcsolódó tematikus fejezet elkészítésével. Állandó stratégiai partnereink a NANE, a MONA, a Stop-Férfierőszak Projekt. Velük teljesen egyező ideológiai alapokon állunk, de különböző tevékenységünkkel jól kiegészítjük egymást. Szoktunk kötni eseti szövetségeket is, amikor bár különböző az ideológiai megközelítésünk, de egy-egy közös cél érdekében egyesítjük erőinket. Erre volt példa a 2007-es kvóta-kampány, melyben a 3 női ernyőszervezet együttesen támogatta a kvóta bevezetését, vagy például a prostitúció elleni küzdelem, mely közös pontnak tűnik a jobboldali nőszervezetekkel. Az eseti szövetségek esetében elő szokott állni az a furcsa helyzet, hogy noha bizonyos kérdésekben egy platformon vagyunk egyes szervezetekkel, tömörülésekkel, más kérdésekben szöges ellentétben áll álláspontunk egymással. Így például több olyan partnerünk van, aki támogatja munkánkat a nők elleni erőszak terén, de elítéli az abortusz kérdésében kifejtett tevékenységünket.

A reprodukciós témákkal való foglalkozás ugyanakkor új stratégiai szövetségekkel hozott minket össze, közös platformra kerültünk az ún. liberális jogvédő szervezetekkel. Ez új fejlemény számunkra, mivel ezek az egyesületek nőkérdésekben az általunk képviselttel nem összeegyeztethető állásponton szoktak elhelyezkedni.

SzB: Tagja vagyunk a Női Érdekérvényesítő Szövetségnek és ezáltal közvetetten a Euroean Women's Lobbynek is. Ezen felül együttműködünk a [Nők a Holnapért Alapítvánnyal](#), és tervezzük közös pályázat beadását.

⁵ A CEDAW (Committee on the Elimination of Discrimination against Women, azaz a Bizottság a Nők elleni Diszkrimináció Felszámolására) az ENSZ nőjogi bizottsága, amelynek a Magyar Állam, mint a CEDAW egyezmény aláírója, rendszeresen köteles jelentéseket küldeni a nők hazai helyzetéről és az állami intézkedésekről. A civil szervezetek által készített „árnyékjelentés” célja az állami jelentés alapján kialakuló kép árnyalása.

Nemzetközi kapcsolatok terén a [European Platform of Women Scientists](#) és a [European Center for Women and Technology](#) szervezetekkel álluk kapcsolatban. A második szervezet esetében a Nők a Tudományban Egyesület képviseli a hazai kontaktpontot.

SzG: Több közös projektünk volt már a Patent Egyesülettel, a [Stop-Férfierőszak Projekt](#)⁶, MONA-val, az Amnesty International Magyarországgal és a Női Érdekekkel.

Több egyesülettel közösen szervezzük a „16 akciónap a nők elleni erőszak ellen” programsorozatot, erre minden évben november 25. és december 10. között kerül sor. A szervezők között volt/van: a [Mindenszüléért Mozgalom](#), [Regina Alapítvány](#), TAVAM www.tavam.hu, a Labrisz, a [RÉS](#) Szociális és Kulturális Alapítvány.

A „Nők napja nem csak nőknek” rendezvényünket is ezeknek a szervezeteknek a bevonásával rendeztük, ezt március 8-án, a „hivatalos nőnap” helyett, ám nem alternatív nőnapként szervezzük, mivel szerintünk ez az igazi nőnap. Jó lenne a kutató szférával is szoros együttműködést kialakítani, mindkét fél sokat nyerhetne a kölcsönös tájékozódásból.

Többször elhangzott a „feminizmus” szó a konferencián, és ebben a beszélgetésben is. Mi ennek a szónak és az általa jelölt eszmerendszernek a szerepe az aktivizmusokban, szerintetek fontos-e feministának mondani magunkat, mi ennek a performatív ereje, hogyan segíti az állásfoglalást?

AR: Nem egyszer merült fel dilemmaként, hogy megéri-e egy, a hazai közegünkben ennyire súlyos sztereotípiákkal, rosszindulatú lejárató hadjáratokkal, elképesztő félreértésekkel terhelt fogalmat a zászlónkra tűzni – néhány olvasónk javasolta is, hogy ne tegyük, és megszaporodó ellenséges megnyilvánulások hatására el is gondolkoztunk a fogalom elhagyásán. Végül azonban mégiscsak arra jutottunk, hogy megtartjuk. Egyrészt, elődeinkre való tekintettel, külön hangsúlyozva a magyar feminizmus elhallgatott hagyományát (!), másrészt pedig, megfontolva az érvet, hogy a női jogokért, érdekekért való küzdelem a status quo híveitől mindig agresszív ellenkezést von maga után, akárhogyan is nevezzük. Úgy gondolom, nem a sztereotípiák előtt kell fejet hajtani, hanem a fogalom valódi jelentését megmutatni, saját életünkben is büszkén vállalva, hogy feministák vagyunk.

BorgosA: A feminizmus mint elmélet és mint mindennapi gyakorlat vagy társadalmi mozgalom egyaránt olyan közös alap, amire a Labrisz közvetlenül vagy közvetve épít. Nem minden leszbikus feminista, de mint egyesület, képviseljük ezeket az értékeket, és fontosnak tartjuk hangsúlyozni, magát a kifejezést is. Leszbikusként feltehetőleg még könnyebb szembesülni

⁶ A Stop-Férfierőszak Projekt képviselői sajnos nem tudtak részt venni a beszélgetésen, reméljük, hogy a jövőben ezt tudjuk pótolni.

a némi szerepek konstruáltságával, határainak átjárhatóságával, a nőkkel/leszbikusokkal kapcsolatos sztereotípiákkal, hátrányos megkülönböztetésekkel, a hagyományos női szerepek áthágásának nehézségeivel. Programjainknak gyakran része a leszbikusság, nőiség kategóriáinak újragondolása. (Ld. pl. az idei [LIFT](#)-fesztivált.)

BetlenA: Persze fontos, ugyanakkor ellentmondásos is. Amikor az embernek a saját testvére mondja, hogy "nem akarok feminista lenni, de ..." - miért ne akarna feminista lenni, képedek el. Pláne, hogy valami zaftos nőellenes újságcikkről beszél épp nagy felháborodással.

Ilyenkor a '68-as párizsi diáktüntetés dala jut eszembe: nagyon hiányozna egy kis külső megerősítés. „Nous sommes tous des juifs allemands.” Mind német zsidók vagyunk, énekelték, harsogták a fiatalok a párizsi utcákon, mert a Pompidou-ék azzal próbálták őket lehűteni, hogy vezéralakjuk, Daniel Cohn-Bendit (ismerős figura, ugyebár) csak egy német zsidó.

Szeretném még megérni, hogy a budapesti utcákon – vagy tőlem lehet az interneten, az egyetemeken, az iskolákban, a Tescókban vagy a parlamentben – egyszer végre jól hallhatóan azt énekelje a közönség: mi mind feministák vagyunk (vagyis: nem helyeseljük, hogy valakit hátrányok érnek, csak mert nő). Ehhez persze elég sok teendő van még hátra, és itt most több hárul az egyetemekre, oktatókra, politikai elemzőkre és politikusokra, mint a civilekre.

Itt van mindjárt annak beépítése a köztudatba – az írástudók feladata –, hogy a feminizmus nevében, lett légyen az bármennyire radikális vagy szélsőséges, nem ölték még embert. Míg a nagyon is békeszerető, ámde a feminizmust veszélyes ragálynak tekintő irányzatok egész tömege nevében annál inkább – köztük sok, aránytalanul sok nőt.

S noha nem akarom kicsinyíteni a feminizmus mint eszmerendszer jelentőségét, nem akarom összerosni semmivel, de én ehhez – a filozófiához – nem értek. Politikailag viszont tényleg azt gondolom, hogy aki némi hatékony felvilágosítást követően még mindig nem feminista, az gazember. Ennek megértéséhez azonban meg kell küzdenünk azért, hogy legyenek megfelelő és elemezhető adatok, álljanak rendelkezésre kutatási eredmények, legyen ezeknek nyilvánosságuk, és hogy a feminizmusról mind politikai, mind szakmai vonatkozásban rángassuk le végre a patát és a szarvacskákat.⁷

SJ: Számunkra fontos feministaként azonosítani magunkat, és nincs problémánk ennek a nyilvános vállalásával sem. Ez segít elv-társaink megtalálásában, illetve fordítva, a felszínen azonosnak tűnő, de igazából

⁷ A metafora érthetővé válik, ha az olvasó továbbkattint Betlen Anna „[Pata jelenti Szarvnak](#)” írására. (LZs)

eltérően gondolkodók kiszűrésében is. Én úgy látom, észlelhető elmozdulás ezen a téren is, tíz-tizenöt éve még a saját ismeretségi körömon kívül nem tudtam magukat feministaként definiáló emberekről, most pedig egyre-másra felbukkannak. Tudom, hogy sok feminista gondolkodású ember létezik, aki soha nem határozná meg magát így, talán a fogalom megtisztításához hozzájárulna, ha, kvótával, vagy akár anélkül, létrejönne egy olyan politikus réteg, amelyik nyíltan vállalná feminizmusát.

SzB: A NaTE a nők érdekeit képviseli és előrejutásukat támogatja anélkül, hogy bármilyen mozgalom alá besorolná magát.

SzG: A NANE feminista nőszervezet, amit nyíltan vállalunk. Fontosnak és elismerésre méltónak tartjuk ezt a mozgalmat, ami sokat tett a nők és a férfiak közti egyenlőség előremozdításáért.

Sajnos ez a szó pejoratív értelemet nyert. Sokan nem is igazán tudják, hogy mit jelent igazából a feminizmus, a férfigyűlölet szinonimájaként használják. Ezért nagyon fontos, hogy a feministák feministának mondják magukat. Persze csak azok vallják magukat feministának, akik valóban feminista módon gondolkodnak. A NANE-nak van egy szórólapja, a „[Feminizmus-teszt](#)”, mindenkinek ajánlom figyelmébe. Szépen kiderül belőle, mi a feminizmus, hogy a feminizmus a nők emberi és főképp, egyenlő emberi jogaiért küzdő eszmerendszer, és nem férfiellenes, hanem a nők férfiak általi elnyomását ellenzi.

A feltett körkérdéseket izgalmas vita követte, melyet a közönség hozzászólásai nagyban gazdagítottak. Jelen szöveg műfaji keretei ennek reprodukciójára sajnos nem adnak módot. Örömmel szeretném megállapítani, hogy a beszélgetés résztvevői mindenképpen remélik, hogy ezeket az első lépéseket továbbiak követik majd.

*****

A résztvevő szervezetek honlapjai:

[Labrisz Leszbikus Egyesület](#)

[Magyarországi Női Alapítvány, MONA](#)

[Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület, NANE](#)

[Nők a Tudományban Egyesület, NaTE](#)

[Nőkért Honlap](#)

[Patriarchátust Ellenzők Társasága Jogvédő Egyesület, Patent](#)

A NANE és a Patent közös [HONLAPJA](#) a nők elleni erőszak áldozatai számára.

A [KERET Koalíció](#) honlapja a szexuális erőszak ellen.

Válogatás az utóbbi néhány év legaktuálisabb női jogokat és gender kérdéseket feldolgozó, a magyar sajtóban megjelent cikkeiből (a teljesség igénye nélkül):

- Betlen Anna: „A gyerek, ha prostituált”, *CoMMunity*, 2011. január 26. <http://www.community.hu/2011/01/26/a-gyerek-ha-prostitualt/>
- Bodolai László: „Gyereklány önként és dalolva...”, *Népszabadság*, 2011. február 4. http://nol.hu/belfold/20110204-gyereklany_ontent_es_dalolva
- Kuszing Gábor – Spronz Júlia, „Variációk egy szándékra. Nyíltan a burkolt abortuszszigorításról”, *Magyar Narancs*, XXIII. évf. 28. szám, 2011. július 14. <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&iid=24149>
- Ónody-Molnár Dóra, „A magyarok lányai”, *Népszabadság*, 2011. szeptember 29. http://nol.hu/lap/allaspont/20110929-a_magyarok_lanyai
- Spronz Júlia – Puss Máté Bence: „Ki kap itt igazságot? - A Damu-ítélet margójára”, *Magyar Narancs*, XXIII. évf. 44. szám, 2011. november 3. <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&iid=24893>
- Spronz Júlia – Wirth Judit: „Verve, átverve – A családon belüli erőszak elleni törvény bukásáról”, *Magyar Narancs*, XXI. évf. 3. szám, 2009. január 15. <http://www.manacs.hu/index.php?gcPage=/public/hirek/hir.php&iid=18204>

Válogatás a vitában résztvevő, vagy megemlített civil szervezetek ingyenesen letölthető kiadványaiból:

- Luis Bonino – Szil Péter (Kuszing Gábor közreműködésével): *Hétköznapi hímsovinizmus - A párkapcsolati erőszak, amit még nem nevezünk annak*
http://www.stop-ferfieroszak.hu/sites/default/files/dokumentumok/hh_pdf_18466.pdf
- *Erő a változáshoz. Hogyan szervezzünk és működtessünk önszervező csoportokat párkapcsolati erőszak áldozatainak és túlélőinek?*

- http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek/ero_valtozashoz.pdf
- *Fehér füzet: azonos nemű szülőről és gyermekeikről*
http://interalia.org.hu/sites/default/files/Feh%C3%A9r_f%C3%B3zet_3.pdf
  - *Férfierőszak. Írások a nők és gyerekek elleni erőszakról* (Kuszing Gábor és Szil Péter szerkesztésében)
http://www.stop-ferfieroszak.hu/sites/default/files/dokumentumok/ferfieroszak_pdf_17106.pdf
  - Gerd Johnsson-Latham: *Patriarchális erőszak - Támadás az emberi biztonság ellen*
http://www.stop-ferfieroszak.hu/sites/default/files/dokumentumok/patriarchalis_eroszak_pdf_21033.pdf
  - „Mi vagyunk a család, a biztonság, az otthona.” *Leszbikus anyák, meleg apák és „pótapák”* (tizzenegy interjú)
http://interalia.org.hu/sites/default/files/Interj%C3%BAk_3.pdf
  - *Miért marad?* Kézikönyv a családon belüli erőszakról elsősorban szakmai csoportoknak, illetve minden érdeklődőnek
<http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek/miertmarad/miertmarad.pdf>
  - *Rendszerbe zárva: Hogyan kezeli az igazságügyi rendszer a nők és gyerekek elleni férfierőszak jelen ségét ma Magyarországon?*
http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek/rendszerbe_zarva.pdf
  - Spronz Júlia - Wirth Judit: *A nők elleni erőszak áldozatainak integrált ellátása. Egy kísérleti program tapasztalata és eredményei*
http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek/integralt_magyar_nane_hcm.pdf
  - Szil Péter: *Miért bántalmaz? Miért bántalmazhat? - A családon belüli erőszak: a férfiak felelőssége*
http://www.stop-ferfieroszak.hu/sites/default/files/dokumentumok/miert_bantalmaz_pdf_75234.pdf
  - *Szívdobbanás - Párkapcsolat erőszak nélkül. A fiatalok közti párkapcsolati erőszak megelőzése* – Kézikönyv iskolai és iskolán kívüli foglalkozásokhoz
<http://www.nane.hu/kiadvanyok/kezikonyvek/szivadobbanas.pdf>

Susan Gal

A feminizmus „határátlépései”: A nőkről szóló beszédmodok körforgása¹

Bevezetés

A társadalmi mozgalmak egyformán küzdenek az identitáskategóriák „elismertetéséért” és az anyagi javak „újraelosztásáért”. Noha az utóbbi időben a hangsúly az identitás tiszteltetésére helyeződött, az anyagi hátrányok leküzdésének követelése továbbra is fontos eleme maradt a politikai mozgalmak célkitűzéseinek. Napjaink társadalmi mozgalmi célkitűzéseinek valójában nem a tárgy értelemben vett tartalma változott meg. Sokkal inkább a társadalmi elméletek és kategóriák terén jelentkeztek a változások, melyekkel célkitűzéseik jogosságát igyekeznek a mozgalmak alátámasztani. Korábban magától értetődőnek tekintett kategóriák, az „osztály”, „gazdaság” és „kizsákmányolás” helyébe új fogalmak, az „identitás”, „kultúra” és „diszkrimináció” léptek. A társadalmi mozgalmak céljainak és társadalomkritikájának megfogalmazásában bekövetkezett beszédmodváltozás önmagában is figyelmet érdemlő jelenség.²

Az önismerés megfogalmazásában lejárásodott változások megértéséhez a társadalmi mozgalmak retorikáját és diszkurzív gyakorlatait kell megvizsgálnunk: a meggyőzés érvelésének és a politika szubjektumainak újratermelését. Azonban, adott mozgalmak önismerésének módja nem pusztán helyi sajátosságok függvénye. A szövegek közvetítette beszédmodok nemzetek közötti eloszlása is alakítja a beszédmod logikáját. A szövegek a tömegkommunikáció, a politikai gyakorlatok globalizációja, valamint a mozgalom aktivistáinak utazásai révén terjednek. Ez utóbbiak lehetnek

---

¹ Köszönet a Cambridge University Press Kiadónak, amiért hozzájárult a szöveg magyar nyelvű fordításának megjelentetéséhez. Az eredeti szöveg elérhetősége: „Movements of Feminism: The circulation of discourses about women” in Barbara Hobson (szerk.) *Recognition Struggles and Social Movements* (Cambridge University Press, 2003), 93-118.

² Mint Nancy Fraser (1995; 1997a; jelen kötet) megállapítja, a gazdasági hátrányok és a kulturális stigmatizáció gyakran összekapcsolódnak. Továbbá az „elismerés” és „újraelosztás” kategória alá besorolt mozgalmak sokban különböznek is egymástól. Én másra szeretném itt felhívni a figyelmet. A kategorizálás elsősorban nem a mozgalmak típusát és célkitűzéseik különbségét, hanem az önértelmezés és önismerés formái közötti különbséget ragadja meg. Az ilyen meta-szemponatok figyelembevételére Marx, Durkheim és Freud klasszikus szubjektumfelfogásának problematikájához vezet vissza.

migráns munkavállalók, tudósok, újságírók, vagy turisták. A szövegek mozgása nem írható le a termelés, terjesztés, fogyasztás (befogadás) lineáris, leegyszerűsítő folyamatával. De az ismerősebben csengő, a tőke, a fogyasztási cikkek mozgásának, illetve az emberek nemzetközi mozgásainak leírására hivatott „áramlatok” szisztematikus rendjének fogalmával sem. Azt állítom, hogy a szövegek adott társadalmi-történelmi kontextusból történő elmozdulása egy másik helyen történő értelmezés céljából a *fordítástól* függő bonyolult intézményi és szervezési gyakorlatok eredménye. A fordítás maga is többretegű jelenség, az „eszmék” mozgását közvetítő sajátos társadalmi viszonyok és plurális szemiotikai folyamatok jellemzik – ami megteremti a politikai tevékenység létrejöttének feltételeit és befolyásolja a nyelvközi és nemzetközi politikai szövetségekötések sikerét.

Az elismerésért folytatott küzdelmeket a társadalomtudományban bevett tárgyalásmódtól eltérően, a fordítás szerepét hangsúlyozó modell segítségével szeretném elemezni. Munkám nem esettanulmány és nem is összehasonlító elemzés. A földrajzi és nyelvi határokat átlépő szövegek mozgását követem. A szövegek mozgását követő módszer fontosságát a Kelet Közép Európában zajló „feminizmus” viták elemzésével támasztom alá. Bemutatom, miként vándorolnak a szövegekben artikulálódó cselekvést lehetővé tevő politikai szubjektum kategóriái – különös tekintettel a férfi és nő természetére, jogaira és társadalmi helyére vonatkozó kategóriákra. Először felvázolom a kutatást inspiráló elméleti megfontolásokat, illetve bemutatom a politikai régiót, amit három további fejezet követ. Ezek politikai következményeik szempontjából tárgyalják a „fordítás”-t, a „rekontextualizáció”-t és a szövegek „további körforgás”-át.

Mivel a fordítás egyszerre tudományos és üzleti vállalkozás, a maga sajátos társadalmi viszonyaival és politikai gazdaságával, elemzésem azon intézmények és szervezetek elemzésével kezdődik, melyekben a fordítások készülnek. A Régióban, mint mindenhol, a fordítás a munkavállalók nagy tömegeit érinti: újságírókat, az állam által alkalmazott médiafigyelőket, cenzorokat, recenzenseket, kiadókat, szerkesztőket, idegen nyelvet nem beszélő tudósokat és olvasókat, valamint az eladási számokat megbecsülő piackutatókat. A nem állami szervezetek (NGO-k) alkotják a fordítás-szektor egy másik, az üzleti érdekektől vezérelt szegmenstől különböző, intézményes terét.

Az elemzés számára legalább annyira fontos a fordítás szöveg-specifikus gyakorlatainak vizsgálata, mint a társadalmi viszonyok számbavétele. Az írók és fordítók nyelvi eszközeik segítségével egyfajta történelmet teremtenek a vándorló szöveg köré, az új kontextusban a szöveg „idegenség”-ét vagy „helyi jelleg”-ét teremtik meg, illetve helyezik el más politikailag releváns kategóriák hálójában. A „rekontextualizáció” és

„további körforgás” fejezetek azt a gyakorlatot vizsgálják, melynek során a szövegek politikai gyakorlatokhoz rendelődnek, a szövegek új kontextushoz „igazítását” vizsgálják, amely kontextusok nemcsak intézményekben és politikai kategóriáikban térnek el az előző kontextustól, de irodalmi és retorikai hagyományaikban, valamint a nyelvnek a politikában játszott szerepéről vallott felfogásukban is. A szövegek mozgása során a szöveg és a kontextus is át/alakul. A szövegek mozgása gyakran heves vitákat vált ki. A szövegek körforgása új érvrendszereket ruházhat fel tekintéllyel, egyúttal legitimizálhatja a hozzájuk kapcsolódó politikai szubjektumokat.

A napjainkban zajló közép kelet európai feminizmus viták (példáim nagy része Magyarországról származik) érdekesen szemléltetik ezeket a folyamatokat. A viták a politikai kategóriák alakulásának történelmi pillanatába engednek betekintést. A kommunizmus 1989-es hivatalos végét követően a vitákban szereplő szövegek – és velük együtt a nő-központú társadalmi mozgalmak újrateremtésében érdekelt emberek – újult energiával jelennek meg és lépnek ki a Régióból. Noha számtalan különféle célokra szerveződött kis taglétszámmal működő nőszervezet létezik a Régióban, a „feminista” megnevezés a nyilvánosságban többnyire nevetség tárgya és széleskörű elutasításra talál. A nők (mint nők és nem anyák) politikai közszereplőként történő fellépésének gondolata alacsony támogatottságot élvez. Ezzel együtt, nem célom azok táborát szaporítani, akik a feminizmus Közép Kelet Európában tapasztalható állítólagos hiánya felett érzett sajnálkozásuknak adnak hangot.³ A régióközi aktivisták kapcsolatteremtése mellett zajló élénk viták értékes lehetőséget teremtenek a transznacionális politika diszkurzív aspektusainak modellálására.

Fogalmi kiindulópontok

A feminizmus határátlépő, utazó beszédmódként történő vizsgálatához két diszciplínára támaszkodom: a társadalmi mozgalmakat tárgyaló társadalompolitikai írásokra és az antropológiai nyelvészet tanulmányaira, melyek a szöveg-kontextus viszony létrejöttét vizsgálják. A kettő integrálása elengedhetetlen az általam javasolt megközelítési módhoz.

Noha fontos tanulmányok születtek az erőforrások mobilizálásáról, a probléma keretezéséről, a lehetséges struktúrákról, a társadalmi mozgalmakat vizsgáló elemzések többnyire nem tárgyalják a nemzetek közötti interakciót. Például a nőmozgalmak történetét vizsgáló munkák főleg az egyes országok

---

³ Egy korábbi tanulmányunkban (Gal és Kligman 2000a) Gail Kligmannel azt állítottuk, hogy ez a panasz különösen furcsa a tömegeket megmozgató feminista mozgalmak hiányát látva a világban. Továbbá, az is lényeges, hogy mit „értünk” feminizmuson.

történetére szorítkoznak, vagy kisszámú ország mozgalmának kialakulását befolyásoló tényezők összehasonlító vizsgálatát végzik el. A szakirodalom egy másik része a nőmozgalmak tevékenysége és a jóléti állam kialakulása közötti viszonyt vizsgálja. Ezek a munkák többnyire a különböző nemzetállamok nőmozgalmai között kimutatható hasonlóságokra koncentrálnak, de csak ritkán fordítanak figyelmet – főleg néhány skandináv kutatás kivételével – a mozgalmak együttműködésére, tapasztalatcseréjére. A poszt-kolonialitás jegyében született kritikák ugyanakkor központi szerepet szánnak a világ különböző részén működő nőmozgalmak kapcsolatainak, illetve a nemzetközi feminista mozgalom megteremtésére irányuló kezdeményezések útjába gördített akadályoknak. De ezek a munkák többnyire a nők által elgondolt, a kolonizáció teremtette határokon átnyúló, a metropoliszt, a birodalmi központot, és az egykori gyarmatokat összekötő célokat tanulmányozzák. Ugyanakkor nem vizsgálják a szervezeti kapcsolatokat és a szövegek mozgását.⁴

Az NGO-kat és a transznacionális képviselői szervezetek hálózatait vizsgáló tanulmányok többnyire az általuk „eszméknek” nevezett jelentések „áramlás”-ával, terjedésével foglalkoztak. A nemzetállam határain átnyúló politikai mozgalmak kutatása iránt megnövekedett igény részben az ilyen mozgalmak elmúlt évtizedekben tapasztalható megerősödésnek köszönhető. De ez nem új jelenség. A nők választójogért folytatott 19. századi nemzetközi mozgalma átölelte az európai kontinenst, az USA-t, és más régiókat. Az abolícionizmus szervezeti modelljét követte, s némileg osztozva annak vallási ihletettségében, hozzá hasonló tagtoborzó stratégiát és személyzeti politikát is követett. Napjainkban a nők jogaiért, a környezetvédelemért, a nők elleni erőszakért küzdő szervezetek hálózata hasonló módon működik, csak lényegesen gyorsabb kommunikációs technológiával. Az ilyen nemzetközi szervezetek nemzetállamon belüli hatékonyságának (vagy kudarcának) okait vizsgálva Keck és Sikkink helyesen hangsúlyozza a „nemzetközi képviselői szervezetek eszméi és az ezeket befogadó vagy befogadni nem tudó helyi, nemzeti környezet közötti kapcsolat” meghatározó szerepét (1998, 72).⁵ Mégis, az eszmék és politikai

⁴ Egyes országok feminista mozgalmainak történetét dolgozza fel Cott (1987), Joan Scott (1996), és Jayawardena (1986). Mueller és Katzenstein (1987) több nőmozgalmat hasonlítanak össze. A jóléti államok és a feminista mozgalmak összehasonlító elemzését adja Koven és Michel (1993) és Hobson és Lindholm (1997). A poszt-koloniális diszkurzusok feminista kritikái közül különösen hasznosnak bizonyultak számomra Moghadam (1994), Grewal és Kaplan (1994), valamint Mohanty, Russo és Torres (1991) munkái.

⁵ A nemzetközi feminizmus történetével foglalkozó legújabb munkák közül lásd Heitlinger (1999), illetve Rupp és Taylor (1999) tanulmányait. Amikor 1995-ben elkezdtem ezt a kutatást, még nem jelent meg egyetlen széleskörű munka sem, ami a nemzetek közötti

tevékenységek globalizációjának megragadására széles körben használt olyan fogalmak, mint az „áramlat”, vagy a „diffúzió”, helytelenül, a politikai kategóriák könnyű átfordíthatóságának előfeltevésén alapulnak. Nem adnak semmilyen gyakorlati fogódzót az „eszme” fogalommal kapcsolatban: arra nézvést, hogy miként észleljük, vagy ismerjük fel őket ebbéli minőségükben. Elkendőzik az „eszme” helyváltoztatása következtében létrejövő változásokat, és nem mondanak semmit a körforgást lehetővé tevő társadalmi és szemiotikai folyamatokról.

Ezen folyamatok pontosabb megragadására Bakhtin megállapításának segítségével teszek kísérletet, ami szerint azért lehetséges a beszéd, mert szavainkat korábban már használták, ugyanakkor mások jövőbeni reakcióit is magukban hordozzák. A nyelv egyik fontos tulajdonsága, hogy elválasztható, elmozdítható adott környezetétől, hogy aztán idézzék, parodizálják, utaljanak rá, utánozzák, bármi más módon beépítsék máshol. Ennek megragadáshoz lesz hasznos kategória a mai antropológiai nyelvészetben használatos „diszkurzus” és „szöveg”. A „szöveg” itt a diszkurzus szegmenseként definiálódik, amely potenciálisan elválasztható társadalmi és kulturális közegétől. A szöveg tehát más szövegekörnyezetbe integrálható – „rekontextualizálható” –, azaz térben és időben mozog, miközben társadalmi, politikai és nyelvi határokat lép át. A mozgásnak ez a felfogása lehetővé teszi, hogy nyomon kövessük azt, amit a kevésbé nyelvészeti irányultságú kutatások az „eszmék” mozgásának neveznek. Az ilyen módon definiált szöveg nem kell, hogy írott legyen, de amikor írásba foglalják és a tömegkommunikációs eszközök terjesztik, „szöveg-mű”-vé válik – könyvekké, cikkekkel, hirdetésekké, melyek az elemzés jó példái, kényelmes kiindulási pontjai lehetnek.⁶

Adott diszkurzus rész (szöveg), amikor idézik, parafrázálják, összegzik – röviden „rekontextualizálják” – párbeszédbe, versengésbe kerül

---

mozgalmak struktúráját tárgyalta volna, bár a mintául szolgáló keresztény misszionáriusok tevékenységének szakirodalma hatalmas (Keck és Sikkink, 1998).

⁶ Az intertextualitást Bakhtin (1981) alapján tárgyalom, míg a szöveg és a rekontextualizáció definícióját antropológus nyelvészek, Bauman és Briggs (1990), Silverstein és Urban (1996), és Irvine (1996) munkáiból vettem. Munkáik különösen inspirálóak voltak a szövegek körforgásának elemzése során. Lényeges pontokon különböznek Riceour és a Geertzet követő antropológusok szövegfelfogásától. A legtöbb transznacionális „áramlatokat” elemző tanulmány a bevándorlókkal és az árucikkkel foglalkozik, és csak ritkán az eszmék és társadalmi mozgalmak áramlásával. Kivétel ez alól Appadurai (1996) és Lee (2001). Derrida (1977) ismételhetőség (iterability) fogalma szintén releváns. Benedict Anderson (1991) „moduláris” nacionalizmus fogalma, amit ritkán szoktak „áramlásnak” nevezni, szintén jó példa, bár a nacionalizmust alkotó mozgalmakat nem elemzi. Az „utazó diszkurzus”, amit később használok, Edward Saidtól (1983) származik. Az „utazó elmélet”-ről szóló egyik esszéjében azt fejt ki, hogy ugyanaz az irodalomelmélet más történeti kontextusban szükségképpen átalakul.

más hangokkal, vagy kioltódik más hangok által, mely hangok korábban nem voltak relevánsak számára. A beszélők ugyanakkor megtehetik, hogy bebiztosítsák, hogy korábbi környezetük nyomot hagyjon a szövegen. A korábbi és a jelenlegi kontextus közötti eltérés – a szöveg korábbi és későbbi (mindig részleges) ismétlése vagy imitációja – felerősíthető vagy tagadható, dicsérhető vagy rossz színben tüntethető fel. Ezek lehetséges „intertextualitás” stratégiák, azaz a szövegek közti kapcsolat működtetésének lehetséges módjai. Az ilyen intertextuális kapcsolatok különböző értelmezései révén a szöveg meglepő, „új” színben tűnhet fel, vagy más szövegek folytatójának, hagyományörzőjének, „felélesztőjének” tűnhet. Hasonlóan, de ezúttal inkább térben és nem az idő dimenziójában mozogva, ismerősnek, hazainak, a „mienknek” lát(tat)ható, vagy importnak és ezért „idegen”-nek. Az iménti besorolások mindegyike adott társadalmi, történelmi közegre jellemző, sajátos értékszemléletet és politikai jelentést is hordoz. Az újdonság/régiség, ismerősség/idegenség effektus megkonstruálódása a politikai kategóriákat a nyelv természetére vonatkozó elgondolásokkal összekötő előfeltevéseken nyugszik (amit „nyelvi ideológiának” nevezünk).

A társadalmi mozgalmak kutatási eredményeire támaszkodva leszögezhetjük, hogy a kontextus, amibe a szöveg bekerül részben intézményekből és szervezetekből áll. Bármelyik „szöveg-mű” terjedéséhez, mozgásához nagyszámú szereplőre van szükség: kiadókra, tv és rádiótársaságokra, tudományos hálózatokra, nyelvoktatásra, állami támogatásra. Ha a szövegek relevánssá válnak a politika számára, akkor ezek a társadalmi szereplők és az intézmények, melyekben az adott szereplők dolgoznak, megteremtik a társadalmi mozgalmak létrejöttének feltételeit. De a kontextus nagyrészt szövegekből, jelekből áll. A recenziók, ismertetők, utalások, hivatkozások gyakran ugyanolyan hatásosak adott szöveg ismertetésében, mint az, ha a tényleges szöveg teljes terjedelmében elérhető. Továbbá, a szöveg és a kontextus relatív kategóriák. Hogy melyik együtttest tekintjük az elemzés számára „szöveg”-nek, részben attól is függ, hogy adott esetben mely jelek állnak az elemzők és a társadalmi szereplők érdeklődésének középpontjában. Mint azt ez a rövid bekezdés is érzékeltette, a szöveg és kontextus egyaránt változik a mozgás, a helyváltoztatás során.

Az intertextualitás azonos nyelven és egyetlen politikai mezőn belül is érvényesül. De ha a szövegek nyelvhatárokon és politikai mezőkön keresztül mozognak, további jelenségek is végbemennek. A fordítás a szövegmozgás egyik esete, ami adott kultúrára jellemző előfeltevéseket tételez magáról a fordításról: miben áll a fordítás, mi célt szolgál, mikor szükséges. A fordítás gyakorlatának és ideológiájának vizsgálatát hasznos az adott nyelv denotációinak a másik nyelvbe történő átmozgatása során fellépő

változásainak elemzésével kezdeni. De jelen tanulmány szempontjából sokkal érdekesebb aspektusa a fordításnak a stilisztikai hatások, a szövegutalások és a műfaji konvenciók mozgásának, transzferjének – néha az új környezetben akár teremtésének – vizsgálata. Ezek a pragmatika terére tartozó mozgások azok az eszközök, melyek révén adott fordításban a fent tárgyalt folytonosság és megszakítottság intertextuális effektusai létrejönnek. Ezeknek a pragmatikai eszközöknek az át/elmozgatásával tudja a fordító felidézni, illetve részben megteremteni a célnyelven azt a retorikai, irodalmi vagy filozófiai hagyományt, amihez a szöveg tartozni kíván. Mint azt Panniwitz réges-régen megállapította, a célnyelv maga is megváltozik a fordítás eredményeként. A fordítónak meg kell engednie, hogy „nyelvét az idegen nyelv lényegesen alakíthassa” (Pannawitz 1917, idézi Benjamin 1968, 80). A fordításban, mint az intertextuális kapcsolatokban általában is, a transzfereket a szövegek közti különbség sikeres áthidalásának tekinthetjük, ami összeköti és párhuzamba állítja a szövegeket. Ugyanakkor más körülmények között – és más nyelvi ideológiák működése esetén – a fordítás az eredeti és célszöveg közötti eltérést hangsúlyozó gyakorlatként is felfogható. Paradox módon, a fordítás lehetővé tudja tenni, hogy a nyelv idegen elemeket „tartalmazzon”, s ezzel domesztikálja, integrálja azokat. De ez az adott elem idegenségének, vagyis kulturális távolságának indirekt jelzése révén sikerülhet csupán.⁷

Az intertextualitás különös fontossággal bír, amikor a szövegek olyan társadalmi mozgalmakat érintenek, melyek küzdelmüket történelmük tükrében határozzák meg. Ilyen esetekben adott szövegnek „eredetet” tulajdonítani, akár térben vagy időben, maga is politikai tettnek minősül. Illusztris ősökre hivatkozni presztízzsel és hatalommal jár, míg az ősök megkérdőjeleződése aláássa a legitimitást. Tsing (1997) véleménye szerint, a feminizmus is ilyen társadalmi mozgalom: pozíciói gyengülnek, ha az elődeit diszkreditálják. Ez történt a világ egyes helyein, ahol a feminizmust „nyugati” eredetűnek mondták, s mint ilyen állítólag csak fehér, nyugati, középosztálybeli nőkhöz szólna csupán. Ahelyett, hogy a feminizmus eredetét kutatnánk, mondja Tsing, inkább azt kellene kutatnunk, hogy miért látják olyan gyakran a feminizmust végül (csak és főleg) „nyugati”-nak – noha a mozgalom sokféle, anti-imperialista, anti-kolonialista és anti-nacionalista gyökereit könnyű felmutatni. Tsing másokkal együtt vallja, hogy a társadalmi mozgalmak tagjainak nem kell ontológiai szempontból azonosak lenniük, illetve nem szükséges, hogy tagjaik élettapasztalatai azonosak

---

⁷ Venuti (1995) és Lefevere (1992) hasznos tanulmányokat ad közre a fordításról. A denotációs és pragmatikai jelentés fordítása közötti különbségtevést lásd Silversteinnél (2000). A nyelvideológiák és az „idegen vs. mienk” különbségtevést részletesen tárgyalja Gal és Irvine (1995) és Gal (2000).

legyenek. A tagtoborzás, a mozgósítás és szerveződés sikere azon múlik inkább, hogy képesek-e politikailag használható kategóriákat és a szövetség megteremtése mellett helyileg meggyőző érveket teremteni és működtetni. Ezeknek a mozgásoknak az elemzése eleve azzal a haszonnal jár, hogy kétkedő álláspontra helyezkedünk az eredet relevanciáját illetően, s helyette egy ön-tudatos, mozgásban lévő feminizmus genealógiáját írjuk – tudva, hogy az ilyen történelem írása maga is politikai következményekkel járó diszkurzív aktus.⁸

Háttér: „Kelet” – „nyugati” kapcsolatok⁹

A kommunizmus 1989-es bukását követően számtalan társadalomtudományi tanulmány jelent meg folyóiratokban és hangzott el konferenciákon, melyben kelet közép európai kutatók, akik egyébként nők, különböző amerikai olvasóközönségüknek és hallgatóságuknak azt magyarázzák, hogy miért nem feministák (Havelková 1997; Marody 1993; Šiklová 1997). Ugyanakkor más közép kelet európai tudósok egyértelműen leszögeznek, hogy, a feminizmust felvállaló kijelentésük kiváltotta gúny és félreértés ellenére, ők igenis feministák (Neményi 1994). Az 1980-as években és az 1990-es évek elején az amerikai egyetemekre meghívott nőkutatók gyakran meglepődtek a nőtudományi és társadalmi nemek tudománya tanszékek láttán. Az egyik ilyen szeminárium után egy magyar (nő) szociológus a következővel fordult hozzám: „Milyen fárasztó! Miért akarna bárki is egy szobányi tyúk társaságában lenni?” Vagy, ahogy az egyik cseh tudós mondta: „A Coca-Cola, Schwarzenegger, a Terminátor és a McDonald's mellett [a feminizmus] az újabb árucikk, amit nyugatról hozzánk importálnak.” Az indirekt kritika ellenére a felsorolt termékek legtöbbször – a demokráciával, a piacossodással, a civil társadalommal és a gyors gazdasági segélyprogramokkal egyetemben – általában nagyon is lelkes fogadtatásra talált a kelet közép európaiaknál. A feminizmus messze nem.

Aligha vitatná bárki is, legkevésbé az érintett nők Közép Kelet Európában, hogy a bértáblázatuk messze alacsonyabb, mint a férfiaké, hogy a nők kemény üvegplafonnal találják szemben magukat munkahelyi előmenetelükben, s hogy a munkaerőpiac alacsony jövedelmű szektorában foglalkoztatják többnyire őket (e tendenciák elemzését és ismertetését adja

⁸ A tapasztalat és a politikai kategóriák hasznos felfogása található Joan Scott (1988), Phillips (1991), illetve az itt tárgyalt kelet európai szerzők tanulójaiban.

⁹ Bár nehéz elkerülni a „Kelet” és „Nyugat” kategóriák használatát, de minden alkalommal abban az ételemben használom őket, hogy ezek folyamatosan változó határokat jelentenek, melyeket részben az általam itt elemzett mozgalmak és fordítások korforgásai alakítanak (lásd még Gal 1991).

Einhorn 1992; Ferge 1997; Gal és Kligman 2000b). Noha az államszocializmusban eleinte megkísérelték a házimunkát és a gyereknevelést is államosítani, katasztrofális eredményekkel járt és hamarosan felhagytak vele. A kommunizmusban, és azóta is, a nők mindenek előtt háztartási alkalmazottak, a gyermek megszülöi és gondozói, s ezen túl fizetett munkahely dolgozói is. 1989 óta ugyanakkor mindenütt csökkent a gyermekgondozási és anyasági pótlékok összege, a gyermekvállalási jogok szigorodtak a régió jó néhány országában (az egyetlen Románia kivételével). Mégis, ezek a negatív folyamatok nem vezettek nőszervezetek megalakulásához, sem tiltakozásokhoz vagy reformokhoz – noha ezzel egy időben vált jogilag lehetővé a hön óhajtott független politikai mozgalmak szervezése.¹⁰ Epp ellenkezőleg, ezek a problémák, a pornográfia, a prostitúció és az AIDS terjedésének problémájához hasonlóan, csak ritkán kerülnek említésre, mint a nőket érintő, vagy mint a feminizmus számára feladatot adó, problémák. A rendszerváltozásból adódó általános problémaként, a le nem zárult folyamat részeként, politikai éretlenségként, vagy káros külföldi hatásként fogalmazódnak meg.

Egy korábbi, Magyarországon folyó terepmunkám eredményét feldolgozó tanulmányomban (Gal 1997) megállapítottam, hogy a társadalmi nemi viszonyok egyenlőtlenségének nyilvánvaló jelenléte ellenére nagyon kevés diszkurzív eszköz áll a nők rendelkezésére, amellyel önmagukat érdekeikért harcoló politikai szereplőként tudnák megjeleníteni. A Régió uralkodó beszédmódja a neoliberalizmus, ami nélküli civil/nyilvános térben mozgó egyénként artikulálja a szereplőket, és a neo-konzervatív nacionalizmus, melynek központi figurája az önfeláldozó nő. Továbbá a kommunista rezsim a nőket (a munkásokhoz és parasztokhoz hasonlóan) intézménybe zárt, korporatista identitásként gondolták el, különféle közpolitikák alanyaként, ahol gyakran külön minisztérium gondoskodott a nők és a gyerekek szociális jólétéről. Ennek eredményeként, ahogy azt sokan megállapították, a kommunistarezsim kisajátította a női emancipáció fogalmát, s 1989 után a kommunizmus sok ellenfele elutasításával találja szembe magát.

De pontatlanok lennénk, ha azt állítanánk, hogy a „feminizmus” nincs jelen Közép Kelet Európában. Ellenkezőleg, egészen sok nőtudományi és társadalmi nemek tudománya központ létezik, például Prágában, Kijevben, Budapesten, vagy Belgrádban. Egyre nő a

---

¹⁰ Az is lehetséges, mint azt Fodor (1997) megállapítja, hogy a magyar nők, mikor magukat anyáik és az osztrák nők relatíve korlátozottabb életlehetőségeivel hasonlítják össze, saját helyzetüket előnyösebbnek látják. De, amint arról Fodor is beszámol, az a tény, hogy a nők informálisan felismerik a szexuális diszkriminációt, arról árulkodik, hogy ez csak az érem egyik oldala.

nőket/férfiakat/társadalmi nemek viszonyát és társadalmi egyenlőtlenséget tárgyaló szakirodalom, mely egy részét a világ más régióiból származó feminizmus ihlette. Továbbá számtalan NGO létezik – némelyikük alulról szerveződő, de sokkal több az olyan, amelyet olyan nyugati vagy nemzetközi szervezetek kezdeményeztek és támogattak, akik az itt élő nők rendszerváltozás után előálló társadalmi problémáit szeretnék orvosolni (Scott et al. 1997; Keck és Sikkink 1998).

Az ellentmondást meggyőzően mutatja az a közös kutatási projekt, amit Gail Kligmannel szerveztünk az 1990-es években Közel Kelet Európa társadalmi nemi viszonyairól. A régióból húsz kutatót arra kértünk, hogy írjanak a nő-férfi viszony társadalmi problémájának országukban jellegzetes aspektusáról. Noha felhívásunkban meg sem említettük a feminizmust, sokan mégis arra használták az alkalmat, hogy részletezzék, országukban miért utasítják el férfiak és nők egyaránt a „feminizmus” kategóriáját, illetve a kategória negatív, sokszor megbélyegző konnotációit a közbeszédben (Gal és Kligman 2000a). Azaz a „feminizmus”-nak nevezett jelenség iránt meglevő tapintható, aktív érdeklődést széleskörű gyanakvás és elutasítás kísérte. A két felfogás egyformán gyakori volt az iskolázott nők körében. A helyzet ironiája mellett nem mentek el szó nélkül a Régió kutatói és a nyugati megfigyelők, akik közül sokan érzékenyen írtak erről a jelenségről és a nyomában fellépő konfliktusokról a kelet európai és nyugati feministák között (Funk és Mueller 1993; Snitow 1995).

Visszatekintve, ma már világos, hogy a dilemmák részben az állam-szocialista országok és a nyugati parlamenti demokráciák társadalmi nemi viszonyai között meghúzódó mély strukturális különbségekből adódtak. A fennálló különbségek egészen másfajta férfi-nő viszony ideált eredményeztek, más értelmezését adták annak, hogy mik a nők problémái, s hogy mit lehet ellenük tenni. Röviden és leegyszerűsítve, az állam-szocialista országok a paternalizmusnak azt a formáját gyakorolták („nyilvános patriarchátus”), amiben minden egyén, beleértve az egyes nőket, közvetlenül az államtól függött, ami kendőzetlenül nyomult be az élet minden területére. Ez szemben állt azzal a formával, amit „magán patriarchátus” névvel szoktak illetni, s ami gyakrabban volt jelen Nyugaton. E különbségek eredményeként a nyugati nőmozgalmak elsősorban a férfiaktól való anyagi függetlenségre törekedtek a fizetett munkához való hozzáférés, illetve a testüket és a gyermekvállalást érintő autonóm döntések legális kereteinek megteremtése révén. Ezzel szemben a kelet közép európai nők számára a fizetett munka messze nem törekvés kérdése, hanem az állam által előírt követelmény volt, amit a házi munka mellett elviselt újabb teherként élnek meg. A férfiaktól való függetlenség nem volt elsődleges szempont. Ellenkezőleg, a nők inkább igyekeztek bevonni a férfiakat a családi életbe. Az állam betolakodását az

otthonokba egyként nehezményezték a nők és férfiak (Ferree 1995; Kligman 1998; Szalai 2000). Az eltérő strukturális viszonyok eltérő felfogást és pozíciót eredményeztek. Ezeket a különbségeket csak fokozták a keletre utazó nyugati nők és az ott megismert közép kelet európai nők hatalmi pozíciója és jóléte között fennálló éles különbségek. Például, a közös kutatások során általában az amerikai kritériumok voltak mérvadók annak meghatározására, hogy mi számít tudományosan elfogadható munkának. A kutatásra fordítható pénze, s ezzel együtt az irányítás és vezetés rendre Nyugatról érkezett. A nyugati alapítványok és az általuk támogatott NGO-k olyan tevékenységet voltak hajlandók támogatni, melyek egybeestek saját prioritásaikkal, s melyek gyakran saját céljaikat szolgálták. Csak ritkán tárgyaltak a közép kelet európai érdekcsoportokkal.

A Magyarországon és a hozzá hasonló országokban kialakult a tudományos és média piac kettőssége. Azok, akik kapcsolatokat tudtak kialakítani nyugati kutatókkal és nyugati vevőknek tudták eladni szaktudásukat vagy írásait presztízsré és anyagi jövedelemre tettek szert. Meg tudtak élni kutatási vagy újságírói tevékenységükből. Azok, aki a hazai piacra és a hazai bérezésre kényszerültek gyakran megélhetési gondokkal küszködtek. A nemzetközi piacra lépés legalább annyira függött a nyugati kollégák iránt érzett politikai szimpátián, mint a nyelvtudáson. Ezek a körülmények ellenséges érzületet és feszültségeket szültek a közép kelet európai és nyugati kutatók között, de féltékenységet és ellenségeskedést szültek a közép kelet európai kutatók között is, kapcsolati tőkéjük nagyságának, piacosítható ismereteik meglétének, és a nyugati alapítványokhoz, üzleti körökhöz, NGO-khoz való hozzáférésüknek függvényében.

A különböző régiókhoz kötődő nők között működő fent leírt kapcsolatok nyilvánvalóan beletartoznak az általam vizsgált nemzetek közötti kapcsolatokba és fontos szinterei a szövegek és a kontextusok vitáinak, cseréinek, és átalakulásainak. De ezeket a szemtől-szemben és informálisan lejátszódó interakciókat háttér információnak szánom csupán az itt és most engem elsősorban érdeklő probléma, a szövegválasztás, a fordítás és a szöveg-művek mozgása elemzéséhez.

Fordítás: A feminizmus, mint utazó beszédmód

A Magyarországon megjelent amerikai feminista írások segítségével fogom szemléltetni, miként vizsgálhatjuk a szövegek körforgását és mozgásuk politikai következményeit. A mindenre kiterjedő elemzésnek fel kellene térképeznie a két terep vitáinak teljes diszkurzív mezejét, kitérni a szerzők közönséghez fűződő viszonyát, a média piacok szerkezetét, és a fordítás-

felfogást kísérő nyelvi ideológiákat jellemző különbségekre. Egy ilyen tanulmány végső célja a szöveg-transzplantáció teljes folyamatának feltérképezése lenne. Itt és most egy csak röviden felvázolom a terepet, először a fordítás társadalmi viszonyait, majd a szövegalkotás gyakorlatait veszem szemügyre a szocialista és poszt-szocialista közegben.

Mivel az 1970-es és 1980-as években a nyugati utazás és a nyugat európai nyelvek tanulása erősen korlátozott volt, a nyugati szövegek fordítása különösen fontos helyet foglalt el a kelet-nyugati kapcsolatokban a hidegháborús időszakban. Mégis az 1980-as évekig nagyon kevés nyugat európai vagy amerikai feminista művet fordítottak le kelet európai nyelvekre. A média alig kendőzött megvetéssel és élvezettel és adott hírt a melltartó égetésekről, a politikai vezetők szexuális életét vizsgáló amerikai aggodalmakról, és a szexuális zaklatásokat tárgyaló perekről. A magyar olvasók számára sokkal inkább az amerikai puritanizmus szexualitás felfogása jelent meg, s nem az egységes célokat megfogalmazó politikai program. 1989 óta sokkal több és sokféle amerikai szöveg vált elérhetővé a fordítások révén. Az első fontos megválaszolandó kérdés, hogy milyen cikkeket, könyveket szemelnek ki fordításra a „feminizmus” vagy a nőket érintő kérdés nevében. Az USA-ban számtalan felfogás van jelen a szexualitást, a társadalmi nemet, a nőket és férfiakat tárgyaló írásokban – számtalan vita zajlik a különböző politikai és ismeretelméleti álláspontot képviselő ön-jelölt feministák között, a feministák és nem feministák között, az amerikai, francia, ausztrál és skandináv feministák között (hogy csak a jelentősebb törésvonalakat említsem). Ki választ ebből a szöveg-kavalkádból, milyen körülmények között, és miként kerül a fordítás publikálásra?

A fordítás társadalmi viszonyai

1989 előtt Magyarország kiadói és média ipara teljes egészében az állam tulajdonában és irányítása alatt volt. Mint azt az egyik kommentátor az 1980-as kommunista időszakról megjegyezte, a nyomtatott sajtó nem volt „sem demokratikus, sem szabad, sem független,” de már több központú volt és versenyben állt, már nem volt szigorúan cenzúrázva.¹¹ Az öncenzúra ugyanolyan gyakori jelenség volt, mint a hivatalos, a reformer és ellenzéki hangok együtt jelentek meg a hivatalos szervezetek nézőpontjával (Lengyel, 1998: 35; lásd erről még Haraszti, 1987). 1989 után Magyarország média piaca kétfelé vált: az állami szektorra, ahová a nyomtatott média egy része, a TV állomások és rádió frekvenciák tartoztak és a túlnyomórészt magánszektorba tartozó magazinokra, újságokra és általában a kiadói üzletágra. 1988-ra Magyarország kiadói üzletágának 55 %-ka nemcsak magántulajdonban, de külföldi befektetők, elsősorban a német Axel Springer

¹¹ Az általam leírt szituáció elsősorban Budapestre igaz. A kiadóipar centralizációja világjelenség (lásd például Schiffrint (2000) az amerikai helyzetről).

és Bertelsmann csoport tulajdonában volt. A kiadásban az amerikai érdekeltség elsősorban amerikai alapítványok révén volt jelen (lásd alább). Ugyanakkor továbbra magyar szerkesztők, vezetők, írók és riporterek voltak a piac fő szereplői. Sok kisebb, magyar tulajdonban lévő profitorientált kiadó és megjelent a piacon, bár életben maradásuk nehéznek bizonyult, s tevékenységük fő hányadát a német és amerikai kiadásban megjelent detektív történetek, románcok, önéletrajzi könyvek, és asztrológiai könyvek fordítása tette ki. A legújabb felmérések szerint a szerkesztők és az újságírók – különösen a külföldi tulajdonban lévő napilapoknál dolgozók – a profitorientált és gyakran politikailag elkötelezett tulajdonosoknak a szakmai autonómiájukat megnyirbáló beavatkozásairól számolnak be. A jelenben elszenvedett szakmai autonómia veszteségüket az államszocializmus végnapjaival állítják szembe (Vásárhelyi 1998).

Ennek a közegnek az ismeretében tekintetem át az 1985 és 1998 között megjelent teljes magyar nyomtatott sajtó kiadványait, hogy megállapíthassam, mit fordítottak le és adtak közre és kik a feminista kutatási eredményeket, feminista vagy női témákat reprezentálандó.¹² A felmérésből néhány tendencia rajzolódott ki. A nyugati feminizmus kutatási eredményeiknek bemutatására szolgáló leggyakoribb műfaj a rövid összegzés és ismertetés. Különösen a kommunista periódusban, s azon belül főleg a tudományos periodikákban a könyvekről született - és gyakran még a fontos tanulmányokról is csak - recenzió formájában kerülhettek a be a magyar körforgásba a nőkről szóló nyugat európai és amerikai tudományos eredmények. Az ilyen recenziók azonban nagyon ritkán jelentek meg 1989 előtt, de 1989 után is az éves arány a rangos szociológiai és történelmi folyóiratokban csupán egyetlen ilyen tárgyú recenzió az évente átlagban megjelentetett 120-ból.

Ezekben az esetekben is, ami a szerkesztő megkeresésére jött létre a folyóirat és a több nyelven beszélő tudós között, csak szoros együttműködés eredményeként jött létre olyan recenzió, ami túlment az adott munkák tartalmi összegzésén és igyekezett elhelyezni a tágabb történelmi és szakmai

---

¹² Köszönet illeti Kende Annát a felmérés első fázisának elkészítéséért. 1989 előtt nem létezett az amerikai „szak-” és „populáris” folyóirat közötti különbségtétel. Az 1989 után alapított folyóiratok politikai hovatartozása sokfélebb és nyilvánvalóbb, mint a korábbi sajtótermékek esetében, ami megkönnyítette a létező pozíciók felmérését. A szakmai folyóiratok között egyaránt voltak 1989 előtt és után alapított orgánumok. Nyíltan liberális és konzervatív szellemű lapokat egyaránt beavagottunk. Szintén beavagottunk a szakmai terület szerint nem elkülönült, politikailag erősen elkötelezett, politikai elemzéseket megjelentető populáris értelmiségi lapokat. Igyekeztem a szélesebb közönséghez szóló lapok közé beavagolni olyanokat is, melyek olvasóközönsége demográfiai és politikai nézeteik tekintetében élesen különböznek egymástól. Női magazinokat is beavagottunk az adatbázisba.

kontextusukban. A feladat hatalmas volt, messze meghaladta a konkrét tanulmányok ismeretét, és a külföldi szintér sokkal szélesebb körű ismeretét előfeltételezte. Nem csupán az adott munkával, hanem gyakran a teljes tudományos problematikával kellett megismertetni a tudományos közönséget, s egyúttal értékítéletet is alkotni annak relevanciájáról. A múltban az ilyen recenziók egész külföldi tudományos iskolával azonosították a recenzió szerzőjét, megteremtve ezzel a szerző reputációját is. A recenziók tudományos divatot is teremtettek, ők lettek azok a szövegek, amikre más munkákban utaltak, amikor az adott külföldi munkára hivatkoztak, illetve irányt mutattak abban, hogy mit érdemes adott tudományterületen olvasni. Különös igaz ez az 1989 előtti periódusra, amikor a többnyelvűség nem olyan elterjedt a kutatók között, mint ma.

1989-et követően a feminista munkák (vagy a nő-férfi viszonyt tárgyaló művek) elsősorban az interdiszciplináris folyóiratok úgynevezett tematikus számaiban vannak jelen. Ez első pillantásra azt is jelenthetné, hogy a nőkre és a feminizmusra vonatkozó kérdések a folyóiratok által tárgyalt más problémáktól elkülönítetten jelennek meg. A valóságban azonban a különszámok messzire ható és integráló szerepet játszottak. Ez azért történhetett így, mert a folyóiratok, akik a különszámokat megjelentették (*Replika*, *Café Babel*, *Infotársadalomtudomány*) figyelemre méltó stratégiát követtek: minden külön kommentár nélkül egymás mellett szerepeltettek amerikai és nyugat európai munkákat és magyar szerzők tanulmányait és véleményét a magyar férfi-nő foglalkoztatási arányokról, a magyar nők történelméről, a magyar férfiak társadalmi problémáiról, a magyar meleg politikáról, és a kapcsolódó mai magyar problémákról.

A hagyományos műfajok, például a magyar nők munkaerő piacon elfoglalt helyéről és bérezéséről szóló jelentések új jelentéssel ruházódtak fel. El tudták kerülni a szokásos kritikát, hogy ezek a kutatások csak a kommunizmus „emancipációs” előnyeit sírnák vissza, s helyette releváns kortárs nemzetközi tudományos kutatáshoz való hozzájárulásként jelenhettek meg. Így a magyar kutatások és a magyar munkák recenziói a külföldi munkákkal egyenértékűként implikálódtak, ugyanabban a tipográfiai, szerkesztői és média világban foglaltak helyet. Ezek a különszámok néha magyar szerzőktől is jelentettek meg társadalmi nemi viszonyok szempontjából vizsgálódó tanulmányokat, melyek a világ más részein működő gyakorlatokat elemezték: például Frida Kahlo festményeit, vagy az amerikai, „politikai korrektség”-re hivatkozó gyakorlatot. Így a magyar reflexiók ugyanolyan széles látókörrrel ruházódtak fel, mint az amerikaiak. A magyar publikációk párhuzamba állítottak - indirekt módon ekvivalensnek is – a kiemelkedő és gyakran klasszikusnak számító nyugat európai és amerikai feminista hagyományba tartozó munkákkal. Véleményem szerint ez a kiadói

gyakorlat tiszteletre méltó teret teremtett a magyar kontextusban a társadalmi nemi viszonyokról író magyar szerzőknek.

A fordítandó szövegek kiválasztása ettől különböző probléma. Nem meglepő módon, a pártfogás és a klientúra meghatározó elemei ennek a gyakorlatnak. A kiválasztás részben attól függ, hogy ki kontrollálta és kontrollálja az értelmiségi és a populárisabb folyóiratokat, hogy kiket olvasnak és kikkel barátkoznak ezek a döntéshozók – főleg külföldi tanulmányútjaik alkalmával. Például az első társadalmi nemek kutatásnak szentelt interdiszciplináris társadalomtudományos folyóirat különszám 1994-ben jelent meg Magyarországon, *Férfiuralom* címmel. Megjelenésnek látszólagos *raison d'être*-je és vezető tanulmánya annak a Pierre Bourdieu-nak az írása volt, aki a feminista tudomány huszonöt évnyi tevékenységét követően végre felismerte a társadalmi nemi viszonyok fontosságát, és akinek a folyóirat szerkesztője korábban tanítványa volt.

Egy másik rangos folyóirat különszáma a helyi nemi viszonyokat tárgyaló és a nemzetközi feminista vitákat áttekintető tanulmányokat jelentetett meg. A számban egyszerre jelentek meg olyan magyar kutatók írásai, akik régóta tanulmányozták a nők és férfiak foglalkoztatottsági mutatóit, illetve más hagyományos témákat, és olyan szerzőké, akik a nőmozgalmak történetét vizsgálták, vagy a biológia és a társadalmi viszonyok relatív szerepét a női és férfi szerepek kialakulásában. A szám egyik szerkesztője egy szenior tudós volt, aki korábban a kommunista párt tagja volt, s akinek korábbi magas pozíciója lehetővé tette számára, hogy sokat utazzon Nyugatra. A társadalmi nem kategóriájára ott figyelt fel, leginkább saját viharos magánélete folytán. A különszám elismertségre tett számot és sokan olvasták. De, mert a szerkesztő személye és magánéleti helyzete szintén ismert volt bizonyos értelmiségi körökben, a különszám egyfajta ironikus fogadtatásra is talált, leginkább a szerkesztő részéről.

A fordítás társadalmi viszonyainak másik fontos aspektusa a fordítók és munkafeltételeik. A fordításra vonatkozó ideológiák ebben az aspektusban játszanak fontos szerepet. Az USA-tól eltérően, Magyarországon évszázadok óta sokkal inkább művészi kreativitást és intellektuális tevékenységet megkövetelő pályának tekintik a fordító szakmát. A legnagyobb magyar költők fordították Goethe, Shakespeare, és a nyugati irodalom más klasszikusainak munkáit. A kommunista rezsim alatt a fordítás még tiszteletre méltóbb hivatássá vált, mert a disszidens értelmiségnek, akiket ezért egyébként nem foglalkoztattak, gyakran a fordítás volt az egyetlen szabadúszó megélhetési formája. Az 1989-es változások mélyrehatóan megváltoztatták a fordításnak a korábbi strukturális helyzetét és ideologikus jelentőségét. Az idegen nyelveket beszélők más, jövedelmezőbb állást tudtak találni maguknak. Ugyanakkor a fordítók fizetése viszonylag alacsony volt, a

szakma elhagyására kényszerítve sokakat. Mindez a fordítások minőségének meredek romlását hozta magával. Mindeközben a többnyelvű fiatalok száma ugrásszerűen megnőtt, s néhányan azt kezdték hangoztatni, hogy a nyelveket beszélők növekedésével a magyar kiadóknak többé nem kell a fordítást prioritásnak tekinteniük. Bárki, aki adott szakterületet komolyan akar elsajátítani, annak az eredeti nyelven kell majd olvasnia a külföldön megjelent munkákat. Mások a fordítás fontossága mellett szállnak síkra, és nem csak a korábbi ideologikus kreativitás és művészi fontosság érveire hivatkozva, hanem a fordítás fontosságra valamennyi szakterület kezdő kutatói számára, azok számára, akik nem lesznek szakmabeliek, és általában az olvasó közönség számára. Még a szakmabeliek számára is, mondják, csak a fordítás révén fog a terminológia és az érvelés a hazai tudományos vitákba és napi rutinba bekerülni.

Más irányból közelítve, sokan érvelnek úgy, hogy ahogyan a kommunizmus idején a fordítás fontos eszköze volt a cenzúrának, a poszt-kommunista érában is megmarad a kirekesztés fontos eszközének, a hazai közönség számára elérhető olvasni- és nézni való szövegek szelektálása révén. Ugyanakkor a válogatás folyamata és intézményei alapvetően megváltoztak. Például a legtöbb magyarországi kiadó csak a kiadói és fordítói tevékenységüket támogató (magyar és külföldi) alapítványok segítségével tudott életben maradni. A késő kommunista időkkel szemben, amikor a fordítandó szövegek kiválasztása állami hivatalnokok kezében volt (némi szakértői befolyás mellett, akik gyakran egyúttal a fordítók voltak), a poszt-szocialista érában a piac és az alapítványok játsszák a főszerepet. Már utaltam a profitra, mint a kiválasztást meghatározó egyik fontos szempontra. Ezzel szemben az alapítványok többnyire olyan szövegek fordítását támogatják, ami valamiképp egybeesik politikai, erkölcsi, vagy szociális „misszió”-jukkal (Bárány, 1998). Így a fordítandó könyvek köre nyíltan politikai céloknak rendelődik alá, amit gyakran a szervezet munkatársai közvetítenek, akik messze helyezkednek el a fordítóktól.

A fordítás szöveg-specifikus stratégiái

A társadalmi viszonyok után a fordítás néhány szemiotikai aspektusát vesszük szemügyre. Ezeket két csoportba soroljuk: azok az aspektusok, melyek a szavak értelmének egyik nyelvből a másikba történő átmozgatására vonatkoznak, és azok, melyek a nyelvhasználat (pragmatikával) kapcsolatosak. Az első kategória nyilvánvaló este, amikor a fordító kénytelen kölcsönvenni, esetleg új kifejezést kreálni, vagy egész kifejezéseket kénytelen tükörfordításban átültetni (*calque*) az idegen kontextusból és bevezetni a célnyelvbe. Sem a nőtudományt (*women's studies*), sem a társadalmi nemek tudományát (*gender studies*) nem könnyű magyarra fordítani. Mindkét nyelv szemantikai/grammatikai lehetőségeinek alapos feltérképezését

igényli.¹³ Az ilyen terminológiai választások azonban kevésbé érdekesek argumentációm szempontjából. Sokkal fontosabbak az ennél intertextuálisabb jellegű aspektusai a fordításnak. 1997-ben Magyarországon megjelent egy válogatás amerikai és brit feminista pszichoanalitikusok műveiből. A kötet, *Freud titokzatos tárgya [Freud's secret object]* olyan szövegeket közölt, melyeket az amerikai olvasóközönség az utóbbi évek legfontosabb és egyben a legezoterikusabb és legnehezebb feminista pszichoanalitikus tanulmányainak tekintene (pl. Kristeva, Irigaray). Mégis, a könyv sokkal értőbb fogadtatásra talált Magyarországon, mint a kötetben szereplő és Amerikában nagyobb népszerűségnek örvendő egynémely tanulmány, mert a kötet szerzői egyértelmű kapcsolatot teremtettek a szövegek és a magyarországi pszichoanalitikus hagyomány között, amit elhanyagoltak a kommunizmus idején. A kapcsolatot részben a fordított szövegekben hozták létre. A pszichoanalízis terminológiájának már megvolt a fordításban és a praxisban a hagyománya. A lábjegyzetek és a bevezetés további párhuzamok megteremtését tette lehetővé. A könyv megjelenését kísérő nyilvános vitákban a kötet szerkesztői, két pszichoanalitikus, kijelentették, hogy nem feministák és egyáltalán nem érdekli őket a feminizmus, és azért hozták létre a kötetet, hogy felélesszék a magyar pszichoanalitikus hagyományokat.

A közgazdaságtan racionális választás elméletét kritizáló feminista munkák különszáma szintén okozott némi problémát. Ezek a feminista kritikák olyan liberális, marxista és konzervatív gazdasági elméletekre épültek, melyek legalább két évtizede jelen voltak már Közép Kelet Európában. Noha nem játszottak kiemelkedő szerepet a kommunista érában, olyan szövegek voltak, melyek a második világháború előtt a Régióban született írásokban gyökereztek. A hivatkozások, a klasszikusnak tekintett szerzők, és a terminológia mind rendelkezésre állt magyarul a kortárs magyar olvasók számára. Mivel a fordításokat MA és PhD hallgatók, vagy olyan frissen végzett PhD-sok végezték, akik tanulmányaikat Magyarországon kezdték, de az USA-ban fejezték be, tudták, miként mutatták be az amerikai

---

¹³ Fontos magyar kifejezés az angol „women's studies” fordítására a „nőtudomány”, ami szó szerint azt jelenti, hogy a „nőket tanulmányozó tudomány”. De ez a megoldás problémás. Az angolban a „women's studies” abba a paradigmába illeszkedik, amibe a „science studies”, a „cultural studies” és az „ethnic studies” tartozik, s ami elkülönül a latin eredetű tudománynevektől, mint a pszichológia, antropológia vagy a fizika. A „studies” kifejezés viszonylag új keletű, multidiszciplináris terület megnevezésére szolgál, ami nem annyira (természet) tudományos, mint inkább humán(tudományos) tevékenységre utal. A magyarban, a némethez hasonlóan, nincs különbség a természettudomány és a humántudomány között: mindkettő „tudomány”. Ezért a „nőtudomány” elnevezés – eltérően az angoltól – nem jelzi a terület szembenállását a hagyományos tudományokkal, sokkal inkább a „nyelvtudomány” (azaz nyelvészet) és az „orvostudomány” (medicina) kifejezésekre rímel és akaratlanul is azt az érzetet kelti, mintha mikroszkóppal szemlélnék a nőket.

szakmai vitákat a korábbi magyar tudományos szövegekben, illetve felismerték a kevésbé látható amerikai kölcsönzéseket is a korábbi közép európai szakirodalomból. A szerkesztők itt nem tagadták a feminista célokat. Ellenkezőleg, a hallgatók tudatosan és szándékosan, politikai céllal válogatták a szövegeket, hogy előmozdítsák a szövegek útját a magyarországi egyetemi képzésbe, ami a Magyarországon lelkes fogadtatásra talált racionális választás elmélete körüli viták kritikai kiinduló pontjául szolgálhat.

Ugyanakkor más szövegeket kezdetben figyelmen kívül hagytak, mert a hivatásos fordítók, akik nem ismerték azt a hagyományt, amiből a feminista kritika kinőtte magát, „nehéznek” ítélték a szövegek fordítását. Például a budapesti Közép-Európai Egyetemen néhány hallgató azzal a javaslattal állt elő, hogy fordítsák le magyarra Judith Butler néhány művét, de az első próbálkozások hiábavalónak bizonyultak. Sem az analitikus filozófiának, sem a kultúratudománynak, sem a queer elméletnek nincs nyilvánvaló hagyománya vagy parallel jelensége a magyar értelmiségi életben – bár Austin néhány munkáját korábban lefordították magyarra. Továbbá, abban az időben még nem létezett a szexualitás köré szerveződő politikai mozgalom, ami szövegkörnyezetül szolgálhatott volna, illetve amit megerősíthettek volna ezek a fordítások. Úgy látszik, a fordításra kiszemelt művekben szerepelő, Butler által működtetett szövegeket nehéz volt intertextuálisan más, ismert szövegekhez kötni. Nehezebbnek bizonyult a Butler-szöveghez indirekt történelmi hagyományt – s ezzel a szöveg értelmezhetőségi tartományát – megteremteni, mint a pszichoanalitikus feminizmus vagy a baloldali racionális választás elméletet kritizáló feminista szövegek esetében.¹⁴

Az intertextualitás másik aspektusa nem a szövegek történetiségét, adott hagyománynak a meglétét érinti, amire a fordítás támaszkodhat, aminek segítségével megszilárdulhat, hanem a kortárs egyidejű érvelést, amibe a fordítás beágyazódik. A szerkesztők fordítás-ideológiája ebben az esetben különösen fontos. Ugyanis, ha úgy gondolják, hogy a fordítónak láthatatlannak kell maradnia, és a szöveg-művek „magukért beszélnek”, akkor ne foglalkoznak a fordítás társadalmi viszonyaival és egyszerűen csak közlik a szövegeket. Például Catherine MacKinnon volt az első magyarra fordított ismert amerikai feminista. Tanulmánya 1996-ban az egyik értelmiségi folyóiratban jelent meg. A szerkesztőségi bizottság nem pusztán

¹⁴ Az első teljes Butler szövegfordításra 2005-ig kellett várni. A *Bodies That Matter Jelentős testek* címmel az azóta megszűnt Új Mandátum Kiadó gondozásában, a Soros Alapítvány támogatásával jelent meg. A Bevezetést és az első négy fejezetet a fordító készítette, a kötet további négy fejezetét pedig Sándor Bea. Susan Gal állítását az intertextualitás fordítást előmozdító - de adott esetben akár akadályozó szerepéről (!) - csak megerősíteni tudom (*a ford. megjegyzése*).

egy szerzőt akart bemutatni, hanem egy egész társadalmi vitát akart megidézni a MacKinnon-szöveg fordításával. Lefordították és megjelentették MacKinnon Ronald Dworkinnal folytatott vitáját, ami először a *New York Review of Books*-ban jelent meg. Azok számára, akik ismerik az amerikai feminista terepet, nyilvánvaló, hogy a szövegválasztás, ami az amerikai vitát van hivatva reprezentálni, egyszerűen kiiktatja a MacKinnon álláspontját vitatók érveit, akik a véleményszabadság védelmében szembeszálltak MacKinnonnak a pornográfia betiltását követelő álláspontjával. Az egyikű, férfi véleményszabadságot védő liberális érvekkel való szembeállítás, valamint a fordítás nyelvközi szövegmozgásból adódó szóválasztásainak bármiféle magyarázatának mellőzése eredményeként a MacKinnon-pozíció szelektív képet alakított ki az „amerikai feminizmus”-ról a figyelmes magyar olvasóban.¹⁵

A helyzet tovább bonyolódik, ha megvizsgáljuk az amerikai vitát befogadó magyar kontextust is. Hogyan „olvasódik” ez a szöveg Budapesten (szemben a sokféle olvasattal *New York Review*-ban)? Minden szöveg valamilyen diszkurzus-szövetbe lép be, amivel szükségképp dialógusba lép, s amihez képest jelentéssel ruházódik fel. Az 1990-esévek közepének Magyarországon a szólásszabadság és a cenzúra eltörlése sérthetetlen értékek voltak a liberális és bal-liberális olvasók számára, amit még becsesebbé tett a közmúlt kommunista elnyomásának emléke. A fenti vita választása óhatatlanul azzal járt, hogy a feminista szerző taszító vélemények védelmezőjének szerepében jelenik meg, ami sok magyar olvasó számára, akik úgy tekintettek magukra, mint kik végre kivívták a szólásszabadság jogi garanciáját, egyenesen perverz álláspontnak tűnt. Innen nézve a vita jogelmélettel foglalkozó férfi résztvevője a nyilvánvalóan logikus és progresszív pozíciót elfoglaló vitázó szerepében jelenik meg.

Rekontextualizációk

A MacKinnon-Dworkin vita a fordítás mellett a rekontextualizáció hatásmechanizmusára is rávilágít. Ebben a részben néhány magyarra fordított amerikai feminista szöveget veszek szemügyre, hogy megnézzem mennyire „illeszkednek” vagy nem a magyar nyilvános vitákba. Hogy valami illeszkedik-e, vagy megfelelő-e, nem kizárólag a szövegek lényegi tartalmának

---

¹⁵ Ez a dilemma ismerősen hangozhat a francia kutatók számára, akik minduntalan meglepetten tapasztalják, hogy mi-mindent illetnek a francia feminizmus kifejezéssel az USA-ban. Elemzésem során feltételeztem, hogy olvasóim ismerik az amerikai feminizmus vitáival, nem részleteztem őket. Lásd Fassin (1999) munkáját, melyben a francia-amerikai kölcsönös félreértéseket tárgyalja.

függvénye, és nem is csak az új kontextusé. Azt állítom, hogy az „idegenség” – és a hozzá kapcsolódó negatív érték – benyomása, ami Kelet Közép Európában oly gyakran kapcsolódik a feminizmushoz, társadalmi folyamatok eredményeként jön létre, ami részben szöveggyakorlatokon keresztül valósul meg. Ennél szélesebb körű kérdés az, hogy a szövegek mozgásáról szóló viták magától-értetődőnek veszik-e azokat a helyeket, ahonnan a szövegek állítólag származnának. Ám ezek a helyek maguk is többnyire társadalompolitikai és szövegtermelési gyakorlatok eredményeként állnak elő.

A MacKinnon-Dworkin vitával szemléletesen szembeállítható példa a sokkal „populárisabb” magazin, a *Cosmopolitan* magazin első Magyarországon megjelent számához kapcsolódó fordítási gyakorlat. Azoknak, akik ennek a média terméknek a hirdetését igyekeztek megalkotni, egyúttal a felvevőpiacot is meg kellett alkotniuk a termék számára. Azt kellett elképzelniük, hogy milyen közönség akarja majd megvenni a lapot. A reklámkampány két nagy poszterre épült. Az egyikben egy deréktól felfelé mutatott félmeztelen, mosolygó nő volt látható, akinek a melleit egy (feltehetőleg férfi) kéz takarja el, aki láthatatlanul áll a háta mögött. A kép felirata a következő volt: „Azt teszem, ami jól esik.” A posztkommunista Magyarország első éveiben a poszter meglepően hatott a meztelenség és a szokatlan szexuális aktivitás képi megjelenítése miatt. Az adatközlők véleménye szerint a felirat arra utalt, hogy a nőnek a magazin megvételére támadt kedve, noha ez legalább olyan felháborító volt, mint a póz, amiben ábrázolták. A korlátlan szexualitás konnotációja a függetlenség és a női határozottság jelentésével társult. A másik képen egy üzleti öltönybe öltözött nő volt látható, aki mélyen kivágott, a dekoltázst mutató inget visel. Ennek a feliratán a következő szöveg állt: „A legjobb formámat mutatom a munkában.” A helyi nézők azt mondták nekem, hogy ez a mondat azt implikálja, hogy a nő áruba bocsátaná a testét, vagy, ha szó szerint nem is, de mindent meg tesz, amit csak kell, hogy pénzt szerezzen az üzleti életben. Mindkét hirdetésen egybekapcsolódik a szexualitás, a pénz, és a piac. De csak az első találkozott a különböző újságok szerkesztőinek rosszallásával. A „szexuális szolgáltatást az üzleti sikerért cserébe” elv úgy tűnik elfogadhatónak bizonyult, míg a független, (meztelen) nő, aki szabadon dönt arról, hogy szexuálisan mit akar, már kevésbé.

A reklámcég pont a médiafigyelmére számított. További beszélgetésekből és média interjúkból az látszott körvonalazódni, hogy a cég valószínűleg fizetett a médiatámadásokért. Legalább is jó előre és az ilyen támadásokra felkészülve elkészítették azokat a hatalmas papírcsíkokat, amivel az első képen keresztbe leragasztották a nő mellét, rajta a következő szöveggel: „Elnézést kérünk, ha bárkit is felháborítottunk.” Azt nem tudjuk biztosan, hogy a hirdetés bárkit is felháborított volna. De azt igen, hogy a

leragasztás lehetővé tette, hogy a hirdetés azt sugallja, hogy a magazin valami felforgatót tesz közzé, de udvarias és „civilizált” marad. Azok, akik megveszik a magazint, ezután úgy gondolhatnak majd magukra, mint akik vakmerőek, de csak megfontoltan és visszafogottan. Vegyük észre, hogy a hirdető szelektíven választott és támaszkodott a nőkhöz, a szexualitáshoz, az üzleti élethez, és a jólneveltséghez kapcsolódó meglévő attitűdökre egy nemzetközi termék image-nek és a leendő fogyasztó image-nek előállítására során. Más, kevésbé kommercializálódott szöveg mozgása kapcsán is hasonló logikával lehetne élni.¹⁶

Amennyiben a MacKinnon-Dwarkin vita neoliberális előfeltevések mentén volt érthető, és a *Cosmopolitan* hirdetés az áruba bocsátott szexualitás félelem/csábítás dinamikáján keresztül, meg kell, jegyezzük, hogy a szocialista feminista és a liberális feminista szövegek szintén találhattak már meglévő, Közép Kelet Európában működtethető értelmező keretre. Mint sokan megjegyezték, a szocialista feminista szövegek kifejezései – „felszabadítás”, „emancipáció”, „forradalom”, még az „egyenlőség” is – rendszeresen használatosak voltak a kommunista éra állam-szocialista kampányaiban; a lakosság támogatását voltak hivatva elnyerni mindenféle tervekhez. Ezért mára ezek a kategóriák kiüresedtek, bután, gyerekesen, vagy groteszkül, őszintétlenül hangzanak. Ami ennél is rosszabb, a nők „emancipáció”-ja a mára teljesen hiteltelenné vált utópisztikus kommunizmus egyik nyíltan megfogalmazott célkitűzése volt.

A liberális feminista írárok számára ezzel szemben az erősen átideologizált család vitája bizonyult problémás kontextusnak. Mint Kligmannal közös munkánkban megállapítjuk (Gal és Kligman 2000a), noha a család demográfiai mutatói – házasságkötési életkor, válások száma, gyermekszám, egyszülős családok – Kelet Közép Európában ugyanannyira megváltoztak és ugyanolyan irányt vettek a második világháborút követő években, mint az USA-ban és Nyugat Európában, a családról folytatott viták egészen másfajta logikát követtek a két térfélen. Az USA-ban a jobboldali kritikusok a család és a családi értékek széthullása felett borongnak, s gyakran tágabb értelemben vett társadalmi bajokat okolnak ezen állítólagos szétesésért. Kelet Közép Európában azonban „a család”-ot stabil intézményként élték meg, ami drámai változások idején is a folytonosság érzetét adta, és ebben az értelemben is beszéltek róla az emberek. Következésképp bármilyen kezdeményezés, ami kritikával illeti a családot, mint a liberális feminizmus individualista követelménye, aligha számíthatott támogatásra a politikai spektrum bármelyik pontján is. A férfiak és nők Közép Kelet Európában többnyire idealizálták a stabil család képzetét: a

---

¹⁶ Köszönöm Zentai Violetának az itt elemzett eseményekről folytatott beszélgetést.

kommunista állam követelményeivel, s legújabbban a kapitalista piaccal szemben menedéket nyújtó intézményt látják benne.¹⁷

A Régió nacionalista politikusai ezekre az idealizált képzetekre támaszkodva állítják 1989-et követően, hogy az anyaság a nő legfőbb és természetes hivatása. Abortuszellenes és magzati életet védő törvények meghozatalára szólítanak fel, ami több gyermek születését jelentené a nemzet számára. A folyóiratokat felmérő kutatásomban jobboldali és nacionalista sajtótermékek is helyt kaptak, így nyomon követhettem az ilyen pozíciókat erősítő szövegtermelő gyakorlatokat is. A leggyakoribb stratégia, hogy kommunistának és ezért a nemzettől „idegennek”, „külföldinek” bélyegeznek minden kijelentést, ami a nők autonómiájáról akár csak említést tesz. Egyaránt idegennek minősül a feminista szövegek fordítása és a fent tárgyalt hirdetés, az egyetemi nőtudományi tanszékek, a nők problémáival foglalkozó NGO-k intézménye (kivéve az anyák problémáival foglalkozó szervezeteket). Saját újságjaik és magazinjaik hasábjain a nacionalista írók kritizálják ezeket a feminista szövegeket, a fogyasztói társadalmat, az erőszakot, és a szex jelenlétét a médiában. Valamennyien a velünk született nőiség idegen szennyezői.¹⁸

Hogyan válik az idegenség vádja meggyőzővé magukban a szövegekben? Természetesen, ha felhívják a figyelmet arra, hogy adott szöveg fordítás, vagy, hogy egy oktatási intézmény külföldi pénzből működik, azzal megnyílik az út az előtt, hogy idegennek címkézzék. A nacionalista cikkek és könyvek ugyanakkor a feminista NGO-k által tematizált problémákkal is foglalkoznak, de visszájára fordítják azok logikáját. Amikor az abortuszról van szó például, akkor a magzatról és a csecsemőjétől megfosztott nőről beszélnek. Amikor a családon belüli erőszakról van szó, akkor a bántalmazott férfiakról beszélnek, amikor pedig a válás a téma, akkor a férfiak válás utáni nehéz helyzetéről beszélnek. Ez a nézőpont a nemzet védelmezőjének nevezi magát, így bármi, ami tőle eltér, automatikusan idegenné válik.

Ezért aztán különösen figyelemre méltó, hogy Közép Kelet Európában feministák egy kis csoportja (újra) felfedezi, hogy a feminizmus egyáltalán nem „idegen” a Régióban. A huszadik század fordulóján a régió legtöbb országában voltak feminista mozgalmak, illetve a tizenkilencedik század elejétől léteztek a nők tanulását és előbbre jutását segítő mozgalmak. Ezek mind szoros kapcsolatban álltak a világ más pontjain meglévő hasonló kezdeményezésekkel (Acsády 1997; Fábri 1999; Joan Scott et al. 1997). A

¹⁷ A Régióban a liberális feminizmusra váró nehézségek kapcsán lásd Watson (1997) elemzését a „politika maszkulinizálódásáról”.

¹⁸ A feminizmussal szemben felhozott „nyugati import” vádja gyakori a Régióban, akár a világ számtalan más részén (Jayawardena 1986).

feminista múlt felfedezése együtt zajlik más történelmi korszakok és témák felfedezésével, melyek a kommunizmus idején tiltottak voltak. Ezek az újabb kutatások azonban az én vizsgálódásaim szempontjából más jelentőséggel bírnak. Arra világítanak rá, hogy az „idegenség” nem eleve adott, hanem kitermelődik, előállítódik. Az egykori feminista mozgalmak élénk vitákat váltottak ki az újságokban, könyvekben, klubokban, és néha, mint Magyarországon is, a parlamentben. Ezek a viták a nők megfelelő oktatásáról, a családban betöltött szerepéről és a szavazati jogról szóltak.

A magyar Feminista Liga a huszadik század elején a nők választó jogáért küzdött. Harcuk összekeveredett a magyar kormányok azon igyekezetével, hogy megakadályozzák a Magyarország területén élő nemzetiségek választójoghoz jutását. Egy kisebbségekből alakuló blokk többséget alkotott volna az etnikailag magyar lakossággal szemben, így választójog kiterjesztése elsősorban nem nemi, hanem nemzetiségi kérdésként fogalmazódott meg. Részben mert a Feminista Liga nem vitatta el teljesen a nemzetiségek szavazati jogát, a magyar feminizmus a nacionalisták vádjaival találta szembe magát, miszerint ellenséges volt, s mint ilyen „nemzet-idegen” (Kovács 1994). A feminista mozgalmak többféleségének megfelelően – más-más politikai szövetségeikkel egyetemben – a velük szemben hangoztatott idegenség vádjának is megvan a maga helyi, történelmileg specifikus megjelenési formája. Korábban is, akárcsak ma, ez a vád egybemosta a feminista írások történelmi eredetét és a feministák által kötött szövetségeket olyan hazai politikai mozgalmakkal, melyeket a nacionalista írók idegennek stigmatizáltak/stigmatizálnak. Így az idegen semmilyen konkrét helyhez és semmilyen földrajzilag beazonosítható konkrét térhez nem köthető. Az idegen kategóriája a nemzethez való lojalitásról szóló érvek mentén artikulálódott.

További körforgások

A feminista szövegfordításoktól eltérően (de a *Cosmopolitan* magazin példájához hasonlóan), a legtöbb Közép Kelet Európába érkező szöveg hívatlanul érkezett az 1989 óta a térségbe egyre növekvő ütemben megjelenő vállalatok és szervezetek kíséretében. Ilyenkor a fordítás nem korlátozódik az írott szövegekre csupán, és a fordítandó szövegek kiválasztását általában nem közép kelet európai társadalmi szereplők végzik. A szövegek mozgása sem ér véget ezzel. Ebben a fejezetben ezért az intézményi gyakorlatok áramlását veszem szemügyre és arra hívom fel a figyelmet, hogy a mozgás a legritkább esetben egyirányú és egyszeri. Sokkal inkább az a jellemző, hogy a szövegek és a gyakorlatok együtt mozognak és utaznak a Régió városai és országai között – melynek során sajátos átalakuláson mennek keresztül –

majd tovább folytatják átalakulásukat, mikor újra mozgásba jőve az USA-ba vagy Nyugat Európába kerülnek el.

A „kormányhoz nem köthető (nem állami) intézmény” legalább annyira fontos vizsgálódásiam számára, mint a média vagy a reklámcég. Nem egységes kategória, helyi és regionális, valamint nemzetközi szervezetek is tartoznak ide. Kis önfenntartó aktivista hálózatok és a hihetetlenül gazdag Soros Alapítvány, a konzervatív célkitűzéssel missziót teljesítő vallási szervezetek, és számtalan, önmagát valamilyen progresszív feminista célkitűzés megvalósításán dolgozó szervezetenként definiáló alapítvány egyaránt ebbe a szervezeti típusba tartozik. Mindegyikben nemzetközi munkatársak és ötletek találkoznak össze közép kelet európai munkatársakkal. Az általam tárgyalt szervezetek programszerűen elkötelezettek „a nők egészségének”, „reproduktív egészségének” jobbítása mellett, a „környezet védelme”, a nők szerepének növelése mellett a „helyi közigazgatásban”, a „részvételi demokrácia” és a „civil társadalom” erősítése mellett. 1989 után Közép Kelet Európa gyorsan megtanulta hogyan kell közhasznú „alapítványokat” létrehozni és hogyan gyakoroljanak nyomást anyagi támogatásért máshol székelő hasonló szervezetekre. Megszerezték a pályázatiíráshoz, a költségvetés tervezéséhez, a beszámolók és jelentések írásához, valamint a külföldi ellenőrző bizottságok látogatásának lebonyolításához szükséges gyakorlatot. Mindezek egy teljesen új világban való eligazodásnak tűntek, ami írott és beszélt műfajok, terminológiák, interakciós konvenciók, és önigazolási stratégiák elsajátításával járt együtt. A Régióban 1989 után megjelenő feminista viták másik fontos terepét jelentették az NGO-kban folyó interakciók. A közép kelet európai nőmozgalmak nagy része az amerikai, nyugat európai, és nemzetközi szervezetek és alapítványok támogatása révén erősödött meg 1989-et követően.¹⁹

Különösen fontos szerepe van a helyi NGO vezetőknek, akik egyrészt a nemzetközi alapítványok előtt képviselik a régiót, másrészt a nemzetközi alapítványt képviselik a helyi tagok és választóik előtt. Bár ritkán gondolnak rájuk fordítóként, ezek a társadalmi szereplők gyakran találják magukat olyan nemzetek közötti és gyakran konfliktusos és ellentmondásos helyzetben, ami fordítói ügyességet kíván – a szó többféle értelmében. Ezek a több nyelven beszélő, iskolázott emberek kényes helyzetekben egymással összeegyeztethetővé tudták alakítani távoli alapítványok és a közép kelet európai NGO szervezetek elvárásait. Ennek során egyszerre többféle érdeket kell figyelembe venniük. Segíteniük kell abban, hogy a helyi érdekek a távoli pénzforrások számára is érthető nyelven fogalmazódjanak meg, s ezzel

¹⁹ Sampson (1996) élesen kritizálja ezt a jelenséget.

együtt meg kell próbálni módosítani is az NGO-k gyakorlatát, illetve az alapítványok prioritásait is, hogy összhangba hozzák azokat a helyi körülményekkel. Az ilyen közvetítő szerepben működők sokk effektusról ('whiplash') számolnak be. Egyik oldalon new yorki, brüsszeli és budapesti (a Soros Alapítvány egyik fontos székhelye) elegáns tárgyalótermekben próbálnak közvetíteni, ahol nemzetük, régiójuk „képviselésében” kell a problémákról beszélniük, másik oldalon pedig saját városuk (szerényebb) városházáján, klinikáin, irodáiban kell feltalálni magukat, ahol gyakorta nemzetközi pénzintézetek szofisztikált eszközeinek látják őket – amit gyanakvás és/vagy szíves fogadtatás övez.

Más helyzetekben ugyanakkor a közvetítők szinte semmilyen mediáló vagy fordító szerepet nem játszanak. Bár az NGO munkatársak új politikai műfajokat és konvenciókat sajátítottak el, mégsem sikerült végrehajtaniuk a támogatóik által kezdeményezett változásokat. Bulgáriai (Daskalová 2000) és romániai (Sampson 1996; Grunberg 2000) tanulmányok például arról számolnak be, hogy az NGO-k egyrészt pusztán munkahelyként szolgáltak az ott foglalkoztattak számára, másrészt *raison d'être*-ként szolgáltak az anyagi támogatást nyújtó ügynökségeknek. Néhány esetben az NGO támogatást elnyert, vagy a nemzetközi NGO-k feladatának elvégzésére megbízást kapott helyi szervezetek gyakorlatilag semmilyen kapcsolatban nem álltak a helyi önszerveződő mozgalmakkal. Ahelyett, hogy bármilyen formában együttműködtek volna célközönségükkel, a szervezetek központosították a politikai aktivitást, akár az államszocializmusban. Ilyenkor az NGO-k helyi szervezetei az államhoz igazodtak, a fővárosban koncentráálódtak, és az általuk megoldandó „probléma” megoldására kijelölt minisztériumok szerkezetét képezték le. Noha a jelenség meglehetősen elterjedt Közép Kelet Európában, koránt sem a Régió sajátja. Hasonló jelenségekről számoltak be, önkritikusan, a nyugat német feminista nőmozgalom tagjai is (Lang 1997).

Most inkább azt az esetet szeretném részletesebben ismertetni, amiben az NGO másfajta logikát követett, szofisztikáltan fordította „át” a gyakorlatokat és problémákat, s ennek eredményeként új helyi kontextust teremtett. Az *S.O.S. segélyvonalat* a családon belüli erőszak áldozatai számára hozták létre Belgrádban az 1990-es évek elején, a jugoszláv háborúk kezdetén. Mršević (2000) szerint olyan nők hozták létre, akik korábban Horvátországban már találkoztak hasonló szervezetekkel. A horvát aktivisták pedig korábbi németországi, belgiumi, és más nyugat-európai tanulmányaik során feminista szervezetekkel voltak kapcsolatban. A megkérdezett nők elmondták, hogy fellelkesedtek a családon belüli erőszakot fontos feminista feladatként kezelő gyakorlattól, s ezt próbálták átültetni hazai kontextusba. Vegyük észre, hogy a gyakorlatok átültetése nem egyetlen lépésben, hanem helyek láncolatán keresztül zajlott. A segélyvonal akkor válhatott valóra,

amikor a nyugati egyetemekről visszatérve, a belgrádi és a horvát nők kisebb összegeket kaptak (gyakran névtelenül) külföldi és otthoni barátaiktól és kollégáiktól. Sikerük, hogy meg tudták változtatni a feleségbántalmazás jelentését a „normális, bár sajnálatos családra tartozó jelenség”-ből a ’társadalmi jelenség’ jelentésre, legalább annyit köszönhet rádiós, televíziós és sajtókampányuknak, mint a boszniai háborúk nyomán nyilvánosságra került erőszak kiváltotta (nemzetközi) felháborodásnak.²⁰ A belgrádi segélyvonal példája szintén arra hívja fel a figyelmet, hogy a politikai gyakorlatok többszörös lépésben vándorolnak: története átkerült és részben megismétlődött Budapesten és Prágában, melyek mindegyike további inspirációt merített a másiktól szóló hírekből.

A családon belüli erőszak újonnan bevezetett kategóriája szintén megtalálható a Régió politikai magazinjaiban és női magazinjaiban egyaránt. További újításokra teremtett alkalmat különféle írás- és publikációs gyakorlatokban. A magyar kiadványokat szemügyre véve megállapíthatjuk, hogy a feleségverés, szexuális erőszak, abortusz, munkahelyi szexuális zaklatás, nemi erőszak, prostitúció és pornográfia problémája – ami 1989 előtt szinte teljesen hiányzott a médiából – egyre gyakrabban jelenik meg a rendszerváltozást követően a magyar populáris sajtóban. A megvizsgált sajtótermékek nézőpontja meglehetősen széles spektrumot fed le. Sok híradás olyan amerikai és nyugat európai magazinokból került átvételre, mint a *Cosmopolitan*, *Glamour*, *Stern* és *Seventeen* – gyakran csak minimális változtatással és engedély nélkül. Még azok a cikkek is, melyek nem szó szerint kerültek átvételre, követték az eredeti cikk műfaji konvencióit: valamilyen szenvedésről hírt adó pszeudo egyes szám első személyű felvezető összegzés, rövid interjúk hasonló „áldozatokkal”, amik orvos, pszichológus, vagy szociológus szakemberek reflexióival váltakoznak, amit mindvégig erkölcsi emelkedettség kísért.

Néhány cikk együtt érzően mutatta be az általuk női problémának nevezett jelenséget, támogatta a nők állampolgári és családi jogait, indirekt módon támogatta a férfiak és nők egyenlőségét a munkahelyen és az otthoni feladatokban, és ellenezte a szexuális és fizikai erőszakot. Más cikkek sokkal bonyolultabb és ambivalensebb álláspontra helyezkedtek. Ugyanakkor a „feminizmus” kifejezés alig fordul elő. A szó konkrét előfordulása nélkül, ezekben a cikkekben láthatjuk azt, ahogyan létrejön és reprodukálódik az az ironia, néha akár kényszerű megvetés, amivel többnyire ezeket a problémákat és magát a feminizmust is illetik. Jól szemlélteti ezt a jelenséget az a cikk, ami jól eső izgalommal, kedvtelve és elutasítóan számolt be azokról az egyetemista lányokról, akik tanulmányaik kiadásainak fedezetét tanulás

²⁰ A családon belüli erőszak sikeres elterjedésének történelmi okait, illetve az egyes problémák „jól utazó” jellemzőit Keck és Sikkink (1998) tárgyalja.

mellett végzett prostitúcióval keresik meg. Más alkalmakkor ugyanakkor a magazinok tartózkodtak a nők kigúnyolásától és helyette a férfi kiváltságokat gúnyolták a jól értesültek örömeivel, vagy csípős humorral, és az agresszív férfi viselkedést kísérő hagyományos reakciókat (írónia, rezignáltság) néha az új nőszervezetek akcióival kapcsolták össze. Véleményem szerint ez a fajta írásmód úgy tudja segíteni a családon belüli erőszak, a reprodukciós jogok, a prostitúció, vagy az anyasági segély köré szerveződő politikai mozgalmak létrejöttét, hogy közben nem köti azokat a stigmatizált „feminizmus”-hoz. Ezek a példák – NGO nőszervezetek, a családon belüli erőszak segélyhívó vonala, átalakuló média műfajok – a feminizmus inspirálta gyakorlatok, szervezetek és szövegek körforgását tanúsítják.

Utoljára a különféle szervezetektől és NGO-któl elnyerhető ösztöndíjaknak és pályázatoknak a Régióból való kilépést előmozdító hatását vizsgálom. Ennek a további körforgásnak egyként részesei emberek – kutatók, újságírók, aktivisták – és az általam itt bemutatott fordítási folyamat következtében, valamint a régiók közötti hatalmi viszonyok különbségei következtében lényegesen átformálódott szövegek is. Nyugati kiadók, hírügynökségek, aktivista szervezetek és kutatóintézetek mindig a nyugat európai és amerikai piacokra és a Kelet Közép Európától messze eső politikai terepek kényes egyensúlyára tekintettel kérnek fel szerzőket tanulmányírásra vagy választanak ki szövegeket fordításra. Ahogyan a magyarra fordítandó amerikai feminista szövegek kiválasztásánál szempont a magyar (leginkább budapesti) politikai érdek, ugyanígy működik a Közép Kelet Európából érkező szövegek kiválasztásának és recepciójának társadalmi és ideológiai vetülete. Közhelyszámba megy a Régióban, hogy a brüsszeli és washingtoni döntéshozók Közép Kelet Európa országairól alkotott képe részben azokon a diszkurzív kereteken nyugszik, amit a bürokraták és az üzletemberek a vezető lapokban olvasnak. Az újságírói gyakorlat ezért lényegesen befolyásolja nemcsak az EU bővítést, a kereskedelmi egyezményeket, tőkebefektetéseket, hanem a turista ipart is.

Az amerikai és nyugat európai média más geopolitikai régiókról alkotott image-alkotásának eszközeit számtalan kutatás részletesen elemezte már. Itt most ezért elég lesz, ha egy példán mutatom be, hogyan illeszkednek a Kelet Európából érkező történetek az általam itt felvázolt tágabb körforgásba. A fent említett Gal-Kligman projekt horvát és szerb résztvevői rendszeresen kifogásolták a jugoszláv háborúk USA-ban megjelent reprezentációinak gender aspektusát. Például azt, hogy az amerikai médiában a nők elleni nemi erőszakról szóló tudósítások rendre a primitív, elmaradott kelet európai régió barbarizmusának alátámasztását szolgálják (lásd erről Todorova [1997] áttekintését), vagy azt, hogy előre megjósolható módon, a természet adta áldozatát, a nőt megtámadó harcos férfi örökérvényű image-

nek megerősítését szolgálja csupán (pl. Stiglmyer 1994). A horvát és a szerb partnerek véleménye szerint az összehatás, hogy a történetek standardizálódnak és kívül marad rajtuk az egyes nők által a Balkánon elszenvedett konkrét erőszak.

A projektben résztvevők közül azok, akik már jártak az USA-ban úgy vélték, hogy a különféle helyi politikai erők ennek a Balkán-képnek a segítségével vívták meg csatározásait. Az amerikai kritikusok sem késlekedtek megállapítani, hogy a Balkán kapzsi férfinőről szóló történet nem a férfi érdekében hangzik el, hanem az amerikai feministák között régóta zajló vitában résztvevők pozíciójának megerősítésére, akik azon vitáztak, hogy a szexualitás vajon „élvezetet vagy veszélyt” jelent-e a nő számára, s hogy vajon a férfi szexualitás szükségképp erőszakos-e, ahol a nő elkerülhetetlenül az áldozat szerepére kárhóztatik. A kritikusok nem az erőszak tényét tagadták, hanem azt a módot, ahogyan a róla szóló történetek az amerikai kontextusba bekerültek, azt hogy közvetlen összefüggésbe hozták esszenciálisan elgondolt nemzet és nemiség fogalmakkal. Cikkem témájával összhangban azt kellene a továbbiakban megvizsgálni, hogyan mondják tovább, fordítják „át” a bűncselekmények helyszínén elmondott történeteket a média-riportokban, amelyek aztán újabb kontextusokba ágyazódnak be világszerte.

Érvelésem logikájából következik, hogy a tudományos munkák fontos részét alkotják ennek a körforgásnak. Így ez a szöveg maga is – azzal, hogy közép kelet európai nők image-t rajzolja fel, a feminizmusról és a lefordított amerikai feminista szövegekről megfogalmazott különböző véleményeket idéz és fordít le – részévé válik az ilyen diszkurzusok további körforgásának.

Konklúzió

Mint azt kutatók megállapították, a társadalmi mozgalmak általában társadalmi elismerésért és újraelosztásért folynak. Ezek mentén az alapkategóriák mentén fogalmazzák meg és legitimizálják változó céljaikat. A legitimizálás formáinak legkiválóbb szemléltetésére a lefordított, átmozgatott és új politikai környezetben továbbértelmezett szövegek szolgálhatnak. Természetesen az, hogy a legitimizálás adott formája hogyan működik bármilyen közegben, számtalan nem-diszkurzív tényezőtől függ, mint ahogyan azt számtalan magyar példa is szemléltette. De nem hagyhatjuk figyelmen kívül a körforgás folyamatát, ha meg akarjuk érteni, hogy miként válnak bizonyos érvek adott közegben meggyőzővé, míg másokban nem, vagy, hogy bizonyos érvek miért terjednek el széles körben, s nyújtanak új önértelmezési módokat, eszközöket politikai célok megfogalmazásához, s

miként hoznak létre határokon átnyúló politikai szövetségeket. A feminizmus utazó beszédmódként történő tanulmányozása lehetővé teheti, hogy összetettebb módon elemezzük a Közép Kelet Európában annyira égető „félreértéseket” és „előítéleteket”, melyek természetesen más országok és régiók aktivistáinak kommunikációjára is jellemzők.

Ebben a tanulmányban az volt a célom, hogy a társadalmi mozgalmak olyan megközelítési módjára tegyek javaslatot, ami a nyelvészetileg pontos elemzés segítségével problematizálja az „eszmék” globalizációjának felfogását. Ez a megközelítési mód a (diszkurzus-tömbökként definiált, írott formában vagy a tömegkommunikáció eszközeivel terjesztett) szövegek vándorlásának pontos nyomon követésén alapszik, azt vizsgálja, hogy a szövegek miként (re)kontextualizálódnak különböző politikai és kulturális kontextusokban, melyek maguk is átalakulnak e folyamat során. Ahelyett, hogy a politikai eszmék eredetét kutatnánk, abból az alapfeltevésből indultam ki, hogy az „eredet” többszörös, és az adott közegben aktivizálódó szövegváltozat már létező politikai viták közegében alakul. Következésképp a szövegmozgás egyik fontos velejárója, hogy az intertextualitás egyfajta szociokulturális folytonosságot vagy áttörést eredményez. Ugyanakkor, a helyi/idegen többszörös distinkciók következtében, politikai szubjektum kategóriákat is létrehoz, amik további politikai viták és mozgalmak középpontjában állhatnak. A szövegek mozgása nem kell, hogy megegyezzen ismertebb „áramlatok”, például a tőke, a fogyasztási cikkek, vagy az emberek nemzetközi körforgásának irányával és sebességével. Nem is úgy játszódik le, ahogyan azt a migráció és a kommercializálódás folyamatát elemző klasszikus tanulmányok az emberek és tárgyak mozgásának leírásakor állítják, hanem a fordításon alapuló intézményes és gyakorlati tevékenységek révén megy végbe. A fordítás a szöveg körforgásának egyik mozzanata. Összetett jelenség. Sajátos társadalmi viszonyok és nyelvvideológiák jellemzik. A viták kontextusát és a politikai szubjektumokat és a további cselekvés lehetőségét kitermelő sajátos szemiotikai folyamatok rendszere.

Fordította Barát Erzsébet (Szegedi Tudományegyetem)

Felhasznált irodalom

- Acsády, J. 1997. „A huszadik század asszonya – A századforduló magyar feminizmusának nőképe.” In Nagy Bea, S. Sárdy Margit (szerk.). *Szerep és alkotás. Női szerepek a társadalomban és az alkotóművészetekben*. Debrecen: Csokonai, 243-253.

- Anderson, B. 1991 [1983]. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (revised and enlarged edition). London: Verso.
- Appadurai, A. 1996. *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*. Minneapolis and London: University of Minnesota Press.
- Bakhtin, M. 1981. „Discourse in the novel.” In M. Holquist (szerk.). *The dialogic imagination: Four essays*. Austin: University of Texas Press, 259-422.
- Bauman, R. & L. C. Briggs. 1990. „Poetics and Performance as Critical Perspectives on Language and Social Life.” *Annual Review of Anthropology* 19: 59-88.
- Benjamin, W. 1968 [1923]. „The Task of the Translator.” In H. Zohn (ford. és szerk.). *Illuminations*. New York: Harcourt & Brace, 69-82.
- Cott, F. N. 1987. *The Grounding of Modern Feminism*. New Haven: Yale University Press.
- Daskalová, K. 2000. „Women's problems, women's discourses in Bulgaria.” In S. Gal & G. Kligman (szerk.). *Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life After Socialism*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 337-69.
- Derrida, J. 1977. „Signature Event Context.” In *Limited Inc*. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1-24.
- Einhorn, B. 1992. *Cinderella Goes to the Market*. London: Verso.
- Fábri, A. 1999. *A ő hivatása. Szemelvények a magyarországi nőkérdés történetéből, 1777-1865*. Budapest: Kortárs Kiadó.
- Fassin, E. 1999. „The Purloined Gender: American Feminism in a French Mirror.” *French Historical Studies*. (22)1: 113-38.
- Ferge, Zs. 1997. „The 'Old Left' and the 'New Right.'” *Czech Sociological Review*. 5(2): 159-78.
- Ferree, M. M. 1995. „Patriarchies and Feminisms. Two Women's Movements in Postunification Germany.” *Social Politics*. 2(1): 10-24.
- Fodor, É. 1997. *Power, patriarchy, and paternalism: an examination of the gendered nature of state socialist authority*. PhD Dissertation. Los Angeles: University of California.
- Funk, N. & M. Mueller (szerk.). 1993. *Gender Politics and Post-Communism: Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. New York: Routledge.

- Gal, S. 1997. „Feminism and Civil Society.” In J. Scott, K. Caplan and D. Keates (eds.). *Transitions, Environments, Translation*. New York: Routledge, 30-45.
- Gal, S. 1991. „Bartók's funeral: representations of Europe in Hungarian political rhetoric.” *American Ethnologist* 18: 440–458.
- Gal, S. & J. T. Irvine. 1995. „The boundaries of languages and disciplines: How ideologies construct difference.” *Social Research*. 62(4): 967-1001.
- Gal, S. & G. Kligman. 2000a. *The Politics of Gender after Socialism. A Comparative-Historical Essay*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Gal, S. & G. Kligman (eds.). 2000b. *Reproducing Gender: Politics, Publics and Everyday Life After Socialism*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Grewal, I. & C. Kaplan (eds.). 1994. *Scattered Hegemonies: Postmodernity and Transnational Feminist Practices*. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press.
- Grunberg, L. 2000. „Women's NGO sin Romania.” In Gal & Kligman (szerk.). 2000b, 307-36.
- Haraszti, M. 1987. *The Velvet Prison*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Havelková, 1997. „Transitory and persistent differences: Feminism east and west.” In Scott et al. (szerk.) 1997, 56-64.
- Heitlinger, A. (szerk.). 1999. *Émigré Feminism: Transnational Perspectives*. Toronto: University of Toronto Press.
- Hobson, B. & M. Lindholm. 1997. „Collective Identities, Women's Power Resources, and the Making of Welfare States.” *Theory and Society* 26: 475–508.
- Irvine, J. T. 1996. „Shadow Conversations: The Indeterminacy of Participants Roles.” In M. Silverstein and G. Urban (szerk.), 131-59.
- Jayawardena, K. 1986. *Feminism and Nationalism in the Third World*. London: Zed Books.
- Keck, M. & K. Sikkink. 1998. *Activists beyond Borders: Transnational Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca, NY: Cornell University Press.

- Kligman, G. 1998. *The Politics of Duplicity. Controlling Reproduction in Ceausescu's Romania*. Berkeley, CA: UCLA Press.
- Kovács, M. 1994. „A magyar feminizmus korszakfordulója.” *Café Babel* 14(1-2): 179-84.
- Koven, S. & S. Michel 1993. „Womanly Duties: Maternalist Politics and the Origins of Welfare States in France, Germany, Great Britain and the United States, 1880-1920.” *American Historical Review*. 4: 1076-108.
- Lee, B. 2001. „Circulating the People.” In Gal, S. & K. Wolards (szerk.) *Language and Publics; the Making of Authority*. Manchester: St. Jerome Press, 164-81.
- Lefevere, A. (szerk.). 1992. *Translation, History, Culture. A Sourcebook*. London and New York: Routledge.
- Lengyel, L. 1998. „Levél a sajtószabadságról.” In M. Vásárhelyi, G. Halmi (szerk.) *A nyilvánosság rendszerváltása*. Budapest: Új Mandátum Kiadó, 35-40.
- Marody, M. 1993. „Why Am I not a Feminist: Some Remarks on the Problem of Gender Identity in the United States and Poland.” *Social Research* 60(4): 853-64.
- Moghadam, V. 1994. „Introduction: Women and identity politics in theoretical and comparative perspective. V.” In Moghadam (szerk.). *Identity Politics and Women: Cultural Reassertions and Feminisms in International Perspective*. Boulder, CO: Westview Press, 3-26.
- Mohanty, T., N. Russo & L. Torres (szerk.). 1991. *Third World Women and the Politics of Feminism*. Bloomington, In.: Indiana University Press.
- Mršević, Z. 2000. „Belgrade's SOS Hotline for Women and Children Victims of Violence.” In Gal & Kligman (szerk.) 2000b, 370-92.
- Mueller, C. & M. Katzenstein (szerk.). 1987. *The Women's Movements of the United States and Western Europe*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Neményi, M. 1994. „A kötelező heteroszexualitástól a kötelező feminizmusig.” *Café Babel* 14(1-2): 163-70.
- Phillips, A. 1991. *Engendering Democracy*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
- Rupp, L. & V. Taylor 1999. „Forging Feminist Identity in an International Movement: A. Collective Identity Approach to Feminism.” *Signs* (2)2: 363-386.

- Said, E. 1983. „Travelling Theory.” In E. Said (szerk.) *The World, the Text, and the Critic*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 224-47.
- Sampson, S. 1996. „The Social Life of Projects. Importing Civil Society in Albania.” In C. Hann and E. Dunn (szerk.) *Civil Society: Challenging Western Models*
- Sampson 1996. Boulder, CO: Westview Press. 159-78.
- Scott, J. 1996. *Gender and the Politics of History*. New York: Columbia University Press.
- Scott, J. 1988. *Only Paradoxes to Offer. French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Scott, J. K. Caplan and D. Keates (szerk.). 1997. *Transitions, Environments, Translation*. New York: Routledge.
- Šiklová, J. 1997. „Feminism and the Roots of Apathy in the Czech Republic.” *Social Research* 64(2): 258-80.
- Silverstein, M. & G. Urban (szerk.). 1996. *Natural Histories of Discourse*. Chicago: University of Chicago Press.
- Silverstein, M. 2000. „Translation, Transduction, Transformation.” Unpublished manuscript. Presented at a conference on translation in Germany.
- Snitow, A. 1995. „Feminist Futures in the Former East Bloc.” In M. Blagojevic *et al.* (szerk.) *What Can We Do For Ourselves? East-European Feminist Conference*. Belgrade: Center for Women’s Studies, Research and Communication, pp.141-155.
- Stiglmyer, A. (szerk.). 1994. *Mass Rape: The war against women in Bosnia-Herzegovina*. Lincoln, NB: University of Nebraska Press.
- Szalai, J. 2000. „From informal labor to paid occupations. Marketization form below in the Hungarian women’s work.” In Gal & Kligman (eds.) 2000b, 200-24.
- Todorova, M. 1997. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Tsing, A. L. 1997. „Transitions and Translations.” In J. Scott *et al.* (szerk.) 253-72.
- Vásárhelyi, M. 1998. „Újságírói autonómia és sajtószabadság.” In Vásárhelyi & Halmai (szerk.) 303-316.

- Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
- Watson, P. 1997. „Civil Society and the Politics of Difference in Eastern Europe.” In J. Scott et al. (szerk.) 21-29.

Kende B.Hanna. *A kisemmizett férfinem. Az ősanyaistennőktől a mesterséges anyaméhig.* Budapest: Osiris, 2009. ISBN 978 963 276 037 7. Ára: 2980 Ft.

Kende Hanna könyve elolvasására csak most szántam rá magam. Első látásra ugyanis visszatartott ettől a cím: azt gondoltam, megint egy a nőket kárhóztató könyvvel gyarapodott a magyar könyvpiac, ráadásul nő írta (Esther Vilar, Eva Herman könyvei jutottak eszembe). A címet úgy értettem, hogy nyilván a nők semmizték volna ki a férfiakat, valahogyan mégis ők a hibások mindenért- ahogy Éva és Pandóra az idők kezdetén minden rossz ősoka volt. A cím félrevezető- nem a nők követték el a kisemmizést!¹ Egy a női öntudat, önbecsülés erősítésére alkalmas nagyívű történetet olvashatunk az ősi női teremő istennőkről, az anyaságról, a szülés elhallgatott (a férfiak által elfojtott) hatalmáról hatalmas mítoszanyag, antropológiai kutatás bemutatásával. A könyv olvasmányosan van megírva, népszerű és tudományos egyszerre. Nőknek, férfiaknak, feministáknak is ajánlható, már csak azért is, mert jobb egy pozitív alternatíva felmutatása, mint a női (jogos) sérelmek sorolása.

Én más nézőpontból szeretnék írni róla, mint a két 2009-ben megjelent hosszabb recenzió, amelyet ismerek (Pető, Láng). Az alakuló magyar feminista elmélet szempontjából, annak számára szeretném a könyv helyét kijelölni, természetesen saját nézőpontom alapján, melyet filozófiai értelemben kontinentálisnak, hermeneutikainak vagy akár dekonstruktívnak nevezek. Azért is örültem Kende Hanna könyvének, mert saját elvi álláspontomhoz közelállónak vélem. Ő az európai mítosztudomány és antropológia kontinentális (német, francia és magyar) szerzőit használja, főleg a görög mítoszok és filozófia örökségére épít. Érdekes tragédiaelemzéseket olvashatunk női mítoszalakokról, Pandoráról, Antigonéről, Médeiáról, a bakkhánsnőkről, Déméter és Perszephoné (Anyalány) kapcsolatáról, a bibliai teremő-mítosz két változatáról stb.

A szerző hosszú pszichoterápiás gyakorlattal a háta mögött írta meg a mítoszok és a korai civilizációk központi anyaistennő (Magna Mater) alakjának mai értelmezését, de terápiás tapasztalata a háttérben marad:

---

¹ Ha az alanyt keresném, ki vagy mi követte el a kisemmizést a szerző szerint, azt kéne válaszolnom, hogy a természet! Az anyaméh hiánya (az anatómia) lett a férfiak sorsa (pace Freud!), de sikerre, a nők feletti uralomná alakították át, és ha valaki kisemmizett valakit, akkor az indoeurópai patriarchális civilizációk térhódítása során a férfiak a nőket- mégiscsak! Adekvát címe lett volna a kisemmizett női nem, vagy a hiányos férfinem, de nem szeretnék egy kevésbé sikerült címen lovagolni!

mintha egy történeti antropológiai kutatást olvasnánk. Interdiszciplináris mű, amely a mitoszkutatás, az antropológia és a pszichoanalízis metszetében helyezhető el. Ennek a hermeneutikai mítoszértelmezési tradíciónak a filozófiai alapjáról manapság H. Blumenbergnél, Ricoeur-nél olvashatunk (Blumenberg 2006, 105), megalapozói között egy fél évszázaddal korábban olyan magyar tudósok voltak, akik az emigrációban nemzetközi tekintélyre tettek szert: a C.G. Junggal közös műveket is író Kerényi Károly és Róheim Géza. Kende Hanna ehhez a Kerényi-féle tradícióhoz nyúl vissza, amelyet a mai francia antropológiával ötvöz és a lacani pszichoanalízistől eltérő, de mégis alapjában pszichoanalitikus utat mutat – bár van, aki ezt kétségbe vonja (Pető 2009) –, egy olyan nőközpontú értelmezést dolgoz ki, amely képes mindkét nemet együtt kezelni.

Ugyanakkor erősen történeti, vallástörténeti alapo zású értelmezés: a Nagy Anyaistennő egyik lehetséges magyarázata a mai világban, a legújabb reprodukciós technikák kontextusában, a francia antropológiai tradícióba beágyazva C. Lévi-Strausstól Marcel Détienne-en, J.P. Vernant-on át a magyar származású G. Devereux-ig. Bár Kende értelmezésének alap gondolata nem új, saját véleménye van: azokat a szerzőket sem fogadja el kritikátlanul, akiket nagyra tart – pl. Vernant-t vagy Devereux-t, sőt időnként szinte haragszik a naivan férfiközpontú értelmezéseikért, hogyan képesek nem látni saját elfogultságukat! Némileg csodálkozom azon, hogy bár Franciaországban élt, nem látszik ismerni néhány olyan szerzőt, akik a görög kultúra értelmezésében éppen az általa hiányolt női szempontot tárták fel műveikben: ilyen a történeti antropológus Nicole Loreaux, (Loreaux 1984, 1989)., vagy a pszichoanalitikus Luce Irigaray. (Irigaray 1993, 2008)

Kende nőközpontú koncepciójának alaptézise az, hogy a férfiak elfojtott kisebbsértékűségi (sic) érzésük kompenzálására hozták létre a kultúrát, ti. mert nem képesek gyermeket szülni, ezért irigylik a nőket mint szülőanyákat, - emiatt szellemi szüléssel, alkotással egyenlítették ki testi hiányosságukat. De ehhez még a nők lebecsülése, képességeik, természetüknek a férfiakénál alacsonyabbrendűnek nyilvánítása is szükséges volt, mivel alapvetően féltek, szorongtak a hatalmas anyai teremtő-erőtől, hatalomtól- túl kellett kompenzálniuk a tudattalan kisebbsértékűségi komplexust. Kende A. Adlerhez köti a túlkompenzáció terminusát, magát Adler követőjeként azonosítja. Saját javaslata szerint helyesebb kisebbsértékűségi, nem kisebbsértékűségi komplexusról beszélni. . Az alaptézis nem új, Melanie Klein, Freud tanítványa vetette fel először az uterus-irigység fogalmát, a mester pénisz-irigység fogalma pendant-jaként, kiegészítésül: nem csak a nők irigylik a férfiakat, hanem a férfiak is a nőket. Kende a tézis erősebb formáját állítja: szerinte az uterus-irigység a primér, a meghatározó. Hiába kerestem a hozzá hasonló nézetet valló Luce Irigaray említését, aki

egyenesen a szimbolikus anyagiylkosság fogalmát használja arra a kisajátító mozzanatra, melyben Platón *Lakomájának* Szókratésze a testi szülést és testi gyermeket a szellemi-lelki szüléshez és a szellemi termékhez képest alacsonyabbrendűnek deklarálja. Szókratész Kende történetében is alapvető szerepet játszik, de nem csak Irigaray-t, hanem a saját felfogásához közelebb álló Julia Kristevát sem említi, aki a preödipális anya gyerek kapcsolatban mindenható, hatalmas Anya szerepét hangsúlyozza. Lacan is csak egyszer szerepel, ami érthető, hiszen férfiközpontú felfogása Kende nőközpontúságával ellentétes. Talán ennek köszönhető Lacan női tanítványainak figyelmen kívül hagyása? Nehezen elképzelhető, hogy a pszichoanalízisben jártas szerző, ne ismerte volna műveiket. A mű sok helyen vitatkozik mások nézeteivel. Talán érdemes lett volna az ő nézeteikkel is számot vetni. Úgy sejtem, az anyaság témájában Kende inkább a francia Elisabeth Badinter-vel szimpatizál, akinek az anyaság történetéről írt könyve magyarul is megjelent (Badinter 1999).

Kende narratívája nagyívű: az ivaros szaporodás biológiai eredetével indít, a kőkorszaki nőábrázolás (szoborleletek) vallási-kulturális háttérétől a görög mítoszok, tragédiák világán és a kereszténységen át napjaink új reprodukciós technikáig terjed. Simone de Beauvoirra emlékeztet a nők kultúrtörténetének egészét átfogó történeti ív. A történet izgalmas, meggyőző és a női hatalom elfeledett történetéről szól, mai nőknek és férfiaknak egyaránt.

De nézzük meg közelebbről az alaptézist! Freuddal szembeni kritikának látszik- deklaráltan ezzel is indít az előszó: annak bevallásával, hogy nem tudott mit kezdeni a pénisz-irigység fogalmával mint oly sokan a 20. század közepétől kezdődően, hiszen számos Freud-kritika egyik botrányköve ez a fogalom. Ennek ellenére Freud elmélete büvkörében maradt, mivel az ő kultúraelméletére épül, a kultúra mint szublimáció fogalmára, valamint a két nem hierarchizáló, differenciáló szerepére a kultúra keletkezésében. A férfi kultúrát alkot, az emberiség javára munkálkodik, a nő a testi-érzelmi princípiumot képviseli, aki visszahúzná a férfit maga és gyermekei szűk körébe (otthon tartaná), vagyis kultúraellenes erőként funkcionál. Az egyik recenzens, Pető Katalin, aki pszichoanalitikus, nem is tekinti a művet pszichoanalitikus értelmezésnek, kivéve az alaptézist. Ennek a szemléltetésére számos alapvető fogalmat megnevez a mai pszichoanalitikus gyakorlat és elmélet köréből, amelyeket Kende nem használ. Kende műve szerintem sem sorolható egyértelműen a pszichoanalitikus elmélethez, esetleg az etnopszichoanalízis, kultúrantropológia területére, inkább történeti jellegű, interdiszciplináris mű.

Freud kultúrantropológiájának feminista kifordításával állunk szemben – de ugyanazon az elméleti bázison maradva. A könyv végén a

modern reprodukciós technikák lehetőségeiről gondolkodva a jövőtől is az anya-gyermek viszony testiségének pótolhatatlanságát félti – a terhesség, szülés, szoptatás semmivel sem helyettesíthető egyedüliségét. Ezt a modern apák sem érthetik utol, pótolhatják – bár helyesli a gyermekkel törődő ‘tyúkapó’ (papa poule) új jelenségét (Kende 199). Ezzel azt is állítja implicit módon, hogy csak a szülőanya az igazi, az örökbefogadó anya, vagy anyahelyettes apa (gondozó) mind elégtelenek. Furcsa számomra, ill. elfogadhatatlan ennyire a vér szavára, az egyedi anyai, női test gyermekkel való összetartozására hivatkozni, amikor a mai gondolkodás túl van a test-lélek dualizmuson. Éppen a francia gondolkodásban közismert fenomenológia vallja a test és lélek egybefonódásának tézisé. Vagyis ennek értelmében örökbefogadás esetén a gondozó a csecsemővel való korai testi-lelki kontaktus által ‘magáévá élheti’, sajátjává ‘szeretheti’ a nem saját testéből született gyermeket. A néprajzi, antropológiai adatok a férfiak terhességi szimptomáiról illetve a mítoszokból ismerős couvade mind ezt bizonyítják (Kende 93-100). A szerző mintha még a fenomenológia előtti test-lélek dualizmusban gondolkodna, ahol a lelki törődés nem kompenzálhatja a terhesség testi folyamatának hiányát. Ez a dualizmus ugyan nem a hagyományos karteziánus változat, inkább materialistának nevezhetjük -, hiszen Kende a test, az anyai test primátusát képviseli. Természetesen ezzel fenntartja és megerősíti a nő mint testiség és a férfi mint szellemiség, alkotás hagyományát, a számára kedves szerző Platón Szókratésze nyomában! A mai ökológiai gondolkodásban is találkozunk ennek az ősi Föld-Anyá, istennő szimbólumnak a naiv felmagasztalásával (Gaia) – a Nőnek a Természettel való azonosításával, amiből megint csak a női termékenység, szülés primátusa következik (a női hivatás az anyaság, nem pedig az alkotás, munka).

Egy konzervatív női alternatívát kapunk, a testi termékenységét. Bár ezt tarthatjuk elsődlegesnek, de a szellem és kultúra továbbra is a férfiak alkotása, teljesítménye marad, mint ahogy azt Platón *Lakomájának* Szókratésze óta mindig is gondolták – többnyire a férfiak, de a nők is egyetértettek vele, ahogy azt Beauvoirnál a nők történetének kommentálásában is olvashatjuk.

A történeti kutatások szerint is az ismert kultúrák túlnyomó többségében uralkodó patriarchátust valószínűleg megelőzte az írásbeliség korszaka előtti matriarchátus. Ez az antropológiai elméletekben Lévi-Strauss nyomán többé-kevésbé általánosan elfogadott volt². Ennek régészeti és mitológiai nyomai szembetűnőek, a krétai ásatások kigyós istennőitől a

² Talán ma már kevésbé elfogadott ill. a feminista antropológia differenciáltabban viszonyul a domináns patriarchátus téziséhez, ahogy pl. Sherry Ortner revidálta saját korábbi Lévi-Strauss hatása alatt álló tézisé (Ortner 2006).

görög mitológia nagyhatalmú nőalakjaiig mint Démétér, Gaia. A szerző egy mai jelentős francia antropológusnő, Françoise Héritier-t idézi, aki mesterét Lévi-Strausst kiegészítő tézise szerint a két nem ismert hierarchiáját a nemek megkülönböztetett értékbesorolásának (valence différentielle des sexes) nevezi (Kende 22).³ Az idézett helyen Héritier Freud pénisz-irigység tézisével szemben szögezi le a férfiak irigységét és újfogalmazza, átalakítja Lévi-Strauss felfogását a nők cseréjéről: a férfiak nem annyira feleségüket, mint inkább azok szülőkéességét veszik birtokba. (És ragaszkodnak az afeletti rendelkezéshez, mint azt manapság az abortusz-viták is tanúsítják). Kende nagy mennyiségű antropológiai kutatást épít be könyvébe, főleg Marija Gimbutas az i.e. 7-3. évezredre vonatkozó könyveiből, aki szerint az indoeurópai törzseknek a Földközi-tenger környékén való megjelenése előtt ott egy matriarchális kultúra uralkodott, és a hódítók hozták magukkal patrarchális kultúrájukat. A két kultúra találkozása, harca tükröződik a görög mítoszvilágban is: pl. a termékenység tisztelete Démétér mítoszaiban, az eleusiszi misztériumokban, stb.

Érdekes felidézni a kultúra eredetének egy mai magyarázatát Hankiss Elemér nagyszabású civilizációelmélete szerint. A mű *Félelmek és szimbólumok* c. kötetében (Hankiss 2006) is egy pszichoanalitikus alaptézisre (ti. a kompenzációra) építi az civilizáció eredetére és funkciójára választ adó átfogó elméletét. Az emberi faj egy félelmetes, idegen világban alakul ki, félelmei és szorongásai kompenzálására hozta létre azt a bonyolult építményt, a szimbólumok komplex rendszereit, amit kultúrának, civilizációnak nevezünk. Az alapgondolat, melyre Hankiss is épít, lényegében már Róheim Gézánál megtalálható (Róheim 2001). A veszély, a félelem, melynek leküzdésére az emberiség létrehozta a kultúrát, a szeretet-tárgy elvesztésének veszélye, attól való félelem, hogy magára marad a sötétben (a gyermek, az ember egyedül a félelmetes külvilágban).

A mítoszkutatás, vallástörténet a történeti tudományok körébe tartozik, de Kerényi Károly ennek egy a tradicionális tudományszemlélet határait feszegető változatát képviseli, aki egyik fő alakja Kende művének. Kerényi műveiben találkozott a mítoszkutatás a pszichoanalitikus elmélettel, elsősorban Jung felfogásával, akivel közös műveket is írtak már a negyvenes években pl. Démétér-Perszephoné alakjának a lelki realitásokat is figyelembevevő értelmezéséről. Kerényi művei szembeötlően nagy teret szentelnek női istenalakoknak, valószínűleg ezt a fonalat vette kézbe és fonta tovább Kende. Azok kedvéért, akik kevésbé ismerősek Kerényi Károly felfogásával itt annyit érdemes leszögezni, hogy ő az egzisztenciális mítoszünterpretáció képviselője, a hermeneutikai filozófia művelőivel (Heidegger, Gadamer, Ricoeur) sok szál köti össze (Dottore 1999). Ezért is

³ Idézi F. Héritier: *Masculin/féminine. La pensée de la différence*. Paris: Édition Odile Jacob, 1996.

soroltam az őt követő Kende művét a a számomra is releváns hermeneutikai tradícióhoz.

De hogyan lett a matriarchátusból, a prehellén domináns anyai teremthatalomból (Gimbutas tézise), a görög és egyben európai kultúra ismert patriarchális értékrendje? Ez a fő kérdés! Platón korában már szilárd ez a rend, az ő Szókratésze képviseli. (Songe-Moller). Kende ezzel a kérdéssel fordul Platón *Lakomájának* Erósz-beszédéhez. Arra az alapvető hierarchiára kérdez rá, amit Szókratész Diotimára egy bölcs papnőre hivatkozva állít a szerelem fogalmáról, fajtáiról elmélkedve. Kende itt is egy Kerényi tanulmányt használ. (Kerényi 1995), A plátói szerelem, ill. plátói erósz rendjében a testi termékenység, a szülés (tókosz) ill. a férfi-női kapcsolat terméke, a testi gyermek alacsonyabbrendűnek van deklarálva, mint a lelki termékenység, szülés, amely férfi és fiatal fiú lelki-szellemi kapcsolatában szül lelki gyermeket, műveket, erényt, tudást (Joó 1996). Szókratész saját tevékenységét bábáskodásnak tekinti, ő gondolatokat segít világra, ahogy azt a plátói Theaitétosz dialógusban is olvashatjuk. A szülés, szerelem a nemi különbség egyik alapkérdése, a *Lakoma* c. dialógus a pszichoanalitikusok figyelmét megragadta Irigaray-n át Kristeváig, Lacant is ideértve. (Érdekes magyarázatokat kapunk tőlük, melyeket máshol elemzek.) Kende Hanna keresi a szókratészi bábáskodás magyarázatát a mai magyar Platón-kiadásban és csodálkozva kell megállapítania, hogy alig említik, nem tartják fontosnak (Bárány 2000). Máshol sem talált erre tudományos magyarázatot, de ez talán a kereső (Kende) hibája. Kerényi Károly évtizedekkel korábban írt műve és Kende könyve közötti időben ugyanis megjelent egy a szerelem-szülés *Lakomában* található koncepciójáról éppen férfi-női különbséget kiemelő magyar tanulmány – e sorok szerzőjétől – de sajnálatomra Kende Hanna számára ismeretlen maradt (Joó 1996).⁴ Nem beszélve arról, hogy a nemzetközi szakirodalomban számos kiváló elemzés született és nemcsak a feminista elméleten belül, hanem a main stream fórumain!

Platón valóban az európai idealista, aszketikus tradíció szülőapja (a kereszténységet is beleértve) mint a lélek primátusának és a test lenézésének megalapozója. A *Lakoma* kontextusában a nőt a szerelem alacsonyrendű, testi formájához rendeli hozzá, míg a lelki szerelem (Platónnál az igazi, tiszta, égi szerelem) két férfi között jöhet csak létre, ahogy M. Foucault is ezt emelte ki (Foucault 1999, 229 kk.). A férfiak lehetnek azok, akik a testi szépség keltette vágyukat intellektuális kutatássá szublimálják, és a tudomány és az igazság iránti szerelemben lelkileg egyesülnek. A tudomány

⁴ Miglena Nikolchina művében a címe alapján nem keresné senki, pedig behatóan foglalkozott a tókosz 'szülés' kérdésével ill. azzal, hogy miért éppen egy nőtől, Diotimától származik a plátói erósz elmélete? (Nikolchina 2000, 120-130).

homoerotikus köreiben a nők idegen elemnek számítanak. Hipparchiának is csak férfiruhában sikerült Platón Akadémiájába bejutni, pedig arra vágyott, hogy fonás helyett filozófiával foglalkozzon (Le Doeuff). Kende Hanna ebbe a férfitradícióba helyez vissza minket, amikor a kultúrát egészében a férfiak szublimációs, túlkompenzáló tevékenységének tekinti és bennünk az anyai termékenységet emelné vissza ősi, központi pozíciójába. Pedig elképzelhetetlen, hogy a nők minden korban ne lettek volna a kultúra részesei, átadói, - még ha csak kevés számú női alkotó nevét őrizte is meg a kánon. Erről a mechanizmusról nemcsak Virginia Woolf írt a *Saját szobá*-ban, hanem Beauvoirnak is van egy kevésbé ismert írása, *Women and Creativity* (Beauvoir 1966). Ahogy Pető is rámutat, Kende nem tesz említést sem a női kreativitásról (Pető 2009), bár az elmúlt négy évtizedben számos feminista mű született ebben a témakörben, tehetjük hozzá. Szerencsére az elmúlt négy évtized feminista kutatói egyre több alkotó nőt hoztak vissza a feledés homályából (pl. Gubar-Gilbert az irodalom, M. Ellen Whaite a filozófia területén).

A könyv végén a szüléssel kapcsolatos mai kérdések kerülnek sorra. A mesterséges megtermékenyítés már nem is kérdés, átlagos orvosi gyakorlattá, valósággá vált. A klónozás, a művi uterusban előállítható gyermek elméleti lehetőségéről Kende véleménye az, hogy ez a női/anyai test feleslegessé válásának férfi-fantáziáját valósítaná meg, ezért nőellenes, másrészt antihumánus a gyermek/utód szempontjából. Ez az álláspont nem meglepő, hiszen már a férfiak testi-gondozói szerepét sem igazán tudta Kende elfogadni vagy helyeselni. Nem látom annyira evidensen nőellenesnek ezeket a lehetőségeket, miközben egyetértek Kendével abban, hogy a mai tudományos kutatások is alapvetően a férfi-tudósok szemléletét tükrözik és negligálják a nők beleszólási, döntési jogát ezek alkalmazásába. A nők politikai mellőzése megnyilvánul pl. az abortuszhoz való viszonyban is, amennyiben inkább férfiak hajlamosak a női testet a magzat hordozó edényének tekinteni és a magzati élet elsődlegességét deklarálni. Mi lenne a két nem viszonyával, ha a férfinak már utódláshoz sem lenne szüksége a nőre?- kérdi a szerző. A másik lehetőség, hogy a nőknek sem lenne szüksége a gyermekhez egy férfire, már realitás a sperma-adományozás révén - ami a férfiak a feleslegessé válási szorongását idézheti elő, de csak egy adott nő viszonylatában! Ebből a mai szempontból érthető Kende címválasztása a férfiak jövőbeli kismizettségéről - de ez alig nyom a latban a nők évezredes elnyomása, a patriarchátus történelmi tradíciójának súlya mellett! A férfiak utódnemzésben való mellőzhetőségének lehetőséget sem látom rosszabbnak, mint a nőket a művi uterus perspektívájában- emellett még szükség lesz mindkét nemre a létrejött utód szerető gondozásában, az átvitt értelmű szülőségben, mégha nem is a heteroszexuális párra. Az új

reprodukciós technikák hatására a két nem viszonya biztosan át fog alakulni-nem feltétlenül rosszabb irányban a szexualitás- terhesség- szülés-nevelés/szülőség összefüggéseinek megváltozásával. Rajtunk áll, hogy milyen új értelmet adunk neki és az új tudományos-technológia lehetőségeikkel hogyan élünk.

Joó Mária (ELTE BTK Fil. Int.)

Hivatkozott művek

- Badinter, Elisabeth. 1999. *A szerető anya. Az anyai érzés története a 17-20. században*. Debrecen: Csokonai.
- Bárány István. 2000. *Platón Theaitétosz*. Fordította, a jegyzeteket és a kommentárt írta B. I. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- De Beauvoir, Simone. 1987. „Women and Creativity.” *French Feminist Thought: a reader*. Ed. T. Moi, Oxford and New York: Blackwell.
- Blumenberg, Hans. 2006. *Hajótörés nézővel*. Ford. Király Edit. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.
- Devereux, George. 1982. *Femme et mythe*. Paris: Flammarion.
- Dottore, Renato. 1999. „Kerényi Károly Enrico Castelli nemzetközi filozófustalálkozóin.” *Mitológia és humanitás. Tanulmányok Kerényi Károly 100. születésnapjára*. Szerk. Szilágyi J. György (szerk) Budapest: Osiris Kiadó, 207-236.
- Foucault, Michel. 1996. *A szexualitás története*. 2. kötet. Budapest: Atlantisz Kiadó.
- Hankiss, Elemér. 2006. *Félelemek és szimbólumok*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Irigaray, Luce. 1993. *An Ethics of Sexual Difference*. Ford. C. Burke, G.C. Gill. London and New York: Continuum
- Elena Tzelepis, Athena Athanasiou, szerk. 2010 *Rewriting Difference. Irigaray and “the Greeks.”* Albany: State University of New York
- Joó Mária. 1996. „A platóni eros-ról feminista interpretációk kapcsán.” *Magyar Filozófia Szemle* 1996/3-4: 1-30.
- Le Doeuff, Michele. 1991. *Hipparchia’s Choice. An Essay Concerning Women, Philosophy etc.* Trans. Trista Selous. Oxford.
- Kerényi Károly. 1984. „Prótagonosz Koré.” *Halbatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest: Magvető, 427-471.

- Kerényi Károly. 1995. *Az égei ünnep: Tanulmányok a 40-es évekből*. Ford. és válogatta Kocziszky Éva. Budapest: Kráter Műhely Egyesület.
- Láng Júlia. 2009. „Egy anatómiai hiányosság története.” *Élet és Irodalom* (júl.3.) VII. évf. 27. 2011 júl 25 http://es.hu/langh_julia;egy_anatomiai_hianyosság_tortenete;2009-07-06.html.
- Loraux, Nicole. 1993. *The Children of Athena: Athenian ideas about citizenship and the division between the sexes*. Ford. Caroline. Levine. Princeton: Princeton University Press.
- Loraux, Nicole 1995 *The Experiences of Tiresias: The Feminine and the Greek Man*. Ford. Paula Wissing. Princeton: Princeton University Press.
- Nikolchina, Miglena 2000 *Jelentés és anyagyilkosság Virginia Woolf Julia Kristeva olvasatában*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Ortner, Sherry 2006. „So Is Female to Male as Nature to Culture?” Henrietta Moore, T. Sanders (szerk.) *Anthropology in Theory: Issues in Epistemology*. Oxford: Oxford University Press, 437-443.
- Pető Katalin. 2009. „Egy túlkompensált világ.” 2009 december *Holmi*. 2011 jún. 23. <http://www.holmi.org/2009/12/peto-katalin-egy-tulkompensalt-vilag-kende-b-hanna-a-kisemmizett-ferfinem>
- Róheim, Géza. 2001. *A kultúra eredete és szerepe*. Ford. Balázs-Piri T. Budapest: Animula. Songe-Møller, Vigdis. 2002. *Philosophy Without Women: The Birth of Sexism in Western Thought*. Ford. P. Cripps. London and New York: Continuum

Farmer és/vagy otthonka?

Tötösy de Zepetnek, Steven, and Louise O. Vasvári (szerk.).
Comparative Hungarian Cultural Studies. West Lafayette, Indiana:
 Purdue UP, 2011. ISBN 10: 1557535930; ISBN 13: 9781557535931.
 Ár: \$59.95

Tulajdonképpen irigylésre méltó e recenzió írójának a helyzete: a *Comparative Hungarian Cultural Studies* címen megjelent vaskos tanulmánykötetet „előválogatták” a számára, s így csakis a „gender szűrő” érvényesítő szövegekkel kell bíbelődnie. A közös pontot némiképp könnyedén megképezhetem a nő alakja, a nőiség konstrukciói, megélései, tapasztalatai és gyakorlatai mentén, egyszersmind rámutatva a társadalmi nem kategóriája által leírt további képződmények reprezentáltságára is: a heteronormativitás kritikai olvasati lehetőségei, a férfi-női dichotómia kikezdései, átírásai, avagy a maszkulinitás konstrukciói a „nőies” kérdéseknél némiképp eltérő súlyozással, ám fontos helyet foglalnak el e korpuszban.

Az előválogatás mozzanata ugyanakkor hiányérzetet is generált, hisz a teljes kötet merítése fedve marad(t) előttem. Míg arról lehet írnom, hogy mit jelenthet a „gender szűrő” 2011-es, nemzetközi közönséget megcélzó e magyarországi változata, arról sajnos nem szólhatok, hogy az „összehasonlító magyar kultúratanulmányok” területe szervesül-e, ízesül-e egy sokunk által már régen áhított (erős, stabil) tudományterületté. E kis metszet alapján úgy vélem, reménykedni lehet (különösen ha hozzáteszem, hogy a 2011 augusztusában Kolozsváron megtartott 7. *Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus* programpontjaiban is sűrűn felbukkantak az erre utaló jelek).

Ha a magyar kultúrát (és specifikus jelenségeit) az angolszász tudományosságból eredő kultúratanulmányok mezsgyéjén helyezzük el, a korszakolás, a médium(ok) (s következőképp a vizsgálati tárgyak: irodalom, történelem, szociológia, média, stb.) mentén történő csoportosítás avagy a klasszikus európai tudománytörténeti hagyományok érvényesítése veszítenek exkluzív fontosságukból. Az angolszász „cultural studies”, a maga több évtizedes történetével, a humán- és társadalomtudományok módszereit ötvöző megközelítésmódjával számos példával szolgálhat e tekintetben. Innen nézvést a „gender szűrő” alkalmazása bizonyítékként szolgálhat a tudományterület magyar terjedésére. Ez a kötet tehát arról is szólhat, vélem a sötétben tapogatózva, hogy az angolszász érdeklődő értesüljön a magyar kultúrára vonatkozó kurrens kutatásokról, de arról is, hogy az angolszász

érdeklődésű magyar közvélemény perspektívát váltva meglássa (megértse, elfogadja) az összehasonlító kultúratanulmányok ernyőjének (területének?) a létjogosultságát és fontosságát a magyar jelenségek vonatkozásában. Persze, a kérdés attól marad: van olyan módszertan, koherencia és beszédmód, ami az összehasonlító magyar kultúratanulmányokat egységes területté teheti? A „gender szűrő” alapján: van, lehet, még akkor is, ha ezek a tanulmányok nem egy csoportban, fejezetben jelentek meg az említett kötetben, hanem egyéb alfejezetek részeként. Így mintegy egyszerre állítják és tagadják a társadalmi nemi alapú vizsgálatok – amelyet a maga során az összehasonlító (magyar) kultúratanulmányok egyik ágazataként is elgondolhatunk – létét, értelmét, fontosságát.

Amint eddigi soraim is mutatják, magam is küzdök a szabadság mámorával, amit egy ilyen tudományterület létrehozása, kanonizálása engedhet meg. Angolszász kontextusban a cultural studies (immár több évtizede) üdítő mellérendeléseket és merész társításokat tesz lehetővé. Átvehető-e ez a szemléletmód a sokkal szigorúbb diszciplináris, (tudomány)történeti és módszertani kötöttségeket mutató magyar nyelvű és magyar kultúráról is szóló vizsgálódásokba(n), anélkül hogy hosszas és bonyolult fogalomtisztázási és fordítási procedúrákon mennénk keresztül? Szívem szerint azt írnám, hogy igen, eszem szerint azt írom: habozok, s a képernyőmon heverő, eltérő tematikájú, módszertanú és “korú” tanulmányok összeolvasását mégis csak a klasszikus diszciplináris leosztás felől kezdem el – bár megtehetném az általuk képviselt „gender” fogalom felől is.

Az irodalom története, elmélete, interpretációja és közélete képezi három genderes tanulmány kutatási (vizsgálati) tárgyát¹. Louise O. Vasvári tanulmánya Polcz Elaine *Asszony a fronton* c. memoárját értelmezi, a második világháborús női memoárok és a női test érzéki (ez esetben egyben traumatikus) tapasztalatainak a (magyarul) elbeszélhetősége által megképzett kontextusban. Míg Polcz könyve úgy kanonizálódott, mint a nők elleni háborús erőszaktevést leíró első (magyar eredetű) példa, Vasvári rámutat, hogy ez nincs így: már korábban is jelent meg német nyelvű memoár, avagy magyar szerzőtől származó, ám más nyelven kiadott visszaemlékezés. Az *Asszony a fronton*-t illető másik intézményesült kritikai vélemény, hogy mármár brutálisan újító a női testet ért felfoghatatlan trauma verbális megjelenítésében, a megerőszkolás ábrázolásában. Vasvári lebontja ezt a kritikai nézet-építményt, amikor bebizonyítja, hogy számos, a regényből vett

¹ Louise O. Vasvári “The Fragmented (Cultural) Body in Polcz’s *Asszony a fronton* (A Woman on the Front)”, Györgyi Horváth „Contemporary Hungarian Literary Criticism and the Memory of the Socialist Past”, Anna Borgos „Sándor/Sarolta Vay, a Gender-Bender in Fin-de-Siecle Hungary.”

idézet, valamint a szerzői életrajzból származó adat nyomán, hogy Polcz mindvégig foglya marad a magyar irodalomtörténet emblematikus műfajának tekinthető lányregény ábrázolási konvencióinak, s következésképp a saját női identitását is kevésbé progresszíven építi fel, mint azt véljük. A nőiség „testet öltött” traumatikus tapasztalatai közül Polcz ábrázolhatónak, vállalhatónak láttatja a sorozatos megerőszakolás traumáját – mintegy szent mártírként szenved, jegyzi meg Vasvári (ahogyan azt a magyar nőiség elbeszélései Margit királylány óta lehetővé teszik, tehetjük hozzá). Ám az ezt megelőző, megalázó és visszaélésekkel teli házasságát nem építheti be élettörténetébe, hisz erről „úrinő (magyarul) nem beszél”, hogy Vasvári szállóigéjét idézzem. Kétségtelen, hogy Polcz Elaine élettörténete és munkássága megkerülhetetlen a magyar nyelvű női irodalom történetében. Egyszerre mélységesen privát és ugyanakkor publikus ön-létrehozása, a Vasvári által jelzett korlátok dacára is, a feminizmus olyan „mitikus” alakját idézi, specifikusan magyar kontextusban, mint Simone de Beauvoir például.

Horváth Györgyi, egy teljesen más léptékben és megközelítésben, a kommunista/posztkommunista dichotómia által generált irodalmi kritikai beszédmód-változásokat, illetve stagnálásokat vizsgálja. Polémiákat, nyilatkozatokat és vallomásokat dolgoz fel tanulmányában, azt a folyamatot téve láthatóvá és érthetővé, ahogyan a kommunista rendszerben apolitikus (mert ellenzéki) attitűdöt felvevő, mélységesen formális elemzésekre szorítókozó, „progresszívként” pozicionált kritikai beszédmód idejétmúlttá lesz. Történik mindez annak ellenére, hogy e formális kritika a posztkommunista korszak vezető irodalomkritikai diskurzusává válik. A „Nyugatról” beáramló és ideológiai-politikai értelmezésre lehetőséget adó irányzatok (kultúratanulmányok, posztkoloniális és gender alapú kritika) posztkommunista elutasítása, marginalizálása a magyar irodalomról szóló domináns beszédmódokban innen nézvést több mint szükségszerűnek tűnik, hisz e „politikus irányzatok” épp arra a (át)politizáltságra kívánnak rámutatni, amitől a progresszíven apolitikus, kommunista ellenzékiből posztkommunista főszórára lett kritika menekülni kíván(t).

Szűkítve elemzésének fókuszán, Horváth a gender, illetve szexualitás alapú kritika magyarországi fogadtatásának néhány mozzanatát eleveníti fel, többek között a vezető kritikus Radnóti Sándor véleményét idézve, aki szerint a nemi orientáció és a szexualitás megszabta lehetőségek „magánügyek”, hisz többek között ezt is kell, hogy jelentse a „posztkommunista szabadság”: a privát szféra át nem politizáltságát. Recenzensként fontos rámutatnom, hogy itt generációs különbségekről is lehet szó: a kommunizmust élettapasztalatként hordozók számára mást jelenthet a „mindennapi élet átpolitizáltsága” frázis, mint a posztkommunista fogyasztói és információs társadalom „bennszülöttei” számára.

Harmadikként Borgos Anna irodalom, kultúr- és pszichológiai értelmezéstörténeti tanulmányát kell megemlítenem, amelyben a 19.-20. század fordulójának mára misztikussá érett („krúdys”) figurái közül Vay Sarolta-Sándor életútját, valamint érintőlegesen irodalmi-újságírói működését mutatja be, korabeli újságcikkek, riportok, írói-színészi visszaemlékezések és egy nagy visszhangot kapott pszichikai esettanulmány nyomán. Borgos érdekes fénytörésbe helyezi a női, a férfi, a lesbikus és a heteroszexuális identitás-módok „együttélésének” a lehetőségeit, akkor, amikor a fiúként felnevelt és 19. századi szabadúszó, férfiként megjelenő és újságíróvá lett grófkisasszony élettörténetének egyes mozzanatait eleveníti fel: házasságát egy színésznővel, vagy a róla készült és a kor híres pszichiáterétől, Kraft-Ebbingtől származó pszicho-szexuális esettanulmányt. Míg mai fogalomhasználatunkban a korabelinél sokkal precízebben tudjuk kategorizálni a „női testbe zárt férfi” szindrómáját mutató Vay esetét, a testek és identitás-lehetőségek fin-de-siècle-típusú fluiditását (s következésképp a határátlépések irányába megnyilvánuló elnéző toleranciát) jómagam nagy adag nosztalgiával olvastam. Ugyanakkor a nosztalgia (utáni vágy) és a fluiditás felértékelése is mai perspektívánkba, perspektívámba lehet kódolva, s ekképp talán kevés köze van Vay Sarolta-Sándor húsbá markoló egykori tapasztalataihoz.

A mindennapi élet gender alapú olvasataként aposztrofálhatnánk Federmayer Éva és Medvedev Katalin további tanulmányait.² Federmayer Éva szövege a milleneumi Budapest hivatalos nemzeti felvonulásait és porondját a tömegkulturális élvezetek tömkelegét kínáló mulatók és kabarék amerikanizált világával állítja szembe, amelyek egymás ironikus olvasataiként működnek. A korabeli sajtó tudósításaira támaszkodó tanulmány alapos betekintést nyújt a többek között ragtime-mal fertőzött budapesti mulatók világába, hangulatába és programjába, egyértelművé téve a patriarchális maszkulin standardok érvényesülését is. Míg tehát a pesti jazz (vendéjáték) alkalmas a monolitikus nemzeti diskurzus kikezdésére, ereje nem terjed ki a nőket-férfiakat, avagy a fajt sújtó sztereotípiák lebontására. Hogyan is terjedhetne, amikor a korszak haladóként elkönyvelt költője, Ady Endre, már Isadora Duncan bokáinak absztrakt mozgásától is hátrahőköl, mint ami nem elég „fenséges és komoly”.

Medvedev Katalin az 1950-es éveket, a Hidegháború csúcsra pörgetésének időszakát kutatja, életinterjúk, korabeli fotók és folyóiratok divat-rovata révén. A nők számára lehetséges öltözködési és divatmegoldások terepeként láttatva ezt a maximálisan átpolitizált időszakot Medvedev feltérképezi az Amerikai Egyesült Államok, illetve a Magyarország

² Éva Federmayer. „Nation, Gender and Race in the Ragtime Culture of Milennial Budapest”, Katalin Medvedev. „The Cold War, Fashion, and Resistance in 1950s Hungary.”

közötti különbségeket, avagy az erre vonatkozó korabeli hiedelmeket. A poszt-háborús időszak mindkét országban elősegítette a cizellált női megjelenés és ruhatár térhódítását, Dior híres New Look-ja ugyanúgy végigsöpört a demokratikus Amerikán, mint a terrorgépezet alatt nyögő Magyarországon. A politikai és történelmi sajátosságok következtében – mutat rá igen meggyőzően Medvedev – a darázsderekú szépen sminkelt nő a középosztály kiváltságait jelölte a tengerentúlon, míg Magyarországon a rendszerrel való szembenállás momentumává lett. Úgy is, mint az arisztokrata-burzsóá standardok továbbéltetése, vagy mint a kommunista hiányokkal és egyen-kinézettel való elégedetlenség szimbóluma. S míg a nem pártfunkcionárius vagy más okból kedvezményezett nők java részének otthonka, mackónadrág és fejkendő jutott hivatalos osztályrészül, a mindennapokban tulajdonképpen csak az egyéni kreativitás és a szolidaritás szabott határokat a magyar nőknek az 1950-es években, ha manikűrről, avagy fotelhuzatból készült kisestélyiről volt szó.

Barát Erzsébet tanulmánya a nagy példányszámú nyomtatott médiareprezentációk stratégiáját értelmezve ír a heteroszexuális férfi szemlélő meghatározta női image politikai diskurzuson belüli szívós tartósságáról, aminek következtében alternatív női reprezentációk tulajdonképpen nem, vagy csak torzóban jelenhetnek meg.³ Egy 2002-es magyarországi választási @rc-plakát, valamint a Hillary Clinton 2008-as kampányában megjelent egy divatfotó képezik a szűkebb hatókörű elemzés tárgyát. A magyarországi plakát heteroszexuális pornográf kódokat működtetve próbálta a nem heteronormatív nemi orientációjú magyar állampolgárokat megszólítani, ehelyett azonban feminista és leszbikus platformok élénk tiltakozását váltotta ki. Hillary Clinton pedig, nem vállalva az amerikai *Vogue* kiadásban való (feltehetőleg „szexis nőként” elképzelt) megjelenését, egy rivális divatlapban, a *Harper's Bazaar*-ban egy, poszt-feminista szemmel velejéig konzervatív ruhadarabban (nadrágkosztümben) és beállításban engedte fotóztatni magát. Barát argumentációja arra mutat rá, hogy egyik ország (politikai) közvéleményében sincs esélye a nem (hetero)szexualizált leszbikus, avagy a nem túlságosan férfiasként (esetleg leszbikusként) aposztrofált női politikus reprezentációjának, hisz ez utóbbi, ha netalántán a poszt-feminista értelemben vett „szexis nőiességét” fitogtatná, akkor politikai közszereplőként diszkreditálná magát. A szerző komolyan megkérdőjelezi a poszt-feminizmus által a tömegmédiában érzékelt változásokat, és azt sugallja, hogy esetleg a Judith Halberstam által „kinging”-ként leírt, leszbikusok férfi-szerepjáték stratégiája lehetne eléggé

³ Erzsébet Barát. „Hungarian Political Posters, Clinton, and the (Im)Possibility of Political Drag.”

radikális e felállás kikezdéséhez, mivel ez nem a női identitás, hanem épp ellenkezőleg, a domináns férfiúi attitűdök konstruáltságára mutathat rá.

Schleicher Nóra kvalitatív, a kutató (aktív, megfigyelő) részvételén alapuló és a nyelvhasználatot célzó kutatásában arra volt kíváncsi, hogy egy női menedzser milyen módon hozza létre és biztosítja autoritását egy csoporton belül.⁴ Ebben pedig nagy segítségére volt a nyelvi sémák aprólékos (szemantikai) megfigyelésén túl az ún. csoportszimpátiát felmérő térkép elkészítése és használata. Két, közelebbről vizsgált női vezetője egyaránt nyelvhasználatbeli sajátosságokkal próbált „kompenzálni” amiatt, hogy női voltukból eredő, illetve az azt létrehozó kommunikációs stílusuk (magyar kulturális kontextusban) „nem vezetői” (-nek minősülő) elemeket is tartalmazott. Egyikük a kelleténél gyakrabban alkalmazott angol terminológiát, ezzel a „szakértői” identitását működtetve, a másik nő viszont az átlagosnál sokkal gyakrabban használt szitokszavakat és káromkodásokat: ezáltal nem szakértői voltát erősítette, hanem épp az engedékeny, manipulatívnak tartott női kommunikációs stílus(á)t próbálta (sikeresen) „őszintének” (a „férfiashoz” hasonlóan) feltüntetni. Schleicher friss, magyar vállalatnál végzett kutatása sok izgalmas kérdést vet fel, amelyek továbbgondolásra érdemesek a nyelvhasználat és a társadalmi nem összefonódásainak a vonatkozásában.

Látható tehát, hogy bonyolult közös nevezőre hozni a fenti vizsgálódásokat, s zárásképpen megismételem kezdő reményemet: talán az összehasonlító magyar kultúratanulmányok diszciplínája kellően rugalmas közegként kínálkozik a magyar tematikájú „gender szűrős” kutatások maradéktalan „befogadására.”

Virginás Andrea (Sapientia-EMTE, Kolozsvár)

---

⁴ Nóra Schleicher: „Woman Managers Communicating Gender in Hungary.”

Megírni a testet és testet adni az írásnak

Helikon: irodalomtudományi szemle. Testírás. Budapest. 2011/1-2. – LVII. évfolyam. Oldalszám: 247 o. ISSN: 0017-999X. Ár: 1200 Forint

A *Helikon Testírás* című különszámának *testes* tárgyát igen érzékletesen fogalmazza meg Földesi Györgyi bevezető, témamegjelölő, hangadó, és ugyanakkor már egyszerre összefoglaló tanulmányában: „A szöveg írja a testet, a test írja a szöveget, sőt, továbbmenve, egyes elméletek szerint a szöveg is test, a test is szöveg” (3). Vagy ahogyan ugyanezt Deczki Sarolta írásának felvezető fejtegetése megragadja, az már-már magának a *testírásnak* a problematikusságára, *circulus vitiosus*-szerűségére mutat rá azzal a meglátással, hogy „míg minden testről szóló diskurzus lehetőségfeltétele maga a test, addig a testről csak úgy tudunk beszélni, ha máris egy diskurzus tárgyaként kezeljük” (69). Ez az az ambivalens, semmi esetben sem teljesen megfogható vagy tökéletesen megírható törekvés, amely mégis a testet leírni–megírni–átírni szándékozik, egymástól elkülönböző diskurzusokból válogató szövegek ezen fiktív közös korpuszát egybeszervezi. Ahogyan Deczkinél egy másik helyütt olvasható, „a test maga szigorúan véve nem tud beszélni (...), hanem a test az, amiről számos beszéd mód létezik. (...) Test és érzékiség nélkül nincsen beszéd, nincsen írás és nincsen szöveg” (70).

Az persze Foucault óta tulajdonképpen már egyáltalán nem újdonság, hogy a szöveg, a beszéd, az írás, kultúránknak ezek a legközpontibb, legelemibb kikiáltott szervező erői, minden esetben létrehoznak egy olyan diskurzív teret, amelyek normatív szabályokat erőszakolnak a testre, lekötni és behatárolni igyekezve azt. És íme, az ördögi kör: a diskurzus mindig beleütközik azokba a határokbá, amelyek a testet körülveszik, nyilvánvalóvá téve azt, hogy a határokon túl mindig marad valami a testből, ami egyszerűen elfedhetetlen a betűk mégoly szorosán is egymásba fonódó jeltestével. S éppen ez a diskurzus dróthálóján átbújó, szökevényként elsikló maradék az, amely soha nem szűnő, soha nem nyugvó kihívásként, hiányzó láncszemként, mintegy délibábként ott lebeg minden diskurzus horizontján.

Az elérhetetlen horizont tehát a test, mivel egyszerre létezik biológiai entitásként, pszicho-szexuális konstrukcióként, illetve kulturális termékként. Ennek a komplexitásnak a meglátására, megragadására, megértésére törekvő diskurzusokat a *Helikon* jelen számában, melynek testírás-szövegeit Földesi Györgyi szerkesztésében olvashatjuk, a filozófia, az irodalom és a színháztudomány adják. Ez az a diskurzív háló, amelyen keresztül a *Testírás* a

felsejlő réseken keresztül megpróbálja meglesni, majd megírni a testet, amelyről ugyan mindannyiunknak van valamilyen érzéki, eleven, egyes szám első személyű tapasztalata, de amely tapasztalat másként viselkedik koronként és kultúránként. Ily módon a *Testírás* fiktív közös korpuszában helyt kapott tanulmányok is igen széttartóak; arra tesznek kísérletet, hogy a nyelviséggel (is) átítatott testet egy kitágított társadalmi térben, de hús-vér testiségéhez szigorúan, mondhatni alanyi jogon ragaszkodva ragadják meg. Közelítve a konkrét szövegek felé, az írásokban szó van a fenomenológiáról, a felvilágosodás örökségeként megmaradt XVIII. századi női testi modellekről, a testhez kötődő narratív identitás-elméletekről, a korporális narratológiáról illetve ennek a pszichoanalízishez fűződő kapcsolatáról, a posztstrukturalista feminizmus és a szubverzív szövegiség viszonyáról, valamint a színész testének megtestesüléséről.

A tanulmánykötetet tehát Földesi Györgyi szerkesztésében kapjuk kézhez, s a bevezető, hangadó tanulmány – „Szövegek, testek, szövegtettek. A testírás-elmélet irányai” – is az ő tollából került ki. Amint azt már a dolgozat címe is jelzi, egy nagyívű bevezető, áttekintő munkáról van itt szó, mely a hazai bölcsészeti körökben eddig nem túlzottan kultivált testírás [body writing, écriture du corps] teoretikus bemutatását, mondhatni népszerűsítését célozza meg, a téma legfontosabb elmélészeinek, valamint legmeghatározóbb elméleti irányvonalainak felvonultatásával. Földesi Györgyi írása négy alapvetőnek tekinthető részre, irányzatra osztja fel a testírás problematikájának végiggondolását és a vonatkozó szakirodalom ismertetését.

A „Korporeális narratológia – korporeális hermeneutika?” részben ismerteti Paul Ricœurnek a narratív identitást és test írását összekapcsoló nézeteit, majd részletesebben foglalkozik Daniel Punday *Narrative Bodies: toward a Corporeal Narratology* című munkájával, amelyet a korporális narratológia mint tudományág megalapozójának tekint, mivel az „elismeri a test jelentésadó voltát, és leszögezi, hogy az a textuális reprezentációk stratégiájának részét képezi” (14). Emellett kitér Susan Lanser *Egy feminista narratológia felé* című tanulmányára, melyben a szerző egy olyan narratológiai módszer kidolgozására tesz kísérletet, amely a nemi szerepeket és a narráció/olvasás folyamatát kapcsolja össze. „A korporeális narratológia találkozása a pszichoanalízissel” nevet viselő rész Peter Brooks *Body Work. Objects of Desire in Modern Narrative* című könyvét taglalja, amely arra a kérdésre keresi a választ, hogy „miként próbál a test valamiképpen behatolni a nyelv birodalmába” (20). Ezen elméleti vonulathoz sorolódik Martin Gliserman munkája is, aki *Psychoanalysis, Language, and the Body of the Text* című könyvében amellett érvel, hogy a szöveg testére kellene helyezni a hangsúlyt, azaz megpróbálni magát a szintakszist testi gesztusként értelmezni. A

harmadik, „Szubverzív testírás, első fázis: Barthes és a posztstrukturalista feminizmus” megjelölésű részben Séllei Nórára és Françoise Collinra hivatkozva azokat a feminista elméleteket sorakoztatja fel a szerző, amelyeknek a középpontjában a textus szexualitása, a szöveg nemisége, vagy Alice Jardine szavaival „a nőnek és a nőiesnek [...] igékké válása” áll (39). Többek között ide sorolódik Virginia Woolf *Saját szobája*, Simone de Beauvoir *Második neme*, valamint a „francia feminizmus” képviselőinek, Luce Irigaray, Hélène Cixous és Julia Kristeva írásai. Végezetül pedig, a negyedik rész – „Szubverzív testírás, második fázis: semleges és más testek” – a queer mozgalom elméleti hozadékáról a testírás ’legújabb’, ’legfiatalabb’ fejleményeként ad számot. Ez az irányzat a szexus textualitásáról beszél, ahol is a szövegek az indifferenciára, a közömbösségre, a nemi értelemben vett neutralításra, továbbá a transznemű, hibrid és szervnélküli testekre építenek. A Judith Butler, Douglas Crimp, Teresa de Lauretis, Jonathan Dollimore, Eve Kosofsky Sedgwick alkotta (korántsem teljes) névsor tehát az uralkodó narratívából marginalitásba szorult testeket és identitásokat emelik be a szövegi világba.

Földesi Györgyi bevezető tanulmánya, melynek kimerítőbb elemzésére jelen írás nyilván nem enged teret, valóban nagyívű, komoly, részletekbe menő bemutatása a testírás igen szerteágazó elméleti síkjának, és az azon belül ható erővonalaknak és irányzatoknak. Ezt a komplex, több síkon mozgó szempontrendszert igen nehéz lehetett már csak szem előtt is tartani a most bemutatásra kerülő tanulmányok válogatása során.

A *Testírás* soron következő tanulmánya, Paul Hoffmann munkája – „A felvilágosodás öröksége: a nőiség mítoszai és modelljei a XVIII. században” – a felvilágosodás történelmi–kulturális–filozófiai kontextusában a nő természetére vonatkozó korabeli orvosi, fiziológiai, antropológiai, illetve filozófiai nézeteket veti össze. A klasszicista alapvetéstől eltérve, mely szerint a nő definíciója nemes egyszerűséggel a férfiúi természettől való különbözőségében – annak alárendelve – rejlik, Hoffmann „egy olyan nő [helyzetét vizsgálja], aki a tudományos és filozófiai diskurzusban szembe találja magát önnön normatív meghatározásával, aki meghazudtolja a történetírást, a saját fejlődéstörténetét”(50). A dolgozat a feminista moralista Poullain de la Barre karteizianizmusát és Rousseau nő-felfogását taglalja; azon keresztül, hogy a nőiség, a női test milyen szerepet töltött be, milyen értékeket képviselt (vagy nem képviselt) e két gondolkodó munkáiban. Különös módon egyszerre állítja egymással szembe és párhuzamba e két nagyon eltérő nézőpontot.

A már említett Deczki Sarolta „Test, logosz, tánc” című írásában azzal az ambivalenciával igyekszik számot vetni, miszerint a testnek mint fenoménnek a felmutatása a diszkurzivitáson (vagy *logoszon*) keresztül

történhet/történik. A test maga ugyanis nem tud beszélni, róla azonban számos beszédmód létezik, de (hiszen mindig van egy „de”) vannak határok is, amelyekbe minden diskurzus beleütközik, amikor a testről akar beszélni. Deczki a fenomenológia klasszikusai által, a klasszikus fenomenológián keresztül igyekszik olyan kérdésekre választ kapni, hogy hogyan lehet a testről írni, a testet leírni és előírni, hogyan tud a test írni és hogyan lehet a testre írni. Megkockáztatható-e az az állítás, hogy „a test a lehetőségfeltétele minden diskurzusnak, minden leírásnak és előírásnak, minden írásnak és beszédnek egyáltalában véve” (70)?

Rákai Orsolya „Idegen testek” című tanulmányával ismét más vizekre evezünk, és az idegenség problémájával találjuk szembe magunkat. A szerző a társadalmi nyilvánosság nyitottságát elemzi – ahogyan azt tanulmány alcíme is mutatja: „Xenológia, modernség és feminizmus az ezredfordulón, avagy a társadalmi nyilvánosság újabb szerkezetváltása” – aszerint, hogy az milyen pozíciót enged a kívülről belépők számára. Ezzel a kérdésfeltevéssel pedig rámutat egy igen érdekes különbségtételre a Másik és az Idegen között, és ezt a szembeállítást használja eszközként a modernség XX. századi alakulásának, valamint az irodalom társadalmi kontextualizálásának, társadalmi-politikai képződmény voltának vizsgálata során.

Jablonczay Tímea szövege meglehetősen szorosan kapcsolódik Földesi Györgyi bevezető tanulmányához, illetve annak korporeális narratológiát elemző részéhez. Jablonczay tanulmánya, amely „A test narratológiája” címet viseli, azt a kérdést boncolgatja, hogy mit adhat egymásnak a narratológia és a testről szóló diskurzus. Hangot ad abbeli elégedetlenségének, hogy a feminista narratológia tulajdonképpen nem test narratívabeli reprezentációjára, hanem a női szubjektum pozíciójára fókuszált, s emiatt nem engedett kellően tág teret annak a vizsgálatának, amit Jablonczay úgy gondol el, mint a semleges, hús-vér test narratológiája. Ezt a részrehajlást Jablonczay egyrészt Peter Brooks dekonstrukciós-pszichoanalitikus-szemiotikai munkájával véli kiegyensúlyozhatónak, ám, ennél is tovább menve, sokkal inkább Daniel Punday korporeális narratológiájában látja a megoldást a narratív testek és a test narratívájának diszciplináris bekeretezéséhez. Ugyanakkor az egyelőre még szerinte sem dőlt el, hogy Punday narratológiája paradigmátikus rangra lép-e.

A *Testírás* tanulmányai között olvasható egy fejezet Peter Brooks elemzéseiről, mely eredetileg a *Body Works. Objects of Desire in Modern Narrative* című könyvben szerepel. A „Mesés testek, avagy Nana végre meztelen” című elemzésnek az a különlegessége, hogy művészettörténeti párhuzamokon keresztül igazolja azt a tételt, hogy a modern narratív irodalom egyik fő cselekménymotivációja az, hogy a szereplő egy testet kíván, s ez a test utáni vágyakozás az olvasás szintjén azonosítódik azzal a

vággyal, amely uralni kívánja a szöveg szimbolikus szerkezetét. Zola *Nanájának* és a korszak erotikus szalonfestményeinek összevetésével Brooks saját elmondása szerint szeterotípiákat kíván felfedni, és betekintést nyújtani a XIX. századi narratíva azon uralkodó típusába, melynek végcélja a női nemiség leleplezése, végeredménye pedig a reprezentálhatatlan és megismerhetetlen nemiség mint a történetek forrása és a narratíva motorja.

A válogatás egy másik különleges, rendkívüli érzékenységről tanúskodó darabja Széplaky Gerda tanulmánya, „A halott test grammatikája. A megváltás lehetetlensége Borbély Szilárd *A Testhez: Ódák & Legendák* című verseskötetében.” Borbély 59 költeményből álló versciklusában nők beszélnek el egyes szám első személyben olyan élettörténeteket, melyek mindegyike a testi fájdalomról, a veszteségről, a halálról szól. Széplaky Gerda keserű, ám valamiképp mégis reményre okot adó, a testi fájdalomból kifelé mutató kérdésekre keresi a választ: „Képes lehet-e ez a test »beszélni»? Képes lehet-e a testének kiszolgáltatott nő beszéde a logosz alapú nyelvi struktúrát »széttörni« (144)? „De mi a test? És mi tapogatható ki a test pusztulásától való félelem mögött” (146)? „Mi marad a testből pusztulása után” (147)? S emellett, hogy ezekből a traumatikus kérdésalagutakból próbál kiutakat találni, Széplaky roppant érzékenységgel lavíroz a fölött a hajszálvékony vonal (vagy beláthatatlan mélységű szakadék?) fölött, amely vonal mentén egy férfi szerző beszél a nő, sok nő testén keresztül.

A gyűjtemény utolsó tanulmánya Kiss Gabriella írása – „Hogyan testesül meg a színész teste? Gondolatok egy kulcsfiguráról és a szerepkör színházi emlékezetéről”, – mely a színháztudomány területére viszi át az avatott olvasót. A szerző célja egyrészt az, hogy a XVIII. századig visszanyúló, ellentéteket megingató és többarcúságával destabilizáló Hanswurst-koncepción keresztül újraolvassa a magyar színháztörténet-írás azon tézisé, miszerint a modernitás második horizontja Magyarországon csak elméletileg létezett. Másrészt Kiss, számos példára támaszkodva, megpróbál választ találni arra a kérdésre is, hogy miért maradt megíratlanul a nevetés polgári színházának magyarországi fejezete.

Mindezt összevetve, egybefogva, egy igen érdekes és hasznosítható tanulmánykötetet kap kézhez az az olvasó, aki a *Testírás* lapjait forgatja. Kellőképpen hasznos bevezetőt nyújt azok számára, akik most ismerkednek a testet megírni, a testet magába írni kívánó elméletekkel, ám a már avatottabb, test és narratológia kapcsolatában elmélyültebb kutakodók is találnak okos írásokat. Mert ne felejtjük el: „A könyvek nem azért vannak, hogy higgyünk nekik, hanem hogy megvizsgáljuk őket. Egy könyv olvastán ne azt kérdezzük, hogy mit mond, hanem hogy mit akar mondani” (Eco 371).

Tóthová Andrea (Szegedi Tudományegyetem)

Felhasznált irodalom

Eco, Umberto. 2000. *A rózsza neve*. Budapest: Európa Könyvkiadó.

KONFERENCIA RÉSZVÉTELEK ÉS FELHÍVÁSOK

The 8th European Feminist Research Conference. The Politics of Location Revisited: Gender@2012. 2012. Május 17-20, CEU, Budapest.

A TNT Kutatócsoport több panellel is részt vesz a konferencián. „Early bird” jelenetkezés kedvezményesebb regisztrációs díjjal 2012. Január 31.-ig! Részletes információ a konferencia [HONLAPJÁN](#).

ESSE. 11th Conference of the European Society for the Study of English. 2012. szeptember 4-8, Bogazici University, Isztanbul.

Több feminista/ gender témájú szeminárium: *New Sexualities and Gender Identities in Literature, History and Culture*, *EHES: The case of Women's and Gender Studies, What Prospects for Feminist Theories?*, *Gender and Translation in Europe*, *British Women Writing the Ottoman Empire (18th and 19th centuries)*, *Gendering the Enlightenment: Female Novelists in the Eighteenth Century*, *The Other Meets the Other: The Ethics of First Encounters in British Women's Exploration Narratives*, *Myth, Memory, Culture and Female (Post-)Modernists*, *Gendering the nation in British and American novels of the eighteenth and nineteenth century*, *Sleeping Beauties in Victorian Britain: cultural, artistic and literary explorations of a myth*, *Feminist (In) visible Alliances*. Részletek a konferencia [HONLAPJÁN](#).

[*Transgender and Intersex in the Arts, Science and Society.*](#) 2012 Január 18-20, Dresden University of Technology, Drezda.

[*Sport, Gender, and Media.*](#) 2012. március 10, University of York, UK.

[*Sexual Cultures: Theory, Practice, and Research. Onscenity.*](#) 2012. április 20-22, Brunel University, London, UK.

[*4th Global Conference: Evil, Women and the Feminine.*](#) 2012. május 6-8, Prága.

The Cinema of Sensations. XVIth International Film and Media Studies Conference in Transylvania. 2012. május 25-26, Sapientia University, Cluj-Napoca/Kolozsvár. <http://film.sapientia.ro/en/conferences/xiv-international-film-and-media-studies-conference-in-transylvania>

Sensualising Deformity: Communication and Construction of Monstrous Embodiement. 2012. június 15-16, University of Edinburgh, UK.

Queer People VI: Art & Lives. Studies in the History and Representation of Sexualities. 2012. július 4-7, Cambridge University.

KÖNYVESPOLC

Journal of Feminist Scholarship. Online, nyílt hozzáférésű, angol nyelvű folyóirat. A kéziratokat anonim bírálók olvassák.

Journal of Political Power. Az "Érzelem és Hatalom" tematikus számba várnak tanulmányokat Jonathan G. Heaney és Helena Flam szerkesztők. <http://socemot.com/2011/11/02/call-for-papers-emotions-and-power-special-issue-of-the-journal-of-political-power-routledge/>

AHEA. E-Journal of the American Hungarian Educators Association
Az új szám (Volume 5, 2012) témája: *Hungarian Borders, [Im]igrations, Diasporas.* A lapszám tartalmazza P. Balogh Andrea és Tóthova Andrea tanulmányait is.

Tóth, Zsófia Anna. *Merry Murderers: The Farcical (Re)Figuration of the Femme Fatale in Maurine Dallas Watkins' Chicago (1927) and its Various Adaptations.* Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2011.
További információ a kiadó [HONLAPJÁN](#).

Lisa Downing, Robert Gillett, szerk. *Queer in Europe. Contemporary Case Studies.* Ashgate, 2011.
A kötetben szerepel Barát Erzsébet tanulmánya. Részletek a kiadó [HONLAPJÁN](#).

Nóra Séllei, June Waudby, szerk. *She's Leaving Home: Women's Writing in a European Context*. Oxford: Peter Lang, 2011.

A kötetben szereplő magyar szerzők: Annus Irén, Bényei Tamás, Kérchy Anna, P Balogh Andrea, Séllei Nóra.

Kérchy Anna, szerk. *Postmodern Reinterpretations of Fairy Tales: How Applying New Methods Generates New Meanings*. Lewiston, Lampeter: The Edwin Mellen Press, 2011.

A kötet 26 tanulmányából 13 feminista szempontú elemzés. További információ a kiadó [HONLAPJÁN](#).

DOKTORI VÉDÉS

Szabó Andrea. *Alice Munro neo-gótikus írásművészete: az 1990-es évek elbeszélései*. Debreceni Egyetem, 2012.

DOKTORI PROGRAM

A European University Institute interdiszciplináris társadalmotudományok területén meghirdetett PhD ösztöndíjaira 2012. január 31-ig lehet jelentkezni. <http://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/PoliticalAndSocialSciences/DctoralProgramme/Index.aspx>

SZERZŐINKRŐL

Barát Erzsébet, a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének docense. 2010 óta a Közép-Európai Egyetem, Budapest Társadalmi Nemek Tudománya Tanszékén vendégoktató. PhD-jét a Lancaster University, UK Társadalomtudományi Doktori Iskolájában védte meg nyelvészetből 2000-ben. A 2009-ben indult új, két éves anglisztika mester program gender szakirányának vezetője. Kutatási területe a feminista kritikai elméletek, különösen a feminista és queer elméletek határterületei, az identitás relációs modelljei, a nyelv, hatalom és ideológia viszonya, valamint a szexualitás és nyelvhasználat kutatása. Alapító szerkesztője a TNTeF: *Interdiszciplináris e-folyóiratnak*. (<http://primus.arts.u-szeged.hu/ieas/gender/tntef.htm>). 2005 óta szervezője a Szegeden évente megrendezésre kerülő gender konferenciának. Rendszeresen jelennek meg tanulmányai nemzetközi és magyar folyóiratokban, kötetekben. Közéjük tartozik „The ‘Terrorist Feminist’: Strategies of Gate-Keeping in the Hungarian Printed Media” in M. M. Lazar (szerk.) *Feminist Critical Discourse Analysis: Gender, Power and Ideology in Discourse* (London: Palgrave, 2005), 205-228; „[A gyűlöletbeszéd logikája](#)” in *Századvég* (2008) 48:2, 101-114; „Queer in Hungary: Hate speech regulation. Queering the speech/conduct binary” in Lisa Downing and Robert Gillet (szerk.) *Queer in Europe: Contemporary Case Studies* (London: Ashgate, 2011), 85-98. Jelenleg a Peter Lang kiadónál 2012 tavaszán megjelenő *Ideological Conceptualizations of Language: Discourses of Linguistic Diversity* című kötetet társ-szerkeszti.

Eszik Gabriella, a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának levelezős hallgatója angoltanári mesterképzésben. 2011-ben okleveles anglisztika szakos bölcsész képzettséget szerzett MA fokozaton, alkalmazott nyelvészeti szakirányon. Ezt megelőzően, 2009-ben a Juhász Gyula Pedagógusképző Karon szerzett angol nyelv és irodalom szakos tanári diplomát. Jelenleg az SZTE-n működő Nyelvtudományi Doktori Iskola képzési programjának tavaszi felvételijére készül. Leendő PhD disszertációnak keretében a szakdolgozatához végzett kutatását fejleszti tovább, a kritikai diszkurzuselemzés módszerének segítségével a domináns abortuszdiszkurzusok és a nők terhességgel és a művi abortusszal kapcsolatos megélt tapasztalatainak különbözőségeit akarja kutatni.

Hódosy Annamária, adjunktus a Szegedi Tudományegyetem Vizuális Kultúra és Irodalomelméleti Tanszékén. Magyar, angol és összehasonlító

irodalomtudomány szakon végzett a Szegedi Tudományegyetemen. Tagja volt a posztstrukturalista irodalomtudományt Magyarországon népszerűsítő deKON csoportnak (1992-2004). PhD dolgozatát Shakespeare szonettjeiről írta 2001-ben. Fő kutatási területe a metafikció, illetve a gender, a szexualitás és a retorika viszonya a pre-modernista irodalomban, illetve újabban a populáris filmben. Számos tanulmánya jelent meg a deKON Könyvekben, az Ictus/JATE Irodalomelméleti Csoport gondozásában, a *Literatura* folyóiratban és az [Apertura, Film-Vizualitás-Elmélet](#) e-folyóiratban.

Joó Mária, az ELTE BTK Filozófiai Intézetének oktatója, habilitált egyetemi docens, a Szegedi Tudományegyetem Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport (TNT) külső tagja, rendszeres vendégelőadója. Fő kutatási területe a feminista filozófia, ezen belül Platón, a kortárs kontinentális filozófia, hermeneutika, egzisztenciális fenomenológia, ezen belül főleg Simone de Beauvoir. Rendszeresen publikál hazai és nemzetközi folyóiratokban, kötetekben. Legutóbb megjelent publikációi: „[The Second Sex in Hungary. Simone de Beauvoir and the \(Post\)-Socialist Condition](#)” (AHEA e-journal 2011:4); „Nach der Befreiung der Frau? Simone de Beauvoir in der post-sozialistischer Situation”, in Stephanie Bung, Romana Weiershausen (szerk.) [Simone de Beauvoir - Schreiben zwischen Theorie und Erzählung. Querelles](#). (Berlin: Wallstein, 2010); „A feminista elmélet és a (női) test”, in *Magyar Filozófiai Szemle* 2010/2 (54). Jelenleg megjelenés előtt álló könyvén dolgozik, ideiglenes címe: *Erősz és logosz. Racionalizmuskritika és a nemek reprezentációja*.

Kérchy Anna, a Szegedi Tudományegyetem Angol-Amerikai Intézetének adjunktusa, ugyanitt a Társadalmi Nemek Tudománya Kutatócsoport tagja. 2006-ban az SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájában védte meg PhD-értékezését, melyben a szemiotizált test és a szomatizált szöveg viszonyát, valamint a feminista groteszk test-szöveg szubverziós lehetőségeit és etikai aspektusait vizsgálta. Főbb kutatási területei a társadalmi nemek tudománya, a test elméletei, a feminista és posztstrukturalista irodalom- és szubjektumelmélet, a 19. századi és a posztmodern nőirodalom, gyermekirodalom és fantasztikus irodalom, valamint a kulturális reprezentációk intermediális aspektusai. A *Body-Texts in the Novels of Angela Carter. Writing from a Corporeographic Perspective* (Edwin Mellen Press, 2008) című könyv szerzője, szerkesztője a *Postmodern Reinterpretations of Fairy Tales* (Edwin Mellen, 2011) és társszerkesztője a *What constitutes the Fantastic?* (JatePress, 2010) című tanulmányköteteknek. Jelenleg Lewis Carroll Alice-regényeinek posztmodern adaptációiról ír könyvet.

Lóránd Zsófia, PhD hallgató, a Közép-Európai Egyetemen (CEU), Budapest, Történelemtudományi Tanszékén. Az ELTE-n végzett összehasonlító irodalom, angol és politikaelmélet, valamint a Közép-Európai Egyetemen (CEU) összehasonlító történelem szakon. PhD disszertációját a jugoszláv feminizmus eszmétörténetéből írja. 2003 óta a József Attila Kör (JAK) elnökségi tagja, 2003 és 2008 között a JAK Világirodalmi sorozat szerkesztője, 2005 óta a JAK-Solitude program projektvezetője, ahol együttműködő partnere a stuttgarti Akademie Schloss Solitude-nak. A [*BÓRA Könyvek*](#), kortárs délszláv női szerzőket megjelentető könyvsorozat szerkesztője. A NANE Egyesület aktivistája.

Nagy Beáta, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetében egyetemi docens. Jelenleg a Társadalomtudományi Karon oktatási dékánhelyettesként is dolgozik. Kandidátusi fokozatát 1996-ban szerezte meg, 2008-ban habilitált. Társigazgatója a BCE-n működő Társadalmi Nem- és Kultúrakutató Központnak. Fő kutatási területe a munka és a társadalmi nemek kérdése, különös tekintettel a menedzsmentre, a szervezetekre és vállalkozókra. Az utóbbi időben a vállalatok esélyegyenlőségi politikájáról, az önkormányzatok és vállalatok nemekkel kapcsolatos elképzeléseiről, és az önkormányzatokban megvalósítható gender budgeting lehetőségéről végzett kutatásokat. Ez utóbbit nemrég megjelentette az UN Women Hungary. Társszerkesztője volt a nemekkel foglalkozó *Artemis* könyvsorozatnak (Csokonai Kiadó). 2004-2007 között az Európai Bizottság által létrehívott *Network of Experts in Employment, Social Inclusion and Gender Equality (EGGSIE)*, majd pedig 2007-2010 között a *Network of Experts in Gender Equality, Social Inclusion, Health and Long-term Care (EGGSI)* magyar szakértője volt.

Simon Lehel, tudományos projektkoordinátor a Debreceni Egyetem kutató spin-off cégében, a Rose Kft. - ben. A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett MA fokozatot filozófiából, tudományfilozófiai – rendszerelméleti specializációval. Elméleti kutatóként és rendszermodellezőként kezdett foglalkozni a biopszichológiai – pszichometriai modellek tudományanalitikus kiterjeszthetőségével. Ennek eredménye egy komplex pszichodinamikus projektív kérdéseszt–kísérlet, ami a *Sándor Ferenczi y el Psicoanalisis* kötetben jelent meg „Aproximaciones psicodinámicas y biopsicológicas complejas al autismo y los trastornos autistas” címmel 2011-ben a Letra Viva, Buenos Aires kiadásában. Pszichodinamikus és evolúcióselméleti kutatásainak eredménye egy PhD disszertáció, melyet a Debreceni Egyetem Humán Tudományok Doktori Iskolájában fog 2012-ben védeni.

Szoboszlai Beáta, szociológia-kommunikáció szakon szerzett MA fokozatot 2011-ben a Budapesti Corvinus Egyetemen. A Tudományos és Technológiai Alapítványnál dolgozik gender témájú európai uniós pályázatok menedzsereként. Jelenleg két projektben vesz részt, a GENDERA és SHEMERA projektekben. A GENDERA (Gender Debate in the European Research Area) célja a tudatos és tudatalatti „jobb-a-férfi” szemlélet megváltoztatása, mely széles körben elterjedt a kutatási intézményekben. A SHEMERA (Euro-Mediterranean research cooperation on gender and science: SHE Euro-Mediterranean Research Area) a gender és tudomány területén kívánja éleníteni a kutatási együttműködést az Európai Unió és a mediterrán országok között. Ezen túl önkéntes munkát végez a Nők a Tudományban Egyesületben (NATE) 2008-as alakulása óta.

Tóthová Andrea, az Szegedi Tudományegyetem angol és kommunikáció szakjain végezte tanulmányait, jelenleg ugyanitt az Irodalomtudományi Doktori Iskola Angol nyelvű irodalmak és kultúrák alprogramjának harmadéves hallgatója. Doktori tanulmányaihoz elnyerte a Magyar Ösztöndíj Bizottság (MÖB) ösztöndíját. Tagja a Társadalmi Nemek Tudománya (TNT) Kutatócsoportnak. Fő tudományos érdeklődési és kutatási területei közé tartozik a női szubjektum szemiotikája, a feminista és queer narratológia, valamint a feminizmus mai magyarországi helyzetének vizsgálata.

Vicsek Lilla, a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia és Társadalompolitika Intézetében egyetemi adjunktus. 2004-ben szerzett PhD fokozatot. Szakértője a fókuszcsoport módszernek: a módszerről szakkönyvet írt, itthon és külföldön szakkikkeket publikált. Kutatási területei a fókuszcsoportok módszere, tudomány és technológia szociológiai megközelítései, a munkaszervezetek gender aspektusai.

Virginás Andrea, a kolozsvári Sapientia–Erdélyi Magyar Tudományegyetem Fotóművészet, Filmművészet, Média tanszékének adjunktusa. Egyetemi fokozatait a Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen, a budapesti Közép-Európai Egyetemen szerezte. PhD fokoztatát a Debreceni Egyetemen 2007-ben nyerte el. Érdeklődési és kutatási területe a film (és kultúra) műfaji, társadalmi nemi és médium-alapú elméletei, posztmodern és posztkommunista kontextusokban. Kötetei: *Az erdélyi prérin. Médiatájkép.* KOMP-PRESS, Korunk, Kolozsvár, 2008. *Crime Genres and the Modern-Postmodern Turn.* Scientia Publishing House, Cluj-Napoca, 2008. Újrakiadás: *(Post)modern Crime: Changing Paradigms? From Agatha Christie to Palahniuk, from Film Noir to Memento.* VDM Verlag Dr. Müller, Saarbrücken, 2011.

Zámbóné Kocic Larisa, a Szegedi Tudományegyetem, Irodalomtudományi Doktori Iskolájának PhD jelöltje. Disszertációjának címe *The Protean Vicissitude and Milton's Paradise Lost* amelyben a változatosság költői funkcióit járja körül művelődéstörténeti szempontból. A disszertációt védésére 2012. első felében kerül sor. A TNTeF online folyóirat szerkesztő asszisztense, és a Szegedi Tudományegyetem TNT Kutatócsoportjának honlapszerkesztője. Korábban gender témában megjelent publikációja: “Geraldine as a liminal character between Sappho and Lilith.” In Sabine Coelsch-Foisner, Sarolta Marinovich-Resch, György E. Szőnyi és Anna Kérchy (szerk.) *What constitutes the Fantastic?* PEAS XVII (Szeged: JATE Pressz, 2009) 125-136.

ARTICLE ABSTRACTS IN ENGLISH

Annamária Hódosy: Plato and the Boys. The Presence of Gay Voice in the Works of Wilde, James and Zweig

Is it possible that certain decisive poststructuralist views are directly connected to the sexual orientations of their proclaimers? This paper tries to demonstrate that although the gender and sexuality of a gay writer may manifest itself in his writings (only male works are analysed here) and does this differently from a heterosexual one, there is not *one* queer language theory. In the three literary works examined the implications of same-sex desire appear not only in the stories but in the implicit epistemologies and views of language working in the texts as well. Gay modernism is as different from „straight” Western Logocentrism as from queer postmodernism, which is exemplified by the polymorphous sexuality that fashions the metaphors of the „text” theoretized by Barthes.

Lilla Vicsek – Beáta Nagy: „Culture of Genders”: Preliminary Result from a Survey of a Multinational Firm

The study deals with collective norms, values, expectations linked to gender within organizations. Organizational research during the past decade has intensively dealt with research on culture, and there are more and more feminist writings which deal with the gender order of organizations. The current study can be interpreted as linking these two areas of research: we analyzed the „gender culture” of a multinational company. We conducted focus groups in the spring of 2011 at the site of an IT company in Hungary. In the current paper we present results from the two focus groups that were conducted with employees.

Anna Kérchy: Interrelations of Madness, Authorship, Gender and Sexuality in Two Contemporary Hungarian Fictionalizations of Géza Csáth's Mythical Authorial Figure

This comparative study examines fictional de/re-mythologizations of legendary Géza Csáth's authorial figure in contemporary Hungarian artworks: Ildikó Lovas's novel *The Spanish Bride* and János Szász's film *Opium*. The aim is to disclose various means of the institutionalization of hierarchically organized gender differentiation, including traditional patriarchal practices of literary canonization, heteronormative reproductive marriage-economy, and norm-setting medical discourses of pathology. The ideological engendering of madness is explored through the interface of feminized hysteria and masculinized prophetic, genial frenzy. Special attention is paid to the "mad body" as a source of creative writing and artistic agency. While Szász illustrates how female dementia associated with carnality is simultaneously envied, desired and ruthlessly regulated by male voyeurs, Lovas also illuminates how the muse herself experiences her exploitative exhibition, the pathologization and usurpation of her corporeality, creativity and authorship.

Lehel Simon: The Universal Socio-Culture of Homosexuality

Is the gay assertiveness only present within gay communities or does it expand to the whole society? Our socio-cultural symbolic and parabolic suggest that the assertiveness of homosexuality is not an inherent characteristic of a closed subculture but it might have a different society wide function. Modern socio-biological research points out, that homosexuality has a socio-biological function in reinforcing the cohesion and alliances within groups; it has an evolutionary strategy. In my article I intend to support this hypothesis both by sociological and natural scientific means.

Larisa Kocic-Zámbó: (Mirror)Reflection on Milton's Eve and Bogey

The paper drafts, on the one hand, the effect Susan M. Gilbert's article "Patriarchal Poetry and Woman Readers" had on the approach of feminist literary criticism towards John Milton and on Milton studies. On the other hand, it explores a certain aspect of Eve in *Paradise Lost*, namely, her self-sufficiency and autarchy within a particular adaptation of the Narcissus myth.

Gabriella Eszik: Discourses of Abortion in the UK and in Hungary

This paper is aimed at briefly demonstrating the findings of my interpretative and critical research on the dominant pro-choice discourses of abortion through analysing of a text which was written by Anne Furedi, a well-known activist in the UK. I make an attempt to develop my research further by giving an insight into abortion legislation in Hungary. The purpose of my investigation is to reveal the hidden power relations and restrictive ideologies of discourses of abortion that lead to the constraint of women's bodily integrity.

Keywords: abortion, bodily integrity, legislation, power relations, pro-choice discourses

---

Beáta, Szoboszlai: "Enough of emancipation!" Feminism and Gender Issues in Printed Media

In my research I was looking for answers for the following questions: What are the indicators that influence the perception of feminism? What is the environment of displaying feminism in the Hungarian media? How does the (assumed) political orientation of the journalist influence the article? In the content analysis I was analysing three journal online version – *Metropol*, *Népszabadság*, *Magyar Nemzet* from 1th of January, 2009 to 31th of March, 2010 and I was looking for articles related to gender research and female

movements. I found that the journalists are mostly under qualified in gender issues – with a few exceptions – and their attitudes towards feminism in general reinforces the negative stereotypes about the concept of emancipation in circulation in contemporary Hungarian thinking. The articles written from this perspective unfortunately help to re-produce the institutional obstacles to women's access to social and economic opportunities.